

MLADI U SRBIJI 2015.

Stanja, opažanja, verovanja i nadanja

SMILJKA TOMANOVIĆ I DRAGAN STANOJEVIĆ

SMILJKA TOMANOVIĆ I DRAGAN STANOJEVIĆ

MLADI U SRBIJI 2015.

Stanja, opažanja, verovanja i nadanja

**FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG**
Büro Belgrad

SeConS
development initiative group

Beograd, 2015. godine

MLADI U SRBIJI 2015.

Stanja, opažanja, verovanja i nadanja

IZDAVAČI

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

Dositejeva 51, Beograd

SeConS GRUPA ZA RAZVOJNU INICIJATIVU

Alekse Nenadovića 29a, Beograd

ZA IZDAVAČA

Ana Manojlović

AUTORI

Smiljka Tomanović

Dragan Stanojević

LEKTURA I KOREKTURA

Saša Novaković

DIZAJN I PRIPREMA ZA ŠTAMPU

Marko Zakovski

ŠTAMPA

Službeni glasnik

TIRAŽ

200 komada

ISBN 978-86-83767-49-6

Beograd, 2015. godine

CIP - Каталогизacija u publikaciji -
Народна библиотека Србије, Београд

316.64-053.6:32(497.11)"2000/2015"

316.66-053.6(497.11)"2000/2015"

ТОМАНОВИЋ, Смиљка, 1963-

Mladi u Srbiji 2015. : stanja, opažanja, verovanja i nadanja / Smiljka
Tomanović i Dragan Stanojević. - Beograd : Friedrich Ebert Stiftung :
SeConS Grupa za razvojnu inicijativu, 2015 (Beograd : Službeni glasnik). -
136 str. : graf. prikazi, tabele ; 30 cm

Tiraž 200. - Str. 3: Predgovor / Heinz Albert Huthmacher. - Prilog: str.
115-130. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija:
str. 131-136.

ISBN 978-86-83767-49-6 (FES)

1. Станојевић, Драган, 1978- [аутор]

а) Омладина - Друштвени ставови - Истраживања - Србија - 2000-2015 б)

Омладина - Друштвени положај - Србија - 2000-2015

COBISS.SR-ID 218927884

Mišljenja i stavovi u ovoj publikaciji predstavljaju stavove autora i ne odražavaju neophodno i zvanične stavove fondacije Fridrih Ebert.

PREDGOVOR

Studija koja je pred nama, ispituje građanska i politička opažanja, kao i lična iskustva mladih ljudi u današnjoj Srbiji. Istražuje stavove, verovanja i očekivanja generacije koja je odrastala u zemlji u tranziciji, društvu koje je pre petnaest godina započelo demokratske promene.

Studiju je naručila kancelarija Friedrich-Ebert fondacije u Beogradu kao konačni doprinos seriji FES-ovih studija o mladima u državama jugoistočne Evrope, Albaniji, Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Hrvatskoj, na Kosovu, u Makedoniji, Rumuniji i Sloveniji. Te studije o mladima objavljivane su pojedinačno od 2011/2012. Njihovi najvažniji nalazi nedavno su objedinjeni u FES-ovim smernicama objavljenim pod nazivom „Mladi u jugoistočnoj Evropi. Izgubljeni u tranziciji“ (www.fes.rs).

FES-ova studija o mladima Srbije, koju imam čast da vam predstavim, zasniva se na empirijskim podacima prikupljenim tokom aprila i juna 2015. godine neposrednim intervjuisanjem 1200 mladih, starosti od 15 do 29 godina, iz svih krajeva Srbije. Glavne teme istraživanja sprovedenog tom reprezentativnom anketom, bile su materijalni status i životni uslovi, obrazovanje, rad i zapošljavanje, porodica i slobodno vreme, poverenje, stavovi i verovanja, buduće težnje, kao i odnos prema politici i pristupanju Srbije Evropskoj uniji,

Studija pokazuje da se mladi ljudi u Srbiji i dalje suočavaju sa ograničenjima kao što su neefikasno obrazovanje, visoka nezaposlenost, otežan put ka finansijskoj nezavisnosti i duboki osećaj isključenosti iz politike. A ipak, njihove individualne percepcije vlastite budućnosti su optimistične, a stepen zadovoljstva životom prilično je visok. Mnogi mladi ljudi rezervisani su prema procesu pridruživanja Srbije Evropskoj uniji, ali istovremeno pokazuju vrlo pragmatičan stav po pitanju nužnosti tog pridruživanja. Kao i sve FES-ove prethodne studije o mladima, i ovo naše istraživanje predstavlja smernice političarima i donosiocima odluka u Srbiji koje bi im mogle pomoći da poboljšaju uslove života mladih ljudi i pokažu mladoj generaciji da je preko potrebna za izgradnju bolje budućnosti u zemlji koja je još uvek u tranziciji, a istovremeno i na dugom putu ka Evropi.

Duboko sam zahvalan SeConS grupi za razvojnu inicijativu, koju zastupaju Olivera Vuković i dr Slobodan Cvejić, a posebno istraživačkom timu koji čine dr Smiljka Tomanović i dr Dragan Stanojević za njihov odličan rad u sprovođenju ove studije, profesoru dr Klausu Hurelmanu, iz Hertie škole upravljanja u Berlinu za njegove izuzetno cenjene savete i na kraju, ali ne manje važno, beogradskom FES timu, posebno mojoj kolegici i koordinatorki projekta Ani Manojlović.

Heinz Albert Huthmacher
Direktor, FES Beograd

SADRŽAJ

UVOD: Uokviravanje istraživanja	7
Društveni konstrukt omladine u kontekstu izazova savremenog društva	7
Mladi u kontekstu društva Srbije	8
Mladi u Srbiji u komparativnoj perspektivi	9
Metodologija istraživanja	14
PRVI DEO: Društveno-ekonomski položaj i uslovi života mladih	17
Uvod	17
Analiza	17
Kulturni kapital	17
Radni status	19
Materijalni status domaćinstva mladih	19
Finansijska situacija mladih	21
Stambena situacija mladih	23
Diskusija	24
DRUGI DEO: Obrazovanje	25
Uvod	25
Analiza	25
Obrazovni status i nejednakosti	25
Obrazovne prakse i percepcije obrazovnog sistema	28
Percepcija vlastite obrazovne putanje, aspiracije i planovi	30
Diskusija	31
TREĆI DEO: Rad i zaposlenje	33
Uvod	33
Analiza	33
Status zaposlenosti i rada	33
Radne tranzicije	37
Radne aspiracije	39
Diskusija	40
ČETVRTI DEO: Mladi i porodice	41
Uvod	41
Analiza	42
Mladi u roditeljskoj porodici	42
Porodične tranzicije – stavovi, percepcije i aspiracije	45
Porodične tranzicije – prakse	50
Diskusija	52
PETI DEO: Slobodno vreme i životni stilovi mladih	53
Uvod	53
Analiza	54
Aktivnosti tokom slobodnog vremena	54
Sadržaji medija	58
Obrasci životnih stilova	63
Rizična ponašanja mladih	65
Seksualni odnosi	67
Diskusija	68

ŠESTI DEO: Poverenje, stavovi i verovanja	69
Uvod	69
Analiza	69
Participacija	69
Poverenje	72
Nepoverenje – socijalna distanca	75
Vrednosti mladih	77
Mladi i religija	82
Diskusija	84
SEDMI DEO: Subjektivna stvarnost – opažanje rizika, zadovoljstvo i aspiracije	85
Uvod	85
Analiza	86
Opažanje rizika u društvu	86
Doživljaj diskriminacije	86
Zadovoljstvo životom	90
Osećaj kontrole nad životom	91
Zamišljanje budućnosti i aspiracije za migracije	92
Diskusija	96
OSMI DEO: Mladi i politička sfera	97
Uvod	97
Analiza	97
Zainteresovanost za politiku	97
Političko delanje – izbori	100
Ideološko pozicioniranje mladih	101
Generacijski (dis)kontinuitet	102
Poverenje i politika	104
Ključni problemi	105
Mladi i EU integracije	107
Diskusija	110
ZAKLJUČCI	111
PRILOG	115
LITERATURA	131

UVOD: UOKVIRAVANJE ISTRAŽIVANJA

Društveni konstrukt omladine u kontekstu izazova savremenog društva

Nastao kao društveni konstrukt građanskog društva modernog doba zapadne civilizacije (Milić, 1987), koncept omladine ima učitano jednu od ključnih vrednosti moderne – ideju napretka. Kroz decu i mlade kao projekte, društvo investira u budućnost obezbeđujući kontinuitet racionalnog progressa. Društvena kategorija omladine nosi simboliku optimizma i veru u bolju budućnost – oličenu u floskuli „mladi su naša budućnost“, kao i potencijal za delanje, i revolucionarnost – „buntovnika bez razloga“. Imajući u vidu ovakvu „misiju“ društvenog konstrakta omladine, ne čudi velika važnost koja mu je pridavana u društvenim naukama dvadesetog veka – bilo da mu je pripisivana konotacija problema (npr. „izgubljene“ međuratne generacije – Mannheim, 1952) ili resursa (npr. omladinski kontrakturni pokreti sa kraja šezdestih, npr. Roszak, 1978).

Kraj dvadesetog veka, međutim, donosi sasvim drugačiju konstelaciju globalnih društvenih odnosa, trendova i procesa. „Društvo rizika“ (Bek, 2001; Beck, Beck Gernsheim, 2002) u svetu koji se stalno menja (Giddens, 2005; Bauman, 2010) pomera osnovni društveni fokus sa ideja razvoja i napretka na ideju svrhe (Jenks, 1996). Mnogodimenzionalne i temeljne savremene društvene promene otvaraju pitanje mesta i uloge omladine u njima. Radije nego da na ovom mestu ulazimo u prikazivanje mogućih teorijsko–epistemoloških rešenja za proučavanje omladine: da li je najadekvatniji koncept postadolescencija (Arnett, 2001; 2006) ili nastajuća odraslost (emerging adulthood – Bynner, 2005) ili pristup generacija (npr. Wyn, Woodman, 2006; Goodwin, Connor, 2009; Furlong, Woodman, Wyn, 2011; Woodman, Wyn, 2015), tranzicija (npr. Bynner, 2001), (pot)kulturni identitet (Cohen, Ainley, 2000) i polemika između njih (npr. Roberts, 2007; Wyn, Woodman, 2007; Woodman, 2009; 2010; Roberts, 2010; 2012), posvetićemo se ukratko specifičnostima rizika koji se postavljaju pred mlade u savremenom društvu, kao i specifičnostima strategija koje razvijaju u suočavanju sa tim rizicima.

Najznačajnije globalne društvene promene: na tržištu rada, promene državnih režima i politika nastalih slomom socijalističkih poredaka, krize država blagostanja i neoliberalnih režima, kao i proces evropskih integracija, suštinski su uticale na živote mladih. Promene na globalnom planu od sedamdestih godina prošlog veka donose rastuću nezaposlenost i otežan ulazak generacije mladih na tržište rada, kao i strukturne promene tržišta rada koje mlade primoravaju da prihvataju nesigurne i neizvesne – tzv. prekarizirane – privremene i honorarne poslove, sa nepunim radnim vremenom, i poslove za koje se zahteva niži stepen kvalifikacija od onih koje je mlada osoba stekla obrazovanjem, i da rade na više mesta istovremeno i sl. Tranzicija od obrazovanja do zaposlenja sve više gubi svoj standardni oblik i postaje i produžena i fragmentisana (Du Bois-Reymond, Chisholm, 2006: 4). Poremećaji tržišta rada proizveli su pored neizvesnih i turbulentnih tranzicija i neke nove oblike nejednakosti pored starih koje opstaju (Furlong, Cartmel, 2007). Niskokvalifikovani mladi ljudi imaju sve manje šansi da poboljšaju svoj društveni položaj – reprodukcija nejednakosti se učvršćuje, jer za mnoge mlade iz manjinskih etničkih grupa u migratornoj Evropi ostaje nedostupan i dalje ključni kanal društvene promocije – obrazovanje. Međutim, i univerzitetsko obrazovanje i visoke kvalifikacije sve manje mogu da garantuju stabilne i sigurne karijere. Mladi se susreću sa stalnim radnim i profesionalnim izazovima koji zahtevaju kontinuirano obrazovanje, čime se stvaraju novi rizici od deprivacije i ograničavanja životnih šansi.

Ono što su ranije bile standardne biografije podržavane od strane državnih sistema različitih društvenih uređenja (Wallace, Kovatcheva, 1998), pored toga što su sve manje željene (Roberts, 2010), postaju i sve manje moguće. U tom smislu individualizacija, kao novo aktivno upravljanje životom, predstavlja više zahtev za one koji imaju najmanje resursa, nego što je privilegija onih koji ih imaju najviše (Woodman, 2010: 738).

Globalna ekonomska kriza koja je nastupila krajem prve decenije dvadeset prvog veka samo je uvećala obim rizika i pojačala neizvesnost kao osnovni životni okvir za najveći broj mladih. Takva konstelacija globalnih društvenih odnosa postavlja pred mlade, sa jedne strane, normativ izbora, odnosno zahtev da se donosi veliki broj odluka i planova, dok, sa druge strane, izmenjeni strukturalni uslovi egzistencije ne dozvoljavaju da se predvide ishodi tih izbora (Leccardi, 2005). Kao rezultat tih kontradiktornih uticaja, sve veći broj mladih opredeljuje se za život u tzv. „produženoj sadašnjosti“ (Brannen, Nielsen, 2002), bez dugoročnih pogleda u budućnost, sazdan od kratkoročnih planova, koji predstavljaju vrstu „navigacije“ (Leccardi, 2009) ili upravljanja rizicima. Jedan od životnih planova koji postaje sve manje izvestan, jeste zasnivanje porodice. Odlaganje braka i rađanja, kao i smanjivanje broja dece – zajedničke su karakteristike za sva evropska društva, bez obzira na tip tranzicije u odraslost (Galland, 2003), porodične tranzicije (Iacovu, 2002) ili tranzicijskih poredaka (transitional regimes – Walther, 2006; Walther *et al* 2009).

Ekonomске i političke promene strukturalnog okruženja, kao i izmenjeni obrasci zasnivanja porodice, povezani su sa promenama intergeneracijskih odnosa u porodici (Biggart, Kovacheva, 2006), koje su uključile kretanje od odnosa (i njima korespondirajućih koncepata) autonomije i zavisnosti, ka odnosima saradnje i međuzavisnosti (Gillies, 2000). Mladi su danas više upućeni na različite vrste pomoći i podrške svojih roditelja, a prisutan je i recipročan odnos i osećanje odgovornosti i intergeneracijske solidarnosti (Togouchi Swartz, Bengston O'Brien, 2009).

Mladi u kontekstu društva Srbije

Istraživanja o mladima u Srbiji imaju višedecenijsku tradiciju, a svojim temama i ciljevima su pratila sistemske i promene društvenog konteksta. Posleratni period pedesetih i šezdesetih godina u SFR Jugoslaviji, bio je obeležen dogmatskim karakterom teorijskih i istraživačkih proučavanja različitih društvenih fenomena, pa tako i omladine. Društveni potresi oličeni u studentskom buntu 1968. godine i nacionalističkim pokretima početkom sedamdesetih ukazali su, međutim, na načetu monolitnost društvenih i ideoloških projekata samoupravnog socijalizma i bratstva i jedinstva, što je, između ostalih socioloških tema, uslovalo povećano interesovanje za proučavanje omladine, tokom sedamdesetih i osamdesetih godina. Percipirana sa jedne strane kao problem, a sa druge strane kao resurs (Ilišin, Radin, 2007), omladina je pod istraživačku lupu stavljena da bi se ustanovili uzroci njenog nezadovoljstva, ali i dokazala privrženost mladih socijalizmu i potvrdila legitimnost sistema. Pored dominacije takvog tipa istraživanja, pojavljuju se neke nove istraživačke teme, kao što su neformalne grupe i potkulture mladih (Joksimović *et al*, 1988), kao i prve teorijske studije (Milić, 1987). U periodu blokirane postsocijalističke transformacije devedesetih, istraživanja omladine su zamrla, a jedina koja su održala kontinuitet bila su socijalno-psihološka istraživanja vrednosti i stavova. Pored toga, pojavljuju se istraživanja mladih koji su izašli na društvenu scenu kao politička generacija aktivna u protestima od 1991. do 2000. godine (Milić, Čičkarić, 1998). Nakon političke promene 2000. godine, javila se i potreba za koncipiranjem omladinske politike, što je uslovalo revitalizaciju istraživanja. Pored većeg broja istraživanja javnog mnjenja, kao i istraživanja posebnih aspekata života mladih (kulturne potrošnje, političke participacije i građanskog aktivizma, prakse dokolice; stavova, preferencija, opredeljenja, vrednosti, uzora i sl)¹, sprovedena su i istraživanja na velikim nacionalno reprezentativnim uzorcima mladih. Rezultati dva multidimenzionalna anketna istraživanja koja su sprovedena 2003. godine (na uzorku od 3180 mladih uzrasta od 17 do 35 godina; Mihailović *et al* 2004) i 2011. godine (na uzorku od 1627 mladih uzrasta od 18 do 35 godina; Tomanović *et al* 2012) čine evidencionu osnovu za komparacije u ovoj studiji.

Pored goreopisanih karakteristika i rizika svakodnevnog života koji sve više približavaju mlade iz posustalih neoliberalnih i socijaldemokratskih kapitalističkih sistema i one iz postsocijalističkih društvenih uređenja, mladi u Srbiji se suočavaju sa nekim specifičnim rizicima poteklim iz društvenog konteksta produžene i po mnogo čemu anomične postsocijalističke transformacije. Uobičajeno je da se na osnovu rezultata obimnih i detaljnih analiza ona razdvaja na dva distinktivna perioda: blokirane transformacije tokom devedesetih i produžene transformacije od političkih promena 2000. godine. Obe faze transformacije su „zavisne od pređenog puta“ (*path-dependent*) i odstupaju od modela „uspešne postsocijalističke tranzicije“ (Lazić, Cvejić, 2004)².

Savremeni strukturalni trendovi ukazuju na društvenu diferencijaciju – polarizaciju socijalne strukture Srbije na malu grupu na vrhu i veći deo populacije na dnu društvene lestvice. Produžena transformacija vodi povećanju društvenih nejednakosti u smislu osiromašenja nižih društvenih slojeva i rizika od osiromašenja delova srednjih slojeva, npr. obrazovanih mladih ljudi koji su duže vreme nezaposleni (Cvejić, 2006: 31). Obrazovanje kao jedan od ključnih mehanizama socijalne reprodukcije je privatizovan, u smislu da u najvećoj meri zavisi od privatnih resursa aktera i kapitala porodice. Pokazalo se da je obrazovanje ujedno i najznačajniji činilac – resurs koji utiče na orijentacije i delanje mladih ljudi, koji različito oblikuje njihove socijalne biografije, na taj način ih diverzifikujući (Tomanović *et al* 2012). Jedan od pokazatelja mehanizama reprodukcije nejednakosti i time zatvaranja socijalne strukture su nejednake mogućnosti mladih da steknu viši stepen obrazovanja od onog koji imaju njihovi roditelji, a nejednakost šansi se povećava sa opadanjem stratifikacijskog položaja (Stanojević, 2012: 68).

Kontekst produžene anomične postsocijalističke transformacije stvara velike strukturalne prepreke integraciji mladih u društvo Srbije, a analize prethodnih istraživanja nedvosmisleno pokazuju nizak nivo integrisanosti mladih u sistem (Tomanović *et al* 2012). Pokazatelji niske društvene integracije mladih povezani su sa ključnim domenima funkcionisanja društvenog sistema. Usled visoke nezaposlenosti i nesigurne zaposlenosti, mladi su isključeni iz radne sfere društva i ekonomske reprodukcije. Odlaganje zasnivanja porodice predstavlja i odlaganje integracije u proces socijalne reprodukcije. Nizak nivo političke i građanske participacije pokazatelj je neintegrisanosti u politički sistem društva (ibid: 281).

¹ Više o genezi proučavanja omladine/mladih u Jugoslaviji/Srbiji vidi u Tomanović (2012a).

² Više o obeležjima društvene transformacije i aktuelnog društvenog konteksta u Srbiji vidi npr. u: Lazić, Cvejić (2013).

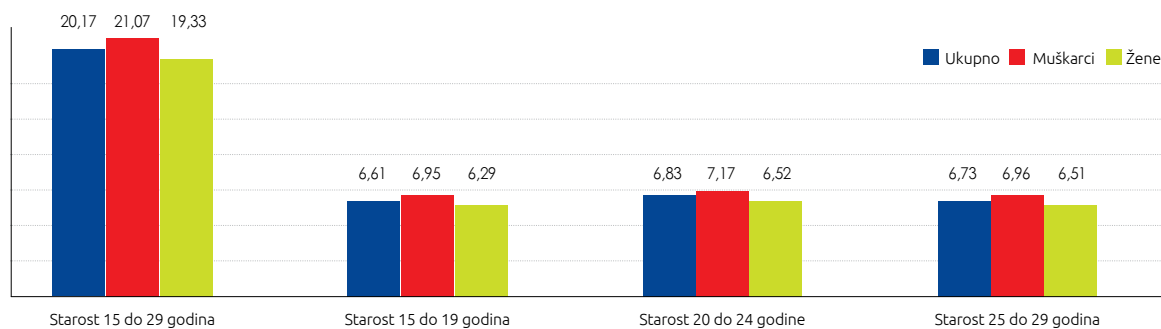
Za razliku od generacija njihovih roditelja i prethodnika, čije su standardne biografije bile podržavane sistemskim merama društvene integracije i homogenizacije omladine u socijalističkoj Jugoslaviji, mladi u Srbiji danas „kormilare“ kroz neizvesnost svakodnevne prolongirane društvene „krize“. To „kormilarenje“ („snalaženje“) podrazumeva razvijanje fleksibilnih i vremenski fragmentisanih strategija, što ne ostavlja mogućnost da se biografije dugoročno planiraju. Tokom tih procesa, mladi se najviše oslanjaju na vlastite kompetencije, resurse i delanje, kao i na resurse, podršku i pomoć iz neformalnih mreža, prvenstveno roditelja i prijatelja (Ibid: 274). Sva dosadašnja istraživanja govore o nepovoljnom materijalnom položaju mladih, koji su u velikoj meri zavisni od finansijskih i stambenih resursa svojih roditelja (Mihailović *et al* 2004; Tomanović *et al* 2012). Sistemska podrška familističkog (subprotektivnog) socijalističkog režima je u postsocijalističkom periodu urušena, tako da na nju mladi ne računaju. Individualne atomizovane prakse-delanja čine specifičnost života mladih u Srbiji, što ima reperkusije i na tranzicije u odraslost i na unutrašnju integraciju mladih kao društvene grupe (Tomanović *et al* 2012: 284).

Mladi u Srbiji u komparativnoj perspektivi

Da bismo ocrtili okvire za dalje analize rezultata istraživanja o mladima u Srbiji 2015. godine, prikazaćemo ključna obeležja njihovog položaja stavljajući ih u komparativnu perspektivu evropskog konteksta u aktuelnom trenutku.

Prema poslednjem popisu, mladih od 15 do 29 godina bilo je ukupno 1.322.201 i činili su 21,07% stanovništva Srbije 2011. godine (grafikon 1). To je nešto veće učešće nego u zemljama EU, gde je mladih 18,7%, što je 7% manje od svetskog proseka (Eurostat, 2015: 21).

Grafikon 1: Mlado stanovništvo Srbije po starosti i polu

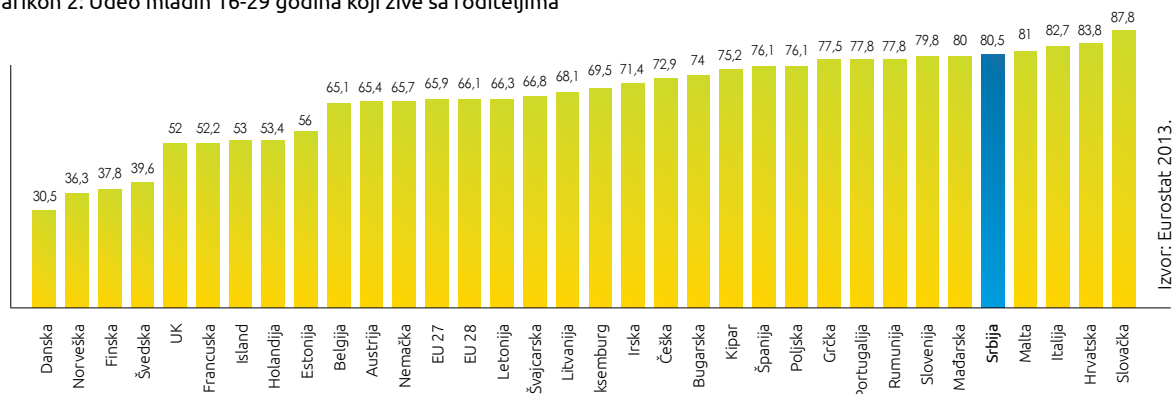
Izvor: RZS popis 2011. godine.

Srbija tako spada u mlađe evropske zemlje, gde je udeo kategorije mladih veći od jedne petine, zajedno sa Kiprom, Slovačkom, Maltom i Poljskom (od EU zemalja). S obzirom da je udeo dece do 14 godina u tim zemljama manji od udela mladih, to ukazuje na trend daljeg opadanja nataliteta koji će dovesti do starenja ukupnog stanovništva i u njima kao i u ostatku Evrope (Eurostat, 2015: 30), što je proces sa kojim se suočava i Srbija.

Polna struktura kohorte od 15–29 godina koju posmatramo u Srbiji je ujednačena: u svakoj uzrasnoj grupi je neznatno više mladića nego devojaka (grafikon 1).

Sa stopom od 1,4 u 2013. godini, Srbija spada u evropske zemlje sa najnižim stopama fertiliteta, koje se kreću od 1,2 u Portugaliji do 2,1 u Turskoj i 2 u Francuskoj i Irskoj. Od zemalja u regionu – istu stopu ima Rumunija, nešto višu – 1,5 imaju Hrvatska, Slovenija, Makedonija i Bugarska, dok je u Crnoj Gori stopa fertiliteta 1,7 (izvor Eurostat).

Grafikon 2: Udeo mladih 16-29 godina koji žive sa roditeljima

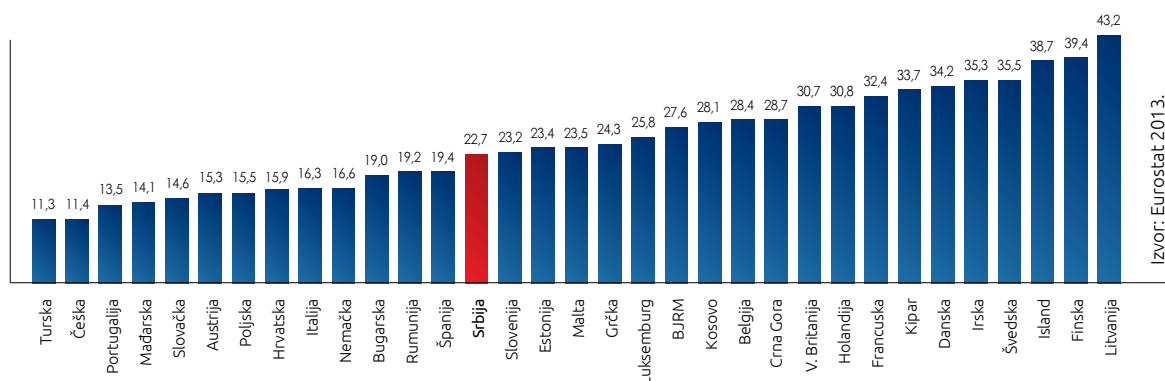
Izvor: Eurostat 2013.

Pored toga što pripada zemljama tzv. spore tranzicije u odraslost (Galland, 2003), u kojima mladi duže ostaju u roditeljskom domu (grafikon 2), za Srbiju je karakteristična velika razlika po polu: sa roditeljima živi 90,1% mladića, i 70,3% devojaka ovog uzrasta (izvor: Eurostat). Objašnjenje leži u južnoevropskom (mediteranskom) tipu porodične tranzicije, u kojem se roditeljsko domaćinstvo napušta zarad sklapanja braka (Iacovu, 2002), a devojke u Srbiji u brak ulaze prosečno sa 27,4 godina, dok je prosečan uzrast kod sklapanja prvog braka za mladiće 30,7. Prema toj odlici Srbija pripada evropskim zemljama sa izraženim rodnom razlikama i jazom većim od 3 godine između prosečnog uzrasta sklapanja braka za devojke i mladiće, koji je najveći u Rumuniji (3,8 godina) i u Bugarskoj i Grčkoj (3,3 godine) (Eurostat, 2015: 46). Još jedna odlika južnoevropskog tipa porodičnog života kojem pripada Srbija, jeste mala prisutnost alternativa klasičnoj porodici, kao što su niska zastupljenost kohabitacija (8,5% stanovništva starijeg od 15 godina koje nije u braku), razvoda (stopa 1,1) i jednoroditeljskih porodica (17,3%), umerena zastupljenost vanbračnih rađanja (24,7%; sve prema popisu 2011).

Obrazovna struktura mladih odraslih uzrasta od 25 do 29 godina, za koje pretpostavljamo da su završili proces obrazovanja, u Srbiji je sledeća: osnovno obrazovanje i manje od osnovnog ima 6,5%, srednje – 69,7%, a više i visoko – 22,7% mladih.

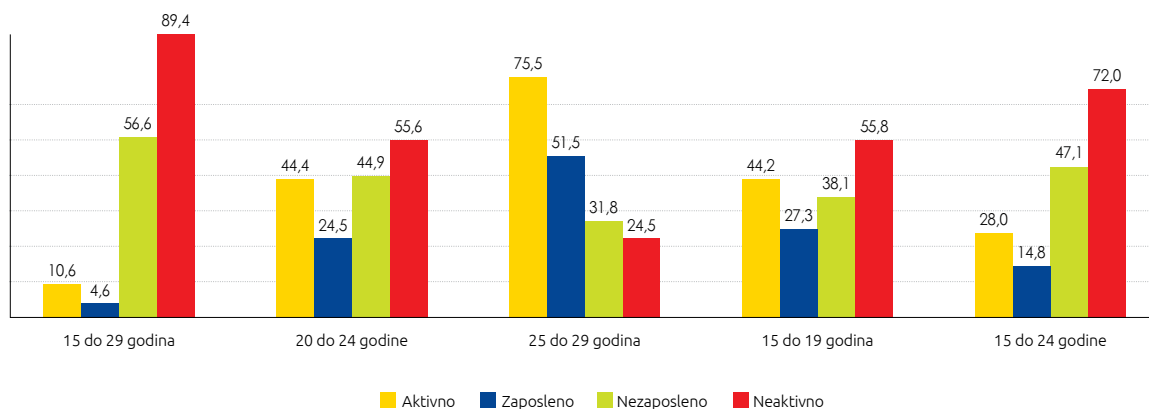
Prema podacima Eurostata, na jednom kraju kontinuuma nalaze se evropske zemlje sa nepovoljnom obrazovnom strukturom, kao što su Portugalija i Turska, u kojima skoro polovina mladih odraslih ima završeno samo osnovno obrazovanje, dok postoje zemlje, kao što su, Austrija, Češka, Letonija, Slovačka, koje skoro nemaju mlade u ovoj obrazovnoj kategoriji. Na drugom kraju kontinuuma su zemlje sa visokim udelom od preko 30% mladih sa završenim tercijarnim obrazovanjem: Kipar, Danska, Finska, Francuska, Irska, Holandija, Švedska, Velika Britanija, Island, a ističe se Litvanija sa udelom od 43,3% (grafikon 3).

Grafikon 3: Udeo mladih uzrasta 25 do 30 godina sa završenim tercijarnim obrazovanjem

U uporednoj perspektivi gledano, Srbija pripada zemljama u kojima je udeo tercijarnog obrazovanja u ovoj uzrasnoj grupi između 20 i 30%, a osnovnog oko 5%. Gledajući zemlje regiona, obrazovna struktura mladih u ovoj kohorti je u Srbiji povoljnija u odnosu na Hrvatsku, Rumuniju i Kosovo, a manje povoljna u odnosu na Sloveniju, Bugarsku, Makedoniju i Crnu Goru.

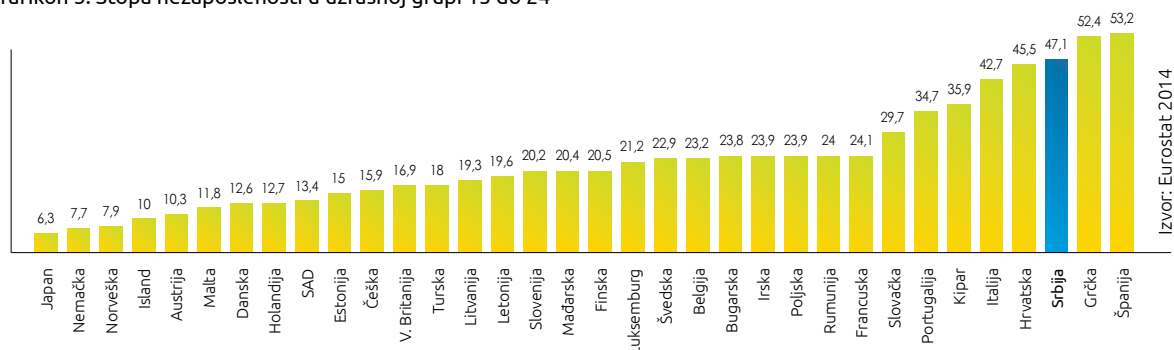
Grafikon 4: Status aktivnosti prema uzrastima

Izvor: RZS - anketa o radnoj snazi 2014.

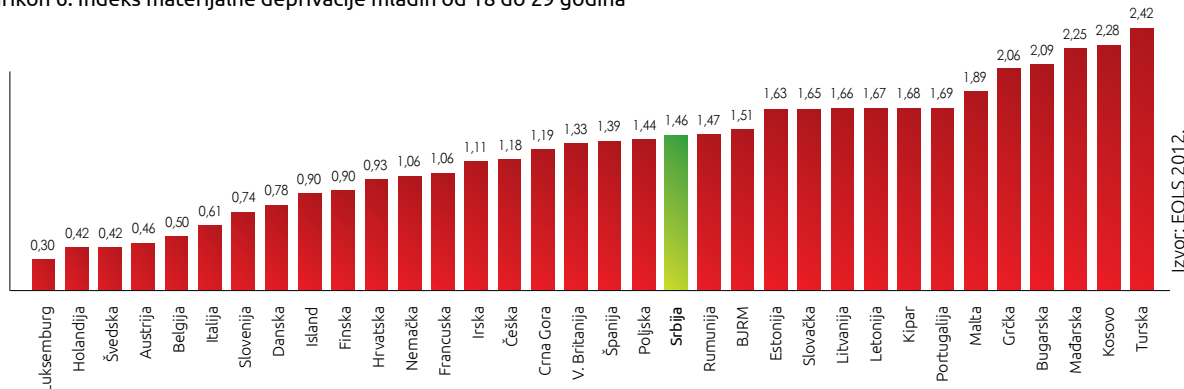
U celokupnoj posmatranoj populaciji mladih od 15–29 godina dominiraju neaktivni, ali je nepovoljna struktura mladih koji pripadaju aktivnom stanovništvu (nisu na školovanju), jer je 38% njih nezaposleno (grafikon 4). Stopa nezaposlenosti mladih u kategoriji koju posmatra Eurostat (15–24 godine) je visoka – 47,1%, što Srbiju zajedno sa Španijom i Grčkom, Hrvatskom i Italijom svrstava u grupu evropskih zemalja u kojima je skoro svaka druga aktivna mlada osoba nezaposlena (grafikon 5).

Grafikon 5: Stopa nezaposlenosti u uzrasnoj grupi 15 do 24

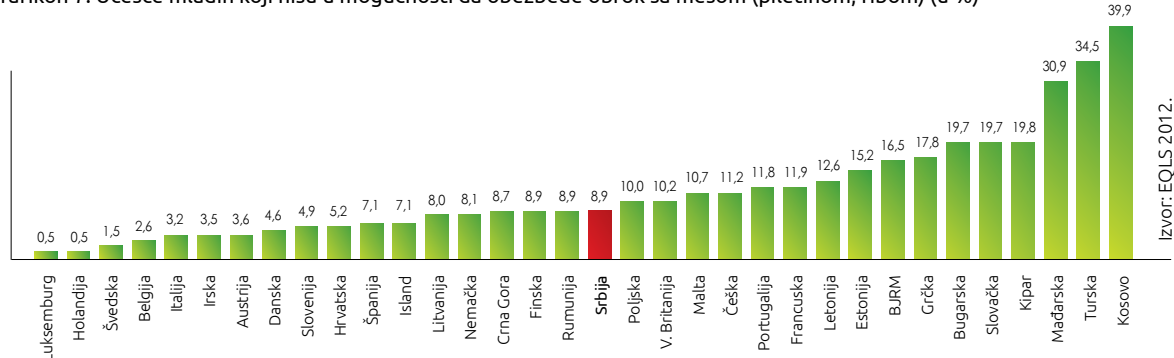
Visoka nezaposlenost predstavlja ozbiljnu strukturalnu prepreku za društvenu integraciju mladih, kao i rizik od socijalne isključenosti. Posebnu meru siromaštva predstavlja indeks materijalne deprivacije konstruisan za potrebe istraživanja European Quality of Life Survey (EQLS 2012)³, koje je pokazalo da su nezaposleni i neaktivni mladi ljudi češće materijalno uskraćeni od drugih (Eurofound, 2014: 12). Prema grafikonu 6 koji prikazuje srednje vrednosti, mladi u našoj zemlji ne mogu da priušte prosečno 1,46 od 6 navedenih dobara, time se Srbija pridružuje grupi zemalja na sredini skale, sa vrednostima indeksa od 1 do 2.

Grafikon 6: Indeks materijalne deprivacije mladih od 18 do 29 godina

Kao pokazatelji izrazite materijalne deprivacije uzimaju se nemogućnost održavanja doma adekvatno toplim, kupovina nove odeće i obezbeđivanja obroka sa mesom (ribom) svakog drugog dana. Poređenje evopskih zemalja prema poslednjem pokazatelju prikazano je u grafikonu 7.

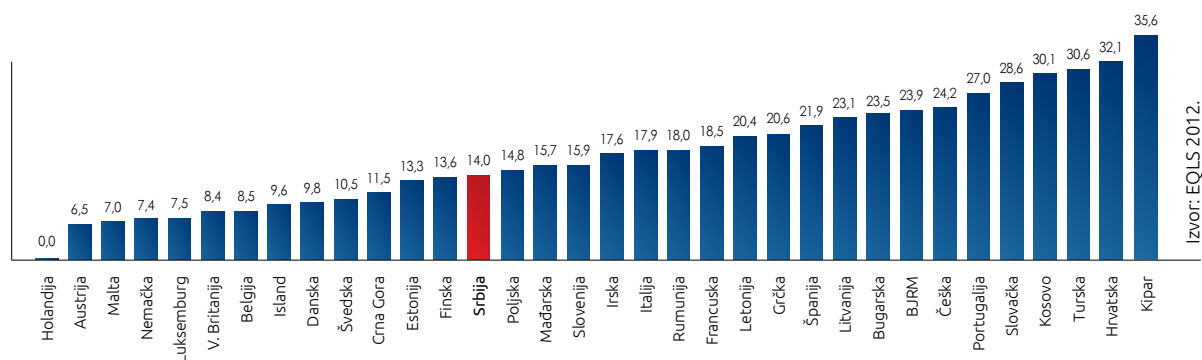
Grafikon 7: Učešće mladih koji nisu u mogućnosti da obezbede obrok sa mesom (piletinom, ribom) (u %)

³ Materijalna deprivacija se određuje kao nemogućnost da se u domaćinstvu obezbede neka suštinska dobra, a EQLS je izdvojio šest osnovnih: održavanje doma adekvatno toplim, jednosedmični plaćeni odmor van kuće, obrok sa mesom, piletinom ili ribom svaki drugi dan, zamena istrošenog nameštaja, kupovina nove (a ne polovne) odeće, pozivanje gostiju na piće ili obrok najmanje jednom mesečno (Eurofound, 2014: 11).

Materijalni status i deprivacija su direktno i indirektno povezani sa stabilnim zaposlenjem. Procena stabilnosti zaposlenja bitno se razlikuje među mladima u različitim evropskim zemljama i kreće se od 0% (u Holandiji) do 35,6% (na Kipru) mladih koji smatraju da je veoma moguće da izgube posao u skorijoj budućnosti (grafikon 8).

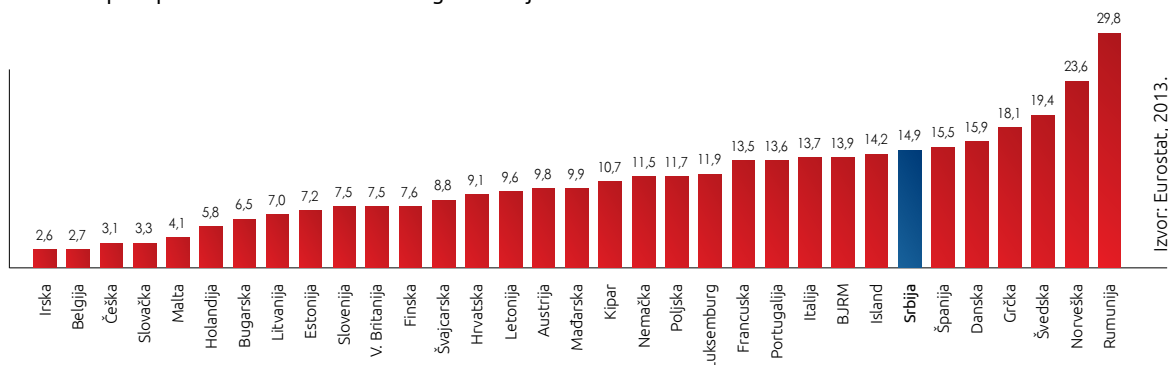
Grafikon 8: Procenat zaposlenih mladih od 18 do 29 godina koji procenjuju da postoji velika mogućnost da izgube posao u narednih 6 meseci

Prema ovim podacima, u Srbiji nije veliki broj zaposlenih mladih koji opažaju rizik od gubitka posla, pored Crne Gore najmanji je u zemljama balkanskog regiona, a značajno manji u odnosu na Bugarsku i Makedoniju, a posebno Kosovo i Hrvatsku. To subjektivno osećanje sigurnosti zaposlenja zaslužuje posebne analize, a možemo da pretpostavimo da verovatno potiče iz legata socijalističkog režima rada u državnim preduzećima i nepotističkih kanala zapošljavanja, pre nego iz institucionalnog okvira sistemski regulisanog tržišta rada.

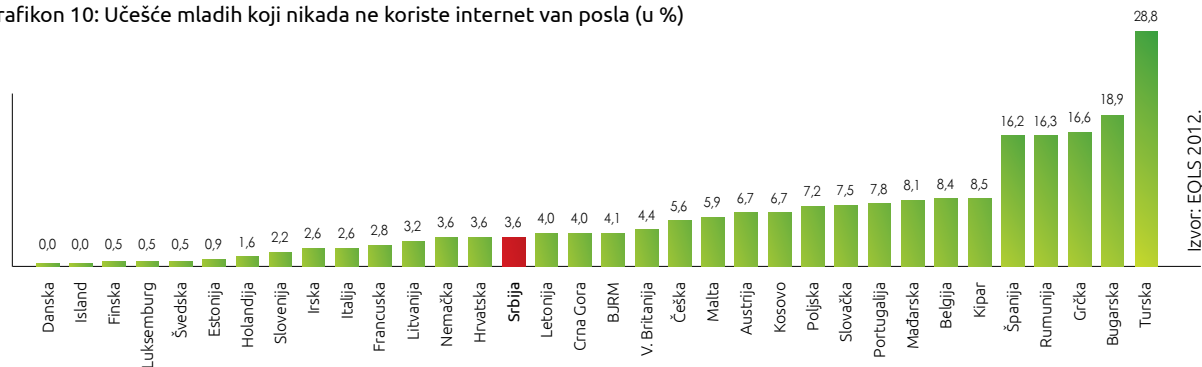
Da zaposlenje nije sigurna baza izvesne egzistencije, nedvosmisleno pokazuju podaci prikazani u grafikonu 9: 14,9% zaposlenih mladih u Srbiji raspolažu dohotkom ispod linije relativnog siromaštva⁴ i time su u riziku od deprivacije.

Grafikon 9: Stopa zaposlenih mladih od 18 do 24 godine koji su u riziku od siromaštva

Prema pokazatelju korišćenja interneta, Srbija se svrstava među zemlje u kojima skoro svi mladi koriste internet, a kojima pripadaju i sve zemlje proistekle iz bivše Jugoslavije, dok se u regionu prema učešću mladih koji nikada ne koriste internet, izdvajaju Bugarska i Rumunija (grafikon 10).

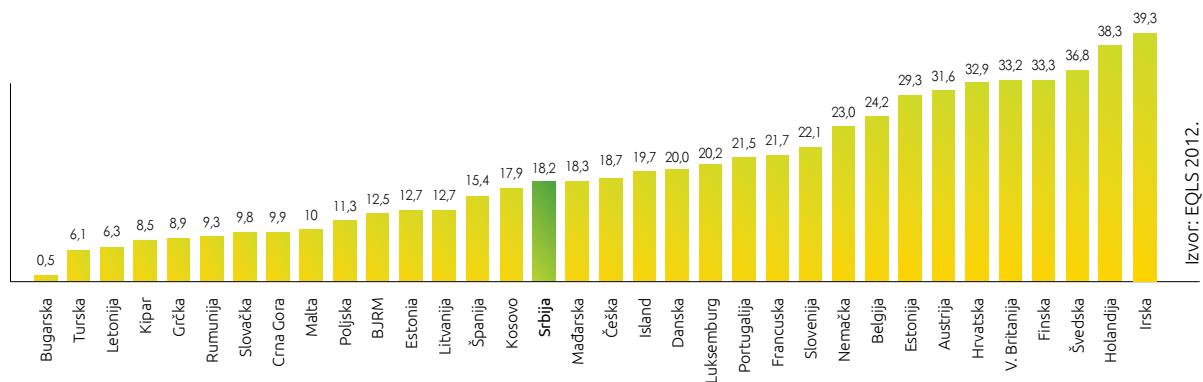
Grafikon 10: Učešće mladih koji nikada ne koriste internet van posla (u %)

⁴ Ovom merom je izraženo učešće osoba koje su zaposlene i koje imaju ekvivalentan raspoloživi dohodak ispod granice rizika od siromaštva koja je postavljena na 60% nacionalne medijane ekvivalentnog raspoloživog dohotka (nakon socijalnih transfera).

Prema učestalosti redovnog angažovanja u društvenim aktivnostima, mladi u Srbiji nalaze se negde na srednjem nivou, dok se od zemalja regiona izdvajaju Hrvatska sa visokim i Bugarska sa veoma niskim nivoom participacije (grafikon 11).

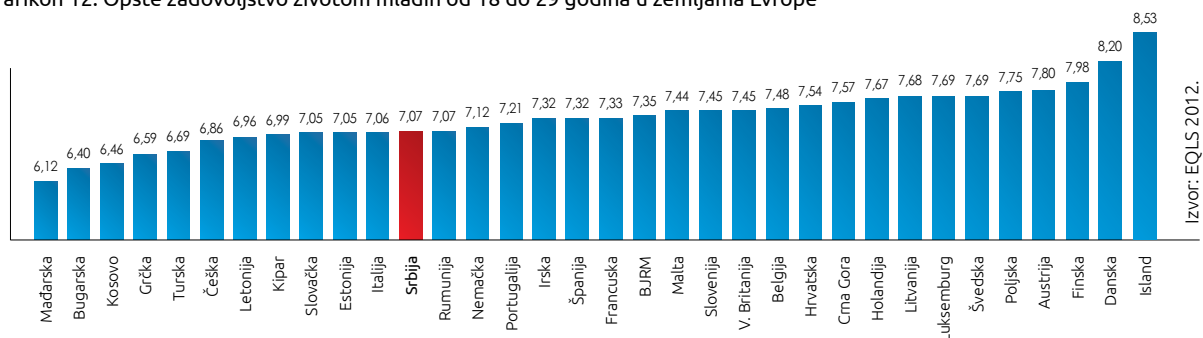
Grafikon 11: Participacija u društvenim aktivnostima, klubovima, udruženjima - skoro svakodnevno/najmanje jednom sedmično

Pogledajmo neke pokazatelje subjektivnog dobrostanja (*subjective well-being* SWB) koji su valjani indikatori različitih strukturalnih ograničenja i rizika, kao i trendova promena u različitim zemljama.

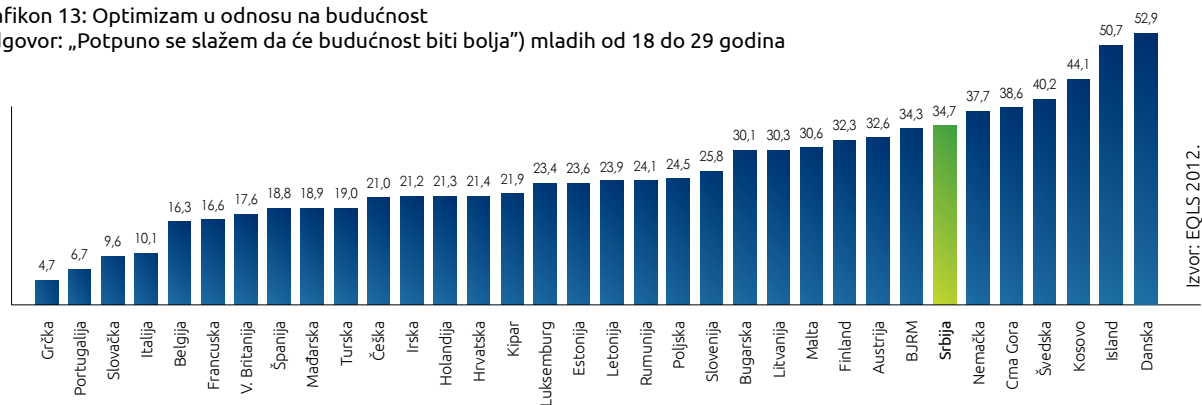
Mladi u Srbiji u poređenju sa njihovim vršnjacima, pripadaju trećini evropskih zemalja u kojima ispitanici izražavaju niži nivo opšteg zadovoljstva životom (grafikon 12) – prosečan skor za Srbiju je 7,07, dok je evropski prosek 7,26.

Grafikon 12: Opšte zadovoljstvo životom mladih od 18 do 29 godina u zemljama Evrope

Kada se sagledava zadovoljstvo profesijom, Srbija opet pripada zemljama istočne i južne Evrope gde je ovo zadovoljstvo niže: prosek za Srbiju je 7,07 a evropski je 7,33. Zadovoljstvo porodičnim životom svrstava mlade iz Srbije u grupu zemalja, koja uključuje Kipar, Crnu Goru, Maltu, Rumuniju i Hrvatsku, gde je ono skoro najveće: 8,48 u Srbiji u odnosu na 8,04 evropskog proseka. Mladi u severnim i zapadnim zemljama Evrope iskazuju srednji nivo, dok mladi iz nekih istočnih evropskih država (Estonija, Mađarska, Češka, Latvija, Kosovo i Bugarska) izražavaju najniži nivo zadovoljstva porodičnim životom. Veoma slična distribucija pokazuje se ako razmatramo zadovoljstvo društvenim životom u pojedinim zemljama: sa prosekom od 8,69 Srbija ponovo pripada zemljama najvišeg izraženog zadovoljstva, zajedno sa Kiprom, Hrvatskom i Crnom Gorom (evropski prosek je 7,78) (EQLS 2012). Podaci ukazuju da opšte zadovoljstvo životom korelira sa profesionalnim zadovoljstvom, dok se niži nivoi zadovoljstva u ovim domenima kompenzuju višim nivoima zadovoljstva porodičnim i društvenim životom.

Grafikon 13: Optimizam u odnosu na budućnost (odgovor: „Potpuno se slažem da će budućnost biti bolja”) mladih od 18 do 29 godina

Distribucija evropskih zemalja prema udelu mladih koji izražavaju veliki optimizam u odnosu na budućnost, veoma je zanimljiva (grafikon 13). Među onima gde više od trećine mladih izražavaju optimističan stav, nalaze se zemlje stabilnih ekonomija, ali i neke zemlje „jugo-sfere“ koje se suočavaju sa ozbiljnim ekonomskim, političkim i društvenim problemima (Kosovo, Crna Gora, Srbija i Makedonija), kao i one zemlje u kojima su mladi značajno skeptičniji u odnosu na budućnost (Grčka, Slovačka, Portugalija i Italija).

Uzimajući, pored ostalih, gore navedene objektivne pokazatelje materijalnog položaja: zaposlenost, rizik od materijalne deprivacije i relativno siromaštvo zaposlenih mladih, kao i ukupnu društveno-ekonomsku situaciju, mladi u Srbiji iskazuju neočekivan stepen optimizma u sagledavanju budućnosti – više od trećine (34,7%) je veoma optimistično.

Diskrepancija između objektivnih životnih uslova i subjektivnih opažanja i očekivanja, čini posebno značajnim istraživanja fokusirana na mlade, poput ovog, za koje se nadamo da će dati neke odgovore, ali i otvoriti nova istraživačka pitanja.

Metodologija istraživanja

Određenje populacije mladih sa sobom nosi rizik da granice mladosti postavimo ili prenisko ili previsoko. Imajući u vidu društvenu i kulturnu uslovljenost tranzitornosti ka svetu odraslih, mladi će u različitim društvenim kontekstima brže ili sporije sticati attribute odraslosti. U istraživanjima na nacionalnim uzorcima (2003. i 2011. godine)⁵ istraživači su mlade tretirali kao osobe starosti 18 do 35 godina imajući u vidu veoma često odlaganje ključnih događaja (naročito finansijsku samostalnost i zasnivanje porodice) za treću deceniju života usled strukturnih i kulturnih uslova odrastanja (Tomanović, 2012a). U ovom istraživanju su mladi zbog uporedivosti sa ostalim Šel (Shell) istraživanjima u regionu određeni kao osobe starosti 15 do 29 godina.

Istraživanje mladih 2015. predstavlja deo međunarodnog projekta pod pokroviteljstvom Friedrich Ebert Stiftung i Šel (Shell) studija sa mladima, koje se sprovode od 1953. godine, a u regionu jugoistočne Evrope od 2011. godine. Metodologiju istraživanja koju je razvio profesor Klaus Hurrelman (Klaus Hurrelmann) su autori istraživanja – Smiljka Tomanović i Dragan Stanojević – uz konsultacije sa njim prilagodili nacionalnom kontekstu u Srbiji, vodeći računa i o značaju uporedivosti podataka. Prevođenjem sa engleskog, adaptacijom i dopunom nekim pitanjima, zbog njihove relevantnosti za kontekst i poredivosti sa prethodnim istraživanjima u Srbiji, konstruisan je anketni upitnik, koji je testiran u pilot-istraživanju. Upitnik sa frekvencijama odgovora nalazi se u prilogu ovoj studiji.

Istraživanje je uključivalo kombinaciju kvantitativne i kvalitativne metodologije. Prikupljanje anketnih podataka sprovela je istraživačka agencija SeConS u periodu od 10. aprila do 15. maja 2015. godine, dok su dubinski intervjui obavljani u periodu od 10. do 30. juna iste godine.

Reprezentativni podaci za populaciju mladih dobijeni su anketnim istraživanjem na nacionalno reprezentativnom uzorku. Uzorak za anketno istraživanje je dizajnirao Slobodan Cvejić. Dizajn uzorka je višestapni stratifikovni uzorak sa principom slučajnosti selekcije (tzv. *random route*) konačnih jedinica. Osnovnu populaciju su činile mlade osobe starosti 15 do 29 godina, kojih prema rezultatima popisa 2011. godine u Srbiji (bez KiM) ima 1.322.201.

Osnovni statistički regioni – Beograd, Šumadija i zapadna Srbija, Vojvodina i južna i istočna Srbija – predstavljali su osnovne stratume (NUTS2 nivo). U prvoj fazi selekcije izabrano je slučajnim izborom ukupno 40 opština koje su imale podjednaku verovatnoću izbora, osim opština u kojima populacija prelazi 100.000 stanovnika kojima je osigurana zastupljenost u uzorku sa proporcionalniom zastupljenošću populacije. Prema regionima u uzorak je selekcionisano 11 opština u Beogradu, 10 u Vojvodini, 10 u Šumadiji i zapadnoj Srbiji i 9 u južnoj i istočnoj Srbiji. U drugoj fazi selekcije je unutar svake opštine metodom slučajnog uzorka izabran određeni broj mesnih zajednica u urbanim i ruralnim područjima. Ukupan broj mesnih zajednica u kojima je sprovedeno istraživanje je 160, od čega je 91 urbanih i 69 ruralnih. Na trećem nivou selekcije, unutar svake mesne zajednice, slučajnim izborom su izabrane dve ulice u urbanim i jedna ulica u ruralnim područjima. Na četvrtom nivou selekcije su sistematskim izborom sa slučajnim startom izabrana domaćinstva. Anketari su imali uputstvo da u određenoj ulici počevši od određenog broja izabiraju svako peto domaćinstvo u kojima bi obavili intervjue ukoliko u njemu postoji makar jedna osoba koja odgovara ciljnoj populaciji. Na poslednjem nivou selekcije, unutar domaćinstava, ispitanici su izabirani ukoliko su bili starosti 15 do 29 godina. Ukoliko je u istom domaćinstvu više osoba odgovaralo ciljnoj populaciji, intervju je obavljen samo sa jednom osobom, a kriterijum izbora je bio datum rođenja (razgovor je obavljen sa osobom kojoj je rođendan prvi na redu gledano od datuma ispitivanja). Ispitivanje je sadržalo dva dela: razgovor sa ispitanikom i pisani deo koji je obuhvatio osetljive teme, a koji je ispitanik sam popunjavao i u zalepljenoj koverti predavao anketaru.

⁵ Mihailović et al 2004; Tomanović et al 2012.

Veličina uzorka je iznosila 1186 ispitanika, od čega 751 u urbanim i 435 u ruralnim naseljima. Margina greške za procenu proporcije sa 95% pouzdanosti (za binarne varijable) iznosi 3%. U istraživanju je učestvovalo 39 anketara a nakon završenog istraživanja je izvršena telefonska provera terena na poduzorku veličine od 10% (na 120 upitnika).

Struktura uzorka prema osnovnim obeležjima – polu, obrazovnoj strukturi, radnom statusu (tabela 1) – odgovara populaciji u prihvatljivim granicama tako da uzorak nije ponderisan ni prema jednom obeležju.

Tabela 1: Struktura uzorka prema osnovnim obeležjima ispitanika (u %)

Pol	Muški	50,1
	Ženski	49,9
Mesto stanovanja	Selo	36,7
	Grad	63,3
Godine	15-19	31,5
	20-24	33,3
	25-29	35,2
Obrazovanje majke	Bez ili osnovna škola	10,1
	Srednja škola	66,8
	Viša / visoka škola	23,1
Obrazovanje oca	Bez ili osnovna škola	8,1
	Srednja škola	66,4
	Viša / visoka škola	25,5
Radni status	Zaposlen	18,8
	Privremeno zaposlen	14,7
	Nezaposlen	17,0
	Neaktivan	49,4
Obrazovanje onih koji nisu u procesu obrazovanja	Bez ili osnovna škola	2,7
	Srednja škola	31,6
	Viša / visoka škola	16,0
	Na školovanju	49,8

Za analizu kvantitativnih podataka korišćen je SPSS 21 statistički program. Podaci su analizirani pomoću stepena korelacije (Pirsonov R i Spirmanov Rho), hi kvadrata, t-testa i analize varijanse. Prikazani su koeficijenti samo u onim slučajevima kada je postojala značajnost veze između posmatranih obeležja na nivou pouzdanosti od .05 i .001.

Istraživački tim je nastojao da dođe i do dubljih uvida u značenja koja mladi pridaju određenim temama, pa je stoga obavljeno 10 dubinskih intervjua sa osobama koje su odabrane prema godištu (dve grupe 15 do 22 i 23 do 29 godina), obrazovanju (osnovna škola, srednja škola i fakultetsko obrazovanje), polu i mestu stanovanja (prema regionu i u odnosu na to da li je naselje seosko ili gradsko). Intervjuisani su učenici, studenti, zaposleni i nezaposleni mladi. Intervjui su trajali oko sat vremena, snimani su uz pristanak ispitanika, a potom transkribovani verbatim. Za analizu kvalitativnih podataka korišćen je program NVivo 9.

Osnovne dimenzije istraživanja sadržane u upitniku, koje su definisane u okviru Šelovih (Shell) anketa sa mladima, predstavljaju i teme intervjua, a to su: slobodno vreme i stil života; poverenje i pripadnost; porodica i društvene mreže; zabrinutosti i očekivanja; obrazovanje i zaposlenje; politika i demokratija; upravljanje i razvoj. One će u studiji biti predstavljene kroz kvantitativnu analizu i tumačenja kvalitativnih iskaza ispitanika kroz sledeće tematske oblasti u odgovarajućim poglavljima: 1. društveno-ekonomski položaj i životni uslovi; 2. obrazovanje; 3. rad i zaposlenje; 4. porodica i društvenost; 5. životni stilovi (uključujući slobodno vreme); 6. poverenje i stavovi; 7. opažanje rizika, aspiracije i planovi (uključujući migracije); 8. politika (uključujući evropske integracije).

Analiza rezultata se sprovodi na tri nivoa koji korenspodiraju ciljevima analize. Na deskriptivnom nivou, cilj je da se predstavi detaljna slika stanja, stavova, opažanja i aspiracija mladih u Srbiji prema definisanim dimenzijama i njihovim pokazateljima. Na eksplorativnom nivou cilj je da se ispituju međusobne veze i uticaji faktora, sa posebnim naglaskom na stratifikacijsku analizu – otkrivanje i predstavljanje razlika i nejednakosti među mladima. Kroz kvalitativnu analizu intervjua pokušaćemo da ostvarimo interpretativni cilj – tumačenje značenja koja mladi daju različitim aspektima svog svakodnevnog života.

DRUŠTVENO-EKONOMSKI POLOŽAJ I USLOVI ŽIVOTA MLADIH

Uvod

Jedan od značajnijih ciljeva ove studije je prepoznavanje strukturalnih razlika u životima mladih. Strane (Brannen *et al* 2002; Brannen, Nilsen 2002; Brannen, Nilsen 2005), ali i domaće studije (Tomanović, Ignjatović, 2004; Tomanović *et al* 2012) ukazuju da su resursi kojima mlada osoba raspolaže veoma značajni za njeno delanje i sticanje autonomije. Istraživanja ekonomskog, kulturnog i socijalnog kapitala koji stoje na raspolaganju mladima je značajno jer predstavlja nezaobilazan okvir sociološkog objašnjenja diferencijacije mladih na putu ka odraslosti. I dok su istraživanja velikim delom bila zaokupljena problemom identiteta mladih, (pot)kulturama i načinom na koji provode slobodno vreme, sa aktuelnom ekonomskom krizom i novim socijalnim zaoštavanjima i polarizacijama, pitanja društvenih nejednakosti ponovo postaju fokus istraživačkih interesovanja (Furlong, 2009). Koncept društvene klase se revitalizuje i dobija na važnosti, jer (ponovo) postaje očigledan značaj koji društvena stratifikacija ima u oblikovanju života mladih, njihovih znanja, aspiracija, želja i realnih mogućnosti u svetu u kojem se pravila igre postavljaju tako da više odgovaraju određenim društvenim grupama (Weis, 2009). Kada govorimo o nejednakostima u savremenim društvima, jedna od osnovnih istraživačkih tema je pristup kvalitetnom obrazovanju. Ovde se zapravo radi o dva problema. Prvi se odnosi na sam pristup obrazovanju, a drugi na pitanje pruža li obrazovanje adekvatna i korisna znanja, koja su u skladu sa zahtevima tržišta i društvenog života. Obrazovanje nije podjednako dostupno svima, a nejednakosti u dostupnosti obrazovanja razlikuju se od zemlje do zemlje. Prethodna studija o mladima u Srbiji ukazala je na značajne razlike u pristupu visokom obrazovanju, gde su šanse mladih čiji roditelji imaju završenu samo osnovnu školu, da završe fakultet nekoliko stotina puta manje u poređenju sa mladima čiji roditelji imaju diplomu fakulteta (Stanojević, 2012). S druge strane, kako Vajs (Weis) primećuje neophodno je „pažljivo posmatrati ko dobija koju vrstu znanja, u kom kontekstu, u kom cilju, i pod kojim uslovima“ (2009: 52).

Značaj porodice porekla za mogućnosti koje će mladi imati u životu, više je nego očigledan, posebno u onim kontekstima gde se veliki deo društvene reprodukcije odvija van institucija i formalnih kanala. Efekte materijalnog stanja porodice porekla, njenog klasnog položaja, obrazovanja roditelja, moguće je prepoznati u načinu na koji će se mlada osoba 1. obrazovati – do kojeg nivoa, u kojim školama, sa kojim sadržajem, sa kojom podrškom, 2. zaposliti – koliko brza će biti tranzicija ka tržištu rada, sa kojim radnim aranžmanima, kolikom naknadom / beneficijama i 3. stambeno osamostaliti – bilo uz pomoć porodice porekla, bilo sopstvenim resursima. U domaćem postsocijalističkom kontekstu, ranije studije su pokazale da su sve tri tranzicije pod značajnim uticajem šansi generisanih poreklom (Tomanović *et al* 2012). Treba, međutim, imati u vidu da pristup resursima nije određen samo socijalnim poreklom i položajem mlade osobe, pošto klasnu stratifikaciju presecaju i druge razlike, poput rodničkih, etničkih, teritorijalnih i drugih, koje utiču na šanse za društvenu promociju tokom života.

U ovom delu studije prikazaćemo različite resurse koje poseduje mlada osoba, i pokušaćemo da ukažemo na razlike koje stoje u osnovi pristupa različitim resursima. Analiziraćemo kulturni kapital mlade osobe i porodice kojoj pripada, materijalne uslove života i poziciju na tržištu rada.

Analiza

Kulturni kapital

Struktura obrazovanja roditelja ima normalan raspored. Kod gotovo trećine mladih makar jedan od roditelja završio je tercijarno obrazovanje (ili više), a svaka dvadeseta mlada osoba ima majku ili oca koji su završili neki od postdiplomskih nivoa. U proseku je obrazovanje očeva nešto bolje od obrazovanja majki. Majke imaju u nešto više slučajeva samo završenu osnovnu školu i srednju školu, dok je očeva nešto više sa zanatskim školama ali i sa završenim tercijarnim i postdiplomskim stepenom. Obrazovanje majke i oca je u značajnoj korelaciji⁶. Za odnos obrazovanja roditelja i njihove dece formirali smo poseban indikator koji izražava najviši stepen obrazovanja jednog od roditelja (korišćen je tzv. dominacijski princip). Obrazovno postignuće roditelja (prema dominacijskom principu) je u jasnoj korelaciji sa mestom u kojem mlade osobe žive. Znatno je više visokoobrazovanih roditelja u gradu nego na selu⁷ i znatno više onih sa osnovnom i trogodišnjom školom na selu. Takođe, najbolja obrazovna struktura roditelja je u beogradskom regionu, zatim u centralnoj Srbiji i Vojvodini⁸. U beogradskom regionu čak 48,8% mladih ima makar jednog roditelja koji je završio tercijarno obrazovanje, za razliku od 27,6% u centralnoj Srbiji i 22,4% u Vojvodini.

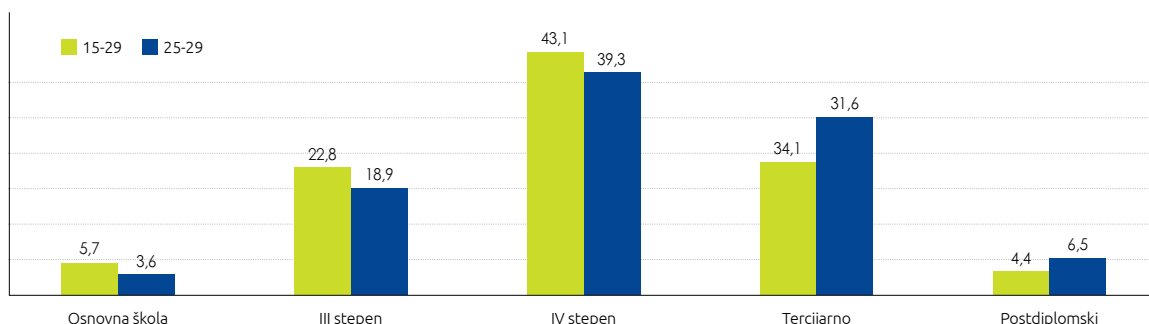
⁶ rho= .644, p<.001.

⁷ X²=80,73, p<.001, Cramer's V=.263.

⁸ X²=13,9, p<.05, Cramer's V=.085.

Imajući u vidu da je polovina (50,9%) populacije mladih još uvek u procesu školovanja, za prikaz njihovog obrazovnog postignuća koristili smo stepen obrazovanja samo za one mlade osobe koje su trenutno van procesa školovanja (one koje tvrde da se ne školuju trenutno). S obzirom da je svaka četvrta mlada osoba trenutno na fakultetu i isto toliko u srednjoj školi, obrazovna struktura mladih je samo široka aproksimacija obrazovne strukture ove kohorte.

Grafikon 1.1: Nivo obrazovanja mladih van procesa obrazovanja starosti 15 do 29 i 25 do 29 godina (u %)

U grafikonu 1.1 prikazani su podaci za mlade starosti 15 do 29 i starosti 25 do 29 godina, sa ciljem da se preko najstarije kohorte prepozna najbliža aproksimacija obrazovnog postignuća mladih (s obzirom da su oni u najvećem broju izašli iz procesa obrazovanja). Istraživanja pokazuju da postoji jasna korelacija između kulturnog kapitala roditelja i njihove dece (Ganzeboom, 2000; Flere 1973, Lavrič, 2011; Stanojević, 2013). Poređenje sa obrazovnom strukturom roditelja ukazuje na dve stvari. Najpre, postoji značajan stepen korelacije između obrazovanja roditelja i njihove dece⁹. Druga zanimljiva stvar, manje je mladih koji su ostali samo na osnovnoj školi poput njihovih roditelja, a više je mladih koji su završili zanatske škole i stekli diplomu fakulteta. U ovoj starosnoj grupi je 38,1% mladih sa završenim fakultetom ili postdiplomskim stepenom, dok je nešto manje mladih koji imaju završenu srednju četvorogodišnju školu. Rezultati ukazuju na promenu koja je nastupila sa uvođenjem tržišnih mehanizama što je smanjilo značaj srednjih četvorogodišnjih stručnih škola a povećalo vrednost fakultetskim diplomama i konkretnim veštinama koje se stiču u zanatskim školama. Na ovu promenu su mladi i njihove porodice reagovala bilo smanjivanjem aspiracija i fokusiranjem na konkretna znanja i veštine koje mogu dobiti u trogodišnjim srednjim školama, bilo dodatnim ulaganjem i slanjem dece na fakultet. Stepem obrazovanja mladih je, takođe, u direktoj vezi sa tim da li žive u gradu ili na selu¹⁰, polom (više devojaka završilo je fakultet od mladića¹¹) i materijalnim položajem porodice¹².

Grafikon 1.2: Broj knjiga u domaćinstvu (u %)

Kao jedan od indikatora kulturnog kapitala mlade osobe i domaćinstva u kojem živi, mlade smo pitali koliko knjiga imaju u kući. Svega 2% mladih nema nijednu knjigu u kući, dok svaka peta mlada osoba ima malu biblioteku sa preko 100 naslova.

Posedovanje knjiga je u vezi sa mestom i regionom u kojem mlada osoba živi. Mladi u gradu imaju nešto više knjiga na raspolaganju od mladih sa sela¹³, ali isto tako i mladi koji žive u beogradskom regionu raspolažu sa više knjiga u odnosu na mlade iz druga dva regiona¹⁴. Obrazovanje roditelja, kao objektivizovani kulturni kapital, očekivano je u jakoj vezi sa veličinom kućne biblioteke¹⁵, tako da čak 38,3% mladih čiji roditelji imaju tercijarno obrazovanje, poseduju biblioteku sa preko 100 knjiga, dok je samo 1,5% mladih sa ovim brojem knjiga među onima čiji roditelji imaju osnovno obrazovanje. To je još jedan od indikatora da se kulturni kapital generacijski prenosi. Nešto više od četvrtine mladih (28,2%) koji su završili fakultet, imaju biblioteku sa preko 100 naslova. S druge strane, svaki peti među mladima koji su završili samo osnovno obrazovanje, nema nijednu knjigu u kući i a među istima nema nijedne osobe sa preko 100 knjiga¹⁶.

⁹ rho= .427, p<.001

¹⁰ X²=33.85, p<.001, Cramer's V=.245

¹¹ X²=23.13, p<.001, Cramer's V=.199

¹² X²=17.18, p<.05, Cramer's V=.122

¹³ X²=45.73, p<.001, Cramer's V=.198

¹⁴ X²=77.94, p<.001, Cramer's V=.182

¹⁵ X²=189.49, p<.001, Cramer's V=.286

¹⁶ X²=96.08, p<.001, Cramer's V=.288

Da su kapitali međusobno konvertibilni ukazuju nam i činjenice da je broj knjiga u kući u direktnoj vezi sa materijalnim stanjem domaćinstva¹⁷ i sa raspoloživim prihodima mladih¹⁸.

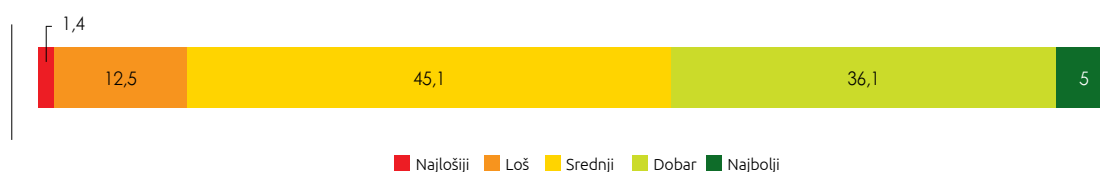
Radni status

U vreme kada je fleksibilizacija tržišta rada sve intenzivnija i kada je pod uticajem ekonomske krize veoma visoka stopa nezaposlenosti mladih i rada u neregulisanim uslovima, zaposlenje, a posebno ono pod stabilnim uslovima, značajan je resurs. U našem uzorku mladih starosti 15 do 29 godina, bilo je nešto preko polovine neaktivnih (na školovanju). Svaka četvrta mlada osoba je zaposlena (za stalno ili privremeno) a određeni broj mladih istovremeno i radi i školuje se. U uzorku je svaka šesta osoba nezaposlena, a stopa nezaposlenosti iznosi 36,7%. Kada se iz analize isključe oni koji nisu aktivni na tržištu rada, na to da li će mlada osoba biti zaposlena ili ne, utiču godine starosti mlade osobe, region u kojem mladi žive i porodični i lični kulturni kapital. Prvi faktor je očekivan jer se sa godinama starosti mladi postepeno uključuju u tržište rada i njihova pozicija na njemu biva stabilnija i izvesnija. Blizina glavnog grada je drugi značajan faktor pronalaženja posla imajući u vidu značajnu centralizaciju privrede. Treći činilac koji objašnjava zaposlenje jeste obrazovno postignuće roditelja i mlade osobe.¹⁹

Materijalni status domaćinstva mladih

Materijalno stanje domaćinstva u kojem živi mlada osoba, ispitivali smo preko nekoliko indikatora. Najpre smo pitali mlade kakva je materijalna situacija u njihovom domaćinstvu i ova mera je aproksimacija materijalnog stanja i životnog standarda zasnovana na njihovoj percepciji. Svega 5% mladih nema finansijskih problema, odnosno može da kupi šta god poželi. S druge strane, određeni broj mladih svedoči da nemaju dovoljno novca ni za hranu, a svaka osma mlada osoba nema dovoljno novca da pokrije troškove obuće i odeće.

Grafikon 1.3: Percepcija materijalnog stanja domaćinstva²⁰ (u %)

Materijalna situacija mladih ima veze i sa mestom u kojem žive, jer je nešto bolja situacija u gradu, gde postoje nešto bolji uslovi za rad i zarađivanje, nego na selu²¹. Samopercepcija materijalnog stanja, iznenađujuće, najbolja je u centralnoj Srbiji, a najlošija u Vojvodini²². S obzirom da je materijalno stanje gotovo uvek u korelaciji sa obrazovanjem kao resursom na tržištu rada, ono je i u korelaciji i sa obrazovanjem mladih²³ i sa obrazovanjem njihovih roditelja²⁴.

Automobil poseduje ukupno 76,2% (od toga 60,2% jedan, a 16% više od jednog) domaćinstava u kojima mladi žive, dok 23,8% njih ne poseduje kola. Iako je vrednost automobila ostala van domašaja, analize ukazuju da češće i više automobila poseduju domaćinstva na selu²⁵ nego u gradu. Takođe posedovanje automobila je u vezi sa stepenom obrazovanja roditelja²⁶ i materijalnim stanjem domaćinstva²⁷.

Iako trećina mladih ne poseduje desktop računar i dodatnih 17,5% ni laptop, zapravo se ova dva uređaja međusobno dopunjuju jer većina mladih poseduje makar jedan od njih. Tačno 4% mladih nema ni desktop ni laptop računar. Broj računara (uzetih zajedno desktop i/ili laptop računara) je u vezi sa mestom stanovanja – mladi u gradu imaju češće i više računara u kući²⁸. Ovaj broj dalje je u korelaciji sa stepenom obrazovanja roditelja²⁹, obrazovanjem mlade osobe³⁰, materijalnim stanjem domaćinstva³¹ i raspoloživim prihodima mladih³².

¹⁷ $\chi^2=41.19$, $p<.001$, Cramer's $V=.133$.

¹⁸ $\chi^2=35.51$, $p<.05$, Cramer's $V=.112$.

¹⁹ Više o radnim angažmanima mladih u trećem poglavlju.

²⁰ Pitanje kojim smo merili percepciju materijalnog stanja mladih je obuhvatalo sledeće opcije a u grafikonu su prikazane u skraćenoj verziji: 1. nemamo dovoljno novca za hranu (najlošiji), 2. imamo dovoljno novca za hranu, ali je problem kupovina odeće i obuće (loš), 3. imamo dovoljno za hranu, odeću i obuću, možemo malo da uštedimo, ali nedovoljno za skuplje stvari (frižider, TV) (srednji), 4. možemo da priuštimo i kupovinu nešto skupljih stvari, ali ne i tako skupih kao što su npr. kola (bolji) i 5. možemo da kupimo što god želimo (najbolji).

²¹ $\chi^2=10,35$, $p<.05$, Cramer's $V=.095$.

²² $\chi^2=45,82$, $p<.001$, Cramer's $V=.140$,

²³ $\chi^2=27,94$, $p<.001$, Cramer's $V=.156$.

²⁴ $\chi^2=25,26$, $p<.05$, Cramer's $V=.105$.

²⁵ $\chi^2=15,25$, $p<.001$, Cramer's $V=.114$.

²⁶ $\chi^2=24,93$, $p<.001$, Cramer's $V=.104$.

²⁷ $\chi^2=95,66$, $p<.001$, Cramer's $V=.203$.

²⁸ $\chi^2=15,41$, $p<.05$, $\Phi=.114$.

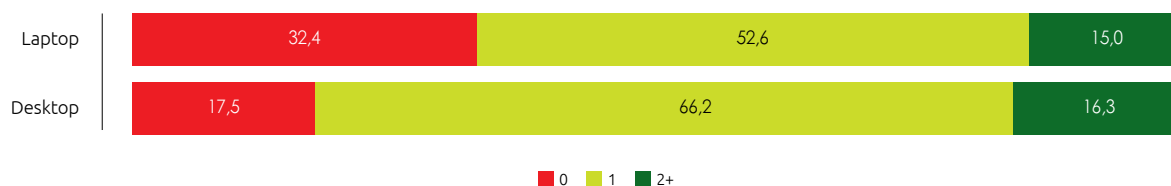
²⁹ $\rho=.259$, $p<.001$.

³⁰ $\rho=.197$, $p<.001$.

³¹ $\rho=.192$, $p<.001$.

³² $\rho=.164$, $p<.001$.

Grafikon 1.4: Raspored (ne)posjedovanja laptop i desktop računara (u %)

Svoju finansijsku i materijalnu situaciju mladi najčešće opisuju kao prosečnu, iako objektivne razlike postoje. U narativima je često prisutna svest o materijalnim i finansijskim teškoćama porodice i trudu koji roditelji čine da obezbede sve što je potrebno. Neki od njih su se tokom odrastanja suočavali sa životom na ivici egzistencije, kada unutar domaćinstva nije bilo ni dovoljno sredstava za hranu. Njihovo uključivanje u sferu rada bilo je nazaobilazan faktor izdizanja sa apsolutne granice siromaštva.

K: Kako bi opisao tvoje materijalno stanje?

I: Ne znam kako bih opisao, ni siromašan ni bogat nego ono srednje.

K: I radiš povremene poslove kako bi nešto više zaradio?

I: Da, da bi bilo boljih uslova, da imamo svaki dan nešto da pojedemo... dobro tih problema sad nema. Ima šta da se pojede.

(nezaposlen, 21, OŠ, radi sezonske poslove, malo mesto)

S druge strane, mladi mogu imati dovoljno novca za zadovoljavanje osnovnih stvari i potreba, ali ne i novca za zabavu i razonodu. Duga nezaposlenost, rizična zaposlenost i neizvesnost posla perpetuiraju ovakvo stanje.

I: Pa, ne znam šta da vam kažem. Nisam u nekom sjajnom, ali recimo, neka sredina.

K: A možeš li sebi da priuštiš neke stvari?

I: Što se tiče luksuza, ne. Ali, za osnovne stvari, da.

K: Jesi li išla na more?

I: Nisam.

K: Koliko dugo?

I: Tri-četiri godine.

K: Postoji li tendencija da ćeš u nekom trenutku ići?

I: Pa, dobro postojala bi tendencija kad bih ja težila ka tome, recimo, da skupljam novac za to. Ali, nije mi to trenutno nikakav prioritet.

(frizerka i kozmetičarka, 22, nezaposlena, radi povremeno neprijavljeno kod kuće, veliki grad)

U većini narativa prisutni su kombinovanje poslova da bi se porodica izdržavala i međugeneracijski transferi materijalnih dobara. Roditelji na više načina pokušavaju da obezbede deci uslove za odrastanje i školovanje, ali ta razmena ide u oba pravca jer mladi osećaju odgovornost, i u situacijama kada oni zarađuju, učestvuju u kućnom budžetu i pomažu finansijski roditelje.

K: Kako bi opisala svoje materijalno stanje?

I: Pa, onako, nešto srednje. Nije ni nešto mnogo preterano dobro, ni mnogo loše. Neka zlatna sredina. ... Tata radi u školi, on je domar. Inače, ovako poljoprivredu malo radi kod kuće i mislim da se mnogo muči i da mnogo radi a da zarade nema nimalo koliko bi trebalo jer radi pre podne jedan posao, po podne kući, drugi. Mnogo... A to se radi zbog mene i sestre. Tako da ne znam... Ja bih možda i mogla i trebalo bi možda da radim, ali zbog fakulteta i obaveza to jednostavno nije moguće. I zbog tog putovanja iz sela u grad, sve zbog tog prevoza, sve je to problematično.

K: A mama?

I: Ona je u fabrici. To radi i kod kuće pomaže tako tati, ali slabo je to.

(studentkinja, 22, grad srednje veličine)

Ja trenutno živim sa roditeljima, oni mene ponekad izdržavaju, a ja ponekad pomognem. Faktički se svi pomažemo u kući. Hranimo se zdravo. ... Nama nikad ništa nije falilo. Nemamo danas, imaćemo sutra, to je tako kod nas. Porodica treba da se slaže a ne da se svađa.

(devojka 20, Beograd, SS, zaposlena kao prodavačica u kineskoj prodavnici)

Naravno, neki do njih imaju dovoljno novca na raspolaganju da mogu, uz malo štednje, da obezbede gotovo sve što im je potrebno.

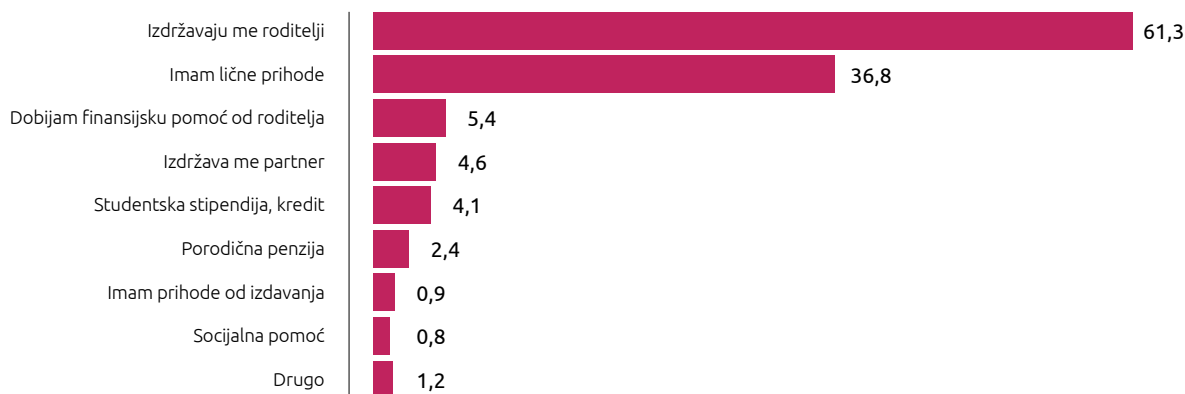
Pa, ništa mi ne fali. Znači, imam džeparca koliko mi treba. Imam da izađem uveče. Znači, da potrošim određenu sumu novca, da kupim nove patike, nov telefon i novu garderobu. Imamo za neko prosečno letovanje. Morali bismo da štedimo određeno vreme da bismo kupili nov automobil, nemamo sad odjednom toliko novca u ušteđevini. U principu, ništa nam ne fali.

(učenica srednje škole, 17, predgrađe Beograda)

Finansijska situacija mladih

Da bismo proverili stepen finansijske (ne)samostalnosti, zamolili smo mlade da nam navedu sve prihode koje imaju, i ukoliko nemaju prihode da navedu ko ih izdržava. Rezultati ukazuju da gotovo dve trećine mladih izdržavaju roditelji, a svaku dvadesetu mladu osobu dodatno finansijski pomažu. Takođe, svaku dvadesetu mladu osobu izdržava partner/ka (među izdržavanim osobama je 90% žena). Svaka treća mlada osoba ima lične prihode od rada, dok su ostali prihodi zastupljeni u manjoj meri. Imajući u vidu da se radi o svim prihodima, zbirno posmatrano u odnosu na to da li je mlada osoba finansijski samostalna ili nije, rezultati su sledeći: 61,3% mladih izdržavaju roditelji, 4,5% partneri, 32,7% mladih je u potpunosti finansijski samostalno, dok 1,5% njih ima prihode koji nisu dovoljni, tako da im roditelji finansijski pomažu.

Grafikon 1.5: Prihodi i finansijska (ne)autonomija mladih (u %)

Najjaču vezu sa finansijskom autonomijom pokazuje, očekivano, godište mlade osobe³³. Sa povećanjem godina starosti opada finansijska zavisnost od roditelja koja u najmlađoj starosnoj kohorti (15 do 19) iznosi 91,8% (svoga je 6,6% mladih koji se sami izdržavaju), u srednjoj (20 do 24) 65,3% (28,7% je potpuno finansijski samostalno) dok je u najstarijoj kohorti (25 do 29) 30,4% izdržanih od strane roditelja (59,8% potpuno finansijski samostalnih). U odnosu na pol ispitanika značajno je manje žena koje imaju sopstvene prihode, i više onih koje su izdržavane od svojih partnera/supružnika³⁴.

Interesantno je da kada se posmatra odnos finansijske zavisnosti i materijalnog stanja domaćinstva, vidi se da sa rastom materijalnog statusa dolazi i do rasta finansijske zavisnosti mladih osoba³⁵. Sličan rezultat se dobija i kada se pogleda odnos finansijske autonomije i stepena obrazovanja roditelja gde sa rastom obrazovanja dolazi i do rasta zavisnosti³⁶. Ovi rezultati zapravo ukazuju na kohortni efekat u kojem su deca iz materijalno boljestojećih domaćinstava, kao i deca roditelja sa višim obrazovanjem, duže u procesu školovanja i samim tim duže finansijski zavisna od porodice porekla.

³³ $\chi^2=322.79$, $p<.001$, Cramer's $V=.374$.

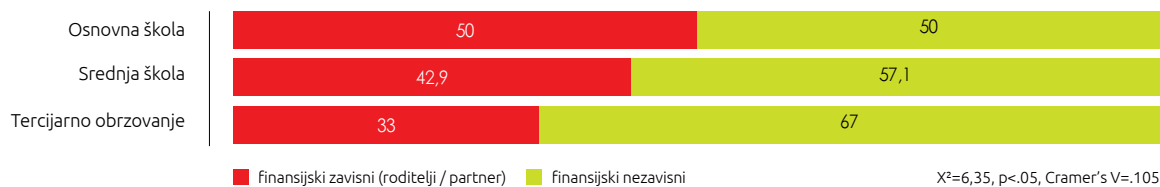
³⁴ $\chi^2=42.51$, $p<.001$, Cramer's $V=.192$.

³⁵ $\chi^2=21.69$, $p<.05$, Cramer's $V=.097$.

³⁶ $\chi^2=24.41$, $p<.001$, Cramer's $V=.103$.

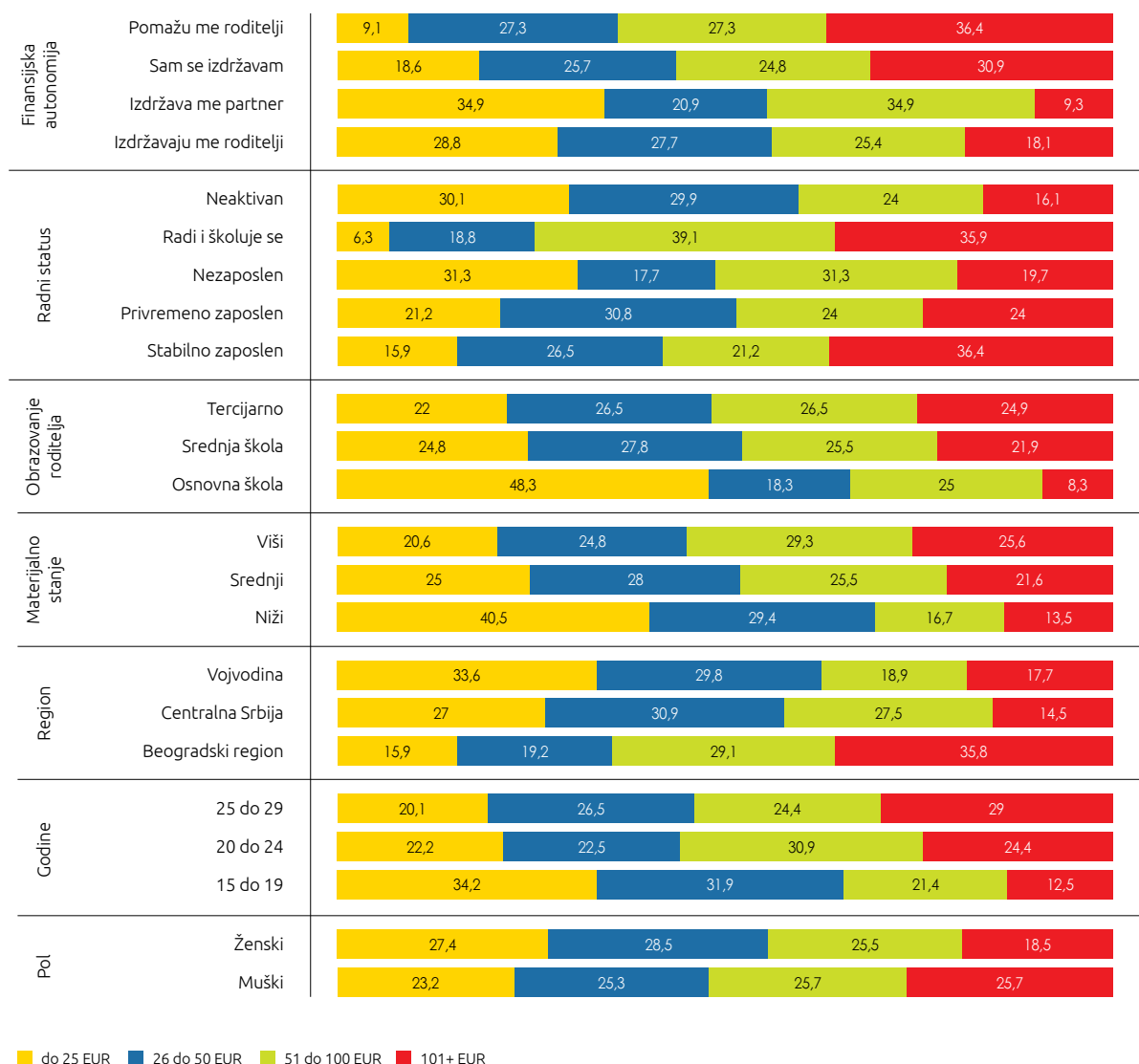
Kada se iz analize isključe mladi koji su trenutno u procesu školovanja, ne pokazuju se značajne razlike u stepenu finansijske autonomije mladih prema obrazovanju roditelja ili materijalnom stanju domaćinstva. Ali, kada se upoređi stepen finansijske autonomije prema nivou ličnog obrazovanja (onih koji su završili školovanje), dobijaju se drugačiji rezultati (grafikon 1.6). Naime, mladi koji su završili fakultet, imaju veće šanse da budu nezavisni od roditelja ili partnera nego mladi koji imaju srednje ili samo osnovno obrazovanje.

Grafikon 1.6: Finansijska autonomija i stepen obrazovanja mladih koji nisu u procesu školovanja (u %)

Iako mlada osoba može biti finansijski autonomna, to i dalje ne znači da su mogućnosti koje mladima stoje na raspolaganju, iste. Zato smo hteli da odredimo koliko novca mladi imaju na raspolaganju za sebe i svoje mesečne potrebe (ne uključujući novac za podmirivanje osnovnih troškova života poput stanarine, računa i svakodnevnih potreba). Ovom prilikom mladi su sami navodili iznos koji im stoji na raspolaganju. Naknadno smo iznose skalirali i izrazili u evrima preko četvorostepene skale: do 25 evra, 26 do 50 evra, 50 do 100 evra i preko 100 evra. Mladi su ujednačeno raspoređeni na ovoj skali tako da do 25 evra mesečno na raspolaganju ima 25,3% mladih, između 26 do 50 evra 26,9%, od 50 do 100 evra 25,6% dok 22,2% mladih mesečno troši preko 100 evra na sebe. Na ovo pitanje odbilo je da odgovori 4,3% mladih, dok dodatnih 13% ne zna tačno kolikom sumom novca mesečno raspolaže.

Grafikon 1.7: Raspoloživi prihodi mladih prema sociodemografskim obeležjima (u %)

Novac koji mlada osoba ima na raspolaganju za mesec dana varira u odnosu na pol mladih, tako što mladići imaju nešto više novca koji mogu da koriste nego devojke³⁷. Očekivano, što je osoba starija ima i više novca na raspolaganju s obzirom da polako izlazi na tržište rada i ima prilike da određenu količinu novca zaradi i potroši na sebe³⁸. Mladi u Beogradu imaju nešto više novca na raspolaganju od mladih iz druga dva regiona, a najmanje sopstvenog novca imaju mladi u Vojvodini³⁹. Raspoloživ novac očekivano je u korelaciji sa samopercepcijom materijalnog stanja domaćinstva⁴⁰ i obrazovnim nivoom roditelja⁴¹.

Posmatrano prema radnom statusu⁴² mlade osobe, najviše novca na raspolaganju za sopstvene potrebe imaju mladi koji se školuju i istovremeno rade. Taj dvostruki status ih s jedne strane još uvek čini zavisnim od roditelja koji najverovatnije snose najveći deo troškova života, dok mladima sopstveni prihodi ostaju za ličnu potrošnju. Posle njih, najviše para na raspolaganju imaju zaposleni (stabilno i privremeno) a u najlošijoj su situaciji, očekivano, nezaposleni i neaktivni. Sličan rezultat dobija se i kada se uporede raspoloživi prihodi sa stepenom finansijske autonomije mladih⁴³. U najboljoj situaciji su mladi koji kombinuju sopstvene i prihode porodice porekla. S obzirom da se oslanjaju na podršku roditelja, oni najveći deo svojih prihoda mogu trošiti isključivo na sebe. Mladi koji se samostalno izdržavaju, imaju nešto manje novca koji troše isključivo na sebe s obzirom da moraju da učestvuju u podmirivanju troškova domaćinstva. U podjednako nezavidnoj poziciji su mladi koje izdržavaju roditelji ili partneri.

Stambena situacija mladih

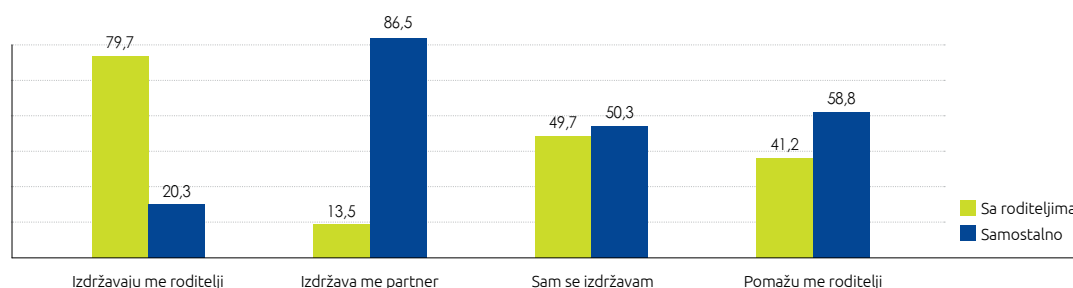
Dve trećine mladih (66,9%) živi sa svojim roditeljima. Ostali žive van roditeljskog domaćinstva i to sledećim redom: 8,4% u nasleđenoj kući/stanu, 7,1% u prostoru koji su im kupili roditelji, 5,8% u stanu koji iznajmljuju i sami plaćaju, 5% u stanu koji je iznajmljen ali neko drugi snosi troškove stanarine, 3,4% u stanu koji je kupio sam ili sa partnerom/supružnikom, 1,6% kod prijatelja ili rođaka, 1% kod supružnika/partnera, 0,3% u studentskom domu i 0,3% u drugom tipu smeštaja. I ovo istraživanje potvrđuje rezultate prethodnih (Stanojević, 2012) da je najčešći način dolaženja do nekretnine nasleđivanje, kupovina od strane roditelja pa tek onda samostalna investicija za koju veoma mali broj mladih ima mogućnosti.

Stepen stambene zavisnosti od roditelja očekivano opada sa godinama starosti. U najmlađoj starosnoj kohorti (15 do 19) 85,7% mladih živi sa svojim roditeljima, srednjoj (20 do 24) 67%, dok još uvek polovina (49,9%) onih koji su starosti 25 do 29 godina, živi u roditeljskom domu.

Mladi na selu (71,7%) češće žive sa roditeljima nego mladi u gradu (62,7%)⁴⁴. S obzirom na dominantan patrijarhalni obrazac koji podrazumeva patrilokalnost nakon braka, veći broj mladića (71,5%) nego devojaka (60,5%) ostaje u roditeljskom domaćinstvu, što predstavlja osnov ukupnih razlika⁴⁵. Zajednički život sa roditeljima je u vezi i sa resursima domaćinstva, jer sa roditeljima češće žive mladi čija je percepcija materijalnog stanja lošija⁴⁶, što upućuje na značaj porodičnih materijalnih resursa neophodnih za osamostaljenje mlade osobe.

Stambena autonomija mladih pokazuje veoma jake veze sa stepenom finansijske autonomije mladih⁴⁷. Svaka četvrta osoba koju izdržavaju roditelji, istovremeno deli i stambeni prostor sa njima. Ukoliko postoji mogućnost da osoba zarađuje dovoljno za sebe, u polovini slučajeva će osnovati sopstveno domaćinstvo, ali isto toliko mladih nastaviće da živi sa svojim roditeljima deleći troškove domaćinstva. Slična je situacija i ukoliko mladi zarađuju ali nedovoljno da u potpunosti podmire svoje potrebe. Izdržavanje partnera najčešće podrazumeva i deljenje prostora sa partnerom i nezavisno od roditelja.

Grafikon 1.8: Stambena i finansijska (ne)samostalnost mladih (u %)

³⁷ $\chi^2=8.17$, $p<.05$, Cramer's $V=.093$.

³⁸ $\chi^2=54.60$, $p<.001$, Cramer's $V=.155$.

³⁹ $\chi^2=72.31$, $p<.001$, Cramer's $V=.195$.

⁴⁰ $\chi^2=27.88$, $p<.001$, Cramer's $V=.121$.

⁴¹ $\chi^2=54.60$, $p<.001$, Cramer's $V=.155$.

⁴² $\chi^2=65.89$, $p<.001$, Cramer's $V=.152$.

⁴³ $\chi^2=32.37$, $p<.001$, Cramer's $V=.107$.

⁴⁴ $\chi^2=9.96$, $p<.05$, Phi=.092.

⁴⁵ $\chi^2=16.21$, $p<.001$, Phi=.117.

⁴⁶ $\chi^2=23.05$, $p<.001$, Cramer's $V=.141$.

⁴⁷ $\chi^2=173.22$, $p<.001$, Cramer's $V=.387$.

U 3,9% domaćinstava u kojima žive mlade osobe, postoji samo jedna soba koju dele svi ukućani. Svaka peta mlada osoba (19,7%) živi u kući sa dve sobe, 27,4% u domaćinstvu sa tri sobe, dok ostali žive u stambenom prostoru koji ima četiri i više soba. Broj soba u domaćinstvu je u jasnoj vezi sa mestom stanovanja, tako što domaćinstva u kojima žive mladi na selu, imaju veći broj soba nego u ona gradu⁴⁸. Manjak stambenog prostora je još od vremena socijalizma bio prevashodno urbani problem, a na to upućuje i sledeći nalaz koji se odnosi na stambenu situaciju u odnosu na poželjnost stanovanja u određenim regionima. Najlošija stambena struktura je u beogradskom regionu (s obzirom da su i migracije ka ovom regionu najčešće) a najpovoljnija u centralnoj Srbiji⁴⁹. U Beogradu 28,6% mladih živi u domaćinstvima koja imaju dve ili manji broj soba, za razliku od 26,4% u Vojvodini i 18,7% u centralnoj Srbiji. Stambena struktura je u jasnoj vezi sa resursima, tako da je u korelaciji sa samopercepcijom materijalnog stanja⁵⁰, stepenom obrazovanja roditelja⁵¹ i stepenom obrazovanja mlade osobe⁵².

Četiri od pet mladih imaju sopstvenu sobu, dok gotovo svaka peta osoba deli prostor sa još nekim od ukućana. Slično kao i kod veličine domaćinstva, posedovanje sopstvene sobe je povezano sa percepcijom materijalnog stanja⁵³, ali zanimljivo je da prostor češće sa nekim dele devojke nego mladići⁵⁴.

Diskusija

Dosadašnje analize ukazuju na značajne razlike u količini osnovnih resursa među mladima prema nekoliko linija razgraničenja. Stepem obrazovanja mladih najpre u velikoj meri zavisi od obrazovnog nivoa roditelja, što ukazuje na mehanizme reprodukcije društvenog položaja preko reprodukcije kulturnog kapitala. Imajući u vidu da je obrazovanje najznačajniji kanal društvene pokretljivosti, vrednovanje obrazovanja, uključenost u proces obrazovanja dece, ulaganje u obrazovanje dece neće biti podjednako među decom i mladima čiji roditelji imaju različit stepen obrazovanja. Pored obrazovanja roditelja, dostizanje određenog stepena obrazovanja povezano je i sa materijalnim stanjem, sa tim da li mlada osoba živi u gradu ili na selu ali i sa polom mlade osobe gde je duže školovanje ženske dece značajna strategija roditelja. Ipak, treba imati na umu ranije rezultate koji ukazuju da prenošenje materijalnih resursa i upotreba socijalnog kapitala, češće ide od roditelja ka muškom detetu, čime se zapravo reprodukuju različite rodne strategije socijalizacije dece, koje su još uvek pod uticajem patrijarhalne kulturne matrice (Stanojević, 2012).

Na sličan način su ispoljene i razlike na tržištu rada. Obrazovanje mlade osobe i obrazovanje njenih roditelja povezano je sa tim koliko dugo će mlada osoba čekati dok ne počne da zarađuje. Kanali traženja i dolaženja do posla (kako druge studije ukazuju) mogu biti formalni ili neformalni. I za prve i za druge, deca sa više ekonomskog, kulturnog i socijalnog (ličnog i porodičnog) kapitala, imaju veću verovatnoću da brže i uspešnije prođu tranziciju ka tržištu rada. Sa višim obrazovanjem lakše se pronalazi posao, sa višim obrazovanjem razgranatije su socijalne mreže (roditelja i dece) koje mogu ponuditi informaciju ili uslugu prilikom zapošljavanja. Sa intenzifikacijom tržišne borbe dolazi i do jačanja regionalnih neujednačenosti i centralizacije privrede, tako da region oko glavnog grada postaje nešto privilegovanije mesto u poređenju sa ostalim regionima (posebno sa centralnom Srbijom).

Materijalno stanje domaćinstva mladih je u očekivanoj vezi sa njihovim obrazovanjem i obrazovanjem njihovih roditelja. Zabrinjava činjenica da postoje mladi koji su (po svom svedočenju) ispod linije apsolutnog siromaštva jer ne mogu da obezbede novac za dnevne troškove hrane, i takođe činjenica da značajan deo mladih nema novca kojim bi pokrili troškove odeće i obuće. Finansijsko stanje mladih ukazuje da su oni još uvek u značajnoj zavisnosti od svojih roditelja, i da čak i kada su zaposleni, postoje međugeneracijski transferi. S obzirom da ne postoje značajni programi podrške mladima tokom njihovog procesa obrazovanja, oni gotovo u potpunosti zavise od resursa porodice porekla. Količina novca koju imaju na raspolaganju, ponovo je u značajnoj vezi sa materijalnim stanjem domaćinstva u kojem žive, obrazovanjem roditelja, ali i polom, jer sa više novca raspolažu mladići.

U skladu sa visokim stepenom zavisnosti mladih, stoje i rezultati koji ukazuju na veoma visok stepen stambene zavisnosti od porodice porekla (koja je pod uticajem materijalnog stanja domaćinstva). Ali rezultati otkrivaju i drugu stranu medalje. Čak i onda kada mladi zarađuju dovoljno da sebe izdržavaju, u polovini slučajeva ostaće da žive sa svojim roditeljima. Taj rezultat može biti pokazatelj detradicionalizacije porodičnih odnosa gde mladima isti zajednički prostor ne predstavlja prepreku za ostvarenje osećanja lične autonomije, ili pokazatelj da dolazi do okretanja smeru novčanih transfera od dece ka roditeljima čime se međugeneracijska solidarnost reprodukuje uključivanjem dece.

⁴⁸ $X^2=110,66$, $p<.001$, Cramer's $V=.307$

⁴⁹ $X^2=50,90$, $p<.001$, Cramer's $V=.147$.

⁵⁰ $X^2=110,66$, $p<.001$, Cramer's $V=.307$.

⁵¹ $X^2=27,76$, $p<.05$, Cramer's $V=.109$.

⁵² $X^2=19,68$, $p<.05$, Cramer's $V=.130$.

⁵³ $X^2=14,77$, $p<.05$, Cramer's $V=.114$.

⁵⁴ $X^2=4,55$, $p<.05$, $\Phi_i=.063$.

Uvod

Značenje i značaj obrazovanja su u savremenom društvu doživeli bitne promene. Obrazovanje nedvosmisleno ostaje najznačajniji mehanizam društvene reprodukcije i promocije. Iz perspektive života mladih gledano, međutim, formalno obrazovanje paradoksalno postaje sve centralnije i sve marginalnije (Wyn, 2009: 103). S jedne strane, ono je i dalje visoko vrednovano, jer predstavlja kulturni kapital koji je neophodan da bi se osiguralo zaposlenje, ali se pokazuje kao nedovoljno, jer je u strategijama tranzicije od obrazovanja ka zaposlenju neophodno uključiti znanja i veštine koje se stižu u procesima neformalnog obrazovanja, koje se sve više vrednuju.

Istraživanje mladih u Srbiji 2011. godine pokazalo je da je obrazovanje činilac koji u najvećoj meri utiče na orijentacije (opažanja, stavove, aspiracije i planove) mladih ljudi i na njihovo delanje – aktivnosti i strategije u različitim domenima života: rada, porodice, slobodnog vremena, političke i građanske participacije (Tomanović *et al* 2012). Pokazalo se, takođe, da je obrazovanje resurs koji u najvećoj meri utiče na materijalni položaj i finansijsku autonomiju mladih (Mojić, 2012b: 109; Stanojević, Tomanović, 2013), ali i da nije jednako dostupan svima. Proces zatvaranja socijalne strukture počinje u Srbiji krajem sedamdesetih godina dvadesetog veka sužavanjem kanala obrazovne pokretljivosti, da bi se proces potpunog premeštanja obrazovne reprodukcije u porodicu zaokružio sa krizom socijalizma krajem osamdesetih (Stanojević, 2012: 66). Porodica postaje osnovni nosilac materijalnih resursa za obrazovanje i time životnih šansi za mlade. Ovaj *pseudo-meritokratski* model socijalne reprodukcije (Cvejić, 2006: 78) nastavlja se i tokom postsocijalističke transformacije društva. Nakon perioda stagnacije mogućnosti za obrazovanje tokom devedesetih, dolazi do njihovog povećanja nakon političkih promena 2000. godine, što se očituje povećanjem učešća mladih koji završavaju srednju školu i koji ulaze na univerzitet (potonjih je oko 40%). Komercijalizacija visokog obrazovanja, kao i režim školovanja koji ne daje mogućnosti kombinovanja rada i studiranja, predstavljaju, međutim, značajne strukturalne prepreke za studiranje mladima iz nižih društvenih slojeva. Sa druge strane, takav *tranzicioni režim* čini mlade tokom školovanja, srednjeg i univerzitetskog, skoro u potpunosti finansijski zavisnim od roditelja. Oskudne sistemске mere podrške – državne stipendije i krediti, u kauzalnoj su vezi sa stečenim kulturnim kapitalom (procenjenim preko školskog postignuća), te stoga manje dostupni onima koji potiču iz deprivilegovanih miljea (Mojić, 2012b: 100). Umesto da obezbedi jednakost šansi za ostvarivanje potencijala u obrazovanju, društveni sistem u Srbiji ostavlja mlade iz siromašnih porodica iz sela i malih mesta, čiji su roditelji neobrazovani – u stanju društvene isključenosti (Tomanović, Stanojević, 2012: 276). Istraživanje je pokazalo da su i sticanje dodatnih znanja i veština u pozitivnoj korelaciji sa kulturnim i ekonomskim kapitalom mlade osobe i njene porodice, nasleđenim socijalnim kapitalom, kao i veličinom mesta u kojem mlada osoba živi, što dodatno pojačava reprodukciju nejednakosti kroz obrazovanje (Ibid: 276). Nejednakosti u obrazovanju su tema kojom ćemo se posebno baviti i u analizama rezultata ovog istraživanja.

Subjektivna percepcija obrazovanja ne odgovara sasvim njegovom opisanom značaju, jer analize ukazuju na stalno opadanje značaja za društvenu promociju koju mu pripisuju mladi u Srbiji (Mojić, 2004; 2010; 2012a; 2012b). Pragmatično orijentisani, a zasnovano na percepciji urušenog kvaliteta obrazovanja, neadekvatnosti znanja i upotrebljivosti formalnih kvalifikacija, kao i opažanju „stvarnog“ naspram „poželjnog“ poretka društvenog napredovanja, mladi u Srbiji postavljaju kvalitetno obrazovanje na mesto jednog od činilaca (nakon „napornog rada“, a pre „ambicioznosti“) u svojim strategijama u okviru obrazovno-radnih tranzicija (Mojić, 2012b: 104).

Prethodno istraživanje pokazalo je da su i obrazovne aspiracije i planovi mladih u Srbiji u pozitivnoj korelaciji sa kulturnim kapitalom mlade osobe (stečenim obrazovanjem) i njene porodice (nivoom obrazovanja roditelja) (Mojić, 2012b: 107). Percepcije obrazovanja i kvaliteta obrazovnog sistema kao obrazovne orijentacije mladih, biće tema analiza u ovom istraživanju, i time će se ostvariti mogućnost za longitudinalno poređenje.

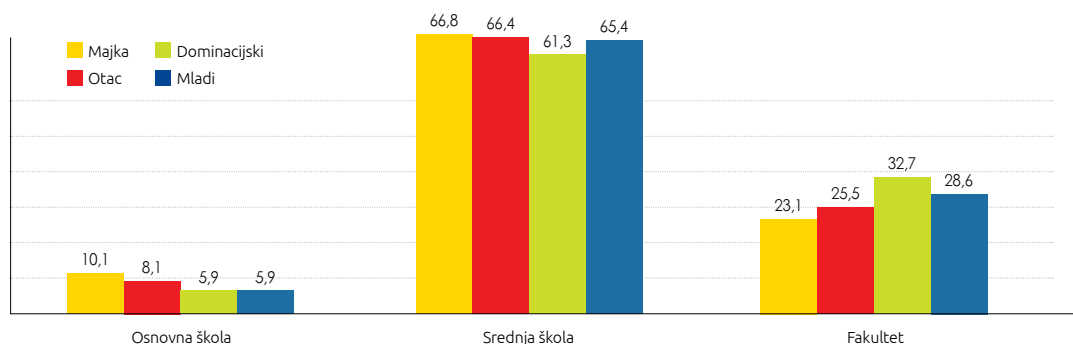
Analiza

Obrazovni status i nejednakosti

Naši ispitanici su uzrasta od 15 do 29 godina i shodno tome većina je još u procesu školovanja: 27% u srednjoj školi, 27% na osnovnim studijama i 5,8% na postdiplomskim (master i doktorskim) studijama, dok 40,2% nije u obrazovnom procesu. Rodne razlike u odnosu na učestvovanje u obrazovnom procesu ne postoje, ali javljaju se razlike prema tipu naselja: mladi sa sela su u odnosu na one iz grada znatno manje na studijama (osnovnim: 18,5% naspram 32%,

a posebno postdiplomskim: 3,1% naspram 7,4%), a znatno većoj meri nisu uključeni u školovanje (48,1% naspram 35,4%)⁵⁵. Mladi čiji roditelji imaju osnovno obrazovanje, trenutno su šest puta ređe na postdiplomskim (1,5% naspram 9,5%) i četiri puta ređe na osnovnim studijama (8,8% naspram 37,5%), a skoro 3 puta češće (70,6% naspram 24,7%) van procesa školovanja u odnosu na mlade čiji roditelji imaju visoko obrazovanje⁵⁶. Ti nalazi nas uvode u priču o nejednakim mogućnostima za obrazovanje.

Grafikon 2.1: Ostvareni stepen obrazovanja roditelja i mladih koji nisu više u procesu školovanja (u %)

Grafikon 2.1. pokazuje najviši stepen obrazovanja koji su do sada ostvarili mladi, njihove majke i očevi. U prikaz smo uvrstili i obrazovni status roditelja prema dominacijskom principu – status obrazovanja onog roditelja koji je viši, pošto će nam taj pokazatelj služiti za dalje analize. Varijable obrazovanja roditelja su obuhvatile sve mlade, dok je varijabla obrazovanje mladih uključila samo mlade koji se trenutno ne školuju. Vidi se da mladi koji su završili školovanje, imaju nešto bolji obrazovni status od majki i očeva, a obrazovna struktura bi se dodatno poboljšala kada bi se 27% mladih koju su na osnovnim studijama, računali kao da imaju univerzitetsko obrazovanje, što će oni, s obzirom na visok stepen završavanja studija, u skorijoj budućnosti i ostvariti.

U uzorku ima 49,8% neaktivnih osoba i 50,2% aktivnih, od kojih većina ima srednje obrazovanje (62,6%), potom više i visoko i više od toga (32%), a 5,4% ima osnovno i manje. Razliku u odnosu na gorenavedene podatke čini 10% mladih koji rade i školuju se, što upućuje da je ta vrsta strategije – kombinovanje rada i školovanja nije rasprostranjena ni podržavana u društvu Srbije.

Tabela 2.1: Obrazovanje roditelja (prema dominacijskom principu) i obrazovanje deteta (u %)⁵⁷

		Obrazovanje aktivnih mladih			Total
		Osnovno i manje	Srednje	Više i visoko	
Obrazovanje roditelja – dominacijski princip	Osnovno i manje	20,4	69,4	10,2	100,00
	Srednje	4,9	69,1	26,0	100,00
	Više i visoko	1,4	42,6	56,0	100,00

Podaci iz tabele 2.1. nedvosmisleno pokazuju uske kanale obrazovne uzlazne pokretljivosti: svaka peta mlada osoba čiji roditelji imaju osnovno obrazovanje završila je samo osnovnu školu, a tek svaka deseta je uspešla da završi višu školu ili fakultet. Zanimljiva je, takođe i silazna pokretljivost: skoro polovina dece visokobrazovanih ima niži obrazovni status nego jedan od njihovih roditelja. Vidljivo je, međutim, da daleko veće šanse da ostvare tercijarni stepen obrazovanja imaju deca čiji roditelji imaju taj obrazovni nivo, u odnosu na decu roditelja sa srednjim, a posebno sa niskim obrazovnim nivoom. Šanse za obrazovnu pokretljivost pokazuje nedvosmisleno i sledeća mera – količnik obrazovnih šansi.

Tabela 2.2: Količnik šansi za obrazovanje

Obrazovanje roditelja	Obrazovanje mladih		
		Srednje	Više/visoko
	Osnovno i manje	4,2	79
Srednje		3,5	

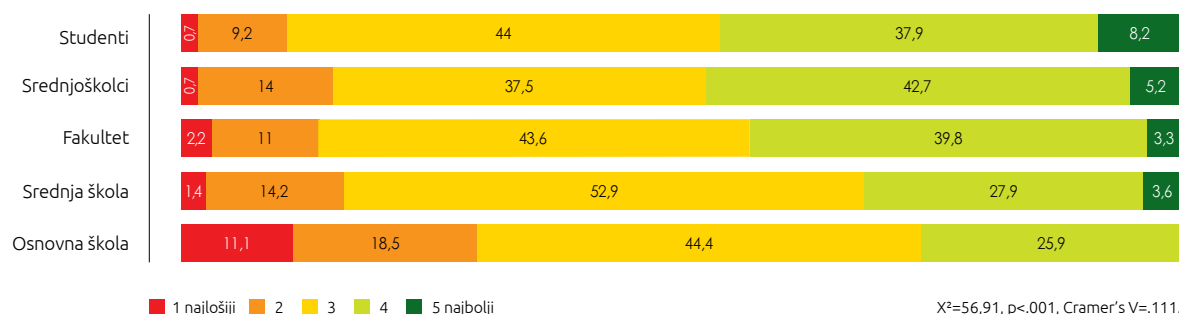
⁵⁵ $\chi^2=40,77$, $p<.001$, Cramer's $V=.188$.

⁵⁶ $\chi^2=85,39$, $p<.001$, Cramer's $V=.194$.

⁵⁷ $\chi^2=73,96$, $p<.001$, Cramer's $V=.253$.

Tabela 2.2. pokazuje da mlada osoba čiji roditelj imaju osnovno obrazovanje ima 4,2 puta manju šansu da završi srednju školu u odnosu mladu osobu čiji roditelji imaju srednje obrazovanje i 7,9 puta manju šansu da završi višu školu ili fakultet u odnosu na dete visokobrazovanih roditelja. Mladi čiji roditelji imaju srednje obrazovanje imaju 3,5 puta manju šansu da završe višu školu ili fakultet, u odnosu na mlade čiji su roditelji imaju visoko obrazovanje.

Grafikon 2.2: Procena materijalnog statusa prema obrazovanju mlade osobe (u %)

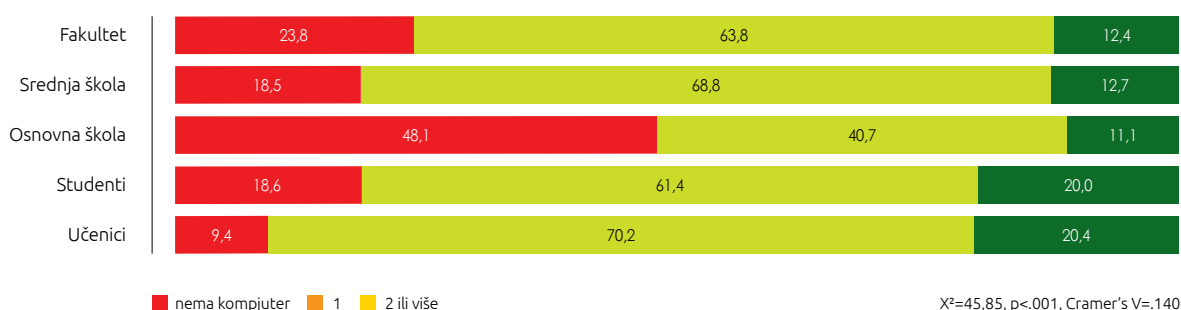
Grafikon 2.2 pokazuje na još jedan način kako je ostvareni obrazovni nivo povezan sa resursima porodice, ovaj put materijalnim: mladi koji su završili samo osnovno obrazovanje u znatnijem broju žive u domaćinstvima koja imaju lošu materijalnu situaciju, a domaćinstva mladih sa završenim fakultetom, srednjoškolaca i studenata imaju značajno bolju materijalnu situaciju.

Materijalni položaj mladih na školovanju skoro je u potpunosti zavisn od materijalnog položaja njihovog roditeljskog domaćinstva, jer za 94,1% srednjoškolaca, za 80,1% studenata osnovnih studija i 43,9% postdiplomaca jedini izvor finansija su njihovi roditelji. Sami se izdržavaju 4,6% srednjoškolaca, 15,9% studenata i 51,5% postdiplomaca, dok dodatnih 1 do 2% mladih na školovanju prima pomoć roditelja pored nekih svojih izvora prihoda.

S obzirom da oblike državne podrške obrazovanju u vidu stipendija i kredita koristi samo 7,1% mladih na školovanju, jasno je da troškove studiranja podmlatka finansiraju njihovi roditelji. Devojke dvostruko češće koriste stipendije i kredite od mladića⁵⁸. I tako oskudne državne mere podrške obrazovanju nisu valjano ciljane da budu izvor pomoći za najugroženije učenike i studente: ne koristi ih nijedna osoba čiji roditelji imaju osnovno obrazovanje naspram 9,7% mladih čiji su roditelji visokoobrazovani. Ovi nalazi potvrđuju nalaze našeg prethodnog istraživanja (Mojčić, 2012a, Tomanović, Stanojević, 2012): budući da su povezane skoro isključivo sa kriterijumima selekcije preko obrazovnog postignuća, a veoma malo sa socijalnim, mere državne podrške ne predstavljaju pravu pomoć mladima sa niskim ekonomskim i kulturnim kapitalom porodica i time doprinose reprodukciji nejednakosti.

Obrazovne nejednakosti se generišu i iz nejednakosti u posedovanju materijalizovanih elemenata kulturnog kapitala (Bourdieu, 1986) – dobara koja su istovremeno i elementi za akviziciju kulturnog kapitala, kao što su, na primer računari i knjige.

Grafikon 2.3: Posedovanje personalnog računara prema obrazovanju mlade osobe (u %)

⁵⁸ $\chi^2=5,85, p<.05, \text{Cramer's } V=.092.$

Mladi koji imaju završenu osnovnu školu, izrazito su deprivilegovani, jer skoro polovina ne poseduje ni personalni računar (tzv. *desktop*) ni laptop. Kada se uporede podaci o posedovanju računara, može se zaključiti da mladi sa visokim obrazovanjem i oni koji studiraju, radije kupuju laptop nego *desktop* računar, pa se time može objasniti nalaz da ih skoro četvrtina nema *desktop* računar (grafikon 2.3). Zanimljivo, posedovanje dva ili više *desktop* ili *laptop* računara manje-više je ujednačeno (oko 10%) kod mladih različitih nivoa obrazovanja, a izdvajaju se samo studenti.

Skoro petina (19,4%) mladih sa završenom osnovnom školom u kući nema nijednu knjigu, skoro polovina (48,4%) ima manje od 20 knjiga, a nijedna osoba nema u kući više od 100 knjiga. Na drugoj strani, ne postoje mladi sa završenim visokim obrazovanjem koji u kući nemaju knjige, a preko polovine ima preko 50 knjiga (24,9% od 50 do 100 i 28,1% preko 100)⁵⁹.

Obrazovne prakse i percepcije obrazovnog sistema

Mladi koji su na školovanju, imaju prosečnu ocenu na nivou vrlo dobrog postignuća: studenti nešto slabiju (7,28) od srednjoškolaca (4,16) i od postdiplomaca (8,62). Nasuprot školskom uspehu, srednjoškolci prosečno dnevno provode u učenju najmanje vremena (2,12 sati), potom studenti (3 sata), a postdiplomci najviše (3,27). U odnosu na školsko postignuće i prakse, ne pokazuju se značajne rodne i stratifikacijske razlike među mladima.

Mladi u Srbiji koji se školuju nemaju izrazit otpor prema institucijama koje pohađaju: većina je izjavila da *vrlo rado* i *rado* (17,5% i 28,6%) i znatan broj da *nekad rado* a *nekad nerado* odlaze u školu i na fakultet (43,6%), dok je malo onih kojima je to problem (2,7%). Što je stepen obrazovanja viši, to je pozitivniji odnos prema obrazovnoj instituciji⁶⁰, a devojke imaju pozitivniji odnos od mladića⁶¹.

S druge strane, znatno je veće učešće mladih koji se školuju, koji svakodnevnicu u školi/na fakultetu doživljavaju kao stresnu: veoma 5,3% i znatno 13,6%, kao i donekle 49,3%, dok je tako ne doživljava 31,2% (4,1% kao *veoma laku* i *oslobođenu stres*). Školska svakodnevica je stresnija za srednjoškolce i studente nego za postdiplomce⁶². Značajne razlike se pokazuju u odnosu na samoprocenjen materijalni status domaćinstva: mladi koji žive u domaćinstvima sa lošim materijalnim položajem, daleko češće svakodnevnicu povezanu sa školovanjem doživljavaju kao stresnu, a uopšte je ne doživljavaju kao potpuno oslobođenu stresa. Kako raste materijalni status domaćinstva, tako raste i učešće pozitivnih percepcija školske svakodnevnice⁶³.

U proceni kvaliteta obrazovanja u Srbiji, mladi se pokazuju kao kritični: većina (45,6%) je polovično zadovoljna, dok zadovoljnih (27,7%) i nezadovoljnih (25,6%) ima skoro podjednako. Mladići su manje zadovoljni kvalitetom obrazovanja od devojaka⁶⁴. Mladi koji su završili samo osnovnu školu a ne školuju se, znatno su manje zadovoljni od onih koji su završili srednju školu i fakultet⁶⁵, a značajno je više nezadovoljnih (51,4%) i veoma nezadovoljnih (18,5%) među mladima čiji je materijalni status najlošiji i loš nego među onima čiji je materijalni status dobar i najbolji (nezadovoljnih 38,0% i veoma nezadovoljnih 12,5%)⁶⁶. Ti nalazi govore da se materijalna i obrazovna osujećenost udružuju da bi između ostalog obeležile opažanje mladih i stav prema obrazovanju.

Kvalitativna analiza intervjua otkriva neke opšte zamerke obrazovnom sistemu u Srbiji koje mogu biti razlog nezadovoljstva obrazovanjem. S obzirom da preko polovine (57,1%) mladih nije tokom školovanja imalo nikakvu stručnu praksu, razumljivo je što se njihova najčešća kritika obrazovanja odnosi na nedostatak prakse – nepovezivanje gradiva sa veštinama i aktivnostima profesije:

N: Pa to je slabo, nema ništa bez prakse. Knjiga je jedno, praksa je totalno druga stvar.

I: Da li si se ti osećala spremnom za rad posle srednje škole ili više?

N: Pa nisam. Pogotovo posle te više. Posle više tek nisam.

(devojka, 27, veći grad, srednja stručna poljoprivredna, viša privatna menadžment, radi kao trgovac, 7 godina pod ugovorom)

⁵⁹ $\chi^2=96.08$, $p<.001$, Cramer's $V=.288$.

⁶⁰ $\chi^2=38.84$, $p<.05$, Cramer's $V=.120$.

⁶¹ $\chi^2=11.92$, $p<.05$, Cramer's $V=.130$.

⁶² $\chi^2=153.19$, $p<.001$, Cramer's $V=.273$.

⁶³ $\chi^2=42.25$, $p<.05$, Cramer's $V=.123$.

⁶⁴ $\chi^2=14.14$, $p<.05$, Cramer's $V=.110$.

⁶⁵ $\chi^2=94.17$, $p<.05$, Cramer's $V=.111$.

⁶⁶ $\chi^2=24.32$, $p<.001$, Cramer's $V=.103$.

K: Misliš li da te škola dovoljno dobro priprema za posao?

I: U suštini, da. Konkretno za prava, po meni, fali jedino više praktičnog rada i prakse, jer se teorije jako puno uči a malo je prakse. Po meni bi mnogo više praktične nastave moglo da se uvede. Čuo sam da ima puno fakulteta, pogotovo ovih s prirodnim naukama, gde imaju puno praktičnog rada.

(advokatski pripravnik, 24, malo mesto)

Mladi iskazuju zadovoljstvo izborom fakulteta ukoliko su kroz školovanje imali adekvatnu obuku za profesionalne aktivnosti, bilo da je ona deo kurikulumu:

Imala sam i dobru praksu. I stvarno me je sve interesovalo.

K: Kako je organizovana praksa kod tebe na fakultetu?

I: Imamo u vrtićima praksu. Odemo tamo, tamo smo četiri-pet sati, koliko već budemo, vaspitačice nas uključuju u razne aktivnosti, radimo sa decom, pratimo šta one rade, i tako. Imamo mesec dana praksu, dve nedelje-tri, zavisi.

(studentkinja pedagoškog fakulteta, 22, grad srednje veličine)

ili se fakultet koji su izabrali po tome razlikuje od drugih:

I: Na privatnom, na Singidunumu konkretno se bave konkretnim problemima i tu sam, sa te strane da više [ima više prakse]. Državni fakultet, velika količina informacija, pitanje koliko ti je tih informacija bitno. Ovde su skoncentrisani na suštinu i skoncentrisani su na praksu. To je njihova prednost. Rade sa revizorskim kućama, rade sa marketing agencijama, vode nas tamo, mi radimo tamo praksu i tako funkcioniše, uče nas konkretnim problemima...

K: A je li ti osećaš da ćeš nakon završenog tog, privatnog fakulteta, biti dovoljna sigurna u sebe da kreneš negde i da znaš bar deo posla?

I: Pa, sa praksom da. Jednostavno da, jako.

(student ekonomije na privatnom fakultetu, 24, Beograd)

Studenti posebno izražavaju nezadovoljstvo manjkavostima načina studiranja prema tzv. „bolonjskom“ procesu: neusklađenošću obrazovnog procesa:

Knjige su preogromne, sistem je takav da položiš kolokvijume sve i onda sve ispočetka polažeš. ... Stari profesori ne žele da se odreknu sistema po kojima rade već 20, 30 godina, neće da uđu u reforme i to je to.

(student ekonomije na privatnom fakultetu, 24, Beograd)

i stalnim promenama pravila studiranja:

Evo, na primer, ja, fakultet sam upisala tri godine plus dve master, i evo sad, kad bi trebalo da budem apsolvant, da završim treću i upišem dve, uveli su mi četvrtu i jednu master posle, petu. I četvrta se plaća, nema budžeta, samofinansirajući, master isto. Upisala sam po jednom sistemu, sad se odjednom menja. I mnoge kolege su se bunile, ali ništa nismo mogli.

(studentkinja pedagoškog fakulteta, 22, grad srednje veličine)

Korupcija u obrazovanju je tema prisutna u javnom diskursu, pa je refleksija tog diskursa prisutna i u percepcijama mladih koji se školuju: preko dve trećine (69,1%) smatra da je ona prisutna u instituciji koju pohađaju (često – 17,1%; ponekad – 25,2%; veoma retko – 26,8%). Ovaj problem obrazovnog sistema pomenuo je samo jedan intervjuisani ispitanik, koji je i sam neuspešno pokušao da koristi neformalne kanale prilikom upisivanja srednje škole:

Odem kod direktora sa majkom, on kaže nema slobodnog mesta. I tako sam od septembra do oktobra bio bez škole. I onda sam morao bilo gde da upadnem, inače bi bila katastrofa. Bio je valjda poslastičar, kuvar i trgovac, i ja kao, ajde trgovac, i unakazio sam se. A posle toga, u odeljenje turističkog tehničara ulazi još deset učenika preko veze. Taj direktor ih je ubacio. A posle je taj direktor smenjen i postaje meni razredni starešina. Ima svašta. Ne znam kako je u Beogradu, ali ovde je sve preko veze.

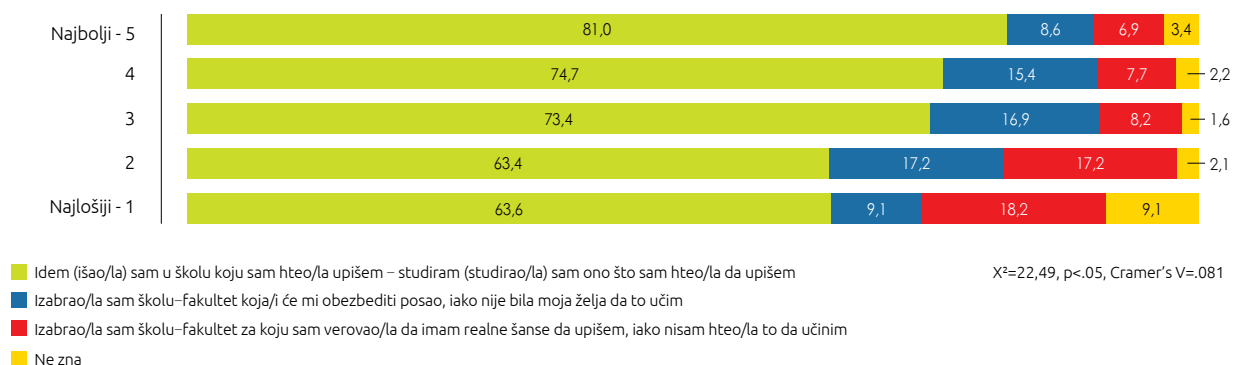
(nezaposlen, 21, srednja stručna škola, malo mesto)

Percepcija vlastite obrazovne putanje, aspiracije i planovi

Uzimajući u obzir u ranijim istraživanjima ustanovljen skeptičan odnos prema značaju obrazovanja za društvenu promociju (Mojić, 2012b; Tomanović, Stanojević, 2012), kao i gore ocrtan kritički odnos prema obrazovnom sistemu, zanimljivo je ustanoviti mesto i značaj ličnog obrazovanja u socijalnim biografijama ispitivanih mladih.

Velika većina (73,3%) mladih koji su na školovanju i onih koji su završili školovanje, upisala / pohađala je školu / fakultet izabranu na osnovu želje, a ostatak na osnovu pragmatične procene o većoj mogućnosti za zapošljavanje (15,7%) ili proceni šansi da bude primljen/a (9,2%) u određenu školu ili na fakultet. Stratifikacijska analiza pokazuje da se deca iniskooobrazovanih roditelja češće opredeljuju za škole za koje su realnije šanse da će ih upisati⁶⁷, a to je slučaj i sa mladima iz domaćinstava sa veoma lošim i lošim materijalnim položajem (grafikon 2.4).

Grafikon 2.4: Izbor škole prema materijalnom statusu domaćinstva mlade osobe (u %)

Među intervjuisanim mladima, postoje oni kojima je obrazovanje važan činilac biografije i njime su zadovoljni, a to su uglavnom oni koji su nastavili ili planiraju školovanje na univerzitetima. Postoje, takođe, i mladi koji su završili srednje škole, i nisu bili posebno zainteresovani za dalje školovanje:

Zašto si izabrala baš to? [da upiše privatnu višu školu]

Nemam pojma ni ja, iskreno da ti kažem. Završila srednju školu i onda šta ću, kako ću, ajde Megatrend pošto sam završila treći stepen. Ja sam bila prehrambeni smer. Onda kao ajde čisto da upišem nešto da imam. Nije sad to što se meni nešto sviđalo, nego ajde da ne ostoneš sa trećim stepenom. Ajde da upišeš neku višu i tako sam upisala.

(devojka, 27, veći grad, srednja stručna poljoprivredna, viša privatna menadžment, radi kao trgovac, 7 godina pod ugovorom)

Koliko je i instrumentalno shvaćeno obrazovanje nedostižno mladima iz izrazito deprivilegovanih porodica, veoma rečito pokazuje iskaz mladića koji živi sa roditeljima u porodici koja se izdržava od socijalne pomoći i njegovog nadničanja, a šestoro mlađe dece je zbog nemaštine smešteno u hraniteljske porodice:

K: Da li misliš da kod nas može lako da se nađe posao kad se završi neka škola?

I: Ne verujem, teško je naći posao. Ima dosta njih koji imaju srednju školu, pa rade na crno.

K: Da li misliš da bi te srednja škola pripremila za neki posao?

I: Sigurno. Sigurno bih uspeo da nađem nešto.

K: Koliko shvatam ti bi voleo da upišeš neku srednju školu, ali...

I: Problem je da se finansira. Ako bih uspeo preko biroa...kažu da je preko biroa besplatno... ne znam.

K: Jesi li probao da pitaš preko biroa?

I: Jesam, prijavio sam se, ali još nisu zvali.

K: A da li bi ti upisao neku posebnu školu, ili...?

I: Bilo šta, samo da mogu da se zaposlim.

(mladić, 21, osnovna škola, nezaposlen, radi kao nadničar, malo mesto)

⁶⁷ $\chi^2=26.76$, $p<.001$, Cramer's $V=.108$.

Obrazovanje roditelja i materijalna situacija su se pokazali kao značajni stratifikacijski činioci i u diverzifikaciji obrazovnih aspiracija i želja mladih. Pa se tako mladi čiji roditelji imaju osnovno obrazovanje, opredeljuje daleko najviše (71%) za opciju da bi se, ukoliko bi mogli da biraju, najradije školovali u državnoj instituciji u Srbiji, dok oni čiji su roditelji visokoobrazovani, imaju želje da se školuju u inostranstvu – u državnoj 31,9% i 19,5% u privatnoj instituciji⁶⁸.

Studenti su procenili svoje mogućnosti za zaposlenje nakon završetka studija tako što su se skoro ravnomerno podelili u *optimistične* (*verujem da ću naći posao ubrzo nakon diplomiranja* 27%), *realistične* (*verujem da ću naći posao nakon nekog vremena* 33,1%) i *skeptične* (*ne verujem da ću naći posao ubrzo nakon diplomiranja* 30,1%), dok jedna desetina (9,7%) ne može da odgovori na ovo pitanje.

Optimizam i skepticizam mladih koji studiraju u odnosu na njihovu buduću tranziciju u zaposlenje, takođe je posredovan njihovim socioekonomskim položajem i poreklom: skepticizam opada a optimizam raste sa porastom materijalnog statusa domaćinstva⁶⁹, kao i sa porastom stepena obrazovanja njihovih roditelja⁷⁰.

U kontekstu stratifikacijskih razlika u percepcijama i aspiracijama, značajno je pomenuti nalaz da između svih mladih, uključivši i one koji nisu na školovanju, postoje razlike u doživljaju kontrole nad sopstvenim životom⁷¹ u odnosu na dominacijski stepen obrazovanja roditelja. Mladi čiji roditelji imaju završenu osnovnu školu, češće izjavljuju da *nikad* ili *retko uspevaju da ostvare ono što žele*⁷², kao i da *osećaju da imaju kontrolu nad svojim životom*⁷³, dok između onih čiji roditelji imaju srednje i visoko obrazovanje, ne postoje razlike u odnosu na ova obeležja.

Diskusija

Stepen uključenosti u proces obrazovanja ispitivanih mladih u Srbiji korespondira sa nalazima ostalih studija u regionu, gde se po ovom obeležju izdvaja samo Slovenija u kojoj je manje učešće mladih koji su van školovanja (Hurrelmann, Weichert, 2015). U odnosu na motivisanost za odlazak u školu/na fakultet, mladi u Srbiji su manje motivisani od mladih u Bosni i Hercegovini, u Albaniji i u Bugarskoj, a više od vršnjaka u Makedoniji, Hrvatskoj, Sloveniji i Rumuniji (Hurrelmann, Weichert, 2015). Mladi u Srbiji ne doživljavaju školu kao posebno stresnu i tu se svrstavaju među mlade iz Rumunije, Slovenije i Bugarske (Hurrelmann, Weichert, 2015). U zadovoljstvu kvalitetom obrazovanja, ispitivani mladi iz Srbije svrstavaju se između mladih iz Bugarske, Hrvatske, Slovenije i iz Bosne i Hercegovine, koji su od njih zadovoljniji, i mladih sa Kosova, iz Rumunije i Albanije, koji su od njih manje zadovoljni (Hurrelmann, Weichert, 2015). Korupcija u obrazovnim ustanovama, prema opažanju mladih ispitanika iz Srbije, prisutnija je nego u Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Hrvatskoj i Makedoniji, a manje prisutna nego u Albaniji, na Kosovu i u Makedoniji (Hurrelmann, Weichert, 2015). Zanimljiv je nalaz da su, uprkos kritikama upravo tog dela obrazovnog sistema, mladi u Srbiji više učestvovali u različitim praktičnim aspektima nastave i obuke nego mladi u drugim zemljama u regionu (Hurrelmann, Weichert, 2015).

Najvažniji nalazi što se tiče obrazovanja mladih u Srbiji jesu da se, prema različitim pokazateljima, nastavlja reprodukcija obrazovne nejednakosti koja je ustanovljena u istraživanju iz 2011. godina (Tomanović *et al* 2012). Pa tako mere obrazovne pokretljivosti: socijalno poreklo mladih koji su na različitim stepenima školovanja (prema obrazovnom statusu roditelja i materijalnom statusu domaćinstva), kao i količnik obrazovnih šansi, pokazuju iste tendencije reprodukcije nejednakih mogućnosti za obrazovanje kao i u prethodnom istraživanju (Stanojević, 2012; Mojić, 2012a). I ovo istraživanje je pokazalo da se obrazovne nejednakosti reprodukuju i kroz nejednakosti u posedovanju akumuliranog kulturnog kapitala, mogućnosti pristupa merama institucionalne podrške obrazovanju, ali i kroz obrazovne aspiracije i planove mladih osoba.

Familistički tranzicioni režim koji se u obrazovanju mladih oslanja skoro u potpunosti na resurse porodice, sa jedne strane pojačava zavisnost mladih od roditelja, a sa druge strane proizvodi reprodukciju i produbljivanje nejednakosti u obrazovanju, sa daljim reperkusijama na zatvaranje društvene strukture – sužavanje kanala vertikalne društvene pokretljivosti čiji je jedan od glavnih mehanizama obrazovanje. Tercijarno obrazovanje sve više postaje mogućnost ili privilegija samo srednje klase, čiji je ono ključni mehanizam reprodukcije i vrednuje se kao intrinistička vrednost (Tomanović, 2008; 2010). Neadekvatan sistem srednjeg stručnog obrazovanja, koji ne obezbeđuje praktična znanja i

⁶⁸ $\chi^2=57.89$, $p<.001$, Cramer's $V=.158$.

⁶⁹ $\chi^2=27.71$, $p<.05$, Cramer's $V=.119$.

⁷⁰ $\chi^2=24.20$, $p<.05$, Cramer's $V=.154$.

⁷¹ Osećaj kontrole nad sopstvenim životom merili smo pomoću dva pitanja: *Koliko često ti se dešava da ostvariš ono što si želeo/la* i *Koliko često ti se dešava da osećaš da imaš kontrolu nad svojim životom*, a opcije odgovora su bile: nikad, retko, često, uvek.

⁷² $\chi^2= 24.3$, $p<.05$, Cramer's $V= .102$.

⁷³ $\chi^2= 22.53$, $p<.05$, Cramer's $V= .10$.

veštine povezane sa radom i profesijom, kao ni finansijsku i pomoć pri zapošljavanju od strane države, ne pruža potporu biografijama mladih za koje obrazovanje ima instrumentalnu vrednost – da ih dovede do sigurnog zaposlenja, pa oni na obrazovanje ne računaju u razvijanju svojih životnih strategija.

Sistem studiranja u Srbiji je nefleksibilan: ne postoje opcije za mlade koji bi hteli ili moraju da individualizuju svoje biografije, na primer da postanu roditelji ili da rade uz studiranje. Na taj način sistem podržava prevaziđeni obrazac standardne biografije: školovanje–zaposlenje–zasnivanje porodice, koji je sve manje moguća i željena opcija za mlade u Srbiji.

Analize su takođe pokazale trendove ustanovljene u drugim istraživanjima (npr. Walther *et al* 2009; Furlong, Cartmel, 2009) da individualizacija u obrazovanju ima različita značenja za pripadnike različitih društvenih slojeva: za one koji imaju porodične resurse, materijalni i kulturni kapital, ona znači mogućnost izbora i razvijanja aspiracija, a za one koji nemaju, individualizacija podrazumeva postepeno smanjivanje obrazovnih i profesionalnih aspiracija (*cooling out*), pa i odustajanje, jer sistem ne obezbeđuje podršku na koju mogu da računaju u planiranju svojih životnih putanji.

RAD I ZAPOSLENJE

Uvod

Sfera rada i zaposlenosti, kao i obrazovno–radne tranzicije mladih danas, doživele su značajne transformacije u poređenju sa iskustvom generacije njihovih roditelja, bez obzira u kojem su društvenom uređenju odrastali. Deo tih promena je strukturne prirode – odnosi se na restrukturaciju globalnog tržišta rada u postindustrijskom društvu i nemogućnost da integriše nove kontigente mlade radne snage u ekonomsku reprodukciju društva. Problem nezaposlenosti je dodatno potenciran aktuelnom globalnom ekonomskom krizom kapitalizma i merama štednje, koje na različite načine pogađaju mlade u zavisnosti od dubine krize sistema zemlje u kojoj žive, i mehanizama *tranzicionog režima* u konkretnom društvu koji čine institucionalni okvir prelaska od škole do posla. Nesigurno i nepredvidivo tržište rada ukida mogućnost standardne putanje tranzicije od obrazovanja do zaposlenja, čineći je odloženom i produženom – usled potreba i mogućnosti dodatnog školovanja i sticanja znanja i kvalifikacija, fragmentisanom i fleksibilnom – zasnovanoj na obrascima i strategijama prihvatanja rizičnog zaposlenja: neregulisanog, nezaštićenog, deprofesionalizovanog, ispod stečenih kvalifikacija, nadeksploatisanog i potplaćenog i slično. Radnu sferu i putanju profesije i karijere takođe čini fragmentisanom i fleksibilnom, pa i rizičnom, česta potreba za promenama zanimanja da bi se održala konkurentnost na promenljivom tržištu rada (Mortimer, 2009).

Sferu rada i radne tranzicije u Srbiji dodatno složenom čine izrazito visoka stopa nezaposlenosti mladih (o čemu smo pisali u uvodnom poglavlju) i dugotrajna nezaposlenost (Mojić, 2012b: 122), odsustvo povezanosti i usklađivanja potreba između obrazovnog i radnog sistema, veoma oskudni i nerazvijeni mehanizmi systemske podrške zapošljavanju i dodatnoj obuci, neregulirano tržište rada, visok udeo neformalne ekonomije, korupcija, nepotizam i klijentelizam prilikom zapošljavanja.

Refleksije takvog okvira za radne tranzicije vide se i u biografijama mladih u Srbiji u istraživanju iz 2011. godine (Tomanović *et al* 2012). Analize su pokazale da se veliki značaj porodičnih resursa – posebno ekonomskog i socijalnog kapitala produžava iz domena obrazovanja u tranziciju u radnu sferu u okviru postsocijalističke varijante subprotektivnog (familiarističkog) tranzicionog režima (Walther *et al* 2009). Mladi opažaju društvene mreže kao značajan potencijalni resurs pri zapošljavanju: za dobijanje informacija o poslu, ostvarivanje kontakata, preporuka, veza, obezbeđivanje materijalne pomoći za otpočinjanje samostalnog privatnog posla (Tomanović, Stanojević, 2012: 277). Obrazovanje kao ključni resurs mladih, gubi na značaju normativno, kao činilac društvene promocije, o čemu smo pisali u prethodnom poglavlju, i praktično, kao činilac za zapošljavanje u realnim strategijama mladih koji su prinuđeni da pristaju na fleksibilizaciju u smislu deprofesionalizacije.

Istraživanje je takođe pokazalo specifičnost radnih strategija, orijentacija i delanja u pronalaženju posla nezaposlenih mladih u Srbiji (Mojić, 2012b). Mali broj njih koristi pomoć države u zapošljavanju posredovanjem Nacionalne službe za zapošljavanje, njene program obuke, i veoma mali broj mladih računa na pomoć države ukoliko se opredeli za preduzetništvo. Ovakva orijentacija i delanje je, s jedne strane, percepcija slabe razvijenosti i dostupnosti državnih mera podrške, a sa druge strane, konstantnog i akumuliranog nepoverenja u institucije sistema (Tomanović, Stanojević, 2012: 277). U tako nesigurnom i neizvesnom okruženju, radne aspiracije i motivacija za zapošljavanje mladih logično su usmerene ka sigurnosti posla i zarade, dok kreativnost i mogućnost usavršavanja i napredovanja gube na značaju u njihovoj percepciji (Mojić, 2012b: 126).

Rizici (ne)zaposlenosti nisu, međutim, ravnomerno raspoređeni, jer s obrazovanjem raste i nivo i kvalitet radnog mesta. Shodno prethodnom i nezaposlenost je povezana sa nivoom obrazovanja – niže obrazovanje nosi sa sobom duži period bez posla, što je u korelaciji sa obrazovanjem roditelja i prihodima domaćinstva (Tomanović, Stanojević, 2012: 277).

U odnosu na ocrtani uporedni okvir, analiziraćemo rezultate ovog istraživanja koji se odnose na radni status, radne tranzicije i radne aspiracije mladih u Srbiji 2015. godine.

Analiza

Status zaposlenosti i rada

Status zaposlenosti je prvo obeležje koje ukazuje na meru rizika kojoj je mlada osoba izložena na tržištu rada. Posebno se rizičnom smatra kategorija nezaposlenih (tzv. NEET *not in education, employment or training*), mada i kategorija mladih koji rade dok su na školovanju, nosi izvestan stepen rizika uslovljen obimom i kvalitetom regulisanosti tržišta rada u datom institucionalnom okruženju.

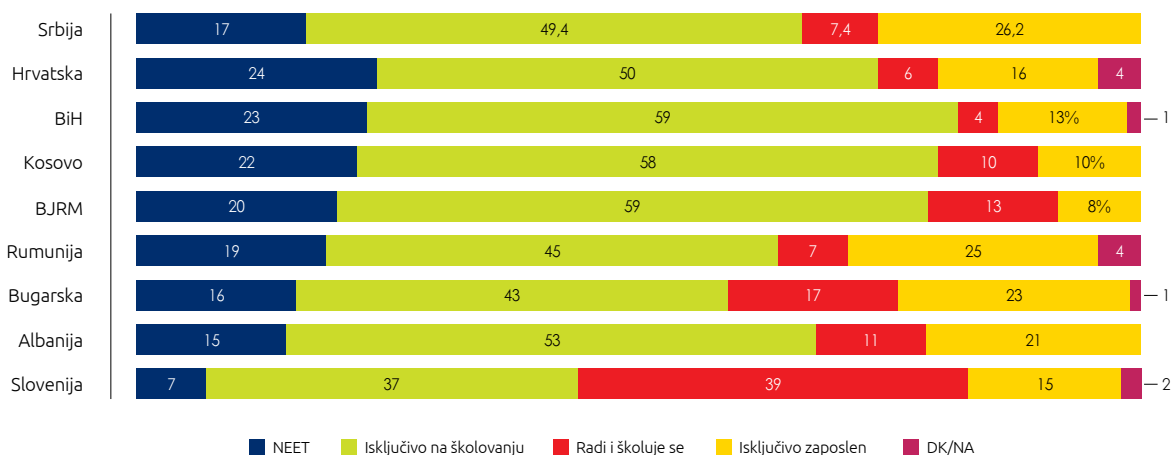
Grafikon 3.1: Status aktivnosti uporedno zemlje EU 28 i mladi u Srbiji 2015 (u %)

Izvor: Eurostat i FES 2015.

U poređenju sa zemljama EU 28 prema podacima Eurostata, učešće nezaposlenih mladih u Srbiji je slično u mlađoj i srednjoj kohorti, dok nezaposlenost raste u najstarijoj uzrasnoj grupi (grafikon 3.1). U toj uzrasnoj grupi, u Srbiji, po prvi put je veće učešće kategorije mladih koji kombinuju obrazovanje i rad, što je zanemarljivo u najmlađoj, a dvostruko manje od evropskog proseka u srednjoj kohorti. Taj nalaz ukazuje na specifičnost obrazovno-radne tranzicije u Srbiji: školovanje se produžava u pozne dvadesete, ali zbog pritiska roditeljske porodice i težnje mlade osobe da ostvari finansijsku nezavisnost, prolongirani završetak tercijarnog obrazovanja kombinuje se sa privremenim i povremenim (neregulisanim, rizičnim, *prekarijetetnim*) radom i zaposlenjem.

Grafikon 3.2: Status aktivnosti – uporedno zemlje regiona 16 do 25 godina (u %)

Izvor: Hurrelmann, Weichert, 2015.

U poređenju sa zemljama u regionu u kojima su urađene Šel (Shell) studije mladih, Srbija je prema rasporedu opcija aktivnosti najbližnja zemljama kao što je Rumunija, gde je malo učešće ispitanika koji kombinuju školovanje i rad, više je zaposlenih nego nezaposlenih, a najviše je ispitanika na školovanju (srednjoškolskom i univerzitetskom) (grafikon 3.2). Osim Slovenije koja se izdvaja po niskom učešću nezaposlenih (tzv. NEET), nižem učešću ispitanika koji se samo školuju, i visokom učešću onih koji kombinuju obrazovanje i zaposlenje, ostale zemlje balkanskog regiona pokazuju slične tendencije sa varijacijama u srazmeri zaposlenih i nezaposlenih ispitanika.

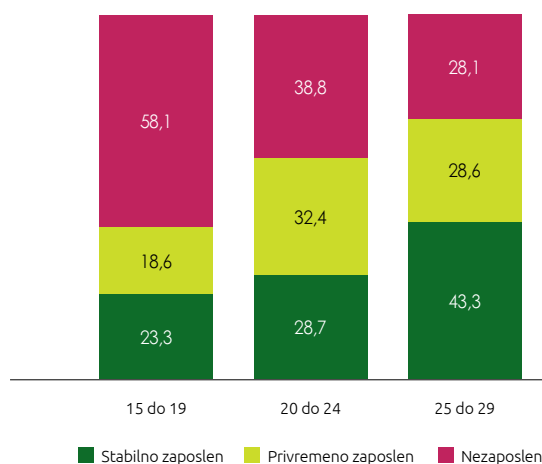
Prema njihovim izjavama, stalno ili privremeno zaposleno je 37,7% ispitanika i to nešto više mladića (40,1%) nego devojaka (35,1%). Zaposlenost očekivano raste sa uzrastom od 7,7% kod najmlađih preko 35,9% kod onih uzrasta 20 do 24 godine do 65% najstarijih. Zaposlenost raste sa rastom nivoa obrazovanja: među mladima koji su završili školovanje zaposleno je od 46,7% onih koji imaju osnovno obrazovanje do 77,7% onih sa visokim obrazovanjem⁷⁴. Analize i u ovom istraživanju kao i u prethodnim pokazuju da viši stepen obrazovanja smanjuje rizik od nezaposlenosti.

⁷⁴ $\chi^2=439.15$, $p<.001$, Cramer's $V=.623$.

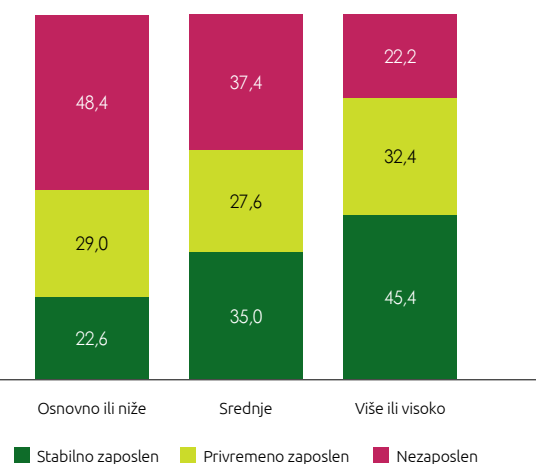
Da bismo ukazali na razlike u socioekonomskom položaju različitih kategorija radno aktivnih mladih, isključili smo iz analize one koji su na školovanju, i poredili stalno zaposlene, privremeno zaposlene i nezaposlene. Među radno aktivnim, stabilno je zaposleno 37,2%, privremeno je zaposleno 29,1%, a nezaposleno 33,7% mladih. Prema starosti gledano, nezaposlenost opada a stabilno zaposlenje raste sa uzrastom, dok su privremeno zaposleni zastupljeniji u srednjoj uzrasnoj kategoriji mladih (grafikon 3.3).

Stabilna zaposlenost raste, a nezaposlenost opada sa višim nivoom obrazovanja mlade osobe, dok je privremena zaposlenost skoro ujednačeno prisutna kod mladih različitih obrazovnih kategorija (grafikon 3.4).

Grafikon 3.3: Kategorije zaposlenosti prema uzrastu (u %)

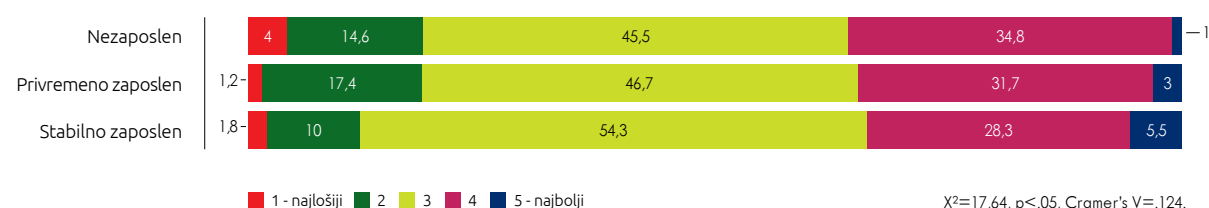
Grafikon 3.4: Kategorije zaposlenosti prema završenom obrazovanju

Zaposlenost je u vezi sa materijalnom situiranošću domaćinstva mlade osobe, ali ne sasvim jednoznačno. U kategoriji najbolje situiranih domaćinstava je šest puta više stabilno zaposlenih od nezaposlenih, ali su stabilno zaposleni, iako ih je dvostruko manje od nezaposlenih, prisutni i u domaćinstvima sa izrazitom deprivacijom⁷⁵. Materijalni standard domaćinstva, kako je procenjen od strane ispitanika, predstavlja akumulaciju resursa njegovih članova, a dokaz da zaposlenje, pa i stalno zaposlenje ne obezbeđuje optimalan životni standard jeste prisustvo obe kategorije zaposlenih u domaćinstvima sa standardom ispod srednjeg.

Iako ne obezbeđuje materijalnu sigurnost, stabilna zaposlenost ipak obezbeđuje nešto bolji standard domaćinstva, kao što pokazuju rezultati analize prikazani u grafikonu 3.5.

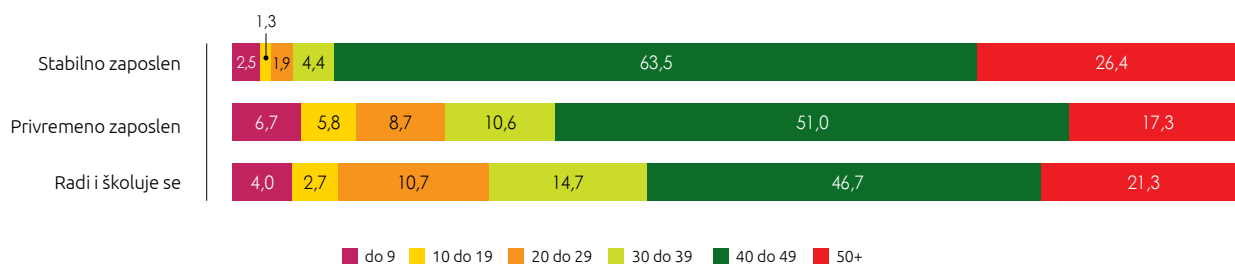
Grafikon 3.5: Materijalni status domaćinstva prema statusu zaposlenosti mlade osobe (u %)

Analiza radnog vremena pokazuje da, prema njihovim izjavama, najveći broj zaposlenih radi puno radno vreme i preko njega: 63,5% stabilno zaposlenih i 51% privremeno zaposlenih radi od 40 do 49 sati sedmično, kao i 40,2% onih koji rade i školuju se (grafikon 3.6). Iznenaduje podatak da je 26,4% stabilno zaposlenih i 17,3% privremeno zaposlenih i čak 16,7% mladih na školovanju izjavilo da sedmično radi 50 sati i više. Ovi nalazi upućuju na dva trenda: jedan je nadeksploatacija rada o čemu svedoči navedni broj radnih sati zaposlenih, a drugi je posebno složena i nepovoljna radna situacija za mlade koji rade uz školovanje, jer manje od polovine njih (43,1%) radi manji broj časova od punog radnog vremena (tzv. *part-time work*).

⁷⁵ $\chi^2=6,55, p<.05, \text{Cramer's } V=.076.$

Grafikon 3.6: Broj radnih sati sedmično prema kategoriji zaposlenih (u %)

U intervjuima sa ispitanicima različitog obrazovnog nivoa iz mesta različite veličine u Srbiji, dominiraju opisi rizične i neizvesne radne situacije. Mladi rade privremeno i bivaju otpušteni bez ikakve zaštite:

I: Počela sam da radim, primala sam mušterije kao i ta šminkerka, radila sam tri meseca, malo jače od tri meseca. I ona me je pozvala i rekla mi je da će da joj dođe inspekcija i da od sutra više ne radim, kao ne može da me plaća, nema finansija.

K: Znači, nisi bila prijavljena?

I: Nisam bila prijavljena niti sam dobila ijedan dinar.

K: Nisi dobila platu ni za ta tri meseca?

I: Ne, ne. Samo me je pozvala jedno veče da mi kaže da joj dolazi inspekcija i da nema para da me plaća. Pa, ona je znala valjda i pre ta tri meseca da li je u stanju da plaća radnika ili nije. Danas je tako što se tiče tih nekih delatnosti friziranja, šminkanja, manikira, to je najmanje plaćeno, jer ih je puno, mnogo ih je. Gde god da sad krenete, vidite ili frizerski salon ili kozmetički salon.

(devojka, 22, frizerka i kozmetičarka, nezaposlena, radi neprijavljeno kod kuće, veliki grad)

Opcija rada koju je ova devojka, kao i mnogi mladi, izabrala dok ne realizuje svoje planove za otpočinjnjem privatnog posla jeste rad „na crno“:

K: Da li si probala da radiš sama, da imaš neke svoje mušterije?

I: Jesam, evo sad, u poslednjih godinu dana.

K: I radiš sama kod kuće. Je l' uspevaš barem nešto da zaradiš na taj način?

I: Pa, uspem. Eto, poslednje nedelje, dve-tri hiljade.

K: Šminkaš neke tvoje prijatelje, poznanike?

I: Drugarice, pročulo se malo i...

K: Ali, time opet rizikuješ da te neko prijavi. Kako to doživljavaš?

I: Pa, šta da vam kažem... Ako mene jure, a ne jure narkomane, i tako to, onda, stvarno dokle smo došli.

Ukoliko imaju neka posebna znanja i veštine, neki mladi se orijentišu ka nesigurnim poslovima i karijerama u inostranstvu:

I: Da, zato što igram fudbal, plaćaju me dve i po hiljade, tri hiljade evra da ja igram fudbal u trećoj ligi u Austriji. Tako da je to za mene sasvim dovoljno, ovde i previše. Nego, imao sam jednu povredu, i onda sam tu.

K: A otkad si u Austriji?

I: Pre godinu dana sam bio poslednji put. Tada mi se desila povreda, prošlog leta.

K: A kada si prvi put otišao u Austriju?

I: Pre tri godine. Dve godine sam tamo igrao fudbal, i onda sam imao povredu ligamenata kolena. I onda sam tu. Sad se vraćam, za nekih petnaest dana.

...

I: Drugovi koji rade u jednoj fabrici [u njegovom rodnom gradu], oni su svi završili fakultete, i baš ono imaju sve ispite i državne, svi rade neke fizičke poslove tamo, najgore. Oni ljudi koji imaju neku vezu, oni rade najlakše poslove, koji nemaju osnovnu školu, bukvalno.

K: A da li ti misliš da će ti tvoja škola nešto doneti?

I: Ne.

K: A da nisi trenirao fudbal, šta bi se desilo?

I: Pa, verovatno bih do sada bio jedno sedam godina na birou i ne bih ništa radio. Radio bih kod kuće poljoprivredu.

(mladić, 24, SS, nezaposlen, veliki grad)

Objašnjenje o razlozima za ostajanje u stalnom zaposlenju uprkos ugovornom radu ispod kvalifikacija vidimo iz sledećeg iskaza 27-godišnje devojke sa završenom višom školom koja radi kao trgovac sedam godina sa produžavanjem godišnjih ugovora:

I: Da li bi volela negde drugde da radiš?

N: Pa, bih i to verovatno u svojoj struci.

I: Da li si pokušavala da pronađeš negde nešto?

N: Pa, jesam, ali slabo. Ja sam tu već toliko dugo, 7 godina. Znaš, kada si na jednom mestu, zakopaš se tu i onda bukvalno i ne tražiš nešto dalje. Znaš, nije ti dobro tu, ali opet tu si gde si i to je to.

I: Dobro, ali ipak si mi rekla da gledaš oglase po internetu?

N: E ali znaš šta radim!? Pogledam oglase, pustim CV, ali naravno nikad niko se nije javio. Retko ko. Znači poslednji oglas za koji sam poslala CV je bila NIS-ova pumpa. To su me poslednji put zvali pre dve godine. To je nešto bilo preko omladinske zadruge na neko određeno vreme. Tako da mi to nije odgovaralo. Ništa meni ne znači 3 ili 4 meseca da radim i posle toga da me pošalju kući. Tu sam gde sam.

Radne tranzicije

O tipu realne radne tranzicije govore nam odgovori na pitanje da li obrazovanje koje je stekla mlada osoba utiče na to da obavlja posao za koji se školovala. Analize pokazuju da mladi sa visokim obrazovanjem u skoro dve trećine slučajeva (61%) obavljaju posao koji je i njihova profesija, za razliku od mladih sa osnovnim i srednjim obrazovanjem koji u dve trećine slučajeva ne obavljaju posao za koji su se školovali (66,7% i 59,8%). Iako postoji razlika između onih koji imaju stalno zaposlenje, koji nešto češće rade u svojoj profesiji od onih koji su privremeno zaposleni (40,8% naspram 31,4%), važno je primetiti da preko polovine (51,6%) privremeno i skoro polovina (41,3%) stalno zaposlenih mladih radi mimo svojih kvalifikacija i stručnosti⁷⁶. Ti nalazi ukazuju, sa jedne strane, na veliku fleksibilnost u radnim strategijama – deprofesionalizaciju, odnosno prihvatanje posla bez obzira na kvalifikacije i verovatno prihvatanje poslova za koje se zahteva niži stepen kvalifikacija od onih koje je mlada osoba stekla obrazovanjem. Sa druge strane, ta fleksibilizacija je posledica neusaglašenosti obrazovnog sistema i tržišta rada, o čemu su govorili i sami ispitanici u delu intervjua posvećenom obrazovanju.

Normativni aspekt radnih tranzicija može se posmatrati kroz opažanje „stvarnog poretka“ u zapošljavanju, odnosno vrednovanje činilaca koji omogućavaju dolaženje do posla. U kontekstu prethodne rasprave, značajno je videti koliki značaj mladi ispitanici pridaju obrazovanju i stručnosti kao faktorima upošljivosti. Kao najvažniji činilac za zapošljavanje prvog ranga, mladi navode političke veze (politički kapital – 30,4%), potom socijalni kapital – poznanike/prijatelje (26%), a na trećem mestu su stručnost (17,8%) i nivo obrazovanja (17,5%), dok se sreća kao činilac zapošljavanja mnogo manje navodi (8%).

Mladići više od devojaka potenciraju politički i socijalni kapital, a devojke se više od mladića opredeljuju za obrazovanje i za stručnost kao činioce zapošljavanja⁷⁷. Vrednovanje pojedinih činilaca koji omogućavaju nalaženje posla, razlikuje se i prema drugim obeležjima mladih. Niskoobrazovani mladi najviše veruju u socijalni kapital, a potom u politički. Srednjeobrazovani, kao i visokoobrazovani mladi najviše veruju u politički kapital, a potom u socijalni, pa u stručnost. Jedino mladi koji su još na školovanju, kao bitan činilac za zapošljavanje navode obrazovanje, posle političkih veza, a pre socijalnog kapitala. Shodno tome, značaj obrazovanja kao činioca za zapošljavanje, značajno opada sa uzrastom ispitanika. I poreklo ispitanika, kulturni kapital posmatran preko obrazovanja roditelja, ima uticaja na vrednovanje činilaca koji su ključni u radnoj tranziciji. Mladi čiji roditelji imaju niže obrazovanje, manje veruju u stručnost i nivo obrazovanja, a najviše u socijalni kapital i politički kapital, oni više veruju u sreću nego u obrazovanje. Mladi čiji roditelji imaju srednje obrazovanje, najviše veruju u politički kapital, a potom u socijalni. Mladi čiji su roditelji visokoobrazovani, takođe, na prvo mesto stavljaju politički pa socijalni kapital, ali u poređenju sa mladima čiji roditelji imaju osnovno obrazovanje, daleko više vrednuju obrazovanje i stručnost⁷⁸. Mladi se razlikuju u odnosu na to pitanje i po statusu aktivnosti, jer pored uobičajenog potenciranja političkih veza (kapitala), nezaposleni i privremeno zaposleni posebno vrednuju veze i poznanstva (socijalni kapital), stabilno zaposleni srazmerno više od drugih cene stručnost, a mladi koji se školuju – obrazovanje.

⁷⁶ Ostatak čine ispitanici koji smatraju da se njihov posao delimično poklapa sa kvalifikacijama i oni koji nemaju kvalifikacije.

⁷⁷ $\chi^2=18.48$, $p<.05$, Cramer's $V=.130$,

⁷⁸ $\chi^2=23.57$, $p<.05$, Cramer's $V=.104$.

U drugom rangu, socijalni kapital (26,7%), obrazovanje (23,5%) i stručnost (20,7%) postaju važniji od političkog kapitala (16,6%). Najizrazitija razlika se javlja prema nivou obrazovanja roditelja, jer deca roditelja sa osnovnim obrazovanjem, srazmerno više vrednuju socijalni i politički kapital, a deca visokoobrazovanih – obrazovanje⁷⁹. Sreća dobija na značaju u trećem rangu, a stručnost u četvrtom, pa je u petom rangu nanovo sreća značajniji faktor od drugih.

Intervjuisani mladi veoma slikovito opisuju ono što oni opažaju ili su doživeli kao način zapošljavanja u Srbiji:

K: A šta misliš kako se generalno u Srbiji dolazi do posla?

I: Pa, šanse su male. Opet se te veze povlače, on poznaje ovog, ovaj poznaje onog. Jako je malo da se po stručnosti ili znanju neko zaposli. A i oni koji su izrazito stručni, koji se već na fakultetu dokažu, njih odmah razgrabe po inostranstvu, ili ih uzmu inostrane firme tako da oni imaju garantovane poslove.

(mladić, 24, VSS, pripravnik u advokatskoj kancelariji svog oca, malo mesto)

I: Sem da radimo na železnici s Rusima, pošto se pravi pruga, nema ništa ovde od ponuđenih poslova, jer sve treba preko predsednika opštine ili da platiš za posao, ili da imaš neku vezu. Doduše, ja sam prošle godine imao dve veze za jednu farbaru, i nisam upao. Izgovor šefa je bio, mnogo sam tih.

(mladić, 21, SS, nezaposlen, manji grad)

K: A šta misliš kako se generalno u Srbiji dolazi do posla?

I: Preko para.

K: Šta to znači?

I: Pa, evo ovako, sad ću da vam kažem, ili mito ili korupcija. To je moj odgovor. Mito je da vi podmitite nekoga, a korupcija da se vi sami nađete nekom.

(devojka 20, Beograd, SS, zaposlena kao prodavačica u kineskoj prodavnici)

K: A šta misliš kako se generalno u Srbiji dolazi do posla?

I: Sad je sve preko stranaka i preko veze. Samo niko neće da prizna. Pola njih priznaju, pola ne vole da pričaju o tome zato što je tako. U suštini je tako.

K: Kakve su onda šanse da se uopšte nađe neki posao?

I: Pa, nikakve. Da te neko pozove da radiš sa biroa, nema šanse, ta mesta su popunjena. Još pre no što izađe konkurs, ta mesta su popunjena.

(mladić, 24, SS, nezaposlen, igra profesionalno fudbal u Austriji, veliki grad)

I sami ispitanici su koristili poznanstva i veze da bi došli do bilo kakvog posla:

K: I kako dolaziš do tih povremenih, sezonskih poslova?

I: Pa, javi mi, pošto me već poznaju par godina.

(mladić, 21, OS, nezaposlen, radi sezonske poslove, malo mesto)

I: Na koji način si došla do posla?

N: Pa preko prijatelja, igrom slučaja. Moj drug je oženjen sa gazdaricom i tu sam došla na njeno mesto, kada se ona udala.

(devojka 27, viša škola, radi kao prodavačica pod ugovorom, veliki grad)

K: Kako si uopšte dospao do Austrije i do tog kluba?

I: Jedan drugar igra gore i pozvao me da dođem kod njega. Završio mi je kao probu, i odmah su me stavili posle deset minuta bukvalno. Ovde se ništa ne prati, tako, bez obzira, možeš da daš sto golova... Srbija je rupa.

(mladić, 24, SS, nezaposlen, igra profesionalno fudbal u Austriji, veliki grad)

⁷⁹ $\chi^2=15.75$, $p<.05$, Cramer's $V=.085$.

Radne aspiracije

Aspiracije vezane za rad analiziraćemo preko najznačajnijeg motivacijskog faktora za prihvatanje određenog posla, kao i preko željenog sektora zaposlenja.

Kao prvorangirani faktor za prihvatanje određenog posla, preko polovine mladih (56,4%) navodi dohodak/platu, a mnogo manje njih najvažnijim faktorom smatraju sigurnost zaposlenja (22,7%) ili zadovoljstvo poslom (17,1%), a najmanje osobe u radnom okruženju (3,6%). Devojke više nego mladići vrednuju sigurnost zaposlenja (25,2% naspram 20,1%) i zadovoljstvo poslom (19,4% naspram 14,8%), a manje dohodak/platu (51,9% naspram 60,9%)⁸⁰. U drugom rangu navode se sigurnost zaposlenja (40,3%), dohodak/plata (27,2%), pa zadovoljstvo poslom (22,2%) i osobe u radnom okruženju (10,3%). U trećem rangu poredak je sledeći: zadovoljstvo poslom (39%), pa sigurnost zaposlenja (25,7%), osobe u radnom okruženju (24,4%) i naposljetku dohodak/plata (10,9%). Osobe u radnom okruženju dominiraju kao faktor tek u četvrtom rangu (61,8%). Kao i u istraživanju iz 2011. godine (Mojčić, 2012b), u rizičnom radnom okruženju, mladi u Srbiji optiraju za faktore iz domena materijalističkih vrednosti, dok individualističke (postmaterijalističke) vrednosti u odnosu na zaposlenje, kao što su lično zadovoljstvo i timski rad, za njih predstavljaju luksuz.

U kontekstu saznanja da se visoko vrednuju sigurnost zaposlenja i zarade, nije iznenađujući podatak da je favorizovani sektor za hipotetičko zaposlenje državni sektor (62,1%) i to znatno više od privatnog (26,1%). Privatni sektor je, u odnosu na prosek, zanimljiviji mladima čiji roditelji imaju više obrazovanje⁸¹, a međunarodne organizacije mladima koji imaju visoko obrazovanje ili se školuju i iz gradova su, dok mladi sa sela priželjkjuju zaposlenje u državnom sektoru⁸².

Mogućnost usavršavanja u vezi sa zaposlenjem i/ili profesijom nije zastupljena opcija ni kod zaposlenih ni kod nezaposlenih mladih. S obzirom da ne postoje organizovani i od strane države ili potencijalnih poslodavaca finansirani tečajevi usavršavanja, troškovi dodatne obuke padaju na pojedinca. Zbog toga ne čudi da je svega 12,9% mladih u prethodnoj godini bilo na stručnom usavršavanju: više oni iz grada, stariji i visokobrazovani koji su stabilno zaposleni, čiji su roditelji visokobrazovani. Slično tome samo je 16% ispitivanih mladih u prethodnoj godini pohađalo tečaj stranog jezika: više onih koji imaju ekonomski kapital – stabilno zaposleni sa prihodima, naspram nezaposlenih; više mladih sa akumuliranim kulturnim kapitalom: oni koji se školuju ili imaju završenu višu i visoku školu i deca su visokobrazovanih roditelja. Usavršavanje stoga predstavlja individualno ulaganje onih koji već imaju akumulirane resurse, namesto strateške od države podržane prakse koja bi poboljšala upošljivost mladih iz deprivilegovanih društvenih miljea.

Aspiracije i prakse za zapošljavanje i obezbeđivanje prihoda koje su mladi saopštavali u intervjuima, predstavljaju strategije snalaženja pre nego elaborirane planove, zasnovane na kombinaciji znanja a više veština koje poznaju, aktivacije socijalnih mreža i udruživanje resursa:

K: Kakav je tvoj plan, u stvari?

I: Ja bih najviše volela svoj salon da otvorim.

K: Misliš li da bi to bilo dovoljno profitabilno?

I: Svaki posao je težak kad se krene da se realizuje. Pričala sam sa drugaricama da se udružimo nas tri, što se tiče novca i tako to, i da krenemo nešto da otvorimo. Ako se nađe neko dobro mesto gde nema puno lokala, možda bi i moglo. Ali, ako je u centru grada gde ima hiljade lokala, tamo niko neće da nam dođe.

(devojka, 22, frizerka i kozmetičarka, nezaposlena, radi povremeno neprijavljeno kod kuće, veliki grad)

⁸⁰ $\chi^2=13.43$, $p<.05$, Cramer's $V=.111$.

⁸¹ $\chi^2=56.72$, $p<.001$, Cramer's $V=.157$.

⁸² $\chi^2=14.53$, $p<.05$, Cramer's $V=.112$.

Diskusija

Analize istraživanja pokazuju da opstaje visokorizična situacija mladih na radnom tržištu u Srbiji. Dok je trećina radno aktivnih mladih nezaposlena, skoro jedna trećina je privremeno zaposlena. U poređenju sa državama u regionu, po učešću mladih koji obavljaju posao sa manje radnih sati od optimalne četrdesetčasovne radne sedmice, Srbija se sa 44% svrstava u zemlje sa visokim učešćem, kao što su Makedonija i Slovenija (Hurrelmann, Weichert, 2015). Institucionalni okvir privremenog rada u ove dve zemlje je, međutim, bitno različit, a situacija u Srbiji je sličnija makedonskoj nego slovenačkoj: taj segment tržišta rada potpuno je neregulisan, ne postoji nikakva zaštita sigurnosti zaposlenja i prava radnika, o čemu svedoče i izjave ispitanika u intervjuima. Broj radnih sati stabilno zaposlenih, ali i onih koji su privremeno zaposleni ili rade uz školovanje, ukazuje na veliko radno opterećenje i nadeksploatiran rad mladih.

Drugi aspekt iznuđene fleksibilizacije rada jeste njegova deprofesionalizacija, rad mimo a najčešće i ispod stečenih kvalifikacija. Po učešću mladih koji rade izvan svoje profesije od 48%, Srbija se smešta sa zemljama gde je to učešće preko 40%, kao što su Hrvatska, Makedonija, Slovenija i Bugarska (Hurrelmann, Weichert, 2015).

U poređenju sa vršnjacima u regionu, mladi u Srbiji znatno više navode političke veze kao ključni faktor u zapošljavanju, jedino su po ovom obeležju slično odgovarali mladi u Makedoniji (Hurrelmann, Weichert, 2015). Srazmerno tome, manje su navodili poznanike i prijatelje kao najznačajniji činilac zapošljavanja, dok su obrazovanje i stručnost navodili više od vršnjaka u Makedoniji i Bosni i Hercegovini, obrazovanje više i od onih u Sloveniji, a manje od mladih na Kosovu, u Albaniji, Rumuniji, Hrvatskoj i Bugarskoj.

Dominacija političkih veza koje mladi vide kao najznačajnijeg činioca za dobijanje posla, predstavlja refleksiju javnog mnjenja u Srbiji i propagiranja privilegovanosti članstva stranke koja dominira političkom scenom poslednjih godina. Poredak činilaca za zapošljavanje ukazuje na visok nivo korumpiranosti sistema – nepotizam, politički klijentelizam i novčanu korupciju. Opis načina dolaženja do posla intervjuisanih mladih, dodatno potkrepljuje zaključak da nije u pitanju samo „opaženi“ poredak, već proživljena stvarnost mladih u Srbiji – prihvaćene i praktikovane strategije u pokušaju osiguranja materijalne egzistencije.

Uvod

Mlade u kontekstu porodice možemo sagledavati na više načina: u odnosu na porodicu porekla – roditeljsku – i u odnosu na zasnivanje vlastite porodice opredeljenja, kao i kroz proces koji povezuje ta dva konteksta – kroz porodične tranzicije. Svi pomenuti odnosi i procesi obeleženi su društveno-kulturnim specifičnostima i doživljavaju manje ili veće transformacije u kontekstu savremenih društvenih promena. Globalni trendovi su povezani sa produženom i fragmentisanom obrazovno-radnom tranzicijom (Furlong, 2009), kao i promenjenim obrascima porodičnih tranzicija – odlaganjem zasnivanja porodice (Corijn, Klijzing, 2001), što utiče na obrasce stambenih tranzicija (Mulder, 2009). Bez obzira na tip tranzicijskog režima (Walther, 2006; Biggart, Kovacheva, 2006), globalne ekonomske i političke promene strukturalnog okruženja daju poseban značaj u tranziciji u odraslost porodičnim resursima (Togouchi Swartz, Bengston O'Brien, 2009), čineći ih sve značajnijim u „kormilarenju“ koje individualizacija u takvom okruženju kasne modernosti podrazumeva (Wyn *et al* 2011: 4). Pored materijalne, za porodične tranzicije ključne su stambena podrška i pomoć u čuvanju dece koju resursima dobro situirani predstavnici „bejbi bum“ generacije pružaju svojoj deci (Brannen *et al* 2004). Neminovne posledice tih procesa su promene u intergeneracijskim odnosima u porodici, koje su izraz i kontradiktornosti između individualističkog normativa autonomije mlade osobe i velikog značaja koji roditelji imaju za adolescente i mlade odrasle. Promene se očituju u pomeranju od odnosa autonomije i zavisnosti, i njima korespondirajućih koncepata, ka odnosima saradnje i međuzavisnosti (Gillies, 2000; Turtianen *et al* 2007). Novi odnosi međuzavisnosti dovode u pitanje sam koncept tranzicije u odraslost kao linearni put osvajanja nezavisnosti u odnosu na roditelje: od zavisnosti, preko poluzavisnosti do potpune nezavisnosti, jer se različiti vidovi zavisnosti i nezavisnosti, kao i poluzavisnosti i međuzavisnosti javljaju i pregovaraju između mladih i njihovih roditelja u različitim sferama života (Lahelma, Gordon, 2008: 211). Sve prisutniji su recipročni odnosi i osećaj odgovornosti i intergeneracijske solidarnosti (npr. Silverstein, Bengston, 1997; Kalmijn, Saraceno, 2008), posebno podržani najnovijom krizom kapitalizma, za koju postoji mišljenje da pored klasnih briše i generacijske razlike, gurajući i roditelje i decu u novu *klasu prekarijata* (Standing, 2011; Bauman, 2012).

Jedna od najznačajnijih promena u životu mladih jeste izmenjeno poimanje partnerskih odnosa i porodice, gde se partnerski odnos i normativno i praktično odvaja od roditeljstva, a oni se sve više posmatraju kao različiti životni izbori, koji mogu biti i nekompatibilni u istoj životnoj fazi (Daly, 2005: 385). Novi obrasci stila života uključuju samački život, često u domaćinstvu sa prijateljima (Heath, 2009), kohabitacije (Sobotka, Toulemon, 2008; Kasearu, Kutsar, 2011), partnerske veze sa odvojenim življenjem (tzv. LAT living apart together; Duncan, Phillips, 2011; Stoilova *et al* 2014).

Porodične tranzicije i sledstveno intergeneracijski odnosi u porodicama u Srbiji oblikuju se u sadejstvu nekoliko međuzavisnih faktora. Prvi je društveno-kulturološki obrazac porodičnih i stambenih tranzicija koji Srbiju smešta u grupu južnoevropskih zemalja, gde se roditeljsko domaćinstvo napušta u kasnijem uzrastu radi zasnivanja vlastitog porodičnog domaćinstva (Iacovu, 2002). U ovom obrascu, porodične tranzicije dobijaju centralno mesto u odnosu na obrazovno-radne tranzicije i po značenju i po značaju (Tomanović, Ignjatović, 2010). Obrazac je podržan institucionalnim okvirom postsocijalističke varijante familističkog (subprotektivnog) tranzicionog režima (Walther *et al* 2009) – sa još uvek znatnom ulogom države, ali sa rastućim značajem porodice, njenih resursa i podrške (Tomanović, 2012b). Sledeća karakteristika je povezana sa tzv. „kulturom odlaganja“ (Reiter, 2009) – sa odlaganjem završetka školovanja, stambenog osamostaljivanja i zasnivanja porodice, karakterističnim za većinu zemalja bivše SFR Jugoslavije unutar obrasca tzv. „zamrznutih tranzicija“ (Kuhar, Reiter 2012a; 2012b). U Srbiji je odlaganje odseljenja u velikoj meri povezano sa nepovoljnim strukturalnim kontekstom u kojem se odvijaju tranzicije u odraslost: visokom nezaposlenošću, finansijskom i stambenom zavisnošću mladih od roditelja (Stanojević, Tomanović, 2013).

Produžene i odložene porodične tranzicije oblikuju intergeneracijske odnose adolescenata i mladih odraslih i njihovih roditelja u Srbiji na specifičan način. Raniji obrazac uzrasnog patrijarhata i na njemu zasnovan autoritet tokom socijalizma zamenjen je paternalistički zaštitničkim odnosom roditelja prema deci (Tomanović, Ignjatović, 2004; 2006). Nezavisnost–autonomija, ima različite, kulturnim obrascima posredovane, aspekte: strukturalni, funkcionalni, emocionalni, subjektivni, a te specifičnosti treba sa pažnjom uzimati u obzir prilikom analiza i tumačenja odnosa roditelja i mladih (Ljubičić, 2012). Analize istraživanja mladih u Srbiji, na primer, pokazuju da produžena strukturalna finansijska i stambena, zavisnost umanjuje funkcionalnu autonomiju mladih – nezavisnost u donošenju odluka i delanju (Ibid). Kulturološka konstanta porodičnih odnosa u zemljama regiona – emocionalna povezanost između roditelja i dece (Ilišin, Radin, 2002; Ule, Kuhar 2008; Lavrič, 2011; Ilišin *et al* 2013; CEPYUS-FES, 2014; Kuhar, Reiter, 2014; Mitev, Kovacheva, 2014), identifikovana je i u istraživanjima mladih u Srbiji (Ljubičić, 2012). Subjektivni osećaj nezavisnosti mlade osobe,

međutim, ne mora odgovarati objektivnim pokazateljima njene strukturalne i funkcionalne autonomije (Lavrič, 2011; Ljubičić, 2012). Specifičnosti intergeneracijskih odnosa – da li pripadaju tzv. *podstičućim* ili *nepodstičućim* porodicama (Dragišić Labaš, 2012), takođe utiče na mnoge aspekte socijalnih biografija mladih (Tomanović *et al* 2012).

Porodične tranzicije pokazuju specifičnosti i u obrascima formiranja porodice među mladima u Srbiji. Postoji visoko vrednovanje zasnivanja porodice, braka i rađanja koji se normativno izjednačavaju sa sticanjem autonomije i tranzicijom u odraslost (Tomanović, Ignjatović, 2006). Prisutna je, međutim, diskrepancija između normativnog i praktičnog aspekta tranzicija: analiza bračnog ponašanja i rađanja ukazuje na izražene trendove odlaganja posebno kod visokobrazovanih mladih osoba (Tomanović, 2012b: 143), kao i na smanjenje broja rođene dece. Slično tome, postoji normativno visoka podrška kohabitaciji, a pluralizacija porodičnih formi – kohabitacija, samačkog života i drugih alternativnih oblika partnerskog života je malo zastupljena. Porodične tranzicije u Srbiji su odložene, ali standardne, postoji sinhronicitet sklapanja braka i rađanja, a vanbračna rađanja uglavnom prethode formalnom braku (Tomanović, 2012b). Tranzicija u roditeljstvo se odvija u nepodržavajućem institucionalnom okruženju, pa resursi porodice porekla postaju jedan od osnovnih strukturalnih konteksta u kojima se odvija zasnivanje porodice i roditeljstvo, u kojem mladi biraju jednu od dve strategije: razvijanje mreža jake neformalne podrške roditeljstvu ili odlaganje rađanja, smanjivanje broja dece i odustajanje od roditeljstva (Ibid: 145).

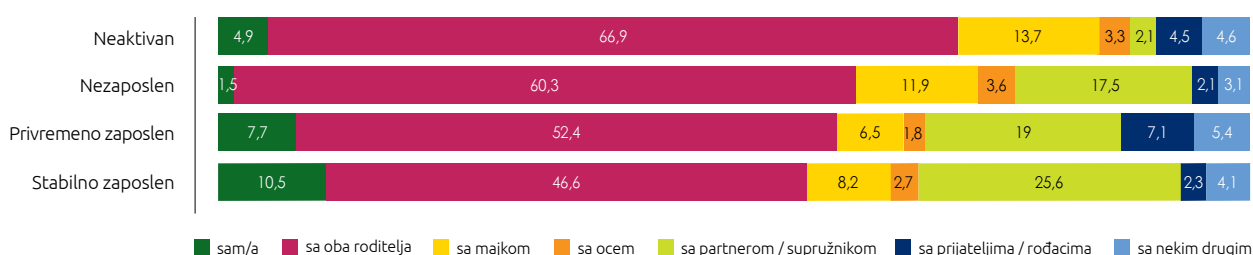
Analiza

Mladi u roditeljskoj porodici

Tri četvrtine (74,1%) ispitivanih mladih živi sa roditeljima: 59,9% sa oba roditelja, 11,2% sa majkom i 3% sa ocem. Najviše je ih je očekivano u najmlađoj uzrasnoj grupi (93,4%), nešto manje u srednjoj (75,9%), a znatan broj (55,2%) je i u uzrastu od 25 do 29 godina u roditeljskom domu. Znatno manji broj mladih živi sa partnerom (11,6%), najviše u najstarijoj uzrasnoj grupi (25,9%) ili samo (5,7%; 8,1% među najstarijima). Pored uzrasta pol je varijabla koja određuje tip stanovanja, jer mladići u većem broju žive sa roditeljima (89,4%), a devojke sa partnerom (16,4%). Ovi podaci ukazuju na trend ranijeg stupanja u brak devojaka i na rodne razlike u uzrastu u kojem se zasniva porodica, što je odlika društva Srbije, kao i nekih drugih zemalja u regionu (Rumunija, Bugarska, Grčka).

Mladi sa sela češće žive sa roditeljima (82,5%) nego oni iz grada (69,4%). Samačka domaćinstva mladih su karakterističnija za urbane sredine (7,1%) i za mlade koji su stabilno zaposleni (grafikon 4.1).

Grafikon 4.1: Sa kim živi ispitanik/ca u odnosu na status aktivnosti (u %)

$\chi^2=160,23$, $p<.001$, Cramer's $V=.186$.

Ako izuzмено neaktivne mlade koji su na školovanju, vidljivo je iz analiza da je samostalan život, samački i sa partnerom, povezan sa materijalnim uslovima koje obezbeđuje stabilno zaposlenje, što pokazuju razlike u tipovima stanovanja između stalno zaposlenih i nezaposlenih. Privremeno zaposleni su prelazna kategorija u smislu stambene samostalnosti, jer kombinujući najčešće rad i školovanje, češće od drugih kategorija dele stambeni prostor sa prijateljima i rođacima.

Analiza relacija između materijalnog statusa domaćinstva i tipa stanovanja mladih, ukazuje na specifične rizike materijalne deprivacije kojima su izloženi mladi iz jednoroditeljskih porodica. U dve kategorije najlošijeg položaja, nalazi se preko petine mladih koji žive samo sa majkom (21,9%) ili sa ocem (22,9%), naspram onih koji žive sa oba roditelja (11,9%), sami (11,9%) ili sa partnerom/supružnikom (14,3%)⁸³.

⁸³ $\chi^2=51,07$, $p<.001$, Cramer's $V=.149$.

Domaćinstva u kojima mladi žive, najčešće su četvoročlana (31,8%) i tročlana (24,2%), dok je brojinijih domaćinstava od pet i više članova ukupno jedna četvrtina. Prosečna veličina domaćinstva je 3,75 članova. Zanimljivo je da ispod petine mladih (17,1%), bez obzira na stambeni i bračni status, tvrdi da nema vlastitu zasebnu sobu, što govori o dobrim stambenim uslovima za ispitivane mlade osobe.

Kao razloge zajedničkog života sa roditeljima, mladići češće u odnosu na devojke navode finansijska ograničenja (39,9% naspram 28,2%), a devojke da je tako jednostavnije za porodicu (63,5% naspram 54,1%)⁸⁴. Ovaj nalaz se može tumačiti i u smislu internalizacije različitih rodnih očekivanja: da muško dete bude finansijski samostalnije kao budući hranilac porodice, a žensko dete da bude privrženije kolektivnim potrebama porodice, time reflektujući svoju ekspresivnu rodnu ulogu.

Za mlađe ispitanike i ispitanike sa sela, naglašeniji je motiv zajedničkog života, dok u najstarijoj uzrasnoj grupi⁸⁵ i mladi iz gradova više ističu finansijska ograničenja⁸⁶. Zanimljivo je da veoma mali broj ispitanika navodi protivljenje roditelja kao prepreku da se odsele (2,6%).

Prihvatanje racionalizacije zajedničkog života sa roditeljima – *Živim sa roditeljima zato što je tako najjednostavnije za našu porodicu*, karakterističnije je za decu manje obazovanih roditelja⁸⁷ i one koji su u zavisnom položaju – na školovanju, dok zaposleni i nezaposleni mladi⁸⁸ i oni koji su roditelji⁸⁹ više naglašavaju da su ograničeni materijalnim uslovima.

Većina intervjuisanih mladih ističe da je nedostatak materijalnih uslova, odnosno trenutna finansijska zavisnost od roditelja osnovna prepreka za odseljenje, koje planiraju u skorijoj budućnosti:

K: A sa kim živiš?

I: Sa roditeljima, i sa bakom i dekom, i sestrom starijom.

K: Zašto još uvek živiš s roditeljima?

I: Pa, to su uvek finansijske stvari. Ne znam...

K: Misliš kada bi imala više novca...?

I: Pa, verovatno kada bih radila, dobro još uvek nisam završila fakultet, ali više bih volela da se osamostalim, da imam svoj stan, da imam svoj mir, mislim imam i ovako, ali dolazi uvek do sukoba mišljenja, generacije su tu, i onda svako ima svoje mišljenje, ali okej mi je.

K: Da li se osećaš samostalno u odnosu na njih?

I: I da i ne. Mislim, još uvek me oni izdržavaju, od njih zavisim, ali i samostalno odlučujem o mnogo toga.

(studentkinja, 22, grad srednje veličine)

I: Kad sam živeo sam u Novom Sadu nisam osećao razliku od danas do sutra da se nešto promenilo, ali kad sam se posle četiri godine vratio kući da živim s mamom, onda sam osetio da sam ja totalno drugačiji i samostaliji i zreliji nego što sam bio kad sam otišao od kuće. I osećam se samostalno. Znači, ne bi mi bio problem ni od sutra opet sam da živim.

K: A realno si finansijski zavisan od njih i dalje?

I: Sad, još uvek, da.

K: A sutra kad počneš da radiš, da li ti je plan da živiš ponovo sam, ili...?

I: Pa, jeste, to mi je plan, zato što meni nije normalno da čovek od trideset godina ili preko toga, živi sa svojim roditeljima, tako da mi je svakako to u planu. Ja mislim da kad budem počeo da radim, da će onda to biti prvi sledeći cilj za koji će se štedeti i planirati.

(pravnik, 24, pripravnik u advokatskoj kancelariji, mali grad)

Svoj odnos sa roditeljima mladi u Srbiji najčešće karakterišu kao *slaganje uz povremeno razilaženje mišljenja* (50,6%) i to je dominantnije izraženo kod dece visokoobrazovanih roditelja (53,8%) nego kod onih čiji roditelji imaju završenu osnovnu školu (34,8%), koji u većoj meri od proseka (42,2%) naglašavaju da se sa roditeljima *veoma dobro slažu* (53,6%)⁹⁰.

I: Kao što sam rekla, imam baš dobar odnos sa roditeljima. Nemam taj problem. Mama mi je mlada i onda ona me razume u svemu. I sve mogu da joj kažem. Tati isto. Super su, nekako. Razumeju oni mene, razumem ja njih.

(devojka 17, učenica srednje škole, predgrađe Beograda)

⁸⁴ $\chi^2=16.11$, $p<.05$, Cramer's V=.135.

⁸⁵ $\chi^2=49.56$, $p<.001$, Cramer's V=.167.

⁸⁶ $\chi^2=22.91$, $p<.001$, Cramer's V=.161.

⁸⁷ $\chi^2=19.84$, $p<.05$, Cramer's V=.107.

⁸⁸ $\chi^2=12.04$, $p<.05$, Cramer's V=.119.

⁸⁹ $\chi^2=9.77$, $p<.05$, Cramer's V=.108.

⁹⁰ $\chi^2=19.07$, $p<.05$, Cramer's V=.091.

Mali broj ispitanika opisao je svoj odnos sa roditeljima kao konfliktan (*uglavnom se ne slažemo, često se raspravljamo* – 5,3%), što je najizraženije kod nezaposlenih mladih (7,7%) ili kao *veoma konfliktan* (0,8%), najizraženije kod privremeno zaposlenih (2,9%)⁹¹.

K: Kako bi opisao svoj odnos sa roditeljima, rekao si da nisi previše blizak s njima?

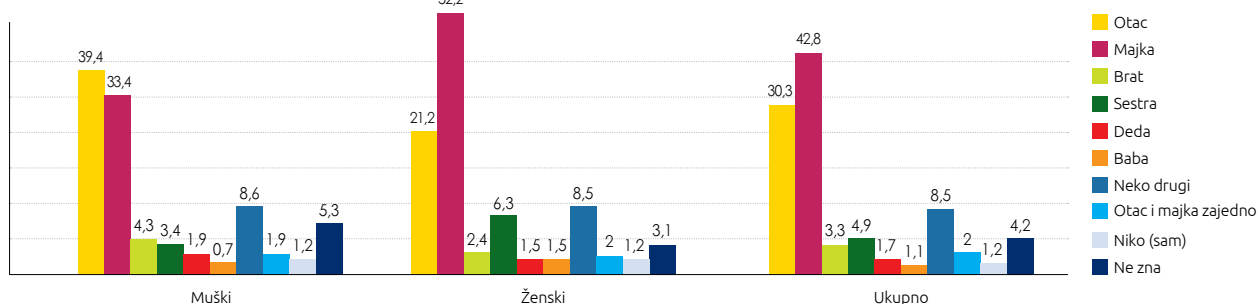
I: Pa, drugarski, ali ništa ono previše da se upuštamo u ono baš neke intimne priče i tako te stvari. I ne provodimo previše vremena zajedno. Ne pričamo o nekim otvorenim, intimnim temama ne pričamo uopšte.

K: A kada bi zapao u neki problem, kome bi se obratio?

I: Pa, burazeru. Mojima ne bih sigurno. Mada, mogu sve sam da rešim.

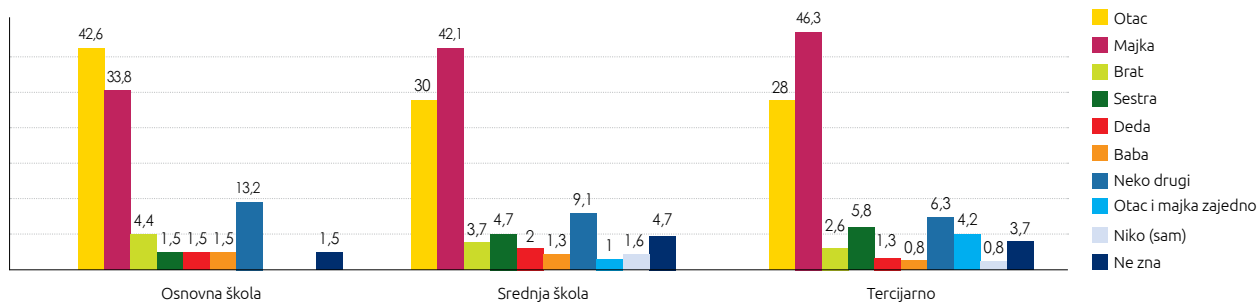
(mladić, 24, SS, nezaposlen, veliki grad)

Grafikon 4.2: Ko ima najveći uticaj na važne odluke po polu ispitanika (u %)

Za razliku od procenjivanja kvaliteta odnosa sa roditeljima, u identifikovanju najuticajnije bliske osobe javljaju se rodne razlike: mladići više naglašavaju uticaj oca, a devojke uticaj majke (grafikon 4.2). Uticaj majke su, u odnosu na prosek uzorka, više potencirali mladi iz grada (44,9%), a uticaj oca mladi sa sela (35,7%)⁹². Na specifičnost delovanja patrijarhalnog socijalizacijskog obrasca kroz potenciranje uticaja oca, ukazuje podatak da je on dominantniji kod mladih čiji su roditelji sa osnovnim obrazovanjem, dok oni čiji roditelji imaju tercijarno obrazovanje potenciraju uticaj majke (grafikon 4.3).

Grafikon 4.3: Identifikacija najuticajnije osobe za mlade prema obrazovanju roditelja (u %)

Sa uzrastom, očekivano, slabi uticaj majke a povećava se udeo druge osobe, koja je verovatno životni partner ili supružnik, a ona je značajnije prisutna kod onih koji su zaposleni (15,7%), naspram neaktivnih (3,8%), i kod onih koji imaju decu (35%) naspram onih koji ih nemaju (6,3%).

U opisivanju načina na koji donose odluke, mladi iz našeg uzorka, skoro podjednako su se podelili na one koji odlučuju zajedno sa roditeljima (48%) i na one koji to čine samostalno (50,1%), dok je onih koji izjavljuju da o svemu odlučuju roditelji izrazito malo (1,6%). Očekivano je da je onih koji odluke donose u dogovoru sa roditeljima, znatno više među mlađima⁹³ i neaktivnima (na školovanju), dok se samostalnost stiče zaposlenjem (gde postoji razlika između stabilno zaposlenih i nezaposlenih)⁹⁴ i roditeljstvom⁹⁵.

⁹¹ $\chi^2=36.63$, $p<.001$, Cramer's $V=.181$.

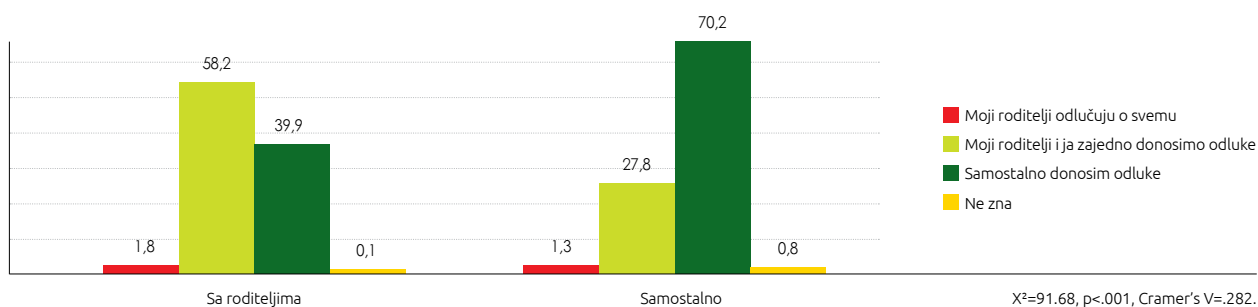
⁹² $\chi^2=19.41$, $p<.05$, Cramer's $V=.130$.

⁹³ $\chi^2=128.66$, $p<.001$, Cramer's $V=.236$.

⁹⁴ $\chi^2=31.45$, $p<.001$, Cramer's $V=.169$.

⁹⁵ $\chi^2=68.01$, $p<.001$, Cramer's $V=.248$.

Grafikon 4.4: Način odlučivanja i stambena nezavisnost (u %)

Pored jasne veze između stambene nezavisnosti mlade osobe i autonomije u odlučivanju (grafikon 4.4), individualizacija je povezana i sa finansijskom nezavisnošću: skoro dve trećine onih koje izražavaju roditelji, odlučuje zajedno sa njima (61,8%), a nešto više od jedne trećine samostalno (38,2%), dok je kod finansijski nezavisnih srazmera upravo obrnuta (32,4% naspram 67,6%)⁹⁶. Autonomiji u odlučivanju su mladi iz regiona Beograda, naspram onih iz Vojvodine, a posebno mladih iz centralne Srbije⁹⁷. Taj aspekt individualizacije povezan je i sa stepenom ostvarenog obrazovanja mlade osobe: visokobrazovani su značajnije autonomniji u odlučivanju u odnosu na one sa završenom osnovnom školom (a posebno u odnosu na one koji su još u procesu školovanja)⁹⁸. Mladi koji su autonomni u odlučivanju, češće izjavljuju da uvek imaju kontrolu nad svojim životom, od onih koji odlučuju u dogovoru sa roditeljima⁹⁹.

Složen odnos zajedničkog života sa roditeljima i subjektivnog osećaja nezavisnosti i funkcionalne autonomije u odlučivanju uprkos strukturalnoj (materijalnoj) zavisnosti, koji se u sličnom obliku javlja kod nekoliko mladih, sažeto opisuju reči jedne ispitanice:

K: Da li si zadovoljna time što živiš s roditeljima ili bi možda htela drugačije nešto?

I: Pa, jesam zadovoljna, ne žalim se.

K: Kada bi imala posao, da li bi se odselila od roditelja?

I: Pa, ne bih.

K: Zašto?

I: Nemam potrebe. Zašto da ih ostavim kad ne moram? Lepo mi je s njima. Kad-tad moram da ih ostavim, ali neću zasad.

K: Kad govorimo o nekoj samostalnosti, da li misliš da ti to remeti samostalnost, da li misliš da bi bila samostalnija kada bi živela sama?

I: Ne, oni meni daju priliku da sama odlučujem o svom životu, da budem samostalna. S njima živim, ali sama odlučujem šta želim da radim, gde idem, bilo čime da se bavim. Oni me podržavaju.

K: A da li živiš tako što ti oni daju neki novac?

I: Pa, ja se trudim da mi ne daju novac. Ipak, koliko-toliko da radim. E sad, normalno, desi se svima nama da nam roditelji ponekad daju novac. To je normalno.

(devojka, 22, frizerka i kozmetičarka, nezaposlena, veliki grad)

Porodične tranzicije – stavovi, percepcije i aspiracije

Prvi aspekt porodičnih tranzicija koji ćemo analizirati je normativni i odnosi se na stavove prema partnerskim odnosima i zasnivanju porodice. Potom ćemo analizirati kako se ti normativi reflektuju na aspiracije mlade osobe i njene planove u odnosu na vlastitu porodicu opredeljenja.

Kao što je rečeno na početku poglavlja, kod mladih u Srbiji kohabitacija je normativno prihvaćena kao legitimni način partnerskog života, ali nije u većoj meri praktikovana. Zanimljivo je stoga videti kako mladi u ovom istraživanju procenjuju prednosti braka odnosno kohabitacije. U procenjivanju prednosti braka, mladi su se skoro ravnomerno

⁹⁶ $\chi^2=65.76, p<.001, \text{Cramer's } V=.242.$

⁹⁷ $\chi^2=41.44, p<.001, \text{Cramer's } V=.190,$

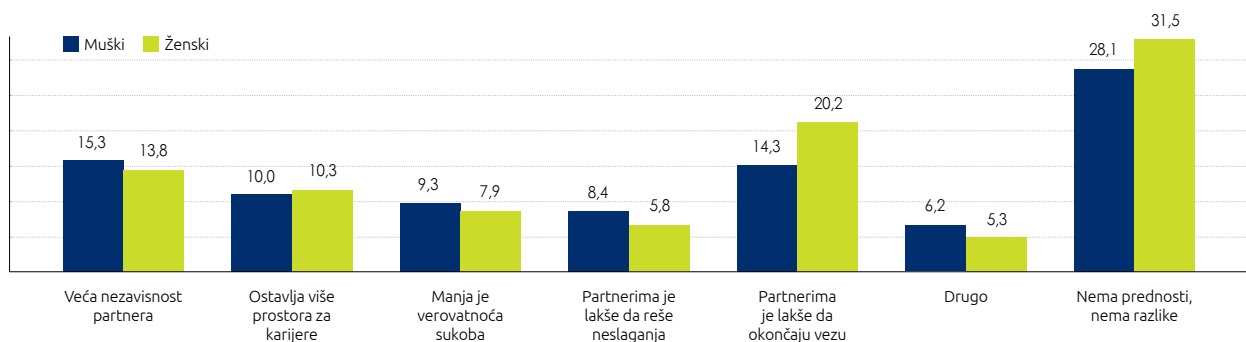
⁹⁸ $\chi^2=86.63, p<.001, \text{Cramer's } V=.277.$

⁹⁹ $\chi^2=8.21, p<.05, \text{Cramer's } V=.084.$

opredelili za odgovore *brak obezbeđuje veću odgovornost između partnera* (28%) i *brak obezbeđuje veću odgovornost prema deci* (24,7%), dok preko petine (22,2%) smatra da nema prednosti, odnosno da nema razlike. U ovom poslednjem odgovoru ne pojavljuje se rodna razlika, dok devojke nešto više naglašavaju odgovornost prema partneru (29,5%), a mladići odgovornost prema deci (26,6%). Najzanimljivija rodna razlika je, međutim, u opredeljivanju za opciju da se u Srbiji *brak poštuje više od vanbračne zajednice* koji je potenciralo više devojaka (11,4%) nego mladića (7,9%)¹⁰⁰, što pokazuje izvesnu veću tradicionalnost žena kroz veću osetljivost na legitimacijski uticaj okruženja. Uticaj tradicionalnog vrednosnog sistema se očituje i preko kulturnog kapitala roditelja, jer je stav o manjoj prihvaćenosti kohabitacije izraženiji kod mladih čiji roditelji imaju osnovno obrazovanje (11,8%), dok deca roditelja koji imaju visoko obrazovanje više od proseka naglašavaju da brak nema prednosti (24,3%)¹⁰¹.

Prednosti vanbračne zajednice u odnosu na brak mladi uglavnom vide u mogućnosti da se ona na lakši način napusti, ali najznačajniji je udeo onih koji ne vide njenu prednost u odnosu na brak (ili smatraju da nema bitne razlike) i tu prednjače devojke (grafikon 4.5)¹⁰².

Grafikon 4.5: Prednosti vanbračne zajednice u odnosu na brak po polu (u %)

Zanimljive stratifikacijske razlike se pojavljuju kad je reč o opciji koja se tiče karijere, koju naglašava tri puta više mladih koji potiču iz porodica sa visokim (12,1%) od onih iz porodica sa niskim kulturnim kapitalom (4,4%)¹⁰³, što ukazuje na mogući trend detradicionalizacije.

Jedan deo mladih nije znao da odgovori na pitanja o prednostima braka, a posebno kohabitacije (izrazitije kod mladih sa niskim kulturnim kapitalom), što ukazuje na jednu vrstu ambivalentnosti mladih u Srbiji u odnosu na ova pitanja. Iznenađujući je nalaz da se od deset intervjuisanih mladih osoba, nijedna nije opredelila za vanbračnu zajednicu, što ukazuje na njihov tradicionalizam u poimanju porodice i partnerskih odnosa. Vanbračna zajednica ne shvata se kao vid partnerskog života *per se* ili oblik porodice, već kao jedna faza koja prethodi braku i u tom smislu bi ona imala prednosti kao priprema za brak – prilagođavanje partnera. Brak kao institucija, međutim, nudi osećaj sigurnosti u odnosima partnera i posebno u odnosu na decu, bez obzira što su vanbračne zajednice i deca rođena u njima, kao što to primećuje mladi ispitanik koji je stručan, od polovine prošlog veka pravno izjednačeni u zakonodavstvu Srbije:

K: A vidiš li neke prednosti bračne ili vanbračne zajednice? Čemu više naginješ?

I: Pa, iskreno, naginjem prema bračnoj zajednici. Doduše, s pravnog stanovišta, nema nikakve razlike sad već. Ali, po meni je taj brak jedna lepa institucija.

(pripravnik u advokatskoj kancelariji, 24, mali grad)

Vanbračna zajednica se baš zbog individualizacije partnera doživljava kao manje stabilna zajednica koja ne predstavlja dovoljno sigurno okruženje za odgajanje dece:

¹⁰⁰ $\chi^2=13.92$, $p<.05$, Cramer's $V=.109$.

¹⁰¹ $\chi^2=21.05$, $p<.05$, Cramer's $V=.096$.

¹⁰² Za razliku od drugih studija, nakon pilot istraživanja mi smo u pitanja o prednosti braka i o prednosti vanbračne zajednice uveli opciju odgovora „nema prednosti, nema razlike“, koja se pojavila kao zahtev od anketiranih ispitanika. Javlja se, međutim, problem za interpretaciju, jer je utisak da ovaj odgovor u slučaju prednosti braka znači „nema prednosti, jer nema razlike“, a u slučaju prednosti kohabitacije može da znači samo „nema prednosti“, na šta nas upućuju kvalitativne analize iskaza iz intervjua. U svakom slučaju, tumačenje ovih odgovora u smislu detradicionalizacije stavova mladih prema porodici zahtevalo bi dalje analize.

¹⁰³ $\chi^2=26.93$, $p<.05$, Cramer's $V=.108$.

I: Vanbračna zajednica bez dece možda, emm, da kažemo, priprema ili trening za kasnije možda stvaranje nekog braka... Živeti sa nekim i funkcionisati je jako bitno, e sada, ako imamo, ako imaju decu i žive van braka, možda... Pitanje koliko je to zdrava sredina za decu, e sada, opet, ne znam koliko je...

K: U kom smislu zdrava, nezdrava?

I: Pa u tom smislu da uvek podsvest te dece će biti da njihovi roditelji nisu venčani, jednostavno su da kažem samostalni... Ne znam koliko je to, ta porodica onda jedinka, tim. Ako su podeljeni, mislim... Ja sam više za bračnu, za brak kao zajednicu... Eto, to sam ti želeo da kažem...

K: Misliš da onda kada se to ozvaniči i kad dođu deca, onda...

I: Da, da ima veću jačinu nego kada nije ozvaničeno, eto, to je više sa psihološke strane...

(student ekonomije na privatnom fakultetu, 24, Beograd)

Neki mladi se priklanjaju tradicionalnoj običajnosti:

K: A kad bi ti birao/la?

I: Da se venčamo.
To je kao neki naš običaj, tradicija. Neka bude tako, zbog deteta i zbog svega.

(mladić, 24, SS, nezaposlen, veliki grad)

I: Pa, ne znam, sad. Mislim, taj papir kao papir, ne znam kome koliko šta znači, ali meni je sve to lepo i ta svadba i ti običaji, sve to tako, ja to volim. Mnogi to ne vole i mnogima to ne znači. Imam drugaricu koja, na primer, živi sa dečkom i nikad se ne bi udala, a živi već dugo sa njim, ali jednostavno njoj to ništa ne znači da to ona pravi tako nešto, i kao šta znači to samo na papiru, uzme njegovo prezime. Meni znači, ja volim. Ja bih volela da imam brak, pravu porodicu.

(studentkinja, 22, grad srednje veličine)

Pored toga, pritisak sredine na konformiranje tradicionalnom obrascu je veliki, a on se uglavnom racionalizuje kao strepnja oko legitimizacije potomstva iz perspektive same dece:

K: A šta bi pre izabrala, vanbračnu ili bračnu zajednicu?

I: Pa, možda bračnu zajednicu.

K: Zbog čega?

I: Pa, ne znam nekako mi je... Opet, možda, zbog sredine u kojoj živim, sigurno zbog toga. Zato što je njima bračna zajednica kao normalno, brak, papiri, uredno, svadba sve super, a vanbračnu zajednicu, ne znam, ne bi nekako drugi ljudi prihvatili. A opet, ako bismo živeli negde gde niko to ne gleda, onda mi ne bi smetalo.

K: A gde misliš da se na to gleda, a gde se ne gleda?

I: Pa, posebno u malim sredinama se dosta na to gleda, na primer, kao što je naše mesto. Svi te ljudi gledaju, sve se zna, sve se čuje. A tipa u nekim većim gradovima, to nikog ne zanima.

(učenica srednje škole, 17, predgrađe Beograda)

I: Pa, normalno, izabrala bih brak.

K: A zbog čega bi ga izabrala?

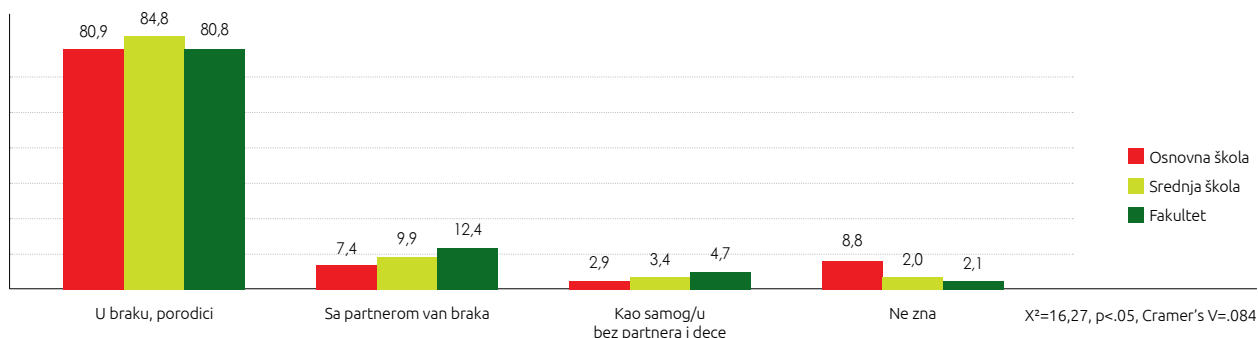
I: Pa, da dete sutra vidi da su mu roditelji u braku. Inače, ovako, što se mene tiče...

(frizerka i kozmetičarka, 22, nezaposlena, veliki grad)

Da kohabitacija nije prihvaćena više od normativnog, ukazuje i nalaz da tek 10,5% ispitanika vide u budućnosti sebe u partnerskoj zajednici van braka, a sada je praktikuje 3,3% ispitanika. Sa druge strane, heteronormativ bračne porodice sa decom veoma je prihvaćen – od strane 83% ispitanika (od toga su 8,7% već u braku) i tu se ne pojavljuju rodne razlike. Komparativna analiza pokazuje da drugačija opredeljenja imaju samo mladi iz Slovenije i Bugarske, gde se za opciju partnerskog života van braka u budućnosti opredeljuje oko četvrtine mladih (24%, odnosno 22%), što korenspodira sa realnom zastupljenošću kohabitacija u ovim zemljama. Ostale zemlje se kreću u rasponu od 1% u Makedoniji do 10% u Albaniji – u opredeljivanju za vanbračnu zajednicu u okviru svojih aspiracija za porodični/partnerski život u budućnosti (Hurrelmann, Weichert, 2015)

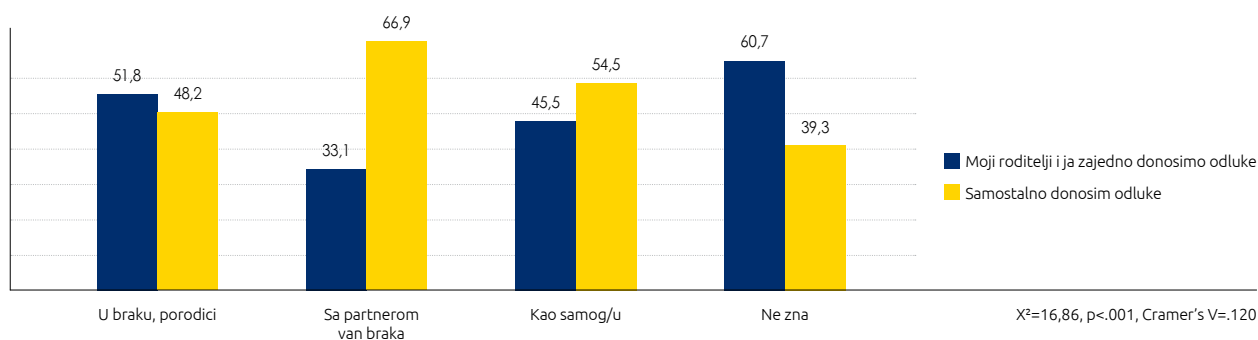
Među našim ispitanicima, za vanbračnu zajednicu i samački život u budućnosti, više se opredeljuju mladi, kao i oni sa višim porodičnim kulturnim kapitalom (grafikon 4.6)

Grafikon 4.6: Opredeljenje za budući porodični život prema obrazovanju roditelja (u %)

Potencijalni pravac detradicionalizacije stavova prema porodici možemo videti kod mladih koji su individualizovaniji u smislu autonomnosti odlučivanja, koji u dvostruko većoj srazmeri u odnosu na one koji odlučuju zajedno sa roditeljima, vide sebe u vanbračnoj zajednici, pa više i kao samce (grafikon 4.7)

Grafikon 4.7: Opredeljenje za budući porodični život prema samostalnosti u odlučivanju (u %)

Naši mladi ispitanici u proseku smatraju da su najbolje godine da se devojka uda 26,5, a da se muškarac oženi 28,9. U komparativnoj perspektivi, oni se smeštaju iza Slovenije i Hrvatske, gde su ti uzrasti viši i Albanije, Makedonije, Rumunije, Bugarske, Bosne i Hercegovine i Kosova (navedeno kao opadajuće vrednosti; Hurrelmann, Weichert, 2015) gde su niži.

Kod procene optimalnih godina za brak za žene i muškarce javljaju se značajne razlike između mladih po različitim obeležjima. Značajne rodne razlike se javljaju u proceni kad žena treba da se uda, gde devojke navode viši uzrast¹⁰⁴, kao i u proceni kad muškarac treba da se oženi, jer devojke ponovo navode viši uzrast¹⁰⁵. Pored rodnih, u ovom tipu procene javljaju se i statistički značajne razlike prema uzrastu između mladih 25 do 29 godina starosti koja navodi viši uzrast, sa jedne strane i ostalih starosnih kohorti: od 15 do 19 godina i 20 do 24 godine u proceni kada je najbolje da se žena uda¹⁰⁶. Slične razlike se javljaju i u proceni kad je poželjno da se muškarac oženi: između svih uzrasnih kategorija – navedeni uzrast raste sa uzrastom ispitanika¹⁰⁷. Mladi se takođe razlikuju i po tipu naselja u kojem žive, pa se tako mladi iz grada značajno razlikuju od mladih sa sela u proceni kada žena treba da se uda¹⁰⁸, kao i po proceni kada muškarac treba da se oženi¹⁰⁹. Razlike se javljaju i između mladih po obeležju nivoa obrazovanja roditelja u proceni kada je najbolje da se žena uda¹¹⁰, kao i u proceni kada je najbolje da se muškarac oženi¹¹¹. Razlike se takođe javljaju u odnosu na ostvareno obrazovanje samih mladih (iz analize su isključeni oni koji su na školovanju): u proceni kad je najbolje da se žena uda¹¹² i u proceni kada je najbolje da se muškarac oženi¹¹³.

¹⁰⁴ Mereno t-testom, rezultatu ukazuju da se mladići (M=26.13, SD=2.50) značajno razlikuju od devojaka (M=26.94, SD=2.79) (t=-5.08, df= 1096, p<.001).

¹⁰⁵ Mereno t-testom, rezultatu ukazuju da se mladići (M=28.43, SD=3.28) značajno razlikuju (t=-5.32, df= 1097, p<.001) od devojaka (M=29.43, SD=2.93).

¹⁰⁶ Jednofaktorska analiza varijanse je pokazala da postoje značajne statističke razlike između grupa (F=6.75, p<.05). Posthoc Scheffe testom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između mladih 25 do 29 godina starosti (M=26.94, SD=2.67) s jedne strane i ostalih starosnih kohorti, 15-19 (M=26.26, SD=2.88) i 20-24 (M=26.39, SD=2.42).

¹⁰⁷ Jednofaktorska analiza varijanse je pokazala da postoje značajne statističke razlike između grupa (F=23.94, p<.001). Posthoc Scheffe testom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između mladih svih starosnih kohorti: 15 do 19 godina starosti (M=28.16, SD=3.15), 20-24 (M=28.84, SD=2.87) i 25-29 (M=29.73, SD=3.22).

¹⁰⁸ Mereno t-testom, rezultati ukazuju da se mladi iz grada (M=26.93, SD=2.49) značajno razlikuju (t=-6.48, df= 1096, p<.001) od mladih sa sela (M=25.87, SD=2.84).

¹⁰⁹ Mereno t-testom, rezultati ukazuju da se mladi iz grada (M=29.34, SD=3.08) značajno razlikuju (t=-6.31, df= 1096, p<.001) od mladih sa sela (M=28.16, SD=3.12).

¹¹⁰ Jednofaktorska analiza varijanse je pokazala da postoje značajne statističke razlike između grupa (F=25.99, p<.001). Posthoc Scheffe testom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između mladih prema svim nivoima obrazovanja roditelja: osnovno i niže (M=24.46, SD=2.96), srednje (M=26.41, SD=2.48) i više i visoko (M=27.09, SD=2.83).

¹¹¹ Jednofaktorska analiza varijanse je pokazala da postoje značajne statističke razlike između grupa (F=23.13, p<.001). Posthoc Scheffe testom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između mladih prema svim nivoima obrazovanja roditelja: osnovno i niže (M=26.70, SD=3.41), srednje (M=28.74, SD=2.94) i više i visoko (M=29.59, SD=3.16).

¹¹² Jednofaktorska analiza varijanse je pokazala da postoje značajne statističke razlike između grupa (F=21.01, p<.001). Posthoc Scheffe testom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između mladih prema svim nivoima obrazovanja: osnovno i niže (M=24.22, SD=2.39) srednje (M=26.15, SD=2.57) i više i visoko (M=27.25, SD=2.51).

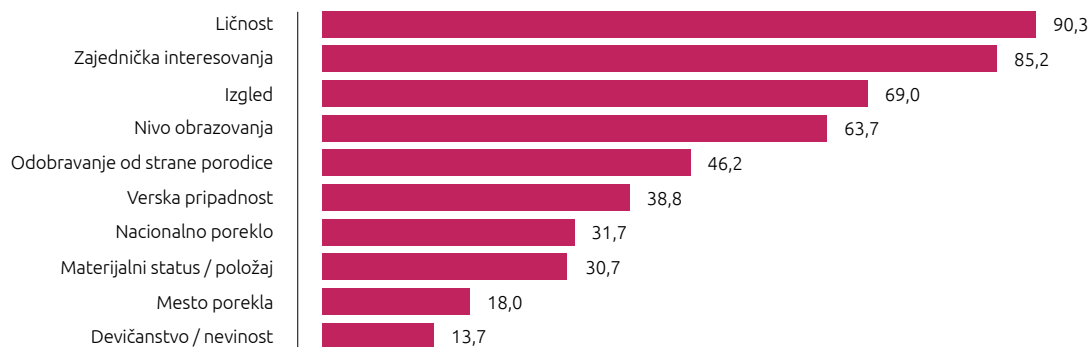
¹¹³ Jednofaktorska analiza varijanse je pokazala da postoje značajne statističke razlike između grupa (F=22.87, p<.001). Posthoc Scheffe testom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između mladih prema svim nivoima obrazovanja: osnovno i niže (M=26.85, SD=3.61) srednje (M=28.62, SD=3.12) i više i visoko (M=30.27, SD=3.16).

Željeni broj dece se koncentriše oko dvoje (55,2%) i troje (30,6%), pa je tako srednja vrednost 2,4. Odstupanja od ove vrednosti se pokazuju kroz rodne razlike, jer devojke žele manje dece od mladića¹¹⁴.

Manje od petine (17,2%) mladih ne planira decu, 8,9% su već roditelji dok skoro tri četvrtine (73,9%) planiraju da dobiju dete i to najviše u periodu od 27 do 30 godine (ukupno 62,5%), dok se trideseta nanovo pokazala kao simbolična godina (Tomanović, 2012b) jer se za nju pojedinačno opredelilo preko četvrtine (26,9%) ispitanika.

Analiza procena značaja određenih faktora pri izboru bračnog partnera (supružnika) može ukazati na neke zanimljive trendove u procesu detradicionalizacije stavova prema porodičnom životu kod mladih (grafikon 4.8).

Grafikon 4.8: Faktori značajni za izbor bračnog partnera (opcije veoma bitno i bitno zajedno; u %)

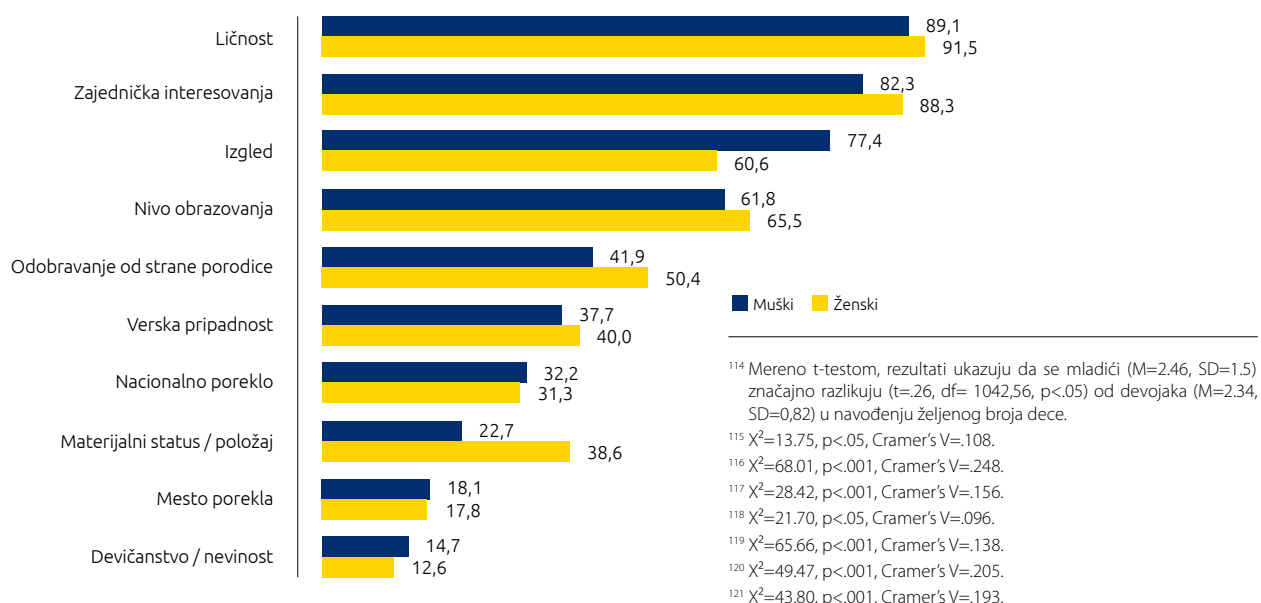

U komparativnoj perspektivi gledano, redosled značajnosti faktora je sličan kod mladih iz različitih zemalja, sa izrazitim specifičnostima u potenciranju značajnosti pojedinačnih faktora, a mladi u Srbiji su po procenama najbliži njihovim vršnjacima u Bugarskoj, Hrvatskoj i Rumuniji (Hurrelmann, Weichert, 2015).

Podimo u analizi od onih faktora koji su vezani za tradicionalne odnose i poimanje braka. Devičanstvo je sigurno najmanje relevantan faktor danas i tu mladi iz Srbije izražavaju savremenije stavove od mladih iz većine istraživanih zemalja, sa izuzetkom Slovenije i Hrvatske (Hurrelmann, Weichert, 2015). Značajnije potenciranje devičanstva povezano je sa tipom naselja (selo)¹¹⁵ i obrazovanjem ispitanika (niže)¹¹⁶. Odobranje od strane porodice pokazalo se kao relativno značajan faktor u većini zemalja, osim Slovenije, što ukazuje na značaj intergeneracijske povezanosti u porodici, a mladi u Srbiji su najbliži mladima u Rumuniji i Hrvatskoj (Hurrelmann, Weichert, 2015). Odobranje porodice je u Srbiji značajnije devojka nego mladićima¹¹⁷.

Nivo obrazovanja budućeg supružnika je mladima u Srbiji relativno značajniji u poređenju sa većinom mladih u regionu (osim Kosova i Albanije; Hurrelmann, Weichert, 2015) i to više mlađim¹¹⁸ i onima sa visokim obrazovanjem¹¹⁹. Uočljive rodne razlike se javljaju u opažanju značajnosti materijalnog statusa partnera, koji je bitniji devojka¹²⁰ i izgleda koji je bitniji mladićima¹²¹ (grafikon 4.9), što predstavlja refleksiju stereotipnih obrazaca rodnosti i rodni uloga.

Grafikon 4.9: Faktori značajni za izbor bračnog partnera prema polu (opcije veoma bitno i bitno zajedno; u %)

¹¹⁴ Mereno t-testom, rezultati ukazuju da se mladići (M=2,46, SD=1,5) značajno razlikuju (t=.26, df= 1042,56, p<.05) od devojaka (M=2,34, SD=0,82) u navođenju željenog broja dece.

¹¹⁵ $\chi^2=13,75$, p<.05, Cramer's V=.108.

¹¹⁶ $\chi^2=68,01$, p<.001, Cramer's V=.248.

¹¹⁷ $\chi^2=28,42$, p<.001, Cramer's V=.156.

¹¹⁸ $\chi^2=21,70$, p<.05, Cramer's V=.096.

¹¹⁹ $\chi^2=65,66$, p<.001, Cramer's V=.138.

¹²⁰ $\chi^2=49,47$, p<.001, Cramer's V=.205.

¹²¹ $\chi^2=43,80$, p<.001, Cramer's V=.193.

Relativno visok značaj koji su kao faktori dobili verska i nacionalna pripadnost, više od materijalnog položaja, a daleko više od mesta porekla, govore u prilog tezi da bračna homogamija predstavlja trend kome u društvu sa još uvek visokom prevalencijom kolektivističkih–nacionalističkih vrednosti (Pešić, 2006) teži izvestan broj mladih.

Na drugom kraju spektra, najprihvaćeniji faktor – ličnost partnera, koji je ujedno ukazuje na najviši stepen individualizacije – značajnije je više cenjen kod mladih iz grada¹²², koji imaju visoko obrazovanje¹²³ i čiji roditelji imaju visoko obrazovanje¹²⁴.

Rezultati analize potvrđuju nalaze prethodnih istraživanja da su nosioci trenda detradicionalizacije u partnerskim i porodičnim odnosima urbani mladi sa visokim kulturnim kapitalom (Tomanović, 2012b).

Porodične tranzicije - prakse

Na početku ovog poglavlja ustanovili smo da najveći broj ispitivanih mladih živi sa roditeljima. Kada se pogledaju podaci prikazani u poglavlju o socio/ekonomskom položaju mladih, postaje jasno da i sticanje samostalnog stambenog prostora u velikoj meri zavisi od resursa porodice porekla, bilo da je on nasleđen, kupljen ili iznajmljen sredstvima roditelja mlade osobe. Samostalno stečenim, kupljenim ili iznajmljenim stambenim prostorom, ako isključimo one koji privremeno borave u studentskim domovima, raspolaže tek 10,2% ispitanika. Dobijeni rezultati o velikoj zavisnosti mladih od stambenih resursa i pomoći roditeljske porodice korespondiraju sa nalazima prethodnog istraživanja iz 2011. godine (Stanojević, 2012).

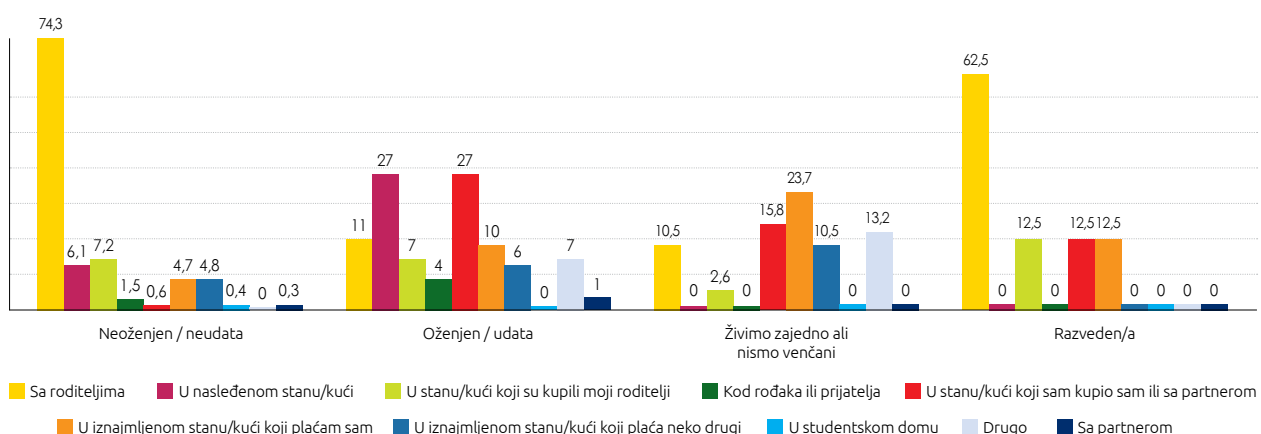
Osnovni podsticaj za odseljenje iz roditeljskog doma u tipu porodične tranzicije kojem pripada Srbija predstavlja zasnivanje vlastite porodice. U braku i kohabitaciji živi nešto više od desetine naših ispitanika i to više devojaka nego mladića (tabela 4.1), što je povezano sa kulturološkom pravilnošću da devojke ranije ulaze u porodične tranzicije.

Tabela 4.1: Partnerski status prema polu (u %)

	Neoženjen/ neudata	U braku	Živimo zajedno ali nismo venčani	Razveden/a	Udovac/ica	Ukupno
Muški	91,3	5,3	2,4	0,5	0,5	100,0
Ženski	82,7	12,1	4,3	0,9		100,0
Ukupno	87,0	8,7	3,3	0,7	0,3	100,0

$\chi^2=24,65$, $p<.001$, Cramer's $V=.145$.

Grafikon 4.10: Stambeni status prema bračnom statusu (u %)

Stambeni status mladih koji su u braku je bitno drugačiji od ostalih, jer oni uglavnom raspolažu stambenim prostorom koji su sami kupili ili su nasledili ili su im ga kupili roditelji, a tek 11% živi kod roditelja i 16% u iznajmljenom prostoru, što potvrđuje tezu da je zasnivanje zajednice snažan podsticaj za odseljenje od roditelja. Mladi u kohabitaciji uglavnom iznajmljuju stambeni prostor, ali ga i kupuju a jedna desetina živi u roditeljskom domu. Mali je broj mladih u našem uzorku koji su razvedeni, i oni se uglavnom vraćaju u roditeljsko domaćinstvo.

¹²² $\chi^2=10,89$, $p<.05$, Cramer's $V=.096$.

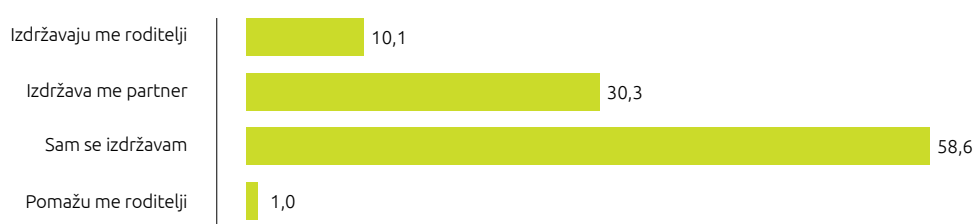
¹²³ $\chi^2=56,94$, $p<.001$, Cramer's $V=.128$.

¹²⁴ $\chi^2=27,26$, $p<.05$, Cramer's $V=.109$.

U našem uzorku, 9% mladih su roditelji, najviše ih ima jedno dete (6,1%), potom dvoje (2,5%), a veoma malo troje (0,4%). Dvostruko više je mladih majki nego očeva, a očekivano ih je najviše u najstarijoj uzrasnoj grupi: među mladima od 25 do 29 godina njih 20,7% su roditelji. Mladih roditelja više ima na selu, nego u gradu, značajno su zastupljeniji među onima koji imaju završenu osnovnu školu (26,9%), nego među onima koji imaju završenu srednju školu (16,3%) ili fakultet (15,9%), a posebno ih je malo među studentima (2,3%)¹²⁵. Trostruko više mladih roditelja potiče iz porodica sa niskim kulturnim kapitalom sa osnovnim obrazovanjem roditelja, nego iz porodica u kojima roditelji imaju visoko obrazovanje¹²⁶. To upućuje na zaključak ranijeg istraživanja, da do odlaganja roditeljstva dolazi kod obrazovanijih mladih (Tomanović, 2012b), a očigledno i kod onih koji imaju završen srednji stepen obrazovanja.

Mladi roditelji su zastupljeni u sve tri kategorije aktivnosti: nešto ih je više među stabilno (18,9%), nego među privremeno zaposlenim (13,8%), ali je skoro trećina mladih roditelja nezaposlena: oni čine 16,4% nezaposlenih¹²⁷. Za jednu desetinu mladih roditelja, jedini izvor prihoda su njihovi roditelji (grafikon 4.11).

Grafikon 4.11: Finansijska samostalnost mladih roditelja (u %)

Da je strukturalni položaj mladih roditelja i njihovih porodica ranjiv, ukazuje i podatak da ih dvostruko više živi u domaćinstvima nižih nego u domaćinstvima viših materijalnih položaja¹²⁸. Jedna petina mladih roditelja živi u roditeljskom domu, (26%) poseduje stambeni prostor koji su sami kupili, nasledili (25%) ili su im roditelji kupili (8%), dok manje broj iznajmljuje prostor (13%). Stambeni status mladih roditelja bolji je nego što su pokazivali rezultati ranijeg istraživanja (Tomanović, 2012b: 140), ali je očigledno da su resursi roditeljske porodice i dalje ključni u rešavanju stambenog pitanja u tranziciji u roditeljstvo.

Odlaganje zasnivanja porodice je skopčano sa osećanjem egzistencijalne i emotivne nesigurnosti, što rečito pokazuje iskaz naše najstarije intervjuisane ispitanice:

I: Što se tiče porodice?

N: Porodica naravno. Da se udam, da imam porodicu, dete, muža. Tako vidim sebe. Mada, ja sam blizu 30 godina, mogu da ti kažem! To je još malo. Da, ali teško da će biti tako, iskreno da ti kažem, jer to je mnogo teška situacija. Imam dečka. Već 4 godine smo zajedno. Pa, znaš šta, tako se vukljamo. On je u Lazarevcu, ja sam ovde. Gde ćemo? Šta ćemo? Meni se ovde ne napušta posao. On radi dole, prodaje voće i povrće. Radi sa tim. Sad da l' ćemo za Beograd, da l' nećemo... Sve je to tako znaš, ne možeš da se odlučiš. Ništa nismo odlučili. Veća se i to je to. Najviše su problem finansije, ali dok budemo gledali na to imaćemo po 40 godina.

I: Da li planiraš da imaš dete?

N: Planiram.

I: Koliko dece?

N: Dvoje recimo.

I: Šta je potrebno da bi se to ostvarilo?

N: Potrebno je pre svega izabrati pravog partnera. Potrebno je da imaš koliko toliko finansija da možeš da izdržavaš tu porodicu i to dete.

I: Šta je tebi potrebno?

N: Finansije, ali verovatno ih neću dočekati.

I: Koliko dugo još planirate da čekate?

N: Ne znam. Nemam predstavu uopšte. Do tridesete, tako sebe vidim u tridesetoj. Znači još neke dve-tri godine.

(devojka, 27, VŠS, zaposlena pod ugovorom, grad srednje veličine)

¹²⁵ $\chi^2=82.13$, $p<.001$, Cramer's $V=.273$.

¹²⁶ $\chi^2=13.08$, $p<.05$, Cramer's $V=.109$.

¹²⁷ $\chi^2=28.89$, $p<.001$, $\Phi=-.165$.

¹²⁸ $\chi^2=8.78$, $p<.05$, Cramer's $V=.089$.

Diskusija

Naše analize ukazuju da je odnos mladih i porodica – porekla (roditeljske) i opredeljenja (novoformirane) – neophodno posmatrati i tumačiti u složenom međuspletu individualizacije i detradicionalizacije.

Sa jedne strane, odnosi sa roditeljima ukazuju na specifičnu formu individualizacije u restriktivnom strukturalnom okruženju. Uprkos velikoj strukturalnoj zavisnosti – finansijskoj i stambenoj nesamostalnosti – ostvaren je izvestan stepen individualizacije u intergeneracijskim odnosima u porodici. U najvećoj meri je prevaziđen patrijarhalni obrazac autoriteta: veoma mali broj ispitanika tvrdi da njihovi roditelji o svemu odlučuju, i time se Srbija smešta u najmanje patrijarhalne zemlje u regionu – odmah nakon Slovenije a ispred ostalih (Hurrelmann, Weichert, 2015). I po učešću mladih koji sasvim samostalno donose odluke, Srbija se nalazi iza Slovenije a ispred ostalih zemalja u regionu u kojima je sprovedeno istraživanje (Hurrelmann, Weichert, 2015). Izborna funkcionalna autonomija (u odlučivanju i delanju) značajno utiče na subjektivni osećaj autonomije mlade osobe koja živi u roditeljskoj porodici i domaćinstvu. Ipak, samostalnost u odlučivanju je veća ako je ostvarena stambena i finansijska nezavisnost. Rezultati ovog istraživanja potvrđuju nalaze prethodnih domaćih (Ljubičić, 2012), regionalnih (Lavrič, 2011) i međunarodnih (Lahelma, Gordon, 2008) istraživanja o složenim odnosima zavisnosti i autonomije između mladih i njihovih roditelja. Značaj roditeljske porodice vidi se i u drugim rezultatima analiza, na primer, da je mladima u Srbiji važno da dobiju podršku porodice u individualizovanom izboru bračnog partnera. Mladima je bitno održavanje dobrih odnosa i emocionalna podrška koju dobijaju od roditelja u različitim fazama života. Ti nalazi idu u prilog tezi o značaju koncepta međuzavisnosti (*interdependence*) i odvajanju individualizacije od tranzicije u odraslost.

Sa druge strane, nasuprot detradicionalizaciji u intergeneracijskim odnosima, mladi u Srbiji su iskazali znatnu tradicionalnost u poimanju porodičnog života, koja podržava standardnu putanju porodične tranzicije – iz roditeljske u porodicu opredeljenja, bez alternativnih načina života – samačkog, komunalnog življenja (sa prijateljima) i alternativnih oblika partnerskog života – kohabitacija sa i bez dece. I ovo istraživanje je kao i prethodna pokazalo da se kohabitacija i brak ne vrednuju kao partnerski odnosi *per se*, već samo kao faza u tranziciji u roditeljstvo (Tomanović, Ignjatović, 2006; Tomanović, 2012b). Stratifikacijske analize su, međutim, potvrdile ranije nalaze da su mladi sa visokim kulturnim kapitalom, iz urbanih centara, nosioci obrazaca detradicionalizacije u porodičnom domenu.

Porodični domen se može posmatrati kao refleksija stepena tradicionalnosti iz još jednog ugla: za razliku od drugih – obrazovanja, rada, politike i sl. – to je oblast u kojoj se javljaju najizrazitije rodne razlike. Rodne razlike se, međutim, ne javljaju u stepenu detradicionalizacije rodnih uloga, već upravo u prihvatanju tradicionalno definisanih razlika između instrumentalne uloge muškarca i ekspresivne uloge žene. Devojke jedino izražavaju savremenije stavove u proceni viših optimalnih uzrasta za ulazak u brak, kao i u željenom manjem broju dece, što se može tumačiti i kao „stvaranje vrline od nužnosti“. Sa druge strane, devojke su osetljivije od mladića na legitimaciju njihovih izbora (kohabitacije, partnera) od strane drugih.

Tranzicija u roditeljstvo nije bila tema ovog istraživanja, ali podaci do kojih smo došli u analizama, ukazuju na slične trendove kao u prethodnim istraživanjima: da dolazi do odlaganja roditeljstva, posebno kod mladih koji imaju više obrazovanje, da okruženje u kojoj se nalaze mlade porodice sa decom ne odlikuje stabilna egzistencijalna situacija, već naprotiv potencijalni ekonomski rizici, koji se kompenzuju putem podrške i pomoći od strane roditeljske porodice.

SLOBODNO VREME I ŽIVOTNI STILOVI MLADIH

Uvod

U ovom poglavlju prepliću se dva pitanja koja se odnose na mlade: pitanje životnog stila i pitanje korišćenja slobodnog vremena. Iako su u društvenim naukama tesno povezana, ona se ipak značajno razlikuju. Životni stil je širi pojam i obuhvata sve aktivnosti, odnose, vrednosti, stavove, mišljenja, načine potrošnje koji su karakteristični za jednu osobu ili grupu, dok je slobodno vreme samo jedna od arena unutar koje se životni stil formira i postaje vidljiv. Prvi pojam se, u veberovskom duhu, vezuje za (post)moderna društva koja karakteriše masovna proizvodnja i potrošnja dobara, a samim tim i veća sloboda (ili čak nužnost) izbora, i ovaj pojam se suprotstavlja stabilnom načinu života karakterističnom za tradicionalne zajednice premoderne (Bennett, 1999). I dok su u tradicionalnim društvima rad i dokolica bili isprepletani, sa razvojem industrijskog načina proizvodnje dolazi do odvajanja privatne od sfere rada i vremena koje je posvećeno zarađivanju od vremena koje je posvećeno potrošnji. U Marksovoj interpretaciji tog procesa dolazi do odvajanja carstva nužnosti od carstva slobode. Sa rastom značaja radničkih prava dolazi do ograničavanja dužine radnog vremena i posledično povećavanja količine slobodnog vremena. Unutar proučavanja slobodnog vremena postoje znatna neslaganja u tumačenju karaktera njegove upotrebe. Dok funkcionalisti ističu korisne strane slobodnog vremena, poput odmora od rada, razvoja znanja i veština, kreiranja alternativnih identiteta, neomarksisti primećuju da slobodno vreme zapravo u maloj meri ostavlja slobodu pojedincima da ga koriste kako žele, već da je pod značajnim uticajem ideologije kapitalizma s jedne strane, odnosno kreiranja potrošačkih navika i potreba, dok je i samo nejednako dostupno ljudima koji pripadaju različitim klasama, s druge strane. Na taj način se hijerarhije koje postoje u sferi rada, reprodukuju i kroz sferu slobodnog vremena (Best, 2010).

Savremeno, kasno moderno društvo karakteriše izraženija fleksibilizacija radnog vremena, koja sa otpočinjanjem ekonomske krize dobija na zamahu i čini da je sve teže odrediti granice između posla i slobodnog vremena. Tome dodatno doprinosi razvoj tehnologije (u prvom redu interneta i personalnih računara) koja omogućava rad na daljinu, najčešće sveden na rad od kuće posle radnog vremena (Rojek, 2004). Slobodno vreme, vreme koje preostane posle regularnog radnog vremena, neretko je u funkciji rada, bilo tako što se tada završavaju poslovi i odvijaju pripreme za naredni dan, bilo tako što će neretko biti ispunjeno konstruktivnim aktivnostima pomoću kojih osoba stiče nove veštine i kompetencije značajne na tržištu rada (npr. učenje stranih jezika). U Srbiji deregulacija tržišta rada ide ruku pod ruku sa visokom stopom nezaposlenosti i vodi ka tome da je za značajan broj onih koji su (privremeno ili za stalno) zaposleni, slobodno vreme privilegija jer često rade prekovremeno (najčešće bez nadoknade i bez pristanka), dok je za nezaposlene svojevrsni usud, jer ga imaju na pretek, predstavlja izvor frustracije i pritom ne mogu konstruktivno da ga iskoriste jer im nedostaju finansijska sredstva (Stanojević, 2012). Sa deregulacijom tržišta rada došlo je ne samo do fleksibilizacije rada, već i do mnogo veće potrebe da se na dnevnom nivou radi duže i više, ali ovaj proces doveo je i do novih socijalnih polarizacija na tržištu rada – prvenstveno između onih koji su nezaposleni, onih koji rade na prekarijantnim pozicijama i onih koji su stabilno zaposleni (Rojek 2004).

Pitanje društvene stratifikacije i načina provođenja slobodnog vremena, logična je posledica navedenih rasprava. Različiti autori iznova dokazuju da je klasa još uvek značajan koncept koji objašnjava određene razlike u načinu provođenja slobodnog vremena i životnim stilovima (Katz-Gerro, 1999), drugi odbacuju značaj klase i ističu druge linije podele: prema prihodima, polu (Roberts, 1999), dok treći u potpunosti odbacuju i pojam i klase i stratifikacije i ističu značaj potrošnje koja je ukinula ili zamaglila razlike između društvenih grupa i omogućila slobodno ispoljavanje kulturnih stilova i identiteta (Bennett, 1999; Maffesoli, 1996, Muggleton, 2002).

Toj problematici treba dodati i rodno pitanje koje je još uvek aktuelno u većini zemalja Evrope, a na njenoj periferiji je još akutnije. Rodna podela rada u Srbiji još uvek podrazumeva značajne razlike između muškaraca i žena u učestvovanju na tržištu rada i značajnu asimetriju u podeli kućnih poslova i roditeljskih obaveza (Tomanović, 2010, 2012). Iako su muškarci češće angažovani na tržištu rada, pa i obavljaju više poslova, to ne znači da žene imaju više slobodnog vremena. Često je situacija potpuno suprotna. Muškarci imaju veću slobodu da, nakon formalnog rada, posvete jedan deo vremena isključivo sebi, dok se od žena neretko očekuje da budu vezane za domaćinstvo i porodicu veći deo vremena.

O upotrebi slobodnog vremena otvara se nekoliko značajnih pitanja. Prvo, koliko vremena ostane nakon obavljenih obaveza (posla, škole); drugo, koliko sredstava mlada osoba ima na raspolaganju za sadržajno provođenje slobodnog vremena; i treće, koje sadržaje bira i sa kojim ciljem. Poslednje pitanje je značajno jer otvara pitanje karaktera upotrebe

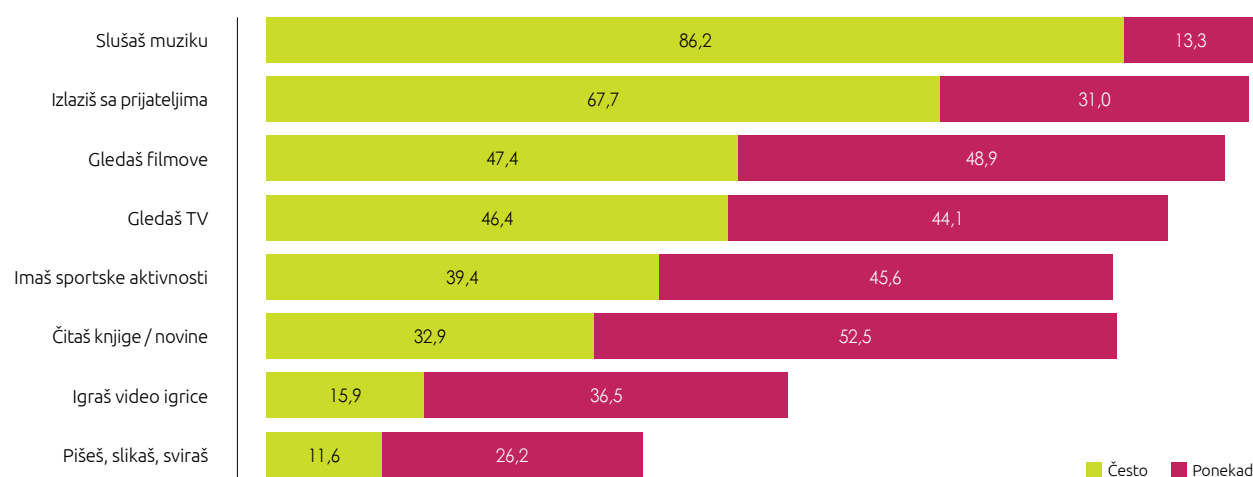
sadržaja tokom slobodnog vremena. Izbori mogu biti vođeni fokusom na sferu rada i uključivati obuke, kurseve, socijalizaciju sa kolegama i sl. Takođe, mogu uključivati hobije, druženja, angažman u lokalnoj zajednici i dr. koji imaju veze sa ličnim preferencijama i nisu u direktnoj vezi sa poslom. Ta sfera može biti ispunjena sadržajima za koje je potreban izvestan stepen samoorganizovanja i strukturisanja vremena (poput sportskih treninga, kurseva i sl) ili biti obeležena povremenim, nestrukturisanim aktivnostima (poput gledanja televizije, pretraživanja interneta). Aktivnosti takođe mogu biti centrirane oko privatnih prostora (kuća, soba) i mogu biti javne; mogu se obavljati samostalno ili sa drugima (Roberts, 1995, cf. Critcher, Bramham, 2004: 45).

Analiza

Aktivnosti tokom slobodnog vremena

U ovom delu studije nastojali smo da izmerimo u kojoj meri se mladi bave različitim stvarima tokom slobodnog vremena. Aktivnosti su uključivale one koje se odnose isključivo na zabavu i najčešće ne podrazumevaju strukturisanje aktivnosti unapred – poput slušanja muzike, gledanja televizije i filmova, igranje video igrica, druženja sa prijateljima – i one koje razvijaju određene potencijale mlade osobe i neretko zahtevaju određeni stepen organizacije i strukturisanja – sportske aktivnosti, čitanje, pisanje, slikanje i sviranje.

Grafikon 5.1: Raspored aktivnosti tokom slobodnog vremena (često i ponekad, u %)

Posmatrajući aktivnosti koje mladi upražnjavaju, u proseku najviše slobodnog vremena troše na opuštanje i razonodu uz muziku, televiziju i druženje sa prijateljima. Dve od pet mladih osoba se redovno bave sportskim aktivnostima, trećina redovno čita dok se nekim oblikom stvaralaštva redovno bavi svaka deseta. Tabela korelacija (5.1) upućuje na različite kombinacije korišćenja slobodnog vremena. Interesantno je da igranje video igrica najčešće ne ide u paru sa intenzivnim čitanjem, kao što i stvaralaštvo ne ide sa intenzivnim gledanjem televizije. Gledanje filmova je najčešće kombinovana aktivnost, dok je stvaralaštvo u formi pisanja, slikanja i sviranja najekskluzivnija i kao obrazac provođenja slobodnog vremena često se kombinuje sa slušanjem muzike, čitanjem i gledanjem filmova.

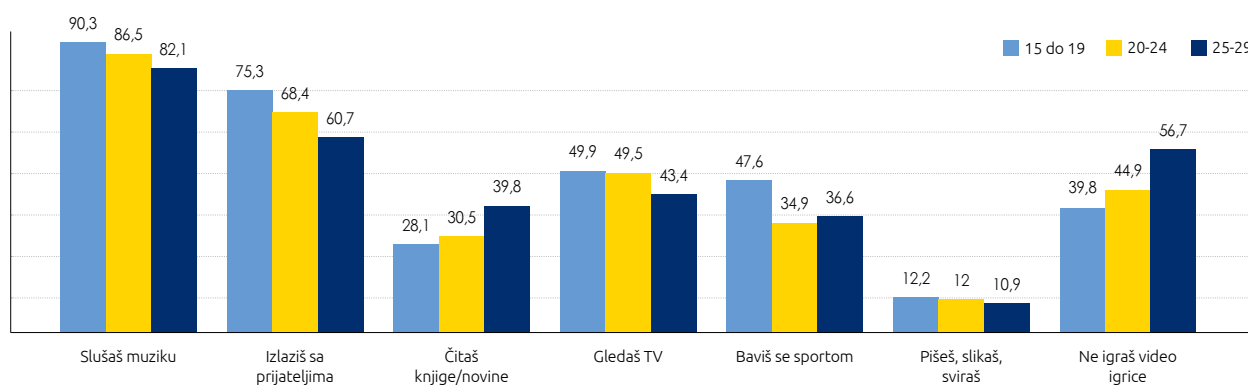
Tabela 5.1: Stepenn korelacija aktivnosti tokom slobodnog vremena

	Izlaziš sa prijateljima	Čitaš knjige/ novine	Imaš sportske aktivnosti	Gledaš TV	Gledaš filmove	Pišeš, slikaš, sviraš	Igraš video igrice
Slušaš muziku	.144**	.061*	.066*	-.007	.144**	.067*	.017
Izlaziš sa prijateljima		.054	.187**	.023	.143**	.015	.040
Čitaš knjige/novine			.012	-.048	.022	.215**	-.111**
Imaš sportske aktivnosti				.105**	.142**	.011	.216**
Gledaš TV					.354**	-.082**	.111**
Gledaš filmove						.094**	.194**
Pišeš, slikaš, sviraš							.101**

U odnosu na sociodemografske osobine mladih, ispoljavaju se višestruke razlike u načinu provođenja slobodnog vremena. Mladi na selu se u nešto manjoj meri druže sa svojim vršnjacima¹²⁹ od mladih u gradu, ređe čitaju knjige ili novine¹³⁰ i ređe se bave stvaralaštvom¹³¹, ali zato nešto češće praktikuju sportske aktivnosti¹³² i gledaju televiziju¹³³. Razlike prema polu su potvrđene i analizama na ovim podacima. Mladići se nešto učestalije druže nego devojke¹³⁴. Mladići su češće sportski aktivni, tako da se 55,4% njih redovno bavi sportom za razliku od 23,5% devojaka¹³⁵. Oni nešto učestalije gledaju filmove¹³⁶ nego devojke i daleko više koriste računar za igranje video igrice¹³⁷. Svaki četvrti (26,1%) mladić učestalo igra video igrice za razliku od 5,9% devojaka. Istu aktivnost ne upražnjava dve trećine (64,9%) devojaka i nešto manje od trećine mladića (29,8%). S druge strane, devojke češće učestvuju u kreativnim i intelektualno zahtevnijim aktivnostima. Devojke daleko češće čitaju¹³⁸ i nešto učestalije se bave stvaralaštvom¹³⁹. Skoro polovina mladih devojaka (43,6%) svakodnevno nešto čita za razliku od 22,4% mladića, od kojih 23,4% nikada ne čita (u poređenju sa 5,4% devojaka).

Sa odrastanjem mladi imaju manje slobodnog vremena na raspolaganju. Istovremeno gube neka interesovanja i stiču nova. Godine sa sobom nose ulazak u nove, kompleksnije i zahtevnije uloge (profesionalne, porodične i dr) koje su neretko u međusobnom sukobu. Kao što grafikon pokazuje, manje je vremena za druženja sa prijateljima, nešto manje se uživa uz muziku ili uz gledanje filmova i posebno opada učestalost mladih koji igraju video igrice. Mladi se najviše sportom bave dok su još uvek u srednjoj školi. Nakon završetka srednje škole ta aktivnost naglo opada i potom ostaje konstantna. S druge strane, sa godinama raste značaj čitanja dok obrazac koji podrazumeva stvaralaštvo ostaje konstantan.

Grafikon 5.2: Aktivnosti tokom slobodnog vremena prema starosnim kohortama mladih (često, u %)

Imajući u vidu da se određene navike stiču unutar porodice, pretpostavljamo da socijalizacija utiče i na način provođenja slobodnog vremena. Tako, podaci ukazuju da se oblici provođenja slobodnog vremena mladih razlikuju i u odnosu na stepen obrazovanja njihovih roditelja. Sa povećanjem obrazovnog nivoa roditelja, mladi učestalije čitaju¹⁴⁰, i druže se sa prijateljima¹⁴¹, a ređe gledaju televiziju¹⁴².

S obzirom da su neretko potrebna izvesna finansijska sredstva da bi se sadržajno provodilo slobodno vreme, analize pokazuju da je količina novca koja stoji na raspolaganju mladoj osobi, značajno povezana sa obrascem korišćenja vremena nakon obavljenih obaveza. Sa više novca na raspolaganju ide češće i druženje sa prijateljima¹⁴³, a ređe gledanje televizije¹⁴⁴. Nedostatak novca, druženja s prijateljima i izlazaka, najčešće se kompenzuje pasivnim konzumiranjem televizije. Poslednjem zaključku treba dodati i nalaz da sa boljim matrijalnim stanjem čitavog domaćinstva, mladi češće izlaze i druže se sa prijateljima¹⁴⁵, implicirajući postojanje značajnih veza između ekonomskih resursa i socijalnih mreža, čak i u neformalnim miljeima.

¹²⁹ $\chi^2=12.56$, $p<.05$, Cramer's $V=.103$.

¹³⁰ $\chi^2=36.30$, $p<.001$, Cramer's $V=.176$.

¹³¹ $\chi^2=8.10$, $p<.05$, Cramer's $V=.083$.

¹³² $\chi^2=7.35$, $p<.05$, Cramer's $V=.079$.

¹³³ $\chi^2=8.57$, $p<.05$, Cramer's $V=.085$.

¹³⁴ $\chi^2=6.42$, $p<.05$, Cramer's $V=.074$.

¹³⁵ $\chi^2=129.03$, $p<.001$, Cramer's $V=.331$.

¹³⁶ $\chi^2=6.42$, $p<.05$, Cramer's $V=.074$.

¹³⁷ $\chi^2=169.15$, $p<.001$, Cramer's $V=.379$.

¹³⁸ $\chi^2=106.61$, $p<.001$, Cramer's $V=.301$.

¹³⁹ $\chi^2=12.72$, $p<.05$, Cramer's $V=.104$.

¹⁴⁰ $\chi^2=16.38$, $p<.05$, Cramer's $V=.084$.

¹⁴¹ $\chi^2=34.28$, $p<.001$, Cramer's $V=.122$.

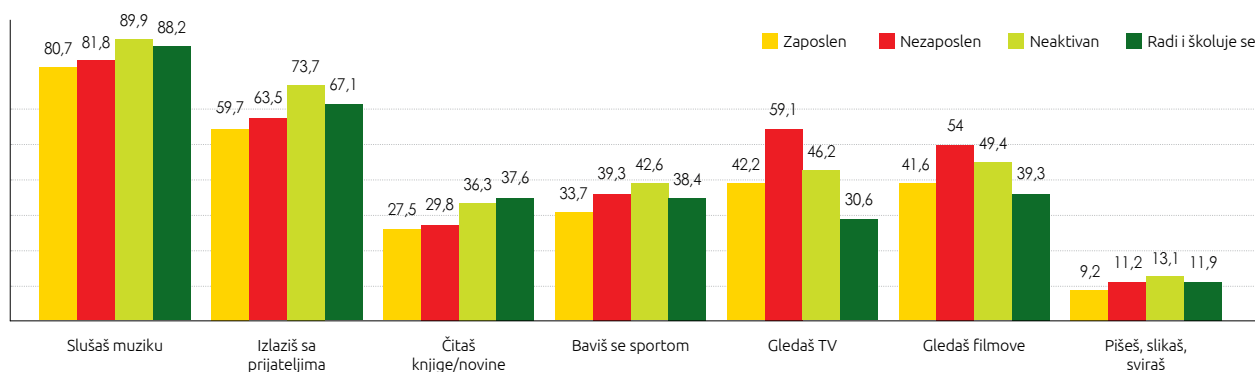
¹⁴² $\chi^2=26.86$, $p<.001$, Cramer's $V=.108$.

¹⁴³ $\chi^2=42.91$, $p<.001$, Cramer's $V=.150$.

¹⁴⁴ $\chi^2=23.06$, $p<.001$, Cramer's $V=.100$.

¹⁴⁵ $\chi^2=12.65$, $p<.05$, Cramer's $V=.074$.

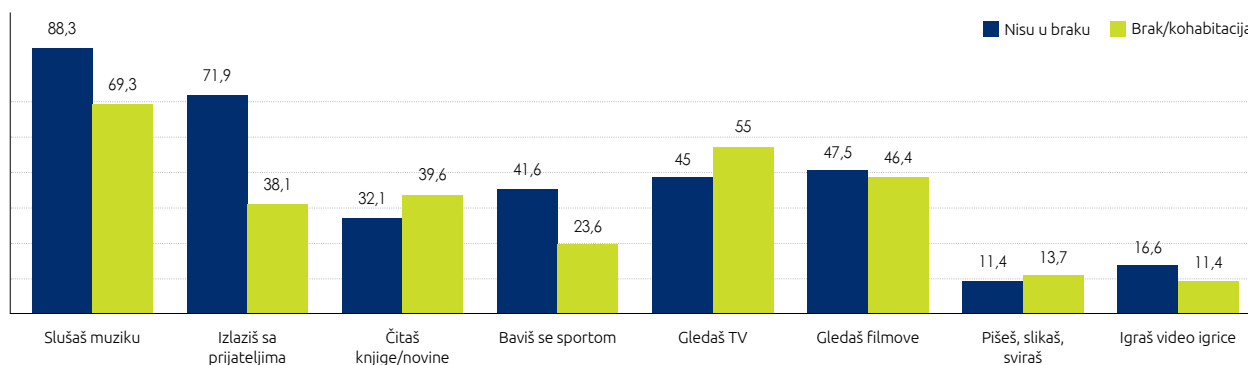
Grafikon 5.3: Aktivnosti tokom slobodnog vremena prema radnom statusu mladih (često, u %)

Kao što smo već naveli na početku ovog dela, sa tranzicijom u odraslost i preuzimanjem uloga dolazi do značajne promene obrasca korišćenja slobodnog vremena. U odnosu na njihov radni status, vidljive su jasne razlike (grafikon 5.3). Mladi koji su zaposleni, imaju manje vremena za sve vrste slobodnih aktivnosti od onih koji su nezaposleni ili su trenutno u procesu školovanja. Najsadržajnije ispunjeno slobodno vreme imaju đaci i studenti. S druge strane najmanje sadržaja je kod onih koji su trenutno nezaposleni, koji u nešto većoj meri od ostalih, slobodno vreme provode pored televizora. Imajući u vidu da je za dobar deo aktivnosti neophodan novac, nezaposlenima, kojima je inače sve vreme koje imaju slobodno vreme, nedostaju najčešće sredstva da bi ga ispunili interesantnim i korisnim sadržajima.

Ne samo da se obrazac menja sa ulaskom u sferu rada, već i sa započinjanjem zajedničkog života sa supružnikom/partnerom i dobijanjem dece. Sa ulaskom u brak ili kohabitaciju, mladi značajno manje vremena imaju za zabavu, za slušanje muzike, bavljenje sportom, igranje video igrica, a najdrastičnija promena dešava se u vezi sa izlascima i druženjima sa prijateljima (grafikon 5.4). Značajne razlike ne javljaju se kod stvaralaštva koje je prilično konstantno bez obzira na preuzimanje novih uloga, ali se malo više vremena provodi unutar domaćinstva uz televiziju ili neko interesantno pisano štivo.

Grafikon 5.4: Aktivnosti tokom slobodnog vremena prema bračnom statusu (često, u %)

Na sličan način situacija se menja i sa dolaskom deteta. Opada značajno svaki vid zabave: slušanje muzike¹⁴⁶, izlasci i druženja¹⁴⁷, bavljenje sportom¹⁴⁸, igranje video igrica¹⁴⁹, osim toga, i vremena za stvaralaštvo (pisanje, slikanje i sviranje)¹⁵⁰ ostaje znatno manje nego pre dolaska deteta. Aktivnost koja počinje da dominira u ovom periodu je gledanje televizije¹⁵¹ kao aktivnost koja je pasivna, podređena odmoru i dešava se unutar domaćinstva.

¹⁴⁶ $\chi^2=40,69$, $p<.001$, Cramer's $V=.191$.

¹⁴⁷ $\chi^2=92,07$, $p<.001$, Cramer's $V=.287$.

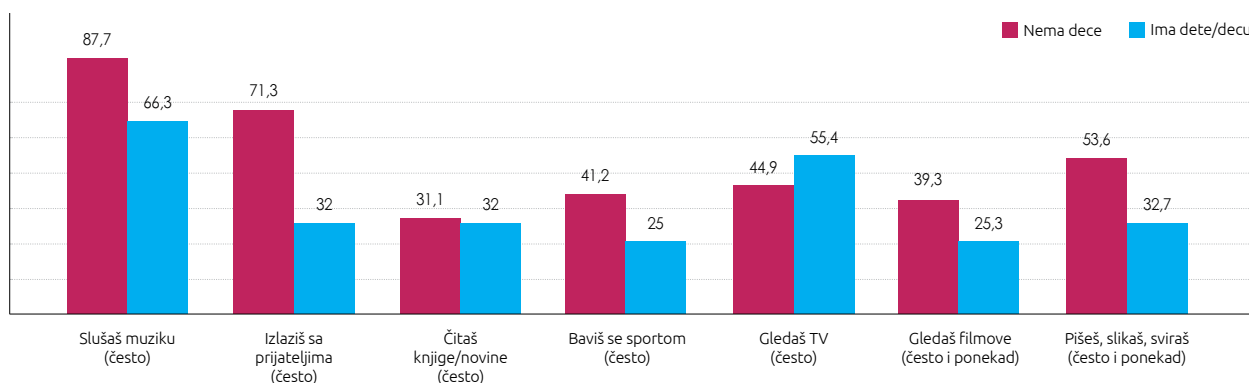
¹⁴⁸ $\chi^2=56,10$, $p<.001$, Cramer's $V=.224$.

¹⁴⁹ $\chi^2=16,30$, $p<.001$, Cramer's $V=.121$.

¹⁵⁰ $\chi^2=8,45$, $p<.05$, Cramer's $V=.087$.

¹⁵¹ $\chi^2=9,92$, $p<.05$, Cramer's $V=.089$.

Grafikon 5.5: Aktivnosti tokom slobodnog vremena prema roditeljskom statusu (često, u %)

Sadržaji onoga što mladi rade tokom slobodnog vremena značajno variraju: oni koji su u procesu obrazovanja, mogu imati dovoljno slobodnog vremena ispunjenog veoma raznovrsnim sadržajima, ali postoje mladi koji zbog obaveza na fakultetu imaju veoma malo slobodnog vremena.

Ah, pa, kao svi ostali tinejdžeri, izlazimo napolje, idemo po kafićima, na neke uživo svirke, sedimo, družimo se – ako je leto, na školskom terenu, ako je hladnije izlazimo po kafićima, ili sedimo kući za internetom... Zavisimo od raspoloženja. ... Pa, ono, uglavnom slušam muziku ili čitam nešto. Ako imam termin, odem do teretane, trčim malo, čisto malo da se pokrenem, i ono, uveče, sa društvom.

(učenica srednje škole, 17, predgrađe Beograda)

I: Pa, uglavnom šetnja, vozim bicikl. Jedno vreme sam trenirala boks. I to je to. Ovako, šetnja s drugaricama. Čitam pomalo ponekad i tako. To je to.

K: A zašto se ne baviš više sportom?

I: Pa, dođem sa faksa umorna, spavam i tako to, i onda sve tako to prođe. Kao da mi fali da bude duži dan. Uvek mi nekako fali vremena ... Da, i problem je sa prevozom, finansije i to. Sve zbog toga.

(studentkinja, 22, grad srednje veličine)

Mladi koji su nezaposleni, žele da imaju strukturisanije vreme koje podrazumeva da rade, i da se tokom slobodnog vremena bave aktivnostima koje vole.

I: Pravim nakit, izlazim sa društvom.

K: Zbog čega baš tako provodiš slobodno vreme?

I: Ispunjava me, čini me srećnom.

K: Šta ti je omiljeno? Kako najviše voliš da provedeš dan?

I: Volim da se skupim s drugaricama, da prošetamo.

K: Da li bi volela još nešto da radiš u slobodno vreme?

I: Volela bih da radim, da se zaposlim.

(devojka, 22, frizerka i kozmetičarka, nezaposlena, veliki grad)

Ali s druge strane, mladi koji rade, neretko nemaju dovoljno slobodnog vremena da bi se posvetili nekim aktivnostima koje su strukturisane.

N: To je obično odmor, TV, šetnja. To je to u suštini.

I: Da li postoji nešto čime bi volela da se baviš, a nemaš mogućnosti?

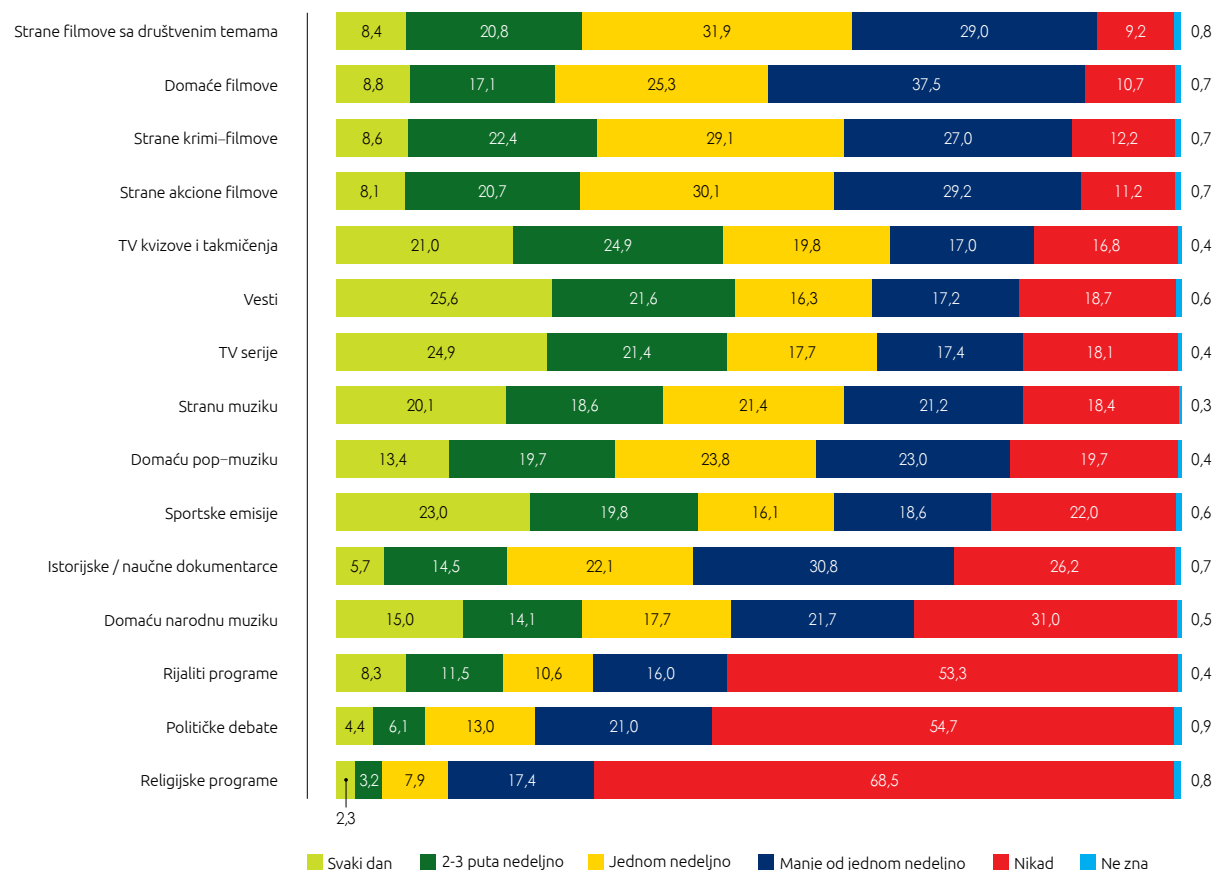
N: Pa ne znam, možda neki sport. ... Problem je vreme. Da, vreme, ništa nešto preterano.

(devojka 20, Beograd, SS, zaposlena kao prodavačica u kineskoj prodavnici)

Sadržaji medija

Da bismo videli koje programe mladi prate na digitalnim medijima, pitali smo ih u kojoj meri (bez obzira prate li programe preko televizije ili interneta) gledaju određene tipove emisija. Sadržaji koje mlade najčešće zanimaju su vesti, serije, sport, kvizovi, strana muzika. Mladi su veoma malo zainteresovani za emisije religijskih sadržaja i političke debate. Rijaliti programi su takođe izgubili na popularnosti – prati ih manje od polovine mladih. Kad je reč o domaćoj narodnoj muzici, mladi su podeljeni, jer oko trećine mladih uopšte ne sluša ovaj žanr, dok stranu i domaću pop-muziku, svaka peta mlada osoba ne sluša.

Grafikon 5.6: Učestalost sadržaja koje mladi prate preko medija (u %)

Mladi na selu nešto češće od svojih vršnjaka u gradu prate emisije narodne muzike¹⁵², sportski program¹⁵³, češće gledaju domaće filmove¹⁵⁴ i rijaliti emisije¹⁵⁵ ali manje gledaju dokumentarne i naučne emisije¹⁵⁶.

Devojke češće od mladića prate domaću pop¹⁵⁷, stranu muziku¹⁵⁸, češće gledaju TV serije¹⁵⁹, ali mladići češće, očekivano, gledaju sportske emisije¹⁶⁰, češće prate domaće filmove¹⁶¹, strane akcijske¹⁶² i kriminalističke/triler filmove¹⁶³, dokumentarni program¹⁶⁴ i nešto češće političke debate¹⁶⁵.

Zainteresovanost za vesti¹⁶⁶ i političke debate¹⁶⁷ raste s godinama starosti, a opada slušanje narodne muzike¹⁶⁸ i gledanje rijaliti programa¹⁶⁹. Mladi vremenom, polako, sa zabavnih tema prelaze na ozbiljnije i postaju informisaniji i svesniji o događajima koji ih okružuju.

Kao i kod ostalih praksi mladih, obrazovanje roditelja je značajno povezano sa odabirom medijskih sadržaja. Sa povećanjem obrazovanja roditelja dolazi kod mladih do opadanja slušanja domaće narodne muzike¹⁷⁰, domaće pop-muzike¹⁷¹, gledanja stranih akcionih filmova¹⁷², domaćih filmova¹⁷³ i praćenja rijaliti programa¹⁷⁴.

¹⁵² $\chi^2=30,43$, $p<.001$, Cramer's V=.161.

¹⁵³ $\chi^2=15,92$, $p<.001$, Cramer's V=.116.

¹⁵⁴ $\chi^2=25,01$, $p<.001$, Cramer's V=.147.

¹⁵⁵ $\chi^2=47,40$, $p<.001$, Cramer's V=.201.

¹⁵⁶ $\chi^2=15,92$, $p<.001$, Cramer's V=.116.

¹⁵⁷ $\chi^2=39,03$, $p<.001$, Cramer's V=.182.

¹⁵⁸ $\chi^2=22,66$, $p<.001$, Cramer's V=.139.

¹⁵⁹ $\chi^2=18,44$, $p<.001$, Cramer's V=.125.

¹⁶⁰ $\chi^2=274,76$, $p<.001$, Cramer's V=.484.

¹⁶¹ $\chi^2=26,06$, $p<.001$, Cramer's V=.150.

¹⁶² $\chi^2=96,76$, $p<.001$, Cramer's V=.287.

¹⁶³ $\chi^2=51,59$, $p<.001$, Cramer's V=.210.

¹⁶⁴ $\chi^2=15,18$, $p<.05$, Cramer's V=.114.

¹⁶⁵ $\chi^2=12,73$, $p<.05$, Cramer's V=.104.

¹⁶⁶ $\chi^2=21,09$, $p<.05$, Cramer's V=.095.

¹⁶⁷ $\chi^2=33,12$, $p<.001$, Cramer's V=.119.

¹⁵⁸ $\chi^2=62,98$, $p<.001$, Cramer's V=.165.

¹⁶⁹ $\chi^2=18,46$, $p<.05$, Cramer's V=.089.

¹⁷⁰ $\chi^2=62,98$, $p<.001$, Cramer's V=.165.

¹⁷¹ $\chi^2=24,55$, $p<.001$, Cramer's V=.103.

¹⁷² $\chi^2=29,02$, $p<.05$, Cramer's V=.112.

¹⁷³ $\chi^2=24,44$, $p<.05$, Cramer's V=.103.

¹⁷⁴ $\chi^2=39,39$, $p<.001$, Cramer's V=.130.

Jedina veza između materijalnog položaja i konzumiranja različitih sadržaja u digitalnim medijima, izražava se tako što mladi iz boljestojećih domaćinstva češće prate vesti¹⁷⁵.

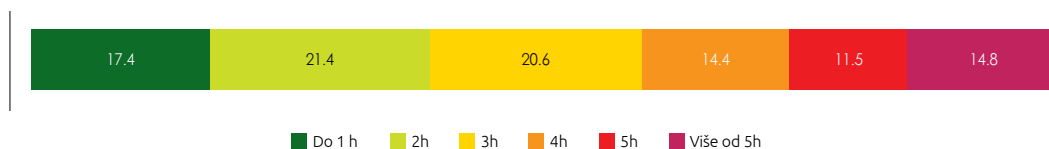
U odnosu na završeni stepen obrazovanja (onih koji trenutno nisu u procesu školovanja) razlike se javljaju kod gledanja akcionih filmova koje opada sa nivoom obrazovanja¹⁷⁶, na isti način opada gledanje rijaliti programa¹⁷⁷, ali zato raste zainteresovanost za političke debate¹⁷⁸.

U narativima mladih prepoznali smo da upotreba interneta dominira nad gledanjem televizije, ali da i televizija nije još u potpunosti izgubila na značaju. Razlozi koji mladi navode za praćenje televizijskih programa, kao i emisija koje vole su raznoliki. Muškarci većinom preferiraju sport, a devojke muziku i serijske programe.

<p>K: Koliko često i šta gledaš na televiziji?</p>	<p>I: Gledam, ali iskreno, više gledam sadržaje na internetu nego na televiziji. Ako me nešto zanima čitam novine, i vesti preko interneta gledam, zato što mi je praktičnije i lakše, i brže i lakše nađem ono što mi treba.</p> <p>K: A šta gledaš na TV-u?</p> <p>I: Na TV-u uglavnom gledam humorističke serije, inače kažem slabo gledam TV.</p> <p>(pripravnik u advokatskoj kancelariji, 24, mali grad)</p>
<p>I: Jooj, nekad, neka emisija, ako bude nešto na foru muzike, ako bude nešto zanimljivo, neka emisija o životinjama, ili neki film dobar. Ali, uglavnom sam na internetu, tako da nemam potrebe za televizijom.</p> <p>(učenica srednje škole, 17, predgrađe Beograda)</p>	<p>I: Gledam, ali ne u velikim količinama, jedno sat vremena najviše.</p> <p>K: I šta najčešće gledaš, koje programe?</p> <p>I: Gledam serije, španske.</p> <p>K: Šta ti se tu sviđa, zbog čega baš to biraš?</p> <p>I: Ja volim jezik španski, i onda preko tih serija i naučila sam jezik, i onda, kao, usavršavam se, tako da ne pratim samo zbog radnji serija nego i zbog jezika.</p> <p>(devojka, 22, frizerka i kozmetičarka, nezaposlena, veliki grad)</p>
<p>I: Pa, gledam ali slabo, baš slabo.... Gledam informativne neke emisije, dnevnik pogledam tako nekad, i to je to.</p> <p>K: A zašto to gledaš?</p> <p>I: Pa, čisto da vidim onako, i uz roditelje i to, i onda da vidim šta se dešava, ovaj, i tako.</p> <p>(studentkinja, 22, grad srednje veličine)</p>	

Mladi u proseku na internetu provedu 3 sata 37 minuta, sa standardnom devijacijom od 2 sata 40 minuta. Ukupno 0,7% mladih nema pristup internetu ni na jedan način, a samo jedna mlada osoba (0,1%) u uzorku je izjavila da ne koristi internet uopšte.

Grafikon 5.7. Učestalost upotrebe interneta (u %)

Prema učestalosti korišćenja interneta, ne pokazuju se statistički značajne razlike ni prema polu, ni prema godinama starosti mladih, ni prema mestu (selo/grad) u kojem mladi žive, ali ni prema materijalnom stanju domaćinstva iz kojeg dolaze. Razlike se pojavljuju jedino između mladih čiji roditelji imaju završen fakultet sa jedne strane i onih sa srednjom i osnovnom školom sa druge¹⁷⁹, gde prvi u proseku nešto češće koriste internet. Ovi rezultati ukazuju na značajan napredak u premošćavanju digitalnog jaza (vidi Stanojević 2012b, Milovanović *et al*, 2005) među mladima, ukazujući da brz napredak tehnologije čini da je internet sve dostupniji.

¹⁷⁵ $\chi^2=20,11$, $p<.05$, Cramer's $V=.093$.

¹⁷⁶ $\chi^2=33.63$, $p<.001$, Cramer's $V=.171$.

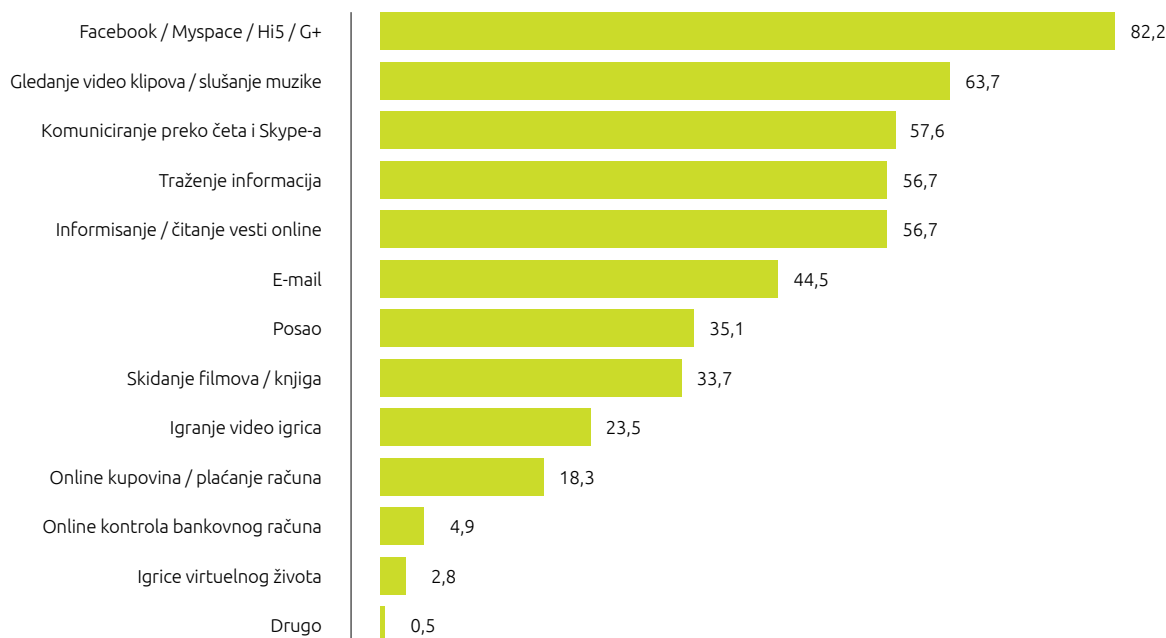
¹⁷⁷ $\chi^2=26.44$, $p<.05$, Cramer's $V=.151$.

¹⁷⁸ $\chi^2=20,76$, $p<.001$, Cramer's $V=.135$.

¹⁷⁹ T-test ukazuje na značajne razlike između dve grupe. Mladi čiji roditelji imaju završeno visoko obrazovanje ($M=3.95$, $SD=2.74$) se značajno razlikuju ($t=2.69$, $p<.001$, $df=1093$) od mladih čiji roditelji nemaju završen fakultet ($M=3.49$, $SD=2.63$). Dve obrazovne grupe su u ovom slučaju spojene zbog malog broja slučajeva u grupi roditelja koji su završili samo osnovnu školu, tako da analize ukazuju na narušenost pretpostavki jednakosti varijansi.

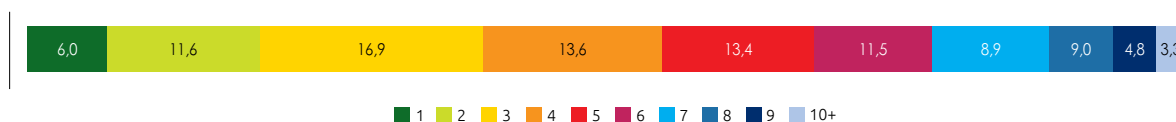
S druge strane, načini upotrebe interneta ukazuju da razlike među mladima ipak postoje. Pre nego što prikažemo razlike, zadržaćemo se na aktivnostima povezanim sa upotrebom interneta. Četiri od pet mladih osoba koristi internet za pristup društvenim mrežama, poput Fejsbuka. Dve trećine mladih posećuje internet stranice preko kojih može da gleda video klipove i sluša muziku. Oko polovina mladih komunicira preko interneta, a isto toliko koristi velike mogućnosti virtuelnog sveta za informisanje o najrazličitijim stvarima koje ih interesuju. Svaka četvrta mlada osoba igra onlajn igrice, a najmanje je aktivnosti u vezi sa novčanim transakcijama.

Grafikon 5.8: Tipovi aktivnosti na internetu (u %)

Mladi internet mogu da koriste samo za jednu svrhu, npr. druženje preko društvenih mreža, ali mogu i da koriste više mogućnosti koje im stoje na raspolaganju, poput gledanja filmova, slušanja muzike, čitanja i dr. Rezultati ukazuju da samo za jednu svrhu internet koristi svega 6% mladih, a najveći broj njih internet upotrebljava višestruko.

Grafikon 5.9: Broj različitih aktivnosti na internetu (u %)

Razlike u raznovrsnosti upotrebe interneta prepoznajemo prema više osnova. Najpre, mladi u gradu internet upotrebljavaju nešto raznovrsnije od mladih na selu.¹⁸⁰ Deca roditelja sa višim obrazovanjem raznovrsnije koriste internet.¹⁸¹ Na sličan način i ekonomski kapital (meren percepcijom materijalnog stanja domaćinstva) utiče na način korišćenja interneta. Mladi koji prema materijalnom stanju spadaju u najvišu grupu, koriste internet na više načina od mladih iz srednje i niže kategorije.¹⁸² Posmatrano prema radnom statusu mladih, oni koji su u procesu obrazovanja koriste nešto raznovrsnije internet od mladih koji su nezaposleni.¹⁸³ Viši stepen zaokupljenosti obavezama, bilo u školi ili na poslu, sa sobom nosi i više različitih načina na koje internet može da se upotrebi. U odnosu na sopstveni kulturni kapital, odnosno stepen završenog obrazovanja (onih koji nisu u procesu školovanja) analiza pokazuje da sa povećanjem obrazovnog nivoa mlade osobe, dolazi do upotrebe interneta na više različitih načina.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Rezultati t-testa ukazuju da se mladi na selu (M=4.34, SD=2.45) značajno razlikuju (t=-4.97, df= 1184.39, p<.001) od mladih u gradu (M=5.07, SD=2.42) prema broju aktivnosti na internetu.

¹⁸¹ Jednofaktorska analiza varijanse je pokazala da postoje značajne statističke razlike između obrazovnih grupa roditelja (F=20,71, p<.001). Posthoc Scheffe testom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između mladih prema svim nivoima obrazovanja roditelja: osnovno i niže (M=3.68, SD=2.15) srednje (M=4.66, SD=2.4) i više i visoko (M=5.41, SD=2.45) u raznolikosti korišćenja sadržaja interneta.

¹⁸² Jednofaktorska analiza varijanse je pokazala da postoje značajne statističke razlike između tri grupe mladih razvrstanih prema materijalnom stanju (F=12,38, p<.001). Posthoc Scheffe testom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između mladih iz najniže kategorije (M=4.18, SD=2.35) u odnosu na srednju (M=4.69, SD=2.4) i više (M=5.21, SD=2.45) u raznolikosti korišćenja sadržaja interneta.

¹⁸³ Jednofaktorska analiza varijanse je pokazala da postoje značajne statističke razlike između tri grupe mladih razvrstanih prema radnom statusu (F=6,87, p<.05). Posthoc Scheffe testom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između mladih koji su na školovanju (M=5.10, SD=2.39) u odnosu mlade koji su nezaposleni (M=4.36, SD=2.32). Mladi koji su zaposleni, ne razlikuju se statistički ni od jedne grupe (M=4.69, SD=2.59) u raznolikosti korišćenja sadržaja interneta.

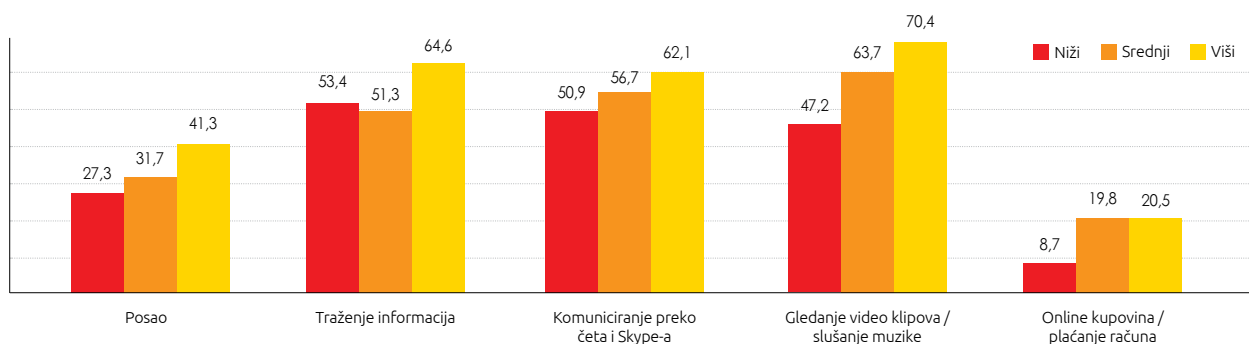
¹⁸⁴ Jednofaktorska analiza varijanse je pokazala da postoje značajne statističke razlike između tri grupe mladih razvrstanih prema obrazovanju (F=16,19, p<.001). Posthoc Scheffe testom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između mladih svih obrazovnih nivoa u raznolikosti korišćenja sadržaja interneta: sa (ne)završenom osnovnom školom (M=3.00, SD=2.75), srednjom (M=4.33, SD=2.34) i fakultetom (M=5.41, SD=2.52).

Da bismo videli u kojim konkretno sadržajima postoje razlike između mladih, analizirali smo upotrebu interneta za različite svrhe u odnosu na sociodemografske osobine mlade osobe. Najpre, razlike postoje između mladih u odnosu na prebivalište. Mladi koji žive u gradu češće upotrebljavaju internet za čitanje vesti¹⁸⁵, informisanje o najrazličitijim sadržajima¹⁸⁶, usluge e-pošte¹⁸⁸, za onlajn kupovine i plaćanja¹⁸⁸, za gledanje i slušanje video i muzičkih sadržaja¹⁸⁹ i skidanje filmova i knjiga¹⁹⁰ u odnosu na mlade koji žive na selu.

Mladići češće koriste internet za igranje onlajn video igrice¹⁹¹, dok devojke češće koriste za traženje različitih informacija (npr. o školi, poslu, putovanjima, zabavi itd)¹⁹² i komuniciranje preko Skajpa i sličnih programa¹⁹³.

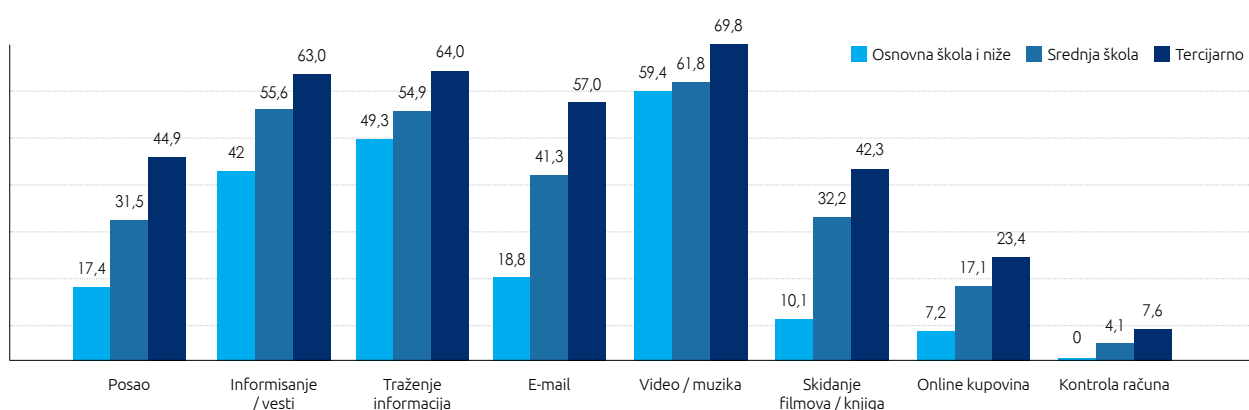
U odnosu na materijalni status mladih, statistički značajne razlike javljaju se kod upotrebe interneta u poslovne svrhe¹⁹⁴, traženje informacija¹⁹⁵, komuniciranja preko softvera za tu namenu¹⁹⁶, gledanja i slušanja video i muzičkih sadržaja¹⁹⁷ i kupovinu preko interneta¹⁹⁸. Grafikon ukazuje da mladi iz domaćinstava sa višim materijalnim standardom, češće koriste i te funkcije interneta. Analize ukazuju da se razlike ne javljaju kod mladih u odnosu na korišćenje društvenih mreža, igranje igrice, skidanje filmova i čitanje vesti, koje su u većoj meri deo zabave.

Grafikon 5.10: Tip aktivnosti na internetu prema materijalnom položaju domaćinstva (u %)

Na sličan način javljaju se razlike i u odnosu na kulturni kapital porodice porekla. Sa povećanjem obrazovnog nivoa roditelja, dolazi i do učestalije upotrebe interneta za posao¹⁹⁹, za čitanje vesti²⁰⁰, informisanje o različitim događajima i stvarima²⁰¹, slanje elektronske pošte²⁰², gledanje i slušanje internet sadržaja²⁰³, preuzimanje filmova²⁰⁴, različite elektronske kupovine²⁰⁵ i kontrolu bankovnog računa²⁰⁶. Kulturni kapital roditelja diferencira mlade u upotrebi internet sadržaja još više nego njihova materijalna situacija. Najveće razlike javljaju se kod korišćenja elektronske pošte za korespondenciju, u poslu, za preuzimanje filmova, knjiga, i za elektronske finansijske transakcije i usluge, ukazujući da su mladima u odnosu na porodično poreklo ove funkcije manje ili više potrebne u svakodnevnoj praksi.

Grafikon 5.11: Tip aktivnosti na internetu prema obrazovnom nivou roditelja (domancijski princip, u %)

¹⁸⁵ $\chi^2=13.17, p<.001, \Phi=.105.$

¹⁸⁶ $\chi^2=25.90, p<.001, \Phi=.148.$

¹⁸⁷ $\chi^2=25.51, p<.001, \Phi=.147.$

¹⁸⁸ $\chi^2=6.69, p<.05, \Phi=.075.$

¹⁸⁹ $\chi^2=6.47, p<.05, \Phi=.074.$

¹⁹⁰ $\chi^2=5.69, p<.05, \Phi=.069.$

¹⁹¹ $\chi^2=41.82, p<.001, \Phi=.294.$

¹⁹² $\chi^2=22.06, p<.001, \Phi=.136.$

¹⁹³ $\chi^2=5.03, p<.05, \Phi=.065.$

¹⁹⁴ $\chi^2=15.02, p<.05, \text{Cramer's } V=.114.$

¹⁹⁵ $\chi^2=18.86, p<.001, \text{Cramer's } V=.127.$

¹⁹⁶ $\chi^2=6.90, p<.05, \text{Cramer's } V=.077.$

¹⁹⁷ $\chi^2=28.36, p<.001, \text{Cramer's } V=.156.$

¹⁹⁸ $\chi^2=12.17, p<.05, \text{Cramer's } V=.102.$

¹⁹⁹ $\chi^2=29.54, p<.001, \text{Cramer's } V=.159.$

²⁰⁰ $\chi^2=12.45, p<.05, \text{Cramer's } V=.103.$

²⁰¹ $\chi^2=10.58, p<.05, \text{Cramer's } V=.095.$

²⁰² $\chi^2=44.97, p<.001, \text{Cramer's } V=.197.$

²⁰³ $\chi^2=7.76, p<.05, \text{Cramer's } V=.082.$

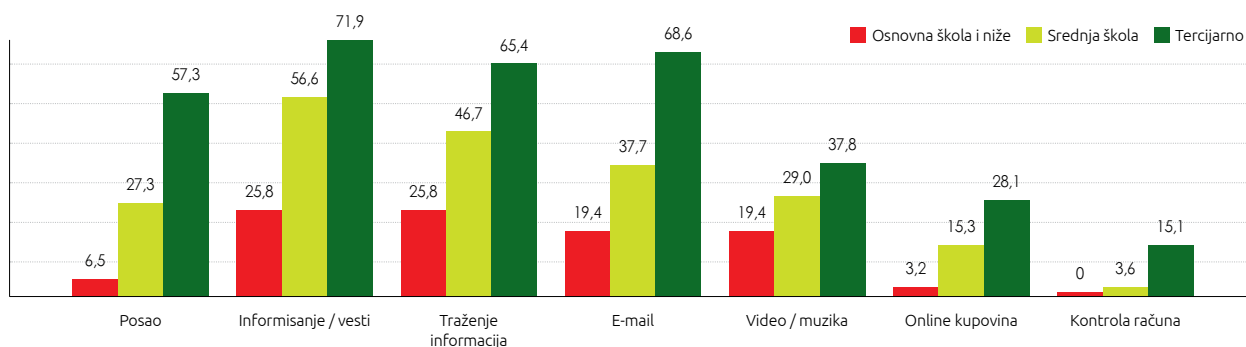
²⁰⁴ $\chi^2=29.99, p<.001, \text{Cramer's } V=.161.$

²⁰⁵ $\chi^2=12.68, p<.05, \text{Cramer's } V=.104.$

²⁰⁶ $\chi^2=10.46, p<.05, \text{Cramer's } V=.095.$

Najveće razlike se ipak javljaju u odnosu na nivo obrazovanja mlade osobe. Sa svakim narednim stepenom obrazovanja, internet se koristi učestalije i raznovrsnije. I ovde se najveće razlike javljaju u učestalosti upotrebe interneta za savremenije načine kontrole finansija i plaćanja, ali i za profesionalne potrebe, odnosno za posao i elektronsku korespondenciju. Preko polovine mladih sa završenim fakultetom, u svom poslu koristi internet, i svaka četvrta mlada osoba sa srednjim i tek svaka dvadeseta sa osnovnim obrazovanjem. Oko dve trećine fakultetski obrazovanih, koristi mogućnosti interneta za informisanje i čitanje vesti, oko polovine mladih sa srednjom i četvrtine mladih sa osnovnom školom. Više od četvrtine visokoobrazovanih koristi mogućnosti onlajn kupovine, što ukazuje, između ostalog, da nove internet proizvode prvo prihvataju i upotrebljavaju oni mladi sa više kulturnog kapitala.

Grafikon 5.12: Tip aktivnosti na internetu prema obrazovnom nivou mladih koji su van procesa obrazovanja (u %)

Ispitanici više ističu prednosti upotrebe interneta u odnosu na druge medije. Najznačajnija je širina mreže, količina informacija koju nudi, demokratičnost koju omogućava i dvosmernost komunikacije koja daje mogućnost uspostavljanja i održavanja kontakata sa manje ili više bliskim osobama.

Zato što olakšava, omogućava širinu i tu je skup svih informacija koje nama trebaju, nema potrebe da tražimo neku veću literaturu. Misim, sad je pitanje koliko je pametno oslanjati se samo na taj izvor, ali, ali ovaj, emm, to je jednostavno sadašnjica.

K: I koliko je različito u odnosu na TV i radio... Šta ti tu vidiš kao prednost ili mane?

I: Pa, u odnosu, pa mislim, to je najveći tehnološki napredak i internet je vlasnik svih informacija. Teško, mislim da televizija nekad nas informiše onim stvarima kojim žele da nas informišu, a na internetu možemo naći ono što mi tražimo...

(student ekonomije na privatnom fakultetu, 24, Beograd)

Mana televizije je što nam prikazuje razne gluposti, kao što su „Parovi“, ali ima emisija iz kojih može nešto da se nauči, isto je i sa internetom. Na internetu je prednost što možemo da gledamo ono što mi želimo, to je jedna od većih prednosti.

(frizerka i kozmetičarka, 22, nezaposlena, veliki grad)

K: A za šta koristiš „Fejs“?

I: Pa, čujem se sa nekim drugaricama koje nisu odavde. Postoji grupa u vezi s fakultetom, pa onda tu isto tako komuniciramo, sa kolegama, koleginicama. Ali, nisam nešto mnogo zavisna od Fejsbuka da ono ne mogu bez njega, to baš ne.

K: A koje su prednosti? Šta je dobro, a šta je loše kod Fejsbuka?

I: Pa, to što možemo da se čujemo sa prijateljima nekim s kojima ne bismo ovako mogli preko telefona.

(studentkinja, 22, grad srednje veličine)

I: Dopisujem se sa zetom, sa drugaricama, čujem se sa sestrom od tetke koju nisam videla skoro dve godine.

K: U principu, koristiš ga da budeš u kontaktu sa ljudima koji nisu tu?

I: Da, i za one koji nemaju vremena, koji rade isto kao ja, i onda uhvate malo slobodnog vremena da se dopisuju sa mnom. Kad imam posla isključim internet. Najviše ga koristim kod kuće i to ne mnogo, ali desi se da se zagledam, i onda dođe pola jedan, pola dva, a ja kažem nema veze, može još.

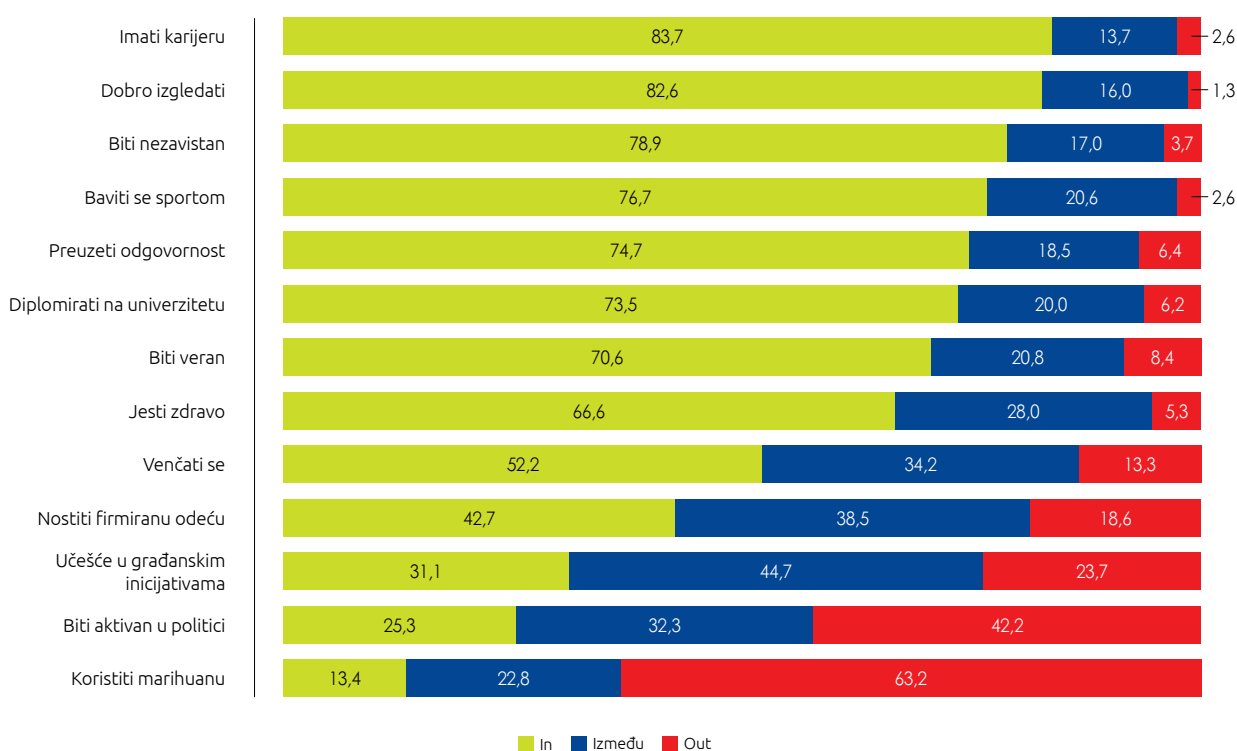
(devojka 20, Beograd, SS, zaposlena kao prodavačica u kineskoj prodavnici)

Obrasci životnih stilova

Da bismo prepoznali dominantne trendove među mladima, tražili smo da ocene u kojoj meri je trenutno nešto *in*, odnosno moderno, ili *out*, nemoderno/nesavremeno. S jedne strane njihova ocena predstavlja percepciju stanja (jer pitanjem nije direktno mereno šta je za njih *in* ili *out*) i na taj način predstavlja aproksimaciju dominantnih vrednosti i aktivnosti među mladima. S druge strane, imajući u vidu da su se ispitanici vrednosno određivali prema društvenim fenomenima, ova skala se može tumačiti i kao aproksimacija njihovih preferencija.

U Srbiji su trenutno *in* poslovna uspešnost odnosno profesionalna karijera, dobar izgled sa kojim neretko ide zdrav život (zdrava ishrana) i sportske aktivnosti, lična autonomija, odgovornost, značaj fakultetskog obrazovanja i obezbeđivanje porodičnog i bračnog života. Interesantno je da je prva najpoželjnija osobina (poslovna karijera) na nivou prakse veoma problematična, imajući u vidu visok stepen nezaposlenosti, nesigurnost zaposlenja, niske prihode i najčešće veoma limitirane opcije za napredovanje tokom radnog veka. Na sličan način može biti tumačena i *in* nezavisnosti, s obzirom da je finansijska, stambena a posledično i psihološka autonomija mladih na relativno niskom nivou (Ljubičić, 2012). U tom smislu tumačenja *in* i *out* predstavljaju rasprostranjene vrednosti koje ne moraju korespondirati sa praksama. Najmanje je podrške rizičnim ponašanjima (konzumacija marihuane) i javnom angažmanu unutar političkog polja (politike u užem i širem smislu). Percepcija politike kao polja koje je uglavnom obojeno ličnim ciljevima i veoma rasprostranjenim klijentelizmom, snižava poverenje u organizacije i institucije i povećava odbojnost prema istom.

Grafikon 5.13: Šta je *in* a šta *out* među mladima u Srbiji (u %)

U sledećem koraku hteli smo da prepoznamo na koji način su grupisane *in* i *out* osobine, odnosno da identifikujemo tipične stilove života mladih. Zato smo sproveli analizu glavnih komponentni kojom je izdvojeno četiri tipična obrasca koji ukupno objašnjavaju 51,83% varijanse (tabela 5.2).²⁰⁷ Prvi obrazac koji smo nazvali tradicionalni, uključuje korelaciju indikatora zdrave ishrane i sportskih aktivnosti, značaja bračnog života, vernosti, lične odgovornosti, građanske aktivnosti i izrazito negativan stav prema upotrebi marihuane. Drugi obrazac, nazvan hedonistički, sačinjavaju indikatori koji ističu značaj impresije koja je ostavljena na druge, bilo kroz izgled ili odevanje. Ovaj obrazac podrazumeva odricanje od lične odgovornosti i vernosti (partneru, prijateljima, poslodavcu). Treći obrazac je fokusiran na rad, karijeru i nezavisnost i sastoji se od kombinacije aktivnosti koje su usmerene na profesionalno postignuće. Poslednji obrazac, aktivizam, uključuje oba indikatora aktivizma (šire i uže političkog aktivizma), ali i prihvatanje marihuane i isticanje značaja firmirane odeće. Kombinacija poslednje dve osobine sa javnim angažmanom već upućuje na odgovor o niskom kotiranju političkog života.

²⁰⁷ KMO vrednost adekvatnosti je .673 a Bartlettov test sferičnosti je pokazao statističku značajnost na nivou .001.

Tabela 5.2: Analiza glavnih komponenti životnih stilova mladih – tipični obrasci onoga što je trenutno (ne)poželjno

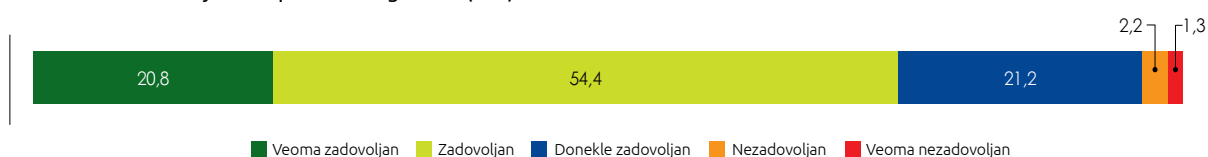
	tradicionalizam	hedonizam	nezavisnost	aktivizam
Jesti zdravo	.618			
Venčati se	.610			
Biti veran	.596	-.418		
Baviti se sportom	.569			
Dobro izgledati	.322	.711		
Nositi firmiranu odeću		.672		.352
Preuzeti odgovornost	.486	-.497		
Imati karijeru			.809	
Diplomirati na univerzitetu			.772	
Biti nezavisan			.478	
Biti aktivan u politici				.746
Učestvovati u građanskim akcijama/inicijativama	.354			.683
Koristiti marihuanu	-.433			.493

Note: Extraction Method: Principal Component Analysis; Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization

Prvi obrazac je u nešto većoj meri prisutan kod devojaka²⁰⁸ nego kod muškaraca, raste sa godinama starosti²⁰⁹, ulaskom u brak ili kohabitaciju²¹⁰ i sa dobijanjem deteta²¹¹. Viši je kod onih koji su religiozni²¹² ali opada sa stepenom obrazovanja roditelja²¹³. Hedonizam je nešto češće prisutan na selu²¹⁴, kod mladića²¹⁵, opada sa godinama starosti²¹⁶ i iznenađujuće, češće je prisutan kod onih koji se definišu u okvirima neke od konfesija²¹⁷. Treći obrazac je povezan sa polom mlade osobe, tako što je češće karakterističan za devojke²¹⁸ i kulturnim kapitalom, tako što raste sa povećanjem obrazovnog nivoa roditelja²¹⁹ i obrazovanjem mlade osobe²²⁰. Poslednji obrazac je karakterističan za mlade koji sebe vide kao ateiste ili agnostike (nereligiozni)²²¹, njegov zanačaj opada sa povećanjem materijalnog položaja mlade osobe²²² i nešto je prisutniji kod manjinskog etničkog dela stanovništva²²³.

Kao što smo videli većina mladih je istakla značaj dobrog izgleda kao poželjne osobine danas, ali je većina i zadovoljna svojim izgledom. Svaka peta mlada osoba je veoma zadovoljna, oko polovine je zadovoljnih, donekle zadovoljnih je opet oko petine, dok je svega 3,5% (veoma) nezadovoljnih svojim izgledom.

Grafikon 5.14: Zadovoljstvo sopstvenim izgledom (u %)

Sa stepenom zadovoljstva sopstvenim izgledom povezan je samo stepen materijalnog blagostanja, i to kao percepcija materijalnog stanja domaćinstva²²⁴ i količina novca kojim mlada osoba raspolaže za svoje potrebe²²⁵.

²⁰⁸ rho=.085**.

²⁰⁹ rho=.078**.

²¹⁰ rho=.094**.

²¹¹ rho=.075*.

²¹² rho=.129**.

²¹³ rho=-.113**.

²¹⁴ rho=-.070*.

²¹⁵ rho=-.069*.

²¹⁶ rho=-.151**.

²¹⁷ rho=.103**.

²¹⁸ rho=.156**.

²¹⁹ rho=.085**.

²²⁰ rho=.205**.

²²¹ rho=-.086**.

²²² rho=-.092**.

²²³ rho=.108**.

²²⁴ rho=-.081**.

²²⁵ rho=-.178**.

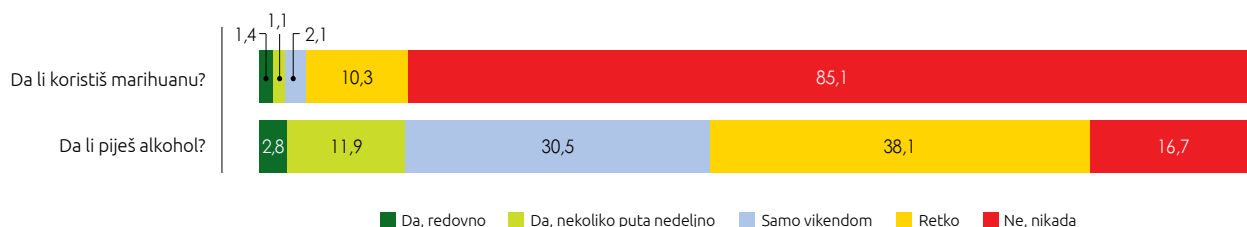
Rizična ponašanja mladih

Rizična ponašanja mladih otkrivaju ono što mladost sa sobom neretko nosi, upuštanje u aktivnosti koje mogu biti štetne po zdravlje i razvoj mlade osobe. Ali pored neželjenih direktnih efekata rizičnih ponašanja, ona sa sobom nose i probleme integracije u društvo mladih, odnosno ometanje ili onemogućavanje adekvatne tranzicije kroz obrazovanje, sferu rada i porodični život. Rizična ponašanja ispitivali smo preko 1. upotrebe štetnih supstanci: cigareta, alkohola i marihuane i stavova prema prihvatljivosti istih; 2. učestvovanja u nasilnim događajima; i 3. seksualne aktivnosti i odnosa prema kontracepciji.

Istraživanja ukazuju da je konzumacija cigareta veoma značajan uzrok više bolesti i posledično smrtnosti; sa pušenjem se počinje u proseku oko punoletstva i brzina stvaranja zavisnosti kod mladih od nikotina je mnogo veća nego kod odraslih (usled fizioloških razlika). Konzumacija cigareta, kao i ostalih oblika rizičnih ponašanja, mladima daje s jedne strane osećaj da su odrasli, a sa druge strane osećaj prihvaćenosti od vršnjačkih grupa (Currie *et al*, 2012: 141). Skoro polovina mladih u Srbiji redovno ili povremeno konzumira cigarete. Cigarete češće konzumiraju mladići nego devojke²²⁶ i konzumacija raste sa godinama starosti²²⁷; značajno češće puše mladi u centralnoj Srbiji nego u Vojvodini a najmanje u Beogradu²²⁸. Upotreba cigareta opada sa rastom materijalnog stanja domaćinstva u kojoj mlada osoba živi²²⁹ ali raste sa raspoloživim prihodima mlade osobe²³⁰. Redovno puši 19,6% (16,3% povremeno) srednjoškolaca, 28,1% (13,8% povremeno) onih koji studiraju dok svakodnevno konzumira cigarete čak 35,6% (15,4% povremeno) onih koji su van procesa obrazovanja – aktivni na tržištu rada²³¹. Poslednji podatak je alarmantan jer ukazuje da više od polovine mladih stekne naviku konzumiranja cigareta dok stigne do završetka obrazovanja.

Situacija sa upotrebom alkohola je na sličnom nivou alarmantnosti. Alkohol predstavlja uzrok preko 60 različitih bolesti i često je u vezi sa drugim oblicima rizičnih ponašanja, poput povređivanja, nasilja, rizične vožnje, i seksualnih odnosa bez zaštite (Currie *et al*, 2012: 151). Skoro polovina (45,2%) mladih redovno konzumira alkohol (makar jednom nedeljno – tokom vikenda) dok tek svaka šesta osoba ne konzumira alkohol uopšte. Čak 14,7% mladih konzumira alkoholna pića više puta nedeljno što je posebno zabrinjavajuće. Upotreba alkohola je češća kod mladića nego kod devojaka²³², češća u Beogradu nego u Vojvodini, dok je na najnižem nivou u centralnoj Srbiji²³³, raste sa raspoloživim prihodima mladih²³⁴ i iznenađujuće, raste sa obrazovnim nivoom roditelja²³⁵.

Grafikon 5.15: Upotreba marihuane i konzumiranje alkohola (u %)

Na sličan način možemo da objasnimo i relativno visok stepen prihvatljivosti konzumacije alkohola. Tek manje od četvrtine mladih ne smatra da je alkohol prihvatljiv, svaka deseta mlada osoba smatra da je neophodan kanal socijalizacije i konformiranja vršnjacima. Interesantno je da je alkohol prihvatljiviji za mlade u gradu nego za one na selu²³⁶, značajnije prihvatljiviji u beogradskom regionu nego u centralnoj Srbiji i Vojvodini²³⁷, očekivano nešto više mladića nego devojaka su mišljenja da je u redu konzumirati alkohol²³⁸ kao što i prihvaćenost raste sa godinama starosti²³⁹. I ovde se pokazuje interesantna veza sa kulturnim kapitalom, tako što i sa rastom obrazovanja roditelja²⁴⁰ i sa rastom obrazovanja mlade osobe, raste prihvaćenost alkohola²⁴¹. Iako srednjoškolci u manjoj meri smatraju da je alkohol prihvatljiv (56,4%) u ovoj grupi je najviše onih koji smatraju da je alkohol neophodan da bi bio prihvaćen od drugih (13,8%) za razliku od studenata koji u najvećoj meri smatraju da je alkohol prihvatljiv 78,6% (5,9% smatra da je neophodan da bi neko bio prihvaćen). Od onih koji su završili proces obrazovanja, 67,2% smatra da je alkohol prihvatljiv.

²²⁶ $\chi^2=7.47$, $p<.05$, Cramer's $V=.080$.

²²⁷ $\chi^2=21.45$, $p<.001$, Cramer's $V=.096$.

²²⁸ $\chi^2=27.35$, $p<.001$, Cramer's $V=.109$.

²²⁹ $\chi^2=19.01$, $p<.05$, Cramer's $V=.091$.

²³⁰ $\chi^2=17.02$, $p<.05$, Cramer's $V=.096$.

²³¹ $\chi^2=28.61$, $p<.001$, Cramer's $V=.113$.

²³² $\chi^2=93.99$, $p<.001$, Cramer's $V=.285$.

²³³ $\chi^2=39.99$, $p<.001$, Cramer's $V=.131$.

²³⁴ $\chi^2=47.06$, $p<.001$, Cramer's $V=.131$.

²³⁵ $\chi^2=22.025$, $p<.05$, Cramer's $V=.098$.

²³⁶ $\chi^2=9.55$, $p<.05$, Cramer's $V=.091$.

²³⁷ $\chi^2=43.49$, $p<.001$, Cramer's $V=.137$.

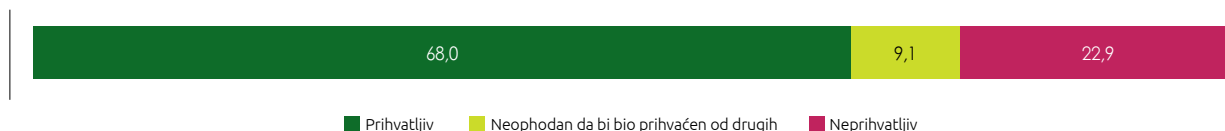
²³⁸ $\chi^2=8.05$, $p<.05$, Cramer's $V=.083$.

²³⁹ $\chi^2=28.42$, $p<.001$, Cramer's $V=.111$.

²⁴⁰ $\chi^2=13.05$, $p<.05$, Cramer's $V=.076$.

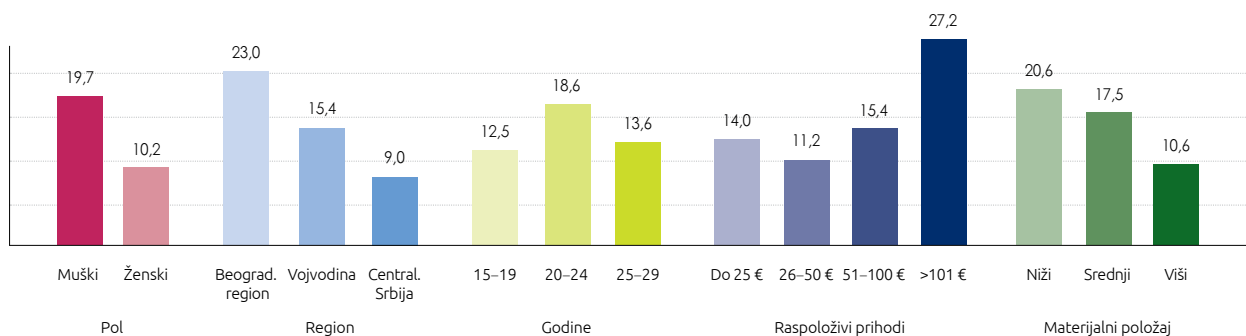
²⁴¹ $\chi^2=13.81$, $p<.05$, Cramer's $V=.111$.

Grafikon 5.16: Prihvatljivost konzimiranja alkohola (u %)

Svaka šesta mlada osoba (14,9%) konzumira marihuanu, od čega 4,6% konzumira redovno, odnosno najmanje jednom nedeljno (makar tokom vikenda). Konzumacija marihuane je gotovo dvostruko viša kod mladića nego devojaka²⁴² i značajno češće prisutna u blizini prestonice²⁴³. Upotreba ove supstance raste sa godinama starosti, ali posle određene granice (oko 25 godine) gubi na popularnosti i opada²⁴⁴. Kao i sa konzumacijom ostalih oblika rizičnih supstanci i upotreba marihuane raste sa raspoloživim prihodima mlade osobe²⁴⁵, i kao i kod konzumacije cigareta, u većoj je meri osobina mladih koji potiču iz domaćinstava sa nižim nivoom materijalnog standarda²⁴⁶.

Grafikon 5.17: Konzumiranje marihuane prema sociodemografskim obeležjima mladih (u %)

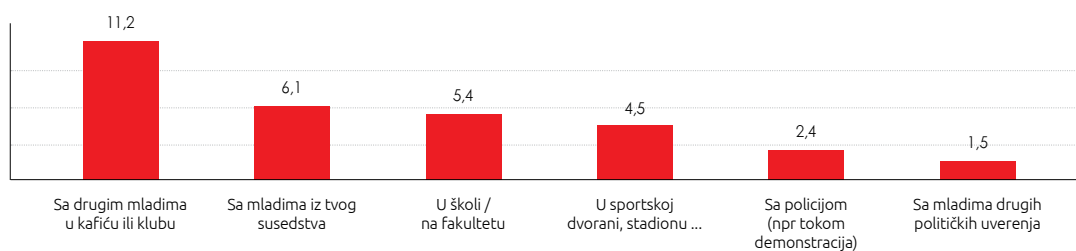
Svi oblici konzumacije štetnih supstanci međusobno su povezani (tabela 5.3). Sa povećanjem učestalosti pušenja, ide i konzumacija alkohola, marihuane i prihvatljivosti alkohola. Ista je situacija i sa konzumacijom marihuane i alkohola.

Tabela 5.3: Stepenn korelacija rizičnih ponašanja

Rho	U kojoj meri koristiš marihuanu	U kojoj meri piješ alkohol	Prihvatljivost alkohola
U kojoj meri pušiš	.250**	.343**	.191**
U kojoj meri koristiš marihuanu		.289**	.145**
U kojoj meri piješ alkohol			.481**

Posebno rizičan oblik ponašanja mladih jeste učestvovanje u nasilnim događajima. Nasilje može ostaviti značajne posledice po fizičko i psihičko zdravlje osobe, ali može dovesti i do zaostajanja u školi, etiketiranju mlade osobe, i ovaj oblik ponašanja značajno korelira sa interpersonalnim problemima (Currie *et al*, 2012: 185). Među mladima u Srbiji njih 16,4% u poslednjih 12 meseci bilo je uključeno u makar jedan oblik nasilja. Najčešći oblik ispoljavanja agresije je prema vršnjacima u klubovima i kaficima, susedstvu, školi i na sportskim događajima. Veoma malo je prilika da se uđe u sukob sa policijom a još manje sa političkim neistomišljenicima.

Grafikon 5.18: Nasilno ponašanje mladih u različitim situacijama

²⁴² $\chi^2=20,03$, $p<.001$, $\Phi=-.134$.

²⁴³ $\chi^2=32,74$, $p<.001$, Cramer's V=.168.

²⁴⁴ $\chi^2=6,42$, $p<.05$, Cramer's V=.074.

²⁴⁵ $\chi^2=23,23$, $p<.001$, Cramer's V=.158.

²⁴⁶ $\chi^2=13,49$, $p<.05$, Cramer's V=.109.

Analize pokazuju da je nasilje prevashodno deo maskulinog miljea, imajući u vidu da je gotovo svaki četvrti mladić (23,9%) protekle godine učestvovao u nekom obliku nasilja, za razliku od svake desete devojke (9%)²⁴⁷. Odrastajući u dominantno patrijarhalnoj kulturi, vršnjačka socijalizacija mladića neretko podrazumeva učestvovanje u vršnjačkim sukobima. U većini oblika nasilja muškarci prednjače, dok se ne razlikuju od devojaka u učestvovanju u nasilju na fakultetu/školi i sa vršnjacima koji imaju drugačije političke stavove. Veća je verovatnoća za mlade na selu da budu makar jednom uključeni u neki od nasilnih događaja nego mladi u gradu²⁴⁸. Nasilje značajno opada sa godinama starosti i najviše je prisutno kod najmlađih, kohorte 15 do 19 godina starosti (26,3%) a najmanje kod onih koji su starosti 25 do 29 godina (8,6%)²⁴⁹. Interesantno je da raspoložive finansije mladih koreliraju sa nasiljem, tako što sa rastom raspoloživih prihoda mlade osobe raste i njena spremnost da se uključi u nasilje²⁵⁰. Najviše nasilja dolazi od strane dece čiji roditelji imaju završenu srednju školu a najmanje od onih čiji roditelji imaju završenu osnovnu školu²⁵¹. Mladi koji pripadaju desnom delu političkog spektra, dvostruko su više uključeni u nasilje od mladih drugih političkih uverenja²⁵². Još jedan dokaz da rizično ponašanje nikad ne ide samo jeste da mladi koji su makar jednom ušli u fizički sukob protekle godine, istovremeno i učestalije puše²⁵³, konzumiraju alkohol²⁵⁴ i marihuanu²⁵⁵.

Seksualni odnosi

Seksualna dekompozicija braka je deo modernizacijskih procesa za koji možemo da kažemo da je u Srbiji završen najverovatnije još tokom socijalizma. Iako je vrednost bračnosti još uvek na visokom nivou (Milić, 2010; Tomanović, 2012) najčešće se seksualni odnosi upražnjavaju pre braka. Među mladima u Srbiji je 20,4% onih koji do sada nisu imali seksualne odnose, 28,4% onih koji su imali seksualne odnose sa samo jednim partnerom/kom, dok je preko polovine (51,2%) mladih imalo više od jednog partnera/ki. Seksualno iskustvo najjače veze pokazuje sa godinama starosti mladih²⁵⁶, tako da kod mladih starosti 15 do 19 godina gotovo polovina (47,1%) nije još uvek imala seksualne odnose, za razliku od onih starosti 20 do 24 (10,9%) i 25 do 29 godina (5,5%). Mladići češće svedoče o tome da su imali seksualna iskustva od devojaka²⁵⁷, a najranije u seksualne odnose ulaze mladi u beogradskom regionu, zatim Vojvodini a nešto kasnije u centralnoj Srbiji²⁵⁸. Sa rastom nivoa obrazovanja roditelja, mladi pokazuju viši stepen seksualne slobode jer su njihova iskustva u manjoj meri vezana za samo jednog partnera²⁵⁹.

Seksualni odnosi mladih često podrazumevaju rizike od neželjene trudnoće i polno prenosivih bolesti imajući u vidu da trećina mladih koji imaju seksualne odnose nikada ne koriste kontracepciju, a još trećina koristi ih ponekad. Imajući u vidu da seksualno obrazovanje nije deo školskih kurikuluma, ne čudi podatak da gotovo svaka deseta mlada osoba starija od 15 godina ne zna šta je kontracepcija (u uzrasnoj grupi od 15 do 19 godina čak 15,9% mladih ne zna šta je kontracepcija).

Grafikon 5.19: Korišćenje kontracepcije mladih koji su do sada imali seksualna iskustva

Kontraceptivne metode češće koriste devojke nego mladići²⁶⁰. Za znanje i svest o prednostima kontracepcije, izvesne veze pokazuje kulturni kapital mlade osobe i roditelja. Naime, sa rastom nivoa obrazovanja mlade osobe²⁶¹ i nivoa obrazovanja majke²⁶² češće su upotrebe kontraceptivnih metoda kod mladih.

²⁴⁷ $\chi^2=48.26$, $p<.001$, $\Phi=-.202$.

²⁴⁸ $\chi^2=3.79$, $p<.05$, $\Phi=-.059$.

²⁴⁹ $\chi^2=45.18$, $p<.001$, Cramer's $V=.195$.

²⁵⁰ $\chi^2=15.39$, $p<.05$, Cramer's $V=.127$.

²⁵¹ $\chi^2=6.01$, $p<.05$, Cramer's $V=.072$.

²⁵² $\chi^2=18.68$, $p<.001$, Cramer's $V=.128$.

²⁵³ $\chi^2=15.34$, $p<.001$, Cramer's $V=.115$.

²⁵⁴ $\chi^2=50.71$, $p<.001$, Cramer's $V=.209$.

²⁵⁵ $\chi^2=13.10$, $p<.001$, $\Phi=.109$.

²⁵⁶ $\chi^2=287.45$, $p<.001$, Cramer's $V=.353$.

²⁵⁷ $\chi^2=65.05$, $p<.001$, Cramer's $V=.238$.

²⁵⁸ $\chi^2=54.85$, $p<.001$, Cramer's $V=.154$.

²⁵⁹ $\chi^2=16.38$, $p<.05$, Cramer's $V=.085$.

²⁶⁰ $\chi^2=12.95$, $p<.05$, Cramer's $V=.119$.

²⁶¹ $\chi^2=22.12$, $p<.05$, Cramer's $V=.148$.

²⁶² $\chi^2=12.90$, $p<.05$, Cramer's $V=.085$.

Diskusija

Najprisutniji vid zabave tokom slobodnog vremena za mlade je slušanje muzike, koje najčešće nije zasebna aktivnost, jer muzika čini sastavni deo svakodnevice, i to kako tokom slobodnog vremena, tako neretko i tokom rada (učenja, pauze, na putu do posla/škole). Mladi u Srbiji imaju sličan redosled prioriteta u okolici kao i mladi iz regiona, koji idu od muzike, preko druženja, gledanja filmova, sportskih aktivnosti do čitanja kao najmanje resprostranjene prakse. Analize upućuju da su stratifikacijske razlike značajne kod nekih aktivnosti. Sa povećanjem obrazovnog nivoa roditelja, mladi će češće čitati i družiti se. Druženje je povezano sa raspoloživim prihodima i materijalnim stanjem domaćinstva, što ukazuje da je socijalni kapital jednim delom posredovan ekonomskim kapitalom. Sa odrastanjem i ulaskom u uloge zaposlene osobe, supružnika/partnera i roditelja, menjaju se obrasci potrošnje slobodnog vremena u pravcu manje vremena za najveći broj aktivnosti. Posebno opadaju druženje i one aktivnosti koje su strukturisane, a polako počinju da dominiraju one koje su centrirane oko kuće i koje ne zahtevaju poseban angažman, poput odmora uz televiziju.

Iako definitivno govorimo o populaciji koja je rođena u svetu interneta, iako ga najveći broj mladih aktivno upotrebljava, televizija još uvek nije izgubila na značaju, jer mladi najčešće kombinuju ova dva medija za praćenje najrazličitijih sadržaja. Ono što mladi prate na internetu i televiziji izražava njihove različite ukuse, predstavlja značajan izvor informacija, zadovoljstva i simbolički resurs za izgradnju identiteta. Na toj liniji je moguće uočiti nekoliko značajnih razlika među mladima. Sa povećanjem kulturnog kapitala roditelja, opada slušanje narodne i pop-muzike, kao i gledanje rijaliti emisija. Sa rastom ličnog kulturnog kapitala, raste praćenje političkih debata i opada gledanje rijaliti programa, dok sa rastom materijalnog položaja, raste zainteresovanost za vesti. Mladi u gradu češće prate dokumentarne i naučne emisije, a na selu domaće filmove, rijaliti emisije, sportske programe i narodnu muziku. Sa godinama, mladi polako prelaze sa zabavnih sadržaja na informativne i političke emisije.

Pristup internetu svedoči da je digitalni jaz među populacijom mladih najverovatnije prevaziđen. Razlike se javljaju u načinu korišćenja interneta. Sa rastom ličnog i porodičnog kulturnog kapitala, materijalnog stanja domaćinstva u kojem mlada osoba živi, raste raznovrsnost upotrebe internet sadržaja. Ta raznolikost podrazumeva da se internet češće koristi u poslovne svrhe, informisanje, komunikaciju i upotrebu onlajn finansijskih servisa. Na taj način internet diferencira mlade prema stepenu u kojem će moći da iskoriste njegove mogućnosti.

Na osnovu onog što vide kao moderno i onog što vide kao *pasé*, mladi se diferenciraju u četiri grupe: na one koji su *tradicionalni* i streme porodičnom životu i stabilnosti, na *hedoniste* koji žele da žive slobodno od okova društvenih normi i da lepo izgledaju, na mlade *upućene na karijeru* i ostvarivanje materijalne nezavisnosti kroz obrazovanje i zaposlenje i na *aktiviste*. Obrazac *nezavisnosti* postaje prisutniji sa povećanjem kulturnog kapitala (ličnog i porodičnog) mlade osobe. Aktivizam je nešto češće strategija mladih koji potiču iz porodica nižeg materijalnog položaja.

Podaci ukazuju da se mladi, po stepenu rizičnih oblika ponašanja, ne razlikuju u velikoj meri od mladih iz regiona. Upotreba cigareta i marihuane je veća kod mladih koji žive u domaćinstvima nižeg materijalnog položaja, i kod onih mladih koji imaju više novca na raspolaganju za sopstvene potrebe. S druge strane, prihvaćenost alkohola raste sa kulturnim kapitalom roditelja i mlade osobe. Nasilno ponašanje je u najvećoj meri stvar mladića, i ređe je praksa mladih čiji roditelji imaju najniže ili najviše obrazovanje. Analize potvrđuju značajnu povezanost svih oblika rizičnih ponašanja, što upućuje na opasnost od ulaska u začarani krug iz kojeg je teško izaći i ostvariti potencijale.

POVERENJE, STAVOVI I VEROVANJA

Uvod

Za solidnu integrisanost društva, neophodno je prihvatanje univerzalističkih vrednosti koje nadilaze pojedinca i uske grupe, međusobno poverenje i delanje koje nema za cilj isključivo sopstveni interes, već i uticaj na širu zajednicu. Imajući upravo stepen integrisanosti jednog društva na umu, Robert Putnam definiše socijalni kapital kao „karakteristiku društvenog života – izraženu kroz mreže, norme i poverenje, koje omogućavaju učesnicima efikasnije zajedničko delanje za ostvarivanje zajedničkih ciljeva” (Putnam 1995: 664-665). On prepoznaje tri značajna elementa socijalnog kapitala: 1. mreže, odnosno socijalne odnose u koje ljudi ulaze i koji mogu biti povremeni ili stalni, 2. norme, odnosno pravila koja definišu društvene odnose i oko kojih može postojati opšta saglasnost, ali i nesaglasnost i sukob i 3. poverenje koje podrazumeva očekivanja da će se svi akteri ponašati na određeni način. Po njemu, socijalni kapital nije samo (ili nije prvenstveno) stvar pojedinca već karakteristika čitavog društva. Društva mogu imati više ili manje socijalnog kapitala i samim tim biti manje ili više solidarna. U društvima u kojima postoje razgranate mreže solidarnosti (uglavnom preko (ne)formalnih udruženja), u kojima se poštuju norme u čijim osnovama stoje univerzalističke vrednosti, u njima postoji i visok stepen generalizovanog poverenja u ljude i posebnog poverenja u institucije. U takvim društvima predvidljivost društvenog života je na visokom nivou. S druge strane u društvima u kojima je rad institucija nepredvidiv, solidarnost zasnovana prvenstveno na srodničkom i prijateljskom povezivanju, što dovodi do jačanja partikularnih interesa i slabog utemeljenja univerzalističkih normi, poverenje i u ljude i u institucije je slabo.

Sa niskim stepenom poverenja da institucije rade u opštu korist, malo je verovatno da će se građani na njih oslanjati. Istraživanja na nacionalnim uzorcima inače pokazuju nizak stepen poverenja u institucije i organizacije u poređenju sa zemljama Evropske unije (Stanojević, Stokanić, 2014). Iste analize otkrivaju da odnos poverenja u instance vlasti i građanskih normi često ima obrnut smer korelacije. Sa višim poverenjem u vladu, parlament, sudstvo i političke partije, ide smanjeno prihvatanje univerzalističkih građanskih normi implicirajući da se poverenje ovim instancama poklanja usled partikularnih interesa a na štetu opštih (Ibid: 196). Isto istraživanje pokazuje da učestvovanje u radu građanskih udruženja, ne dovodi do povećanja prihvatanja univerzalističkih normi čiji je stepen prihvatanja među najnižim u Evropi. To znači da mladi koji su društveno aktivni, ne razvijaju sa tom aktivnošću i viši stepen odgovornosti prema opštem dobru. Kao što je Putnam i predvideo, postsocijalistička društva će, usled promene osnova legitimiteta i logike društvene integracije, proći kroz period niskog poverenja, partikularnosti interesa i normi i relativno niskog stepena participacije u aktivnostima koje su za opšte dobro (Putnam, 1993).

Analiza

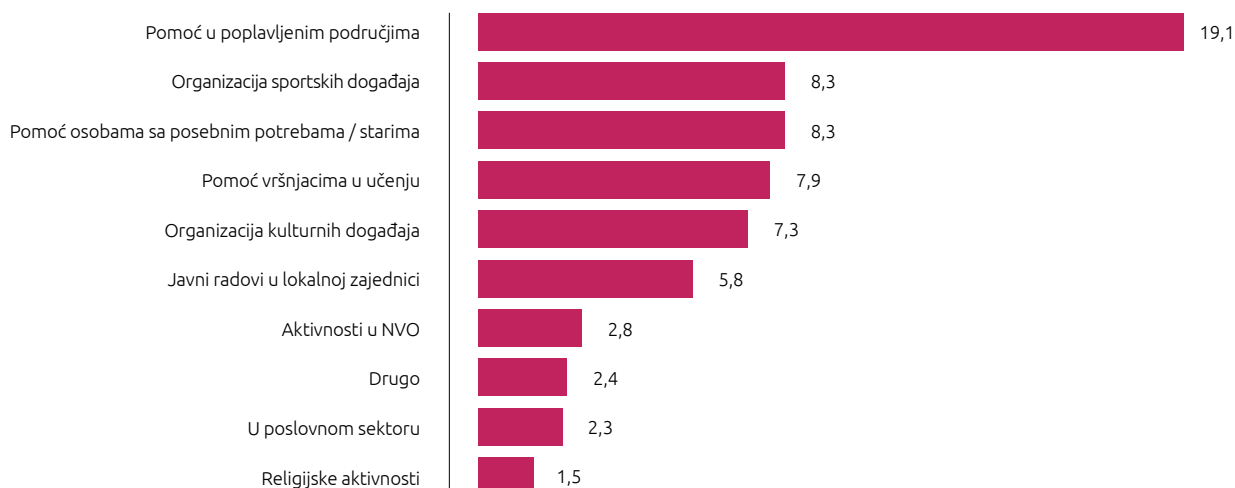
Participacija

Kao prvi element socijalnog kapitala proverićemo stepen i razloge participacije u različitim udruženjima i aktivnostima koje su društveno korisne, a koje su na dobrovoljnoj osnovi (volenterski rad). Dve od pet mladih osoba (39,4%) su u poslednjih dvanaest meseci bile uključene u neku volentersku aktivnost.²⁶³

Posmatrano prema tipu aktivnosti i tipu organizacije u koje su mladi bili uključeni u poslednjih dvanaest meseci, vidimo da je svaka peta mlada osoba u Srbiji bila solidarna sa stanovništvom koje je pretrpelo posledice poplava. Te aktivnosti su uključivale kako direktno otklanjanje pretnje od daljih poplava (pravljenje nasipa), otklanjanje posledica poplava (raščišćavanje područja), tako i prikupljanje i distribuiranje humanitarne pomoći ugroženim osobama.

²⁶³ Treba imati u vidu da je učešće u dobrovoljnom radu na nešto višem od uobičajenog nivoa s obzirom da je u ispitivanom periodu došlo do masovnih poplava a veliki deo populacije (mladih) se angažovao u sprečavanju daljih izlivanja reka i otklanjanja posledica. Učešće mladih koji su u proteklih 12 meseci učestvovali u nekoj od volenterskih aktivnosti, isključujući rad oko poplavljenih područja, iznosi 28,8%.

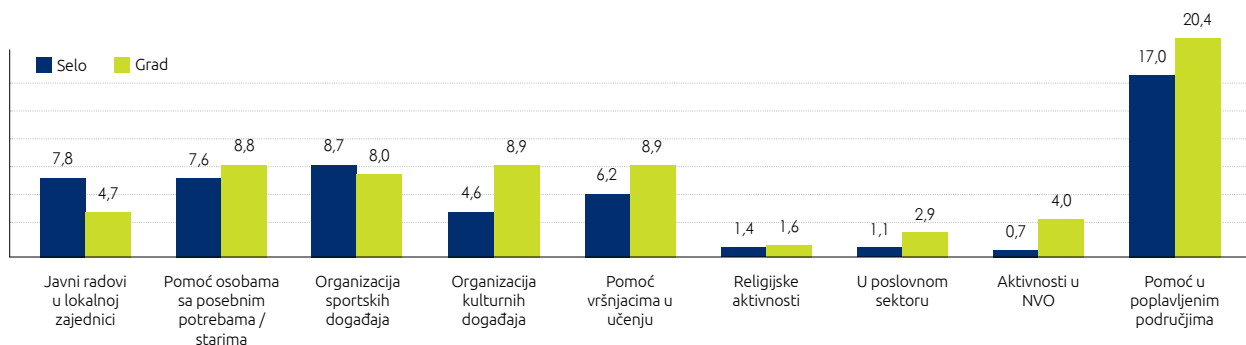
Grafikon 6.1: Stepen aktivnosti mladih u različitim organizacijama i neformalnim situacijama (u %)

Mladi su podjednako uključeni u organizaciju sportskih događaja i pomoći osobama sa posebnim potrebama/starima. Prilično je nisko učešće mladih koji su aktivni u okviru nekog udruženja građana (uključujući i religijske aktivnosti), što implicira da je NVO sektor još uvek nedovoljno razvijen i inkluzivan.

Kad je reč o vezi između sociodemografskih osobina mladih i tipovima aktivnosti, primećujemo da javne radove u lokalnoj zajednici češće obavljaju mladi na selu nego u gradu²⁶⁴ i češće mladići nego devojke²⁶⁵. U organizovanju sportskih događaja, ponovo prednjače mladići nad devojka²⁶⁶, i ova aktivnost opada sa godinama²⁶⁷. U iste događaje nešto češće su uključeni mladi čiji roditelji imaju završeno visoko obrazovanje²⁶⁸, ali istovremeno sa povećanjem materijalnog položaja domaćinstva raste i učestvovanje mladih u ovim aktivnostima²⁶⁹. U odnosu na region, u tim aktivnostima najčešće učestvuju deca iz centralne Srbije, zatim Vojvodine a najmanje iz beogradskog regiona.

Grafikon 6.2: Stepen aktivnosti prema mestu stanovanja (u %)

Organizacija kulturnih dešavanja češće se dešava u gradu nego na selu tako da su i mladi iz urbanih područja uključeni u ovaj tip aktivnosti²⁷⁰. U odnosu na stepen obrazovanja, najaktivniji su mladi koji su još uvek u procesu obrazovanja, a zatim oni sa završenim fakultetom, dok je među onima sa nižim obrazovanjem značajno manje volontera²⁷¹. Na sličan je način povezano i obrazovanje roditelja i organizovanje kulturnih dešavanja – mladi čiji roditelji imaju završen fakultet spremniji su da se uključe u ovaj oblik aktivnosti²⁷².

²⁶⁴ $\chi^2=5.01$, $p<.05$, $\Phi=-.065$.

²⁶⁵ $\chi^2=11.12$, $p<.05$, $\Phi=-.097$.

²⁶⁶ $\chi^2=11.27$, $p<.05$, $\Phi=-.097$.

²⁶⁷ $\chi^2=16.67$, $p<.001$, Cramer's V=.119.

²⁶⁸ $\chi^2=8.92$, $p<.05$, Cramer's V=.088.

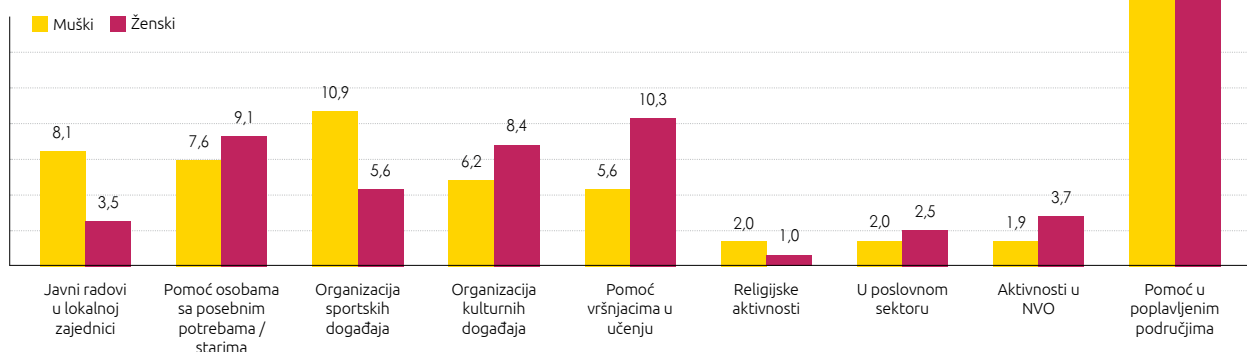
²⁶⁹ $\chi^2=6.34$, $p<.05$, Cramer's V=.074.

²⁷⁰ $\chi^2=7.58$, $p<.05$, $\Phi=.080$.

²⁷¹ $\chi^2=17.30$, $p<.05$, Cramer's V=.122.

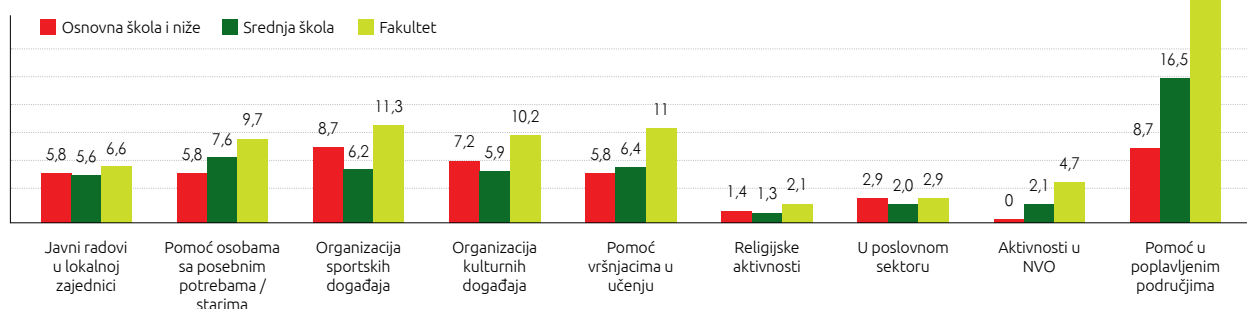
²⁷² $\chi^2=16.67$, $p<.001$, Cramer's V=.119.

Grafikon 6.3: Stepen aktivnosti prema polu (u %)

Pomoć u učenju značajno više su spremne da pruže devojke od mladića²⁷³. Sa rastom obrazovnog nivoa roditelja, mlade osobe su voljnije da vršnjacima pomognu oko učenja²⁷⁴, a to važi i za one mlade čija su domaćinstva najbolje materijalno obezbeđena²⁷⁵. Imajući u vidu da se kulturni kapital porodice u velikoj meri prenosi sa generacije na generaciju, deca bolje obrazovanih roditelja češće i imaju više znanja koje mogu da podele sa vršnjacima. Na sličan način, osobine mladih povezane su i sa aktivnostima u NVO. Češće su devojke u njima aktivne²⁷⁶, i sa rastom obrazovnog postignuća roditelja raste i stepen aktivizma²⁷⁷. Dodatno, mladi na selu su značajno na nižem nivou uključeni u rad NVO²⁷⁸ od njihovih vršnjaka u gradu.

Grafikon 6.4: Stepen aktivnosti prema obrazovnom nivou roditelja (dominacijski princip, u %)

Kada je reč o solidarnosti koju su mladi pokazali prilikom poplava, analize ukazuju da se stepen uključenosti u aktivnosti povećavao sa obrazovnim statusom roditelja mladih²⁷⁹ i sa obrazovnim statusom same mlade osobe²⁸⁰. Najaktivniji su bili mladi koji su u procesu školovanja (studenti 25,5%, srednjoškolci 19,4%) nešto manje oni sa završenim fakultetom (17,3%) i srednjom školom (16,4%) a najmanje oni sa osnovnom školom (9,7%). Treba biti oprezan u tumačenju navedenih podataka, jer u određenim slučajevima ne manjka motivacije da se bude društveno koristan, već manjkaju osnovne pretpostavke društvene participacije. Resursi (vreme, infrastruktura, novac, organizacija) nejednako su raspoređeni unutar društva i njima mladi koji pripadaju različitim segmentima populacije, nemaju podjednak pristup. Tako će mladi koji žive u boljim materijalnim uslovima, čiji roditelji imaju više obrazovanje, koji žive u urbanim područjima, imati više šansi da se uključe u različite aktivnosti, budu društveno korisni, ali i sami prošire svoje socijalne mreže.

Interesantno je da ideološka pozicija mladih osoba utiče na njihov stepen solidarnosti. Prilikom pomenute prirodne nepogode koja je zahvatila Srbiju 2014. godine, značajno više²⁸¹ su se angažovali mladi koji sebe vide na levom delu spektra političkih ideologija (njih 31,7%) nešto manje oni koji su u ideološkom centru (21,1%) a najmanje oni koji su na desnici (13,6%) i koji su ideološki neopredeljeni (13,5%). Ti podaci ukazuju na dve stvari. Prvo da ideologija jeste značajan faktor društvenog delanja, i drugo da je solidarnost na levoj u većoj meri aktualizovana nego na desnici gde je solidarnost u većoj meri deo imaginarnog poistovećivanja sa kolektivitetom – nacijom.

²⁷³ $\chi^2=9.16$, $p<.05$, $\Phi=.088$.

²⁷⁴ $\chi^2=7.61$, $p<.05$, $\Phi=.081$.

²⁷⁵ $\chi^2=7.37$, $p<.05$, Cramer's $V=.080$.

²⁷⁶ $\chi^2=3.81$, $p<.05$, $\Phi=.057$.

²⁷⁷ $\chi^2=8.35$, $p<.05$, Cramer's $V=.085$.

²⁷⁸ $\chi^2=11.12$, $p<.001$, $\Phi=.097$.

²⁷⁹ $\chi^2=21.20$, $p<.001$, Cramer's $V=.135$.

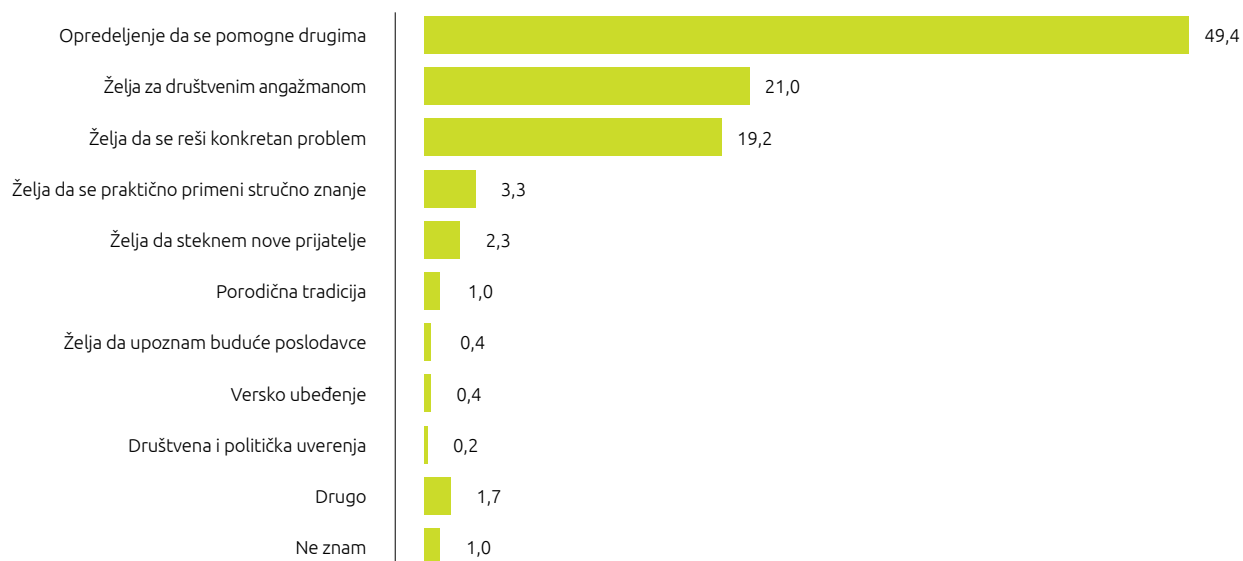
²⁸⁰ $\chi^2=8.13$, $p<.05$, Cramer's $V=.084$.

²⁸¹ $\chi^2=23.07$, $p<.001$, Cramer's $V=.143$.

Vrednosti na još jedan način utiču na stepen aktivizma. Naime, mladi koji su se izjasnili kao nereligiozni, značajno su češće uključeni u rad nevladinih organizacija (11,1% nasuprot 2,2% religioznih²⁸²). Mlade nereligiozne osobe su značajnije bile angažovane u pomoći ugroženima od poplava i u akcijama zaštite od daljih poplava (30,6% za razliku od 18,4% onih koji se identifikuju u konfesionalnim okvirima²⁸³). Ne postoji nijedna aktivnost u kojoj su mladi koji su se konfesionalno odredili, prednjačili.

Od motiva koji ih vode prilikom volontiranja, mladi su najčešće birali tri. Prva dva izražavaju njihov direktan odnos prema zajednici (želja da se pomogne i da se participira) a treći ima i instrumentalnu crtu (iako ne nužno egoističku) da se konkretan problem reši. Prilično je malo učešće onih koji volontiraju da bi upoznali buduće poslodavce ili da bi stekli nove prijatelje. Takve vrste motivacija upućuju na neinstrumentalnost tih aktivnosti koje su vođene željom da se bude od pomoći drugim ljudima i društveno koristan.

Grafikon 6.5: Razlozi angažmana mladih u volonterskim aktivnostima (u %)

U situaciji u kojoj su mladi u velikoj meri atomizovani i upućeni uglavnom na svoje neformalne veze i najuže krugove ljudi, može se reći da postoji želja da se ove mreže prošire, da se iskorači izvan ovih uskih okvira i ostvari kohezivnost i solidarnost na višem nivou društvenosti.

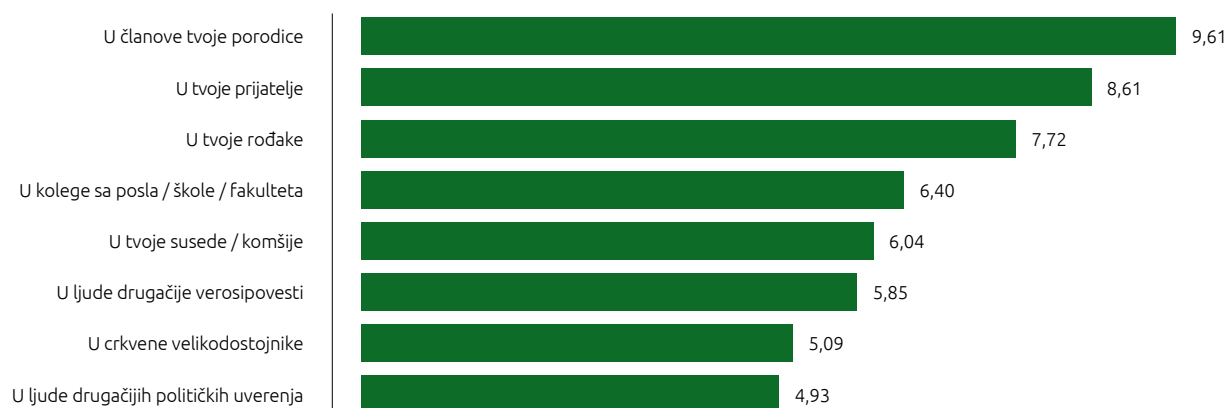
Poverenje

Poverenje u različite kategorije ljudi među mladima u Srbiji, pokazuje da sa udaljenošću socijalnih relacija dolazi do smanjenja stepena poverenja koje ljudi gaje jedni prema drugima. Najveći stepen poverenja mladi imaju u članove svoje porodice, gde postoji gotovo apsolutno poverenje. Interesantno je da su druga kategorija ljudi u koje mladi imaju najviše poverenja njihovi prijatelji, a tek na trećem mestu su njihovi rođaci. Ovaj nalaz još jednom potvrđuje zaključke drugih istraživanja da su procesi modernizacije doveli do stavljanja mreže prijatelja na mnogo značajnije mesto od šireg srodničkog sistema (Milić, 2004; Tomanović, 2008a). Najmanje je poverenja u ljude koji su drugačijih političkih uverenja. To je istovremeno i jedini rezultat koji je ispod granice nepoverenja (skor 5 označava sredinu). Interesantan je nalaz da postoji relativno nisko prosečno poverenje u crkvene velikodostojnike. Kada detaljnije pogledamo podatke, standardna devijacija na ovom pitanju iznosi 3,01, upućujući da su mladi bili značajno podeljeni na one koji imaju veoma visok stepen poverenja i one sa veoma niskim poverenjem u crkvene velikodostojnike.

²⁸² $\chi^2=19.99$, $p<.001$, $\Phi=-.131$.

²⁸³ $\chi^2=6.48$, $p<.05$, $\Phi=-.075$.

Grafikon 6.6: Stepen poverenja u različite osobe (prosečan skor)

Kad je reč o sociodemografskim osobinama mladih i poverenju, rezultati su pokazali da je poverenje u kolege sa posla ili iz škole značajnije prisutnije²⁸⁴ kod mladih koji su završili fakultet u odnosu na mlade koji imaju završenu srednju ili osnovnu školu²⁸⁵. Produženo školovanje povećava krug prijatelja i jača povezujući (*bridging*) i premošćujući (*linking*) socijalni kapital, tako da prijatelji na poslu i poznanici stečeni tokom procesa obrazovanja, postaju sve značajnije osobe od poverenja. U stepenu poverenja u prijatelje značajne razlike se pojavljuju kod mladih u odnosu na mesto gde žive, radni status i stepen završenog obrazovanja (onih koji nisu u procesu obrazovanja). Naime, mladi koji žive u gradu, imaju više poverenja u svoje prijatelje u odnosu na mlade koji žive na selu²⁸⁶. Socijalne mreže u gradu više su zasnovane na prijateljskim a manje na srodničkim i susedskim vezama. Oni koji su nezaposleni, imaju manje poverenja u prijatelje od onih koji su zaposleni ili neaktivni (u procesu obrazovanja).²⁸⁷ Taj nalaz otvara pitanje mogućih različitih očekivanja (pozajmice, pomoć oko zaposlenja) od prijatelja koja za mlade koji su u nezavidnoj poziciji na tržištu rada, dovode do smanjivanja poverenja u odnosu na mlade koji su zaposleni ili se školuju, tako da je pritisak na prijateljske mreže niži a odnos nešto drugačiji. Poređenje mladih koji su završili osnovnu ili srednju školu u odnosu na one koji su završili fakultet, ukazuje na nešto viši stepen poverenja u prijatelje kod visokoobrazovanih²⁸⁸, što je u skladu sa nalazom da produženo školovanje vodi do povećavanja kruga prijatelja i uspostavljanja bližih odnosa sa njima.

Stepen poverenja u rođake i susede varira jedino u odnosu na stepen obrazovanja roditelja mlade osobe. Naime kod onih mladih čiji roditelji imaju završenu osnovnu ili srednju školu, nešto je viši stepen poverenja i u susede i u rođake nego kod mladih čiji su roditelji završili fakultet.²⁸⁹

Kada je reč o razlikama u stepenu poverenja prema ljudima koji pripadaju drugim religijama i koji imaju drugačija politička uverenja, pokazuje se da su devojke manje nepoverljive od mladića²⁹⁰. Iznenađuje podatak da mladi koji su u donjoj trećini na skali materijalnog položaja, imaju viši stepen poverenja u ljude drugačijih religijskih uverenja od onih koji su na sredini i na vrhu iste skale.²⁹¹

²⁸⁴ Rezultati t-testa ukazuju da se mladi koji su završili fakultet (M=6,81, SD=2,12) značajno razlikuju (t=-3,29, df=561, p<.001) od mladih koji imaju završenu srednju ili osnovnu školu (M=6,81, SD=2,12).

²⁸⁵ Na ovom mestu smo spojili kategorije mladih sa (ne)završenom osnovnom i srednjom školom zbog malo slučajeva mladih koji pripadaju prvoj kategoriji.

²⁸⁶ Rezultati t-testa ukazuju da se mladi iz grada (M=8,75, SD=1,58) značajno razlikuju (t=-3,37, df=779,45, p<.05) od mladih sa sela (M=8,39, SD=1,87).

²⁸⁷ Jednofaktorska analiza varijanse je pokazala da postoje značajne statističke razlike između grupa mladih u odnosu na njihov radni status. Imajući u vidu da je poređenje grupa ukazalo na nehomogenost varijansi (Leven's statistics <.05) korišćena je alternativna Brown-Forsythe mera koja je ukazala na statističku značajnost modela (4,56, p<.001). Posthoc Tamhane testom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između onih koji su nezaposleni (M=8,17, SD=2,18) i onih koji su zaposleni (M=8,67, SD=1,65) i neaktivni (M=8,74, SD=1,58).

²⁸⁸ Rezultati t-testa ukazuju da se mladi koji su završili fakultet (M=8,82, SD=1,30) značajno razlikuju (t=-3,29, df=561, p<.001) od mladih koji imaju završenu srednju ili osnovnu školu (M=8,39, SD=1,93).

²⁸⁹ Mereno t-testom, rezultati ukazuju da se mladi čiji roditelji imaju najviše obrazovanje niže od fakultetskog (M=7,81, SD=2,02) značajno razlikuju (t=-3,10, df=505,34, p<.05) od mladih čiji roditelji imaju završen fakultet (M=7,52, SD=2,27) u stepenu poverenja u svoje rođake. Sličan rezultat se dobija i kada se posmatra nivo poverenja u susede gde se mladi čiji roditelji imaju najviše obrazovanje niže od fakultetskog (M=6,22, SD=2,57) značajno razlikuju (t=3,23, dg= 1144, p<.05) od mladih čiji roditelji imaju završen fakultet (M=5,7, SD=2,58).

²⁹⁰ Mereno t-testom, rezultati ukazuju da se mladići (M=4,78, SD=2,41) značajno razlikuju (t=-2,04, dg= 1068, p<.05) od devojaka (M=5,08, SD=2,36) po stepenu poverenja koje imaju prema ljudima drugačijih političkih pogleda. Sličan rezultat se dobija i kada se posmatra nivo poverenja u ljude drugačije verosipovesti gde rezultati ukazuju da se mladići (M=5,63, SD=2,37) ponovo značajno razlikuju (t=-3,23, dg= 1093, p<.05) od devojaka (M=6,08, SD=2,37).

²⁹¹ Jednofaktorska analiza varijanse je pokazala da postoje značajne statističke razlike između grupa (F=6,11, p<.05). Posthoc Scheffe testom je utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između onih koji su u donjoj trećini na skali materijalnog položaja (M=6,43, SD=2,39) i onih koji su u sredini skale (M=5,10, SD=2,24) i na vrhu skale (M=4,68, SD=2,41).

Svi mladi u narativima ističu značaj ljudi unutar svoje porodice na koje mogu da se oslone u svakom trenutku. Prvi izbor mladima je ili porodica kao grupa ili roditelji i braće i sestre. Razlozi zašto se poverenje stiče i ostaje unutar porodice su s jedne strane iskrenost i otvorenost koje postoje unutar porodičnog polja, a sa druge, nemogućnost da se i približno slični odnose ostvare sa drugim ljudima. Očekivanja od drugih ljudi neretko vode razočarenjima i povlačenjima koji objašnjavaju veoma visok stepen generalnog nepoverenja u ljude (Stanojević, Stokanić, 2014).

Pa, mami mogu sve da kažem, i tati. Imam sa njima baš otvoren odnos, i znam da mi ništa neće reći, neće krenuti da viču ili tako nešto, nego će sedeti sa mnom i pričati najnormalnije. Imamo nekako baš otvoren odnos jer su oni mladi roditelji. Sasvim nam je nekako otvoren odnos baš. I razumeju sve.

(učenica srednje škole, 17, predgrađe Beograda)

Iskreno, imam jedan krug ljudi u koje imam poverenja, a u ove sve ostale, ne. U suštini, ima mnogo više onih u koje nemam poverenja.

(pravnik, 24, pripravnik u advokatskoj kancelariji, mali grad)

Porodični odnosi se vide kao jedini odnosi koji su bezinteresni, dok čak i odnosi sa prijateljima, susedima i rođacima mogu počivati na interesima, koji u nekom trenutku mogu dovesti u pitanje poverenje.

Možeš li da mi kažeš u koga imaš najviše poverenja?

I: U majku i oca. ... Njima mogu sve da kažem.

K: A u koga imaš najmanje poverenja?

I: U komšiju. Šalim se. Ne znam... U današnje vreme i najbliži gleda da te prevari, a onoga koga uopšte ne poznaješ, on će pre da ti izađe u susret.

(nezaposlen, 21, SS, mali grad)

Najmanje je poverenja u one ljude sa kojima je odnos zasnovan na formalnim vezama: kolegama i poslovnim saradnicima. Ovi formalni odnosi neretko vode i ka neformalnim, stvarajući ponekad konflikt između formalnih zahteva na poslu ili školi i lične lojalnosti. Imajući u vidu da su osobe u ovom odnosu u svojevrsnoj konkurenciji (oko ocena, napredovanja na poslu), sukob ove dve sfere najčešće vodi gubitku poverenja u privatnim odnosima.

U koga imaš najviše poverenja?

Majka i sestra. Oni su najiskreniji, uvek mi daju najiskrenije mišljenje, jer prijateljstva prava danas definitivno ne postoje. Svakim danom se u to sve više uveravam. ... Evo, baš konkretno sa fakulteta imam dosta koleginica koje su sve tu dok njima nešto treba, a kad meni nešto treba niko nije tu da meni pruži pomoć. Možda može da se nađe neka iskrena osoba, pravi neki prijatelj, ali ja nemam tako nešto. Mnogo puta su me drugarice razočarale, i onda mi je možda zbog toga i takvo mišljenje.

(studentkinja, 22, grad srednje veličine)

N: To je porodica.

I: A u koga imaš najmanje poverenja?

N: Možda kolege sa posla.

... Tu samo treba čutati o privatnim stvarima i poslu i to je to. Jedino možda nemam poverenja u njih. Možda i rođaci.

I: Šta je sa rođacima?

N: Pa standardna procedura! Stalno kada se nešto desi, onda tek izbiju problemi na videlo.

I: Rekla si da sa kolegama ne postoje neki bliži odnosi?

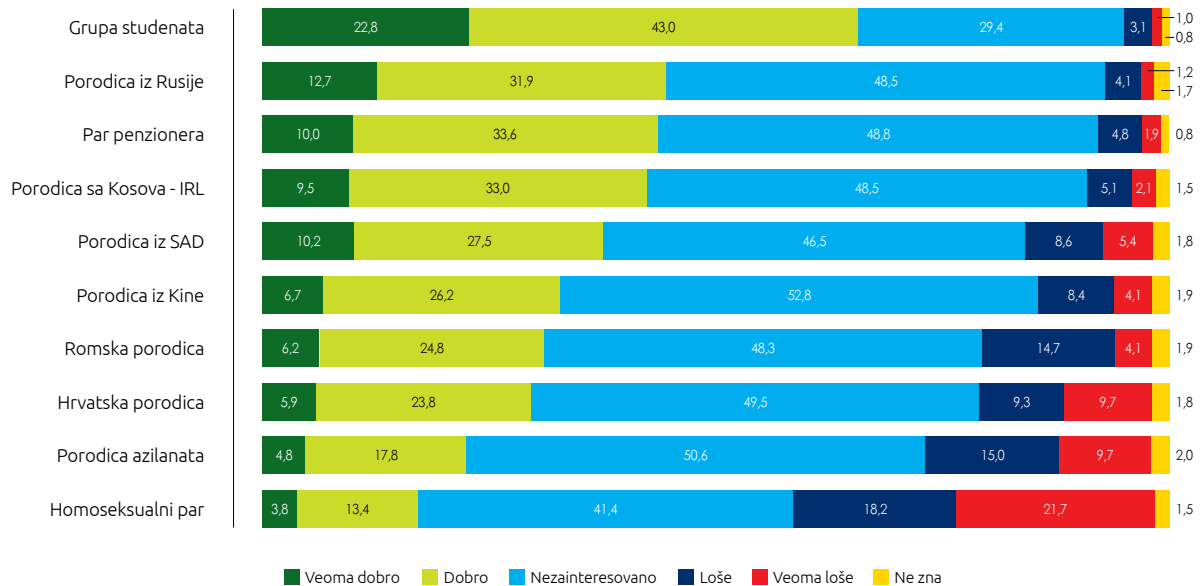
N: Ne postoje, ne, ne. Ništa sad preterano, ali uvek ima tih nekih konflikata između kolega sa posla. Podmetačine i tako to. ... Nego jednostavno kod samog poslodavca ovaj će da prenese ovo, onaj ono i onda bolje oko nekih stvari da čutiš. Gledaš svoj posao i to je to.

(devojka, 27, VŠS, zaposlena pod ugovorom, grad srednje veličine)

Nepoverenje – socijalna distanca

Drugi aspekt socijalne kohezije je stepen distance koju pripadnici društva imaju prema različitim kategorijama ljudi. Ukoliko je distanca velika, mogućnosti kohezije, međusobne saradnje i zajedničkog života su otežani i obrnuto, sa manjom distancom, dolazi do povećanja mogućnosti saradnje i međusobnog poverenja. Da bismo proverili stepen distance, postavili smo ispitanicima pitanje, *kako bi se osećao/la da se u tvoje susedstvo dosele različite kategorije ljudi*.

Grafikon 6.7: Stepen distance prema različitim grupama ljudi (u %)

Rezultati pokazuju da je najmanje distance prema studentskoj populaciji. Imajući u vidu da je značajan deo ispitanika još uvek u procesu obrazovanja, ovakva promena u komšiluku bi mogla biti novi povod za upoznavanje i druženja. Nešto je niži stepen distance prema stanovnicima iz Rusije gde je svega 5% mladih izjavilo da se ne bi osećalo dobro u slučaju da im oni postanu susedi, a slična je situacija i sa parom penzionera i porodicom koja je interno raseljena sa Kosova i Metohije. Već svaka šesta mlada osoba ne bi se osećala dobro da se u blizinu dosele porodica iz SAD ili Kine, a svaka peta ukoliko bi se doselile osobe iz Hrvatske ili romska porodica. Značajna distanca postoji prema azilantima, kojima se protivi svaka četvrta mlada osoba a najveća je zabeležena u slučaju homoseksualaca. Dve od pet mladih osoba osećale bi se loše ukoliko bi se u njihovo susedstvo doselio homoseksualni par.

Odnos prema homoseksualcima je značajano povezan za sociodemografskim osobinama ispitanika, poput pola, stepena obrazovanja, tipa naselja u kojima mladi žive, i stepena obrazovanja roditelja. Naime, devojke imaju niži stepen distance prema homoseksualcima od mladića.²⁹² Ruralna sredina, u kojoj su ljudi u većoj meri tradicionalnih shvatanja, takođe je manje senzibilna za različite seksualne orijentacije i to potvrđuje nalaz da su mladi u gradu u većoj meri spremni da prihvate homoseksualce u svoje susedstvo.²⁹³ Sa povećanjem obrazovanja roditelja²⁹⁴, ali i ličnog obrazovnog postignuća²⁹⁵ dolazi do značajnije manje distance prema homoseksualcima.

Kada je reč o socijalnoj distanci prema azilantima, ljudima iz Hrvatske i Romima, analize pokazuju da su prema svima devojke značajnije tolerantnije od mladića.²⁹⁶ Stepem obrazovanja roditelja ne upućuje na razlike u distanci, ali su obrazovanje mladih i mesto u kojem žive, povezani sa nivoom isključivosti prema azilantima i ljudima iz Hrvatske. Naime, mladi koji su završili osnovnu ili srednju školu, imaju izraženiju distancu prema obe kategorije ljudi od mladih

²⁹² Mereno t-testom, rezultati pokazuju da se mladići (M=3.67, SD=1.09) značajno razlikuju (t=8.62, df= 1123.68, p<.05) od devojaka (M=3.13, SD=1.01).

²⁹³ Rezultati t-testa ukazuju da postoje značajne statističke razlike (t=6.56, df= 1133.68, p<.001) između mladih sa sela (M=3.68, SD=1.06) i onih iz grada (M=3.25, SD=1.07).

²⁹⁴ Rezultati t-testa kojima su merene razlike između mladih čiji roditelji imaju niže obrazovanje od fakultetskog (M=3.47, SD=1.01 u odnosu na one sa fakultetskim (M=3.24, SD=1.03) pokazuju značajne razlike (t=3.50, df= 776.62, p<.001).

²⁹⁵ Rezultati t-testa kojima su merene razlike između mladih koji imaju niže obrazovanje od fakultetskog (M=3.58, SD=1.15) u odnosu na one sa fakultetskim (M=3.11, SD=0.98) pokazuju značajne razlike (t=5.05, df= 408.35, p<.001). Iz analize su bili isključeni neaktivni (oni koji su na školovanju).

²⁹⁶ Da bismo proverili da li postoje značajne razlike u distanci sprovedli smo t-testove koji su pokazali da postoje značajne razlike (t=4.66, df= 1110.95, p<.001) između mladića (M=3.20, SD=1.01) i devojaka (M=2.94, SD=0.88) u distanci prema azilantima, ali i da su razlike između mladića (M=3.08, SD=1.08) i devojaka (M=2.78, SD=0.86) značajne (t=5.04, df= 1073.61, p<.001) kada je reč o distanci prema ljudima iz Hrvatske.

koji imaju završen fakultet.²⁹⁷ Takođe, mladi iz urbanih područja, pokazuju niži stepen distance od onih iz ruralnih.²⁹⁸ Distanca prema Romima ne varira u odnosu na sociodemografske osobine mladih, što ukazuje na duboko ukorenjene predrasude prema ovoj populaciji.

Za proveru ukupnog stepena socijalne distance, formirali smo kompozitni indeks u kojem smo sabrali rezultate odgovora (na skali od jedan do pet, dok je odgovor *ne znam* isključen). U ukupnom zbiru, 14,4% mladih ne pokazuje nikakvu distancu prema navedenim kategorijama ljudi, 59,8% je uglavnom nezainteresovano, 24,9% mladih iskazuje određeni oblik distance dok je svega 0,8% onih koji su radikalno isključivi.

U narativima mladih, mogu se prepoznati dva zapleta. Prvi zaplet nam otkriva da bi se osećali veoma dobro ukoliko bi se u njihovu blizinu doselili ljudi koji imaju drugačije kulturno zaleđe ili koji su i sami drugačiji. Kao razlog za prihvatanje tih ljudi, navodi se s jedne strane proširenje ličnog kulturnog horizonta, a sa druge politički stav da je odnos prema drugačijim ljudima osnov tolerancije.

I: Nemam problem sa tim, jer to je ovaj ta širina koju mi nemamo u, generalno u našoj državi, a jako je potrebno da se vide sve kulture i da se prihvati da su svi ljudi jednostavno drugačiji...

K: A koje bi bile prednosti živeti u susedstvu pored tako nekog?

I: Upoznavanje drugih kultura, njihovih ponašanja, jednostavno prihvatanje ljudi kao takvih...

(student ekonomije na privatnom fakultetu, 24, Beograd)

Drugi zaplet je rezervisanost prema pojedinim grupama ljudi. Ovaj zaplet podrazumeva da drugačiji ljudi imaju prava na svoj život, imaju prava da svoju posebnost žive, ali u svojoj privatnosti i pridržavajući se opštih normi društva.

K: A da li bi ti smetali neki gej ljudi, LGBT populacije?

I: A mislim da bi mi smetalo zato što... ipak je ovo Srbija... mislim, stalno bi bilo problema sa njima, stalno bi im dolazili neki ljudi, stalno bi bilo problema, tu bi bio haos. Barem ja tako mislim. Ova sredina jednostavno ne bi njih prihvatila. Meni, iskreno, ne bi smetalo, neka oni rade u svoja četiri zida šta god hoće. Ali, mislim da ih ova sredina uopšte ne bi prihvatila i da bi to baš bio problem. ... Ljudi bi ih maltretirali. A opet smo tu u komšiluku.

(učenica srednje škole, 17, predgrađe Beograda)

Treći zaplet je otvorena distanca prema ljudima koji su po nekom osnovu drugačiji. U ovom slučaju se radi o LGBT populaciji koja se doživljava kao radikalno drugačija, i bez mogućnosti da se uklopi u lokalni ambijent što posledično izaziva nevolje.

K: Šta misliš o homoseksualnim parovima? Da li bi ti to smetalo?

I: Ja sam imala pедера u školi. Podržavam ih s neke strane, ne podržavam ih da ja to vidim ispred mene.

K: Generalno, da li ti oni smetaju, da li imaš nešto protiv njih?

I: Evo ovako, ja sam opredeljena za muškarce što se mene tiče. Meni da priđe neka ženska i da me pita neku budalaštinu, odmah bih izašla na prva vrata, i ne bih joj se obratila nikad više, jer ja to ne podnosim.

(devojka 20, Beograd, SS, zaposlena kao prodavačica u kineskoj prodavnici)

Najčešća distanca i u narativima je bila prema homoseksualcima i ljudima koji pripadaju LGBT populaciji. Za sve druge grupe ljudi, mladi bi ili želeli da im se dosele u komšiluk, ili su bili indiferentni.

²⁹⁷ T-test ukazuje da se mladi koji imaju završeno obrazovanje koje je niže od fakultetskog ($M=3.19$, $SD=1.05$) značajno razlikuju ($t=2.94$, $df=406.51$, $p<.05$) od mladih sa fakultetskim ($M=2.93$, $SD=0.89$) obrazovanjem u distanciranju od azilantata, kao i da se razlikuju u distanci prema ljudima iz Hrvatske (sa nižim obrazovanjem od fakultetskog $M=3.03$, $SD=1.08$, sa fakultetskim obrazovanjem $M=2.71$, $SD=0.83$; $t=3.54$, $df=556$, $p<.001$).

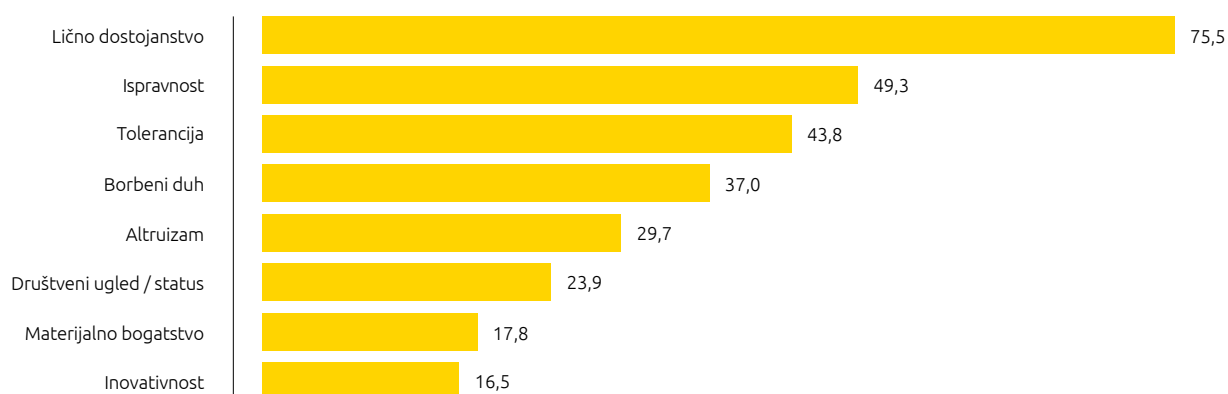
²⁹⁸ Rezultati t-testa ukazuju da postoje značajne statističke razlike ($t=3.16$, $df=850.36$, $p<.05$) između mladih sa sela ($M=3.19$, $SD=0.95$) i onih iz grada ($M=3.00$, $SD=0.96$) u distanci prema azilantima. Razlike su takođe statistički značajne ($t=4.48$, $df=1133$, $p<.05$) između mladih sa sela ($M=3.10$, $SD=1.04$) i grada ($M=2.83$, $SD=0.94$) u distanci prema ljudima iz Hrvatske.

Vrednosti mladih

Imajući u vidu poslednje navode, rezultati koji slede bliže objašnjavaju u još značajnijoj meri prisutne tradicionalne vrednosne orijentacije među mladima. Vrednosti mladih u ovoj studiji ispitivali smo na dva načina. Prvi je obuhvatao vrednosti koje se odnose na poželjne osobine ličnosti, a drugi na pravo na raspolaganje svojim telom i drugačije izražavanje identiteta.

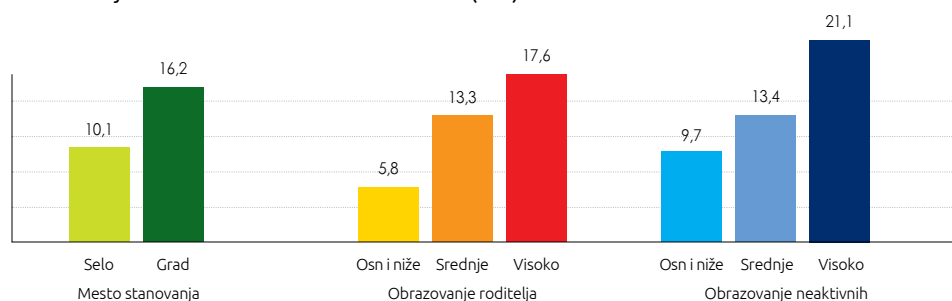
U prvom slučaju, pred ispitanike smo postavili osam osobina od kojih su oni mogli da izaberu tri i da ih rangiraju. Vrednosti ličnog dostojanstva, ugleda, materijalnog bogatstva i ispravnosti, u većoj meri upućuju na tradicionalne i materijalističke vrednosti koje ističu materijalnu sigurnost, stabilnost položaja i ličnosti, dok vrednosti inovativnosti, tolerancije, altruizma i ambicioznosti/borbenosti naginju ka (post)modernim vrednostima univerzalnosti i isticanja značaja individualnosti. Posmatrajući način biranja osobina od vrednosti, mladi u najvećoj meri ističu lično dostojanstvo, zatim ispravnost i toleranciju, a najmanje značaj materijalnog bogatstva i inovativnost. Vrednosti koje zastupaju predstavljaju svojevrсни miks tradicionalnih i postmodernih vrednosti.

Grafikon 6.8: Poželjne lične osobine (u %)

Vrednost ličnog dostojanstva su češće birali mladi čiji roditelji imaju završenu osnovnu školu (82,6%) za razliku od onih čiji roditelji imaju završenu srednju školu (63,4%) ili fakultet (63,8%)²⁹⁹. Druga osobina povezana sa vrednovanjem ličnog dostojanstva je materijalni položaj domaćinstva tako da sa povećanjem materijalnog bogatstva raste i vrednovanje ove osobine³⁰⁰. Ugled kao vrednost je značajnija za mladiće nego za devojke³⁰¹ i za mlađe starosne kohorte – sa godinama njen značaj opada³⁰². Kao što su analize poverenja i socijalne distance pokazale da su devojke manje isključive, tako i ovde devojke (44,6%) češće biraju toleranciju od mladića (29,8%) kao poželjnu vrednost³⁰³. S druge strane mladići (35,4%) značajno češće ističu značaj borbenog duha – borbenost da se postigne cilj, od devojaka (27,4%)³⁰⁴. Značaj navedene vrednosti raste sa materijalnim položajem ispitanika³⁰⁵. Ispravnost/korektnost je osobina koju u nešto većoj meri vrednuju mladi čiji roditelji imaju završenu osnovnu školu³⁰⁶. Poslednja poželjna osobina – inovativnost, je u vezi sa mestom stanovanja³⁰⁷, obrazovanjem roditelja³⁰⁸ i završenom školom mlade osobe³⁰⁹, tako što se više vrednuje među mladima u urbanim područjima, i njen značaj raste sa rastom ličnog i porodičnog kulturnog kapitala.

Grafikon 6.9: Poželjnost inovativnosti kao lične osobine (u %)

²⁹⁹ $\chi^2=10,32$, $p<.05$, Cramer's $V=.094$.

³⁰⁰ $\chi^2=10,74$, $p<.05$, Cramer's $V=.96$.

³⁰¹ $\chi^2=8.19$, $p<.05$, $\Phi=-.083$.

³⁰² $\chi^2=8.56$, $p<.05$, Cramer's $V=.085$.

³⁰³ $\chi^2=27.72$, $p<.001$, $\Phi=-.153$.

³⁰⁴ $\chi^2=8.79$, $p<.05$, $\Phi=-.086$.

³⁰⁵ $\chi^2=16.90$, $p<.001$, Cramer's $V=.121$.

³⁰⁶ $\chi^2=13.77$, $p<.05$, Cramer's $V=.109$.

³⁰⁷ $\chi^2=8.60$, $p<.05$, $\Phi=.085$.

³⁰⁸ $\chi^2=8.02$, $p<.05$, Cramer's $V=.083$.

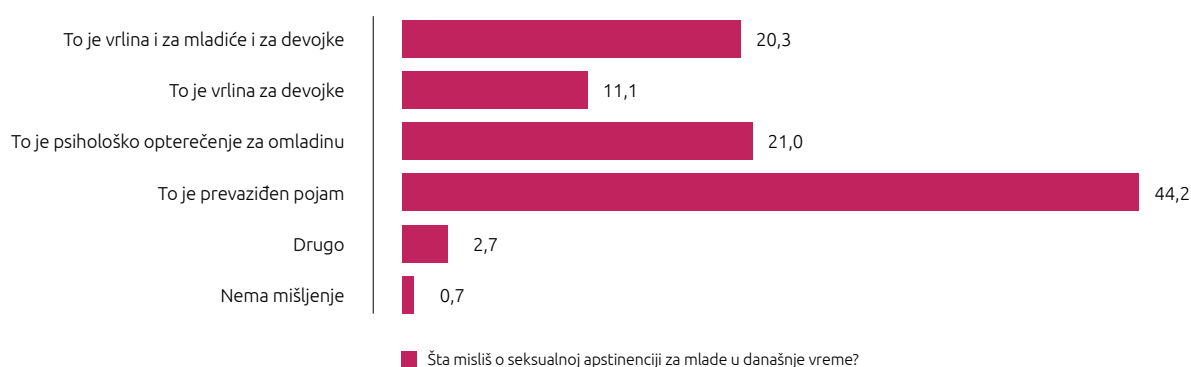
³⁰⁹ $\chi^2=6.49$, $p<.05$, Cramer's $V=.105$.

Vrednosti altruizma i materijalnog bogatstva nisu sistematski povezane ni sa jednom ispitivanom sociodemografskom osobinom mladih osoba.

Drugi način ispitivanja vrednosti mladih obuhvatao je stavove o seksualnim odnosima i seksualnosti. Preko tri stava koji otkrivaju odnos mladih: 1. prema seksualnoj apstinenciji, 2. abortusu i 3. homoseksualnosti, pokušali smo da prepoznamo u kojoj su meri mladi otvoreni prema seksualnosti, zastupaju vrednosti ženskih prava (koje uključuju pravo na raspolaganje svojim telom) i smatraju da su tolerancija prema drugima i slobodno ispoljavanje ličnosti (i kroz seksualnost) vrednosti savremenog doba koje su dostignute i koje nemaju alternativu.

Na prvo pitanje: šta misle o seksualnoj apstinenciji za mlade danas, trećina mladih smatra da to jeste određena vrlina bilo za devojke bilo za oba pola. Petina ne smatra da se radi o vrlini i čak oseća izvestan pritisak okruženja, dok gotovo polovina mladih smatra da se radi o nečemu što je prevaziđeno i ne pripada savremenom svetu.

Grafikon 6.10: Stavovi prema seksualnoj apstinenciji za mlade (u %)

U odnosu na sociodemografske osobine mladih³¹⁰, region predstavlja jedan od konteksta koji mlade diferencira prema ovom pitanju. Najmanje onih koji smatraju da se radi o vrlini je u Beogradu (19,1%), zatim u centralnoj Srbiji (24,5%) a najviše u Vojvodini (27,8%) i razlike su statistički značajne³¹¹. Razlike se ne javljaju prema polu mladih, ali očekivano sa odrastanjem, sve je manje mladih koji smatraju da je seksualna apstinencija vrlina³¹². Taj stav nije povezan ni sa jednom drugom sociodemografskom karakteristikom mladih, ali pokazuje izvesne veze sa vrednostima ličnosti. Naime, mladi koji smatraju da se radi o vrlini, češće su oni koji su birali dostojanstvo³¹³ i ispravnosti kao vrednosti³¹⁴.

Grafikon 6.11: Stavovi prema abortusu (u %)

Drugi stav se odnosi na stepen opravdanosti abortusa. Četvrtina mladih nema formirano mišljenje o toj temi, četvrtina je eksplicitno protiv zabrane abortusa, dok skoro polovina mladih smatra da abortus treba zabraniti ili eventualno definisati u kojim slučajevima je opravdano intervenisati. Mladi sa sela su nešto konzervativniji po tom pitanju od mladih iz grada³¹⁵, ali je na selu i više mladih koji nemaju formiran stav još uvek. Najliberalniji po pitanju abortusa su mladi koji žive blizu prestonice, zatim mladi u Vojvodini, a najmanje ih je u centralnoj Srbiji³¹⁶. U mlađem uzrastu, ili još uvek nemaju formirano mišljenje, ili smatraju da bi abortus trebalo da se sankcioniše, ali s godinama, u sve većoj meri imaju jasan stav

³¹⁰ Da bismo prepoznali jasnije razlike prema ovom pitanju, napravili smo novu varijablu koja je obuhvatala samo dve kategorije: 1. koja ukazuje da se radi o vrlini i 2. kojom se izražava neki oblik otklona od ovakve prakse (kategorija ostalo i drugo je isključena iz analize).

³¹¹ $\chi^2=6.26$, $p<.05$, Cramer's $V=.080$,

³¹² $\chi^2=11.28$, $p<.05$, Cramer's $V=.108$.

³¹³ $\chi^2=4.97$, $p<.05$, Phi=-.071.

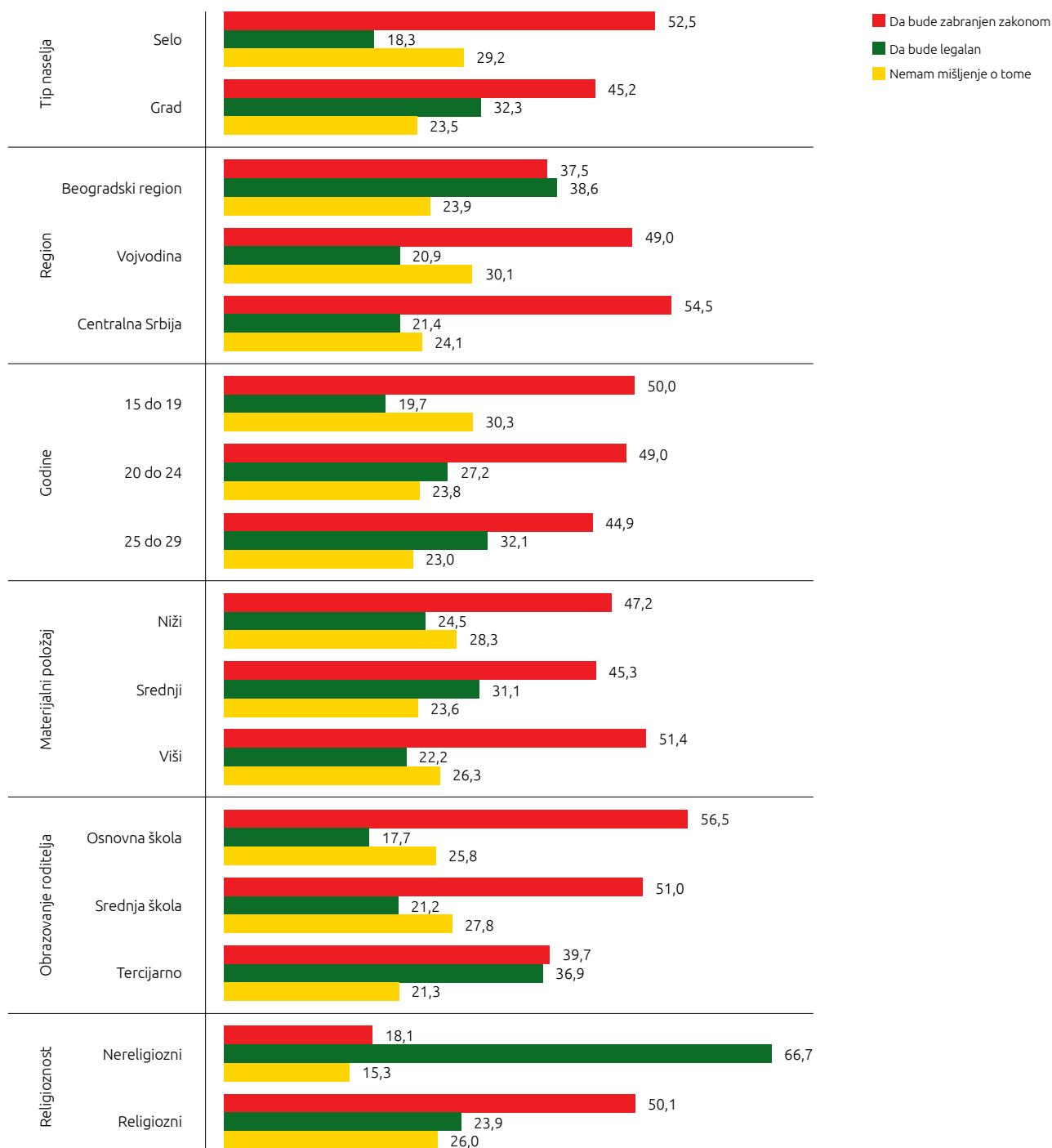
³¹⁴ $\chi^2=6.30$, $p<.05$, Phi=-.081.

³¹⁵ $\chi^2=23.31$, $p<.001$, Cramer's $V=.142$.

³¹⁶ $\chi^2=44.04$, $p<.001$, Cramer's $V=.138$.

o toj temi. Istovremeno podrška stavu da abortus treba zabraniti, opada³¹⁷. Interesantno je da u odnosu na materijalni položaj, domaćinstva, najveća podrška pravu na abortus dolazi od mladih koji žive u domaćinstvima koja pripadaju srednjim ešalonima, dok je najviše zagovornika protiv abortusa kod boljestojećih³¹⁸. Očekivano je da opadanje podrške zabrani abortusa opada sa nasleđenim kulturnim kapitalom, tako da mladi čiji roditelji imaju završen fakultet dvostruko češće podržavaju pravo na abortus od mladih čiji roditelji imaju osnovnu školu³¹⁹. Najveće razlike se pojavljuju u odnosu na religioznost mladih. Oni mladi koji sebe vide kao pripadnike neke od konfesija, gotovo su trostruko češće protiv abortusa i isto toliko manje prihvataju stav da abortus ostane legalan u odnosu na mlade koji sebe ne vide u okvirima neke od religija³²⁰.

Grafikon 6.12: Stavovi prema abortusu prema sociodemografskim osobinama mladih (u %)

³¹⁷ $\chi^2=17,23$, $p<.05$, Cramer's $V=.086$.

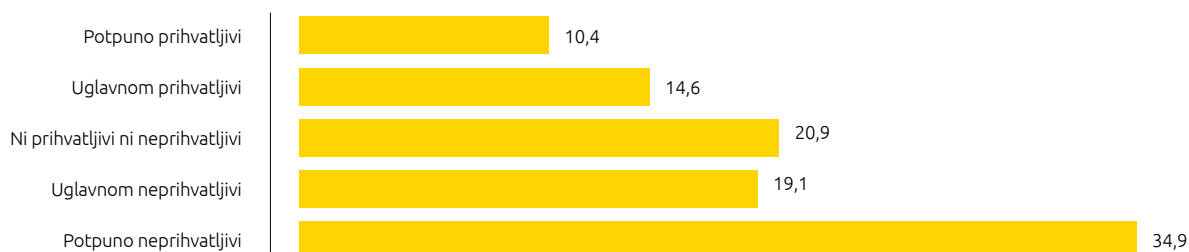
³¹⁸ $\chi^2=10,62$, $p<.05$, Cramer's $V=.068$.

³¹⁹ $\chi^2=42,15$, $p<.001$, Cramer's $V=.136$.

³²⁰ $\chi^2=63,92$, $p<.001$, Cramer's $V=.238$.

Treći stav, koji predstavlja s jedne strane aproksimaciju postmaterijalističkih vrednosti samoizražavanja (Inglehart, Baker, 2000) a sa druge vrednost tolerancije (Pavlović, 2009), ukazuje na izraženije nepostmaterijalističke i/ili netolerantnije vrednosne okvire mladih u Srbiji. Svega četvrtina mladih smatra da su ljudi sa drugačijom seksualnom orijentacijom (homoseksualci, lezbejke) u nekoj meri prihvatljivi. Petina ima neutralan stav, dok čak 54% mladih ima negativan stav o njima. Vrednosti autoritarnosti, patrijarhalnosti i nacionalizma imaju značajno uporište među opštom populacijom i relativno sporo se menjaju (Pešić, 2006). Ti rezultati su u skladu sa rezultatima istraživanja o značajno prisutnoj homofobiji i konformizmu među srednjoškolicima (Radoman, 2011).

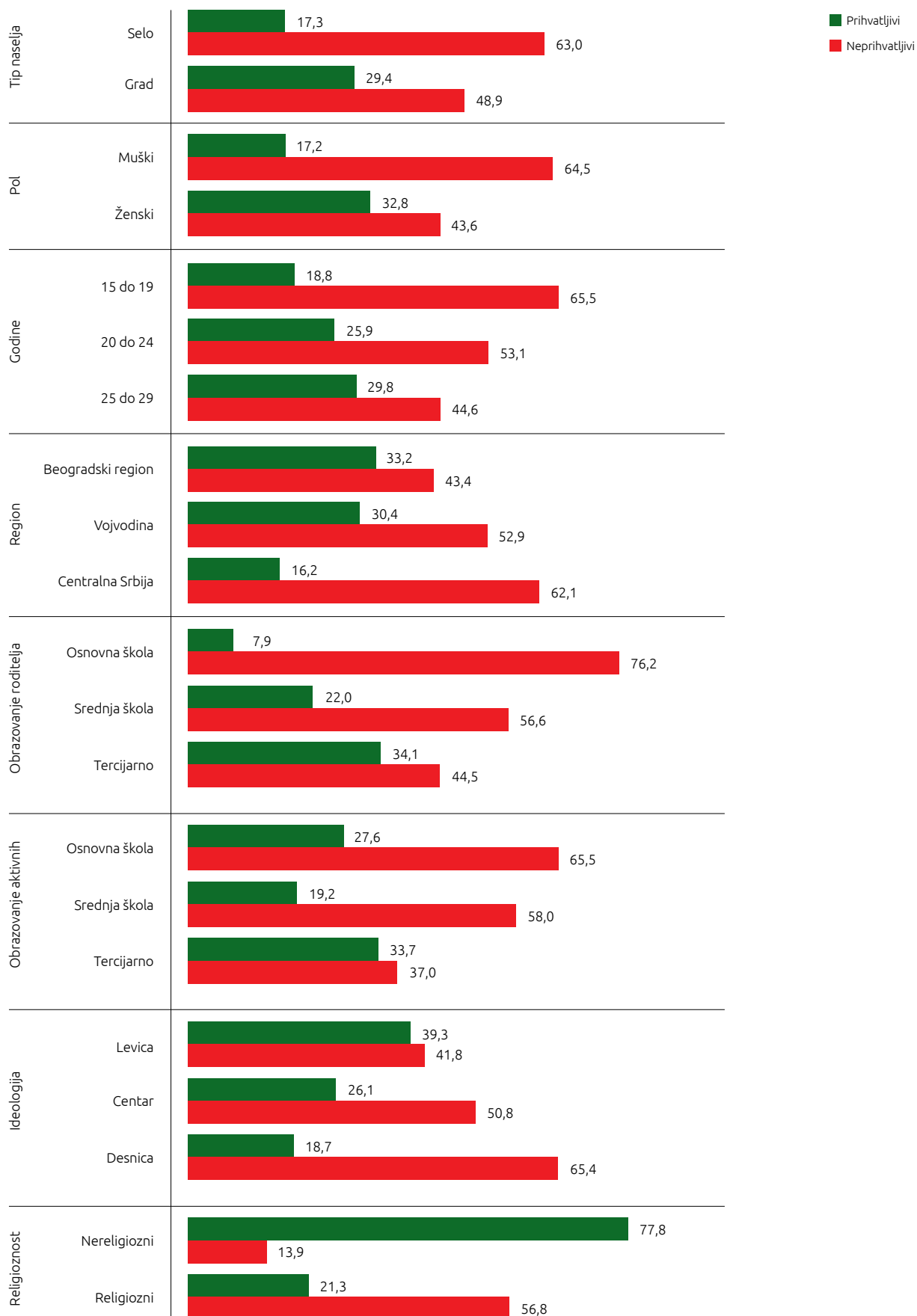
Grafikon 6.13: Odnos prema homoseksualcima i lezbejkama (u %)

Odnos prema homoseksualcima varira značajno među mladima. Samo u grupi mladih koji sebe ne smatraju religioznim, dominira stav da su homoseksualci u nekoj meri prihvatljivi. U svim ostalim kategorijama mladih, dominantniji je stav da su neprihvatljivi. Grad se pokazuje kao nešto manje homofobičan od sela. Devojke su tolerantnije nego mladići. Interesantan je nalaz da sa godinama starosti opada stepen netolerancije i homofobičnosti. U nedostatku uporedivih istraživanja iz prošlosti, takav rezultat otvara dva moguća načina tumačenja. Prvi da se radi o kohortnom efektu a drugi da se radi o promenama karakteristični za životni ciklus mlade osobe. U prvom slučaju, radilo bi se o značajnim društvenim promenama koje mlađu populaciju mladih retradicionalizuju. Tako ideje tolerancije u kontekstu prolongirane društvene transformacije, gube na značaju, i mladi se sve češće okreću autoritarnim i netolerantnim vrednostima. Drugi oblik tumačenja povezan je sa promenama kroz koje mlada osoba prolazi tokom svog psiho-socijalnog razvoja, gde bi potreba za konformizmom s jedne strane ali i izgradnjom identiteta u odnosu na distanciranje od drugih, bile prisutnije kod mlađih nego kod starijih kohorti, koji prolazeći kroz ove faze ulaze u nove situacije i uloge (radne, roditeljske) koje od njih zahtevaju fleksibilniji odnos prema drugima i posledično dovode do višeg nivoa tolerancije. Blizina prestonice ukazuje na značaj glavnog grada za okvire tolerancije, jer je u beogradskom regionu najmanje, a u centralnoj Srbiji, u najvećoj meri prisutna homofobija. Kulturni kapital roditelja, ali i mladih je takođe značajno povezan sa stepenom homofobičnosti. Sa rastom stepena obrazovanja opada neprihvatanje i raste prihvatanje seksualnih različitosti kao normalnih oblika ispoljavanja ličnosti. Obrazovanje roditelja najizrazitije diferencira mlade, ukazujući na značaj socijalizacije unutar porodice i transgeneracijsko prenošenje vrednosti. Obrazovanje sa sobom nosi kako vrednosti tolerancije tako i proširivanje ličnih socijalnih mreža i upoznavanje sa različitim ljudima. Oba predstavljaju iskustva koja imaju kapacitet da transformišu mladu osobu. Osobina koja je takođe sistematski povezana sa odnosom prema homoseksualcima, jeste ideološki okvir mladih. Mladi na levcici su najtolerantniji, u centru nešto manje, a najmanje su tolerantni oni koji sebe vide u okvirima nacionalističkih ideologija. Imajući u vidu da savremena levica u velikoj meri i počiva na odbrani prava manjina, a desnica na osećanju ugroženosti od pojedinih manjina (etničkih, nacionalnih, seksualnih) ovaj rezultat ukazuje na značajnu homologiju između ideja i vrednosti. Ta konzistencija prisutnija je na desnici nego na levcici koja je ipak podeljena po ovom pitanju.

Sa tolerancijom prema seksualnim manjinama povezane su i određene lične vrednosti. Sa manjom homofobijom, idu vrednosti tolerancije i inovativnosti, kao visoko individualizovane vrednosti, dok sa višim stepenom homofobije, mladi češće navode lične osobine ugleda i borbenog duha, gde se prva odnosi na konformizam a druga na ambicioznost (u kojoj se homoseksualizam može percipirati kao slabost).

Grafikon 6.14: Odnos prema homoseksualcima i lezbejkama prema sociodemografskim osobinama mladih (u %)

Mladi i religija

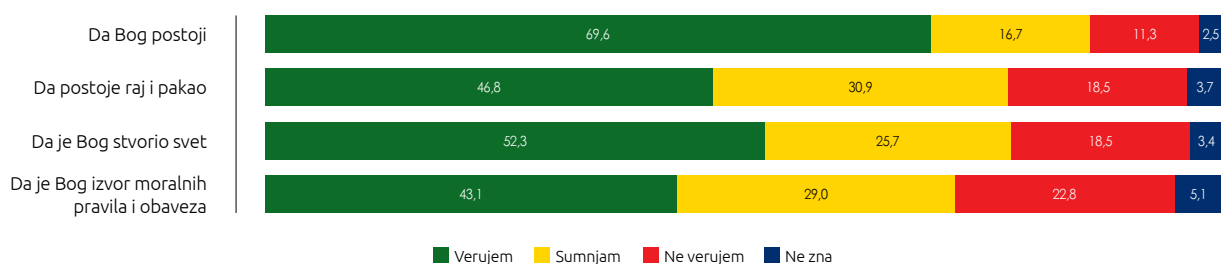
Srbija spada u red postsocijalističkih zemalja koje na globalnoj mapi vrednosti (tradicionalne vs. racionalno/sekularne) pripadaju zemljama sa izraženijim sekularno-racionalnim vrednostima (Inglehart, Welzel, 2009). Istraživanja takođe ukazuju da Srbija, u poređenju sa ostalim zemljama bivše Jugoslavije spada u one zemlje, zajedno sa Makedonijom i Bosnom i Hercegovinom, a posebno za razliku od Slovenije, u kojima su nešto izraženije tradicionalne vrednosti, što upućuje na značaj koje imaju religija, porodica i neformalni odnosi (Kuhar, 2009). Imajući u vidu da je u periodu socijalizma za relativno kratko vreme došlo do značajnog pada religioznosti, jer je jedna ideologija kolektivizma u kojoj je religioznost predstavljala bitnu komponentu nacionalnog identiteta zamenjena drugom, nakon urušavanja socijalizma, religioznost ponovo postaje značajna, ali ne kao mehanizam preko kojeg se primarno traže odgovori za životne teškoće, već kao *differentia specifica* u odnosu na druge etničke grupe (Vukomanović, 2008). Kao što ćemo videti dalje u tekstu, među populacijom je relativno lako prepoznati razliku između konfesionalne identifikacije i religioznosti. Dok prva podrazumeva identifikovanje sa određenom religijskom zajednicom (etničkom, kulturnom grupom), druga podrazumeva verovanja i praktikovanje religijskih obreda imajući u vidu prevashodno njihov teološki značaj.

Podaci istraživanja ukazuju da se većina mladih u Srbiji identifikuje u konfesionalnim terminima: među njima je 84,9% pravoslavnih, 4,7% katolika, 2,2% muslimana, 1,2% protestanata, dok se 5% mladih izjasnilo kao ateisti i 1,1% kao agnosticima.

Analizom povezanosti sociodemografskih osobina mladih i konfesionalne identifikacije, možemo zapaziti da među onima koji su završili fakultet (8,8%) ili još uvek studiraju (10,4%) ima značajno više nereligioznih³²¹ nego kod onih sa završenom srednjom školom (3,9%) ili kod učenika (4,2%) srednjih škola, a nema ih među onima sa završenom samo osnovnom školom. Ista veza postoji i kada se posmatra obrazovanje roditelja³²² gde sa povećanjem obrazovanja opada broj mladih koji se identifikuju sa nekom od religija. Sve mlade osobe čiji roditelji imaju završeno najviše osnovno obrazovanje, prepoznaju se kao pripadnici neke od religija. Pol i godine ne predstavljaju značajne razlike, ali je nešto više mladih u gradu (7,9%) nego na selu (3,3%) koji sebe ne prepoznaju kao pripadnike neke od konfesija³²³.

U istraživanju su ispitanicima ponuđene tvrdnje koje predstavljaju osnove učenja svih religija judeohrišćanske tradicije: da Bog postoji, da postoji raj i pakao, da je Bog stvorio svet i da je izvor moralnih pravila i obaveza u Bogu. Ispitanici su mogli da izaberu opciju da veruju, da sumnjaju, da ne veruju u tu tvrdnju ili čak da nemaju mišljenje o tome. Najviše je mladih koji veruju da Bog postoji, dok je najmanje onih koji veruju da je Bog izvor moralnih pravila i obaveza.

Grafikon 6.15: Verovanja u religijske istine (u %)

Interesantno je da među mladima koji su se identifikovali kao pripadnici određenih konfesija, ima značajan broj onih koji sumnjaju (15,5%) ili uopšte ne veruju (7,5%) da Bog postoji. Takođe, i kod onih koji sebe smatraju ateistima svaki četvrti nije potpuno siguran (njih 25,4% sumnjaju) da Bog (ne)postoji. Još je veća razlika kada je reč o verovanju da postoji raj i pakao. Čak 31,9% konfesionalnih pripadnika sumnja da oni postoje, dok 14% izričito ne veruje. Slična je situacija i sa teološkom idejom kreacije. Čak 26,3% onih koji sebe identifikuju kao pripadnike određenih konfesija, sumnja u istinitost Knjige postanja dok dodatnih 13,9% ne veruje u takvu genealogiju događaja na zemlji. Gotovo identična je situacija i sa poslednjom tvrdnjom, da je Bog izvor moralnih načela, svega 46,2% mladih izričito veruje u njenu verodostojnost. Još jedna interesantna razlika se pojavljuje kod mladih u odnosu na samopozicioniranje u odnosu na političku ideologiju. Više je mladih koji sebe smatraju ateistima i agnosticima među onima koji su na levom spektru političkih ideologija nego kod onih na desnici.

³²¹ $\chi^2=17.21$, $p<.05$, Cramer's $V=.122$.

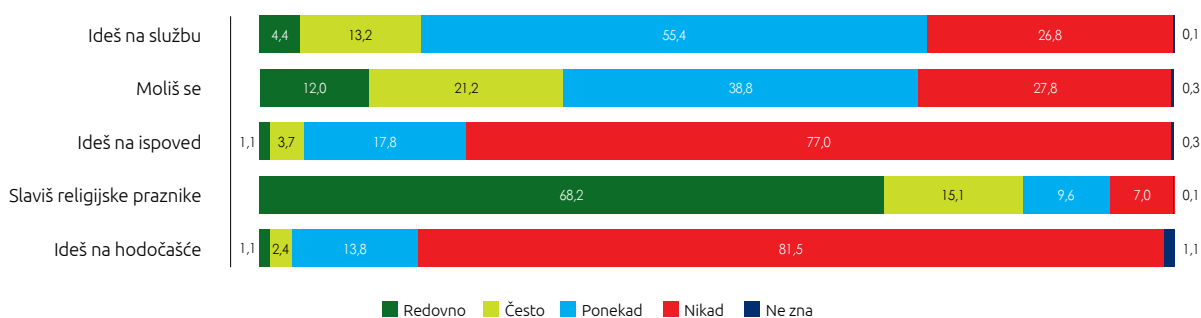
³²² $\chi^2=39.42$, $p<.001$, Cramer's $V=.186$.

³²³ $\chi^2=10,0$, $p<.05$, Cramer's $V=.093$.

Od sociodemografskih osobina koje su povezane sa religioznim verovanjima, najkonzistentnije se izdvaja pol, tako da devojke značajno češće veruju od mladića da Bog postoji³²⁴ kao i da postoje raj i pakao³²⁵. Druga bitna osobina koja utiče na stepen verovanja u religijske predstave je obrazovanje roditelja koje se pokazuje kao značajno povezano sa verovanjem da je Bog stvorio svet³²⁶, da je Bog izvor moralnih pravila i obaveza³²⁷, tako što sa rastom obrazovanja roditelja opada stepen verovanja u navedene tvrdnje.

Kada je reč o religijskim praksama slavljenje religijskih praznika, najučestalija je praksa među mladima dok je hodočašće najmanje rasprostranjeno. Manje od 5% mladih ide redovno na crkvena bogoslužjenja, dok ih četvrtina ne posećuje nikada. Nešto rasprostanjenija religiozna praksa je upražnjavanje molitve koju redovno ili često upražnjava trećina ispitanika, dok je ispoved relativno retka. Imajući u vidu društveni značaj slavljenja religijskih praznika, ne čudi visoko učešće mladih kojima je ovo najčešća religiozna praksa. Na nivou ličnih mreža poznanstava i srodničkih veza, slavljenje krsne slave je veoma raširen i značajan oblik religijske prakse, dok su slavljenje Božića i Uskrsa, ali i drugih religijskih praznika (koji su u nekim slučajevima i državni praznici) veoma značajni oblici praksi na nivou lokalne zajednice i nacije.

Grafikon 6.16: Religijske prakse mladih (u %)

Kao i kod verovanja, i na ovom mestu postoji diskrepancija između onoga kako mladi sebe vide i onoga šta rade. Mladi koji se identifikuju sa nekom od konfesija, u čak 22% nikada ne idu na bogoslužjenje, njih 23,1% nikada ne upražnjava molitvu dok 5% ne slavi religijske praznike. Na prvi pogled iznenađuje podatak da čak 62,5% nerelegioznih mladih osoba slavi religijske praznike. Imajući u vidu njihov prevashodni društveni i/ili identitetski karakter, takve prakse ostavljaju dovoljno prostora da se u njima participira ili i zadrži alternativni identitet.

Na bogoslužjenja češće idu mladi sa sela nego iz grada³²⁸, dok sa povećanjem obrazovnog nivoa roditelja, opada učestalost ove prakse³²⁹. Obrazovanje mladih nije značajno povezano sa tom praksom čime se izdvaja nasleđeni kulturni obrazac kao faktor koji bi mogao da objasni stepen religioznosti. Ukoliko posmatramo izraženiji društveni aspekt religioznosti – slavljenje praznika – jedina razlika koja se pojavljuje kod mladih, ogleda se u tome da li žive na selu ili u gradu, tako da je u ruralnim područjima ova praksa značajno prisutnija nego u urbanim³³⁰.

U narativima o religioznosti, otkrivamo tri zapleta 1. normativnu i praktičnu religioznost, 2. društveni aspekt religioznosti i 3. verovanje u postojanje neke više sile, ali isključenost iz religijskih rituala.

Prvi zaplet upućuje na postojanje kako verovanja u svete istine koje su otkrivene u spisima, tako i na redovno upražnjavanje religijskih praksi.

I: Verujem u Boga, idem na liturgije. Imamo u kući ikone. Poštujem kult ikone. To mi je normalno. I drugi ljudi tako rade iz moje sredine. Ne bi mi bilo normalno da se ja tu nešto izdvajam. A opet i naučena sam da verujem u to i onda mi je to normalno.

(učenica srednje škole, 17, predgrađe Beograda)

I: Ja volim našu veru. Idem u crkvu, bar jednom nedeljno. Verujem u Boga.

K: I šta misliš, šta tebe vezuje za tu religiju?

I: Ja sam rođena s tom verom. Kako da vam objasnim sad. Imam naviku da volim našu veru, i to mi je urođeno, usađeno. Možda da sam rođena u nekoj drugoj veri, možda bih volela tu drugu veru, ali... Poštujem ja tuđe vere, ali naša...

(frizerka i kozmetičarka, 22, nezaposlena, veliki grad)

³²⁴ $\chi^2=10,58$, $p<.05$, Cramer's $V=.095$.

³²⁵ $\chi^2=13.19$, $p<.05$, Cramer's $V=.106$.

³²⁶ $\chi^2=23.38$, $p<.05$, Cramer's $V=.101$.

³²⁷ $\chi^2=18.96$, $p<.05$, Cramer's $V=.091$

³²⁸ $\chi^2=17.38$, $p<.05$, Cramer's $V=.122$.

³²⁹ $\chi^2=35.19$, $p<.001$, Cramer's $V=.123$.

³³⁰ $\chi^2=25.24$, $p<.001$, Cramer's $V=.147$.

Interesantno je da u navedenim narativima, u kojima mladi govore o redovnim religijskim aktivnostima, naglašeno su prisutne prisvojne zamenice. Religija se u oba narativa javlja kao deo pripadanja društvenoj i religijskoj grupi i eksplicitno ili implicitno upućuje na konformizam.

Treći zaplet otkriva da mladi imaju neke ideje o religiji ali da nisu u potpunosti prihvatili stavove crkava, ili imaju određene rezerve prema njihovim tumačenju sveta i/ili načina na koji se treba ponašati.

I: Da li bi sebe opisala kao religioznu osobu?

N: Pa jesam. Mislim, ništa nešto preterano.

I: Zašto?

Ne znam. Ne mogu da kažem da ne verujem u Boga. Opet, nisam od onih koji stalno idu po crkvama i manastirima. Neka sredina.

(devojka, 27, VŠS, zaposlena pod ugovorom, grad srednje veličine)

I: Pa, ono, verujem u Boga. Ne mogu da kažem da idem u crkvu svaki dan i te gluposti, to niko ne radi. Postoji neka viša sila. Nisam kompetentan da pričam o tome.

(mladić, 24, SS, nezaposlen, veliki grad)

Diskusija

Iako je učešće mladih u volonterskim aktivnostima na prilično niskom nivou u poređenju sa zemljama zapadne Evrope, ovakav angažman je među višim u regionu (Hurrelmann, Weichert, 2015: 25). Rezultati istraživanja pozicioniraju mlade rame uz rame sa mladima iz Slovenije. Ovde treba imati u vidu da se godinu dana pre istraživanja u Srbiji dogodila prirodna nepogoda, koja je pokrenula veliki broj građana da se uključe u akcije spasavanja i zaštite od daljih poplava. Ukoliko se izuzme učešće mladih u tom iznenadnom događaju, mladi u Srbiji su i dalje relativno veoma aktivni u poređenju sa vršnjacima iz regiona. Jedan od razloga za takav rezultat može biti i izvesna institucionalna podrška organizacijama mladih³³¹. Taj nemili događaj je na površinu izbacio još jednu značajnu stvar. Naime, postoji značajan potencijal i želja među mladima da budu društveno korisni i solidarni. U tom smislu bi izgradnja i jačanje infrastrukture, ali i značajnija podrška inicijativama koje dolaze od mladih, mogle da stvore prostor za bolju komunikaciju, koheziju i poverenje. Mladi sa sela su posebno ugrožena kategorija, s obzirom da je u ruralnim područjima najmanje infrastrukturnih kapaciteta za organizovano društveno delanje.

Poverenje mladih je veoma personalizovano, i značajno opada ka ljudima koje ne poznaju lično. Porodični odnosi su jedini izvesni društveni odnosi. U članove svoje porodice gotovo svi mladi imaju nepodeljeno poverenje. Interesantno je da mladi imaju više poverenja u prijatelje nego u rođake, što ukazuje na procese daljeg slabljenja širih srodnčkih mreža i rođачke solidarnosti. Kao i u svim ostalim zemljama u regionu, najmanje je poverenja u ljude sa drugačijim političkim stavovima, druge religije, ali i u religiozne vođe. Imajući u vidu da je generalizovano poverenje relativno malo razvijeno, a da su mladi velikim delom zaključani u svoje primarne socijalne mreže, otvara se pitanje na kojim osnovama je moguće razvijati kohezivnost mladih, ukoliko postoje značajne podele i oprez u odnosima.

Isti zaključak se može doneti i kada nastojimo da prepoznamo prema kome mladi ispoljavaju (najveću) socijalnu distancu. Mladi u Srbiji ne razlikuju se značajno od svojih vršnjaka iz regiona. Najmanje je distance prema studentima i penzionerima, ali distanca raste ka ljudima drugih nacionalnosti i kulminira prema homoseksualcima. Distanca je izraženija prema Hrvatima, Romima i tražiocima azila sa Bliskog istoka. Pored etničke, distanca je najizraženija prema ljudima drugačije seksualne orijentacije.

Mladi u Srbiji se kao i većina mladih u regionu (izuzev Slovenije) prepoznaje kroz pripadnost određenoj konfesiji. U Srbiji je najviše pravoslavnih, dok je tek svaka dvadeseta osoba sebe okarakterisala kao ateistu. Iako većina mladih sebe vidi kao pripadnike određenih religija, to nužno ne podrazumeva ni da su na visokom nivou usvojene verska verovanja i verske prakse. Većina mladih zapravo religiju koristi kao jedan od simbola identitetskih razlika, i osnov pripadanja (etničkoj) društvenoj grupi.

³³¹ Ministarstvo omladine i sporta svake godine izdvaja određena sredstva za projekte mladih.

SUBJEKTIVNA STVARNOST OPAŽANJE RIZIKA, ZADOVOLJSTVO I ASPIRACIJE

Uvod

Od trenutka kada se savremeno društvo suočilo sa katastrofama izazvanim ljudskim delanjem, kao što je bila havarija nuklearne elektrane u Černobilu 1986. godine, koje su dovele u pitanje ne samo koncept razvoja već i njegovu svrhu, time što su dovele u opasnost i opstanak čovečanstva, postalo je uobičajeno novo doba opisivati sintagmom „društvo rizika“. Globalni rizici – ekološki, bezbednosni, ekonomski i drugi, dobijaju specifična značenja i težinu u lokalnim društvenim kontekstima. Kao izvori anksioznosti oni mogu uticati na percepciju stvarnosti i na delanje aktera. Rizicima se u studijama o mladima najčešće pristupa iz perspektive rizičnog ponašanja (*risk-taking behaviour*), o čemu smo pisali u poglavlju o životnim stilovima. Tema ovog poglavlja su strukturni rizici koji čine kontekst neizvesnosti sa kojim mlada osoba mora svakodnevno da se suočava, koje opaža i u odnosu na ta opažanja formira svoje aspiracije i delanje. Naš je cilj da analiziramo kako mladi u Srbiji opažaju neke globalne društvene rizike koji se prelamaju u njihovom društvu, kao i neke lične rizike kroz iskustvo diskriminacije. Želeli bismo, potom, da analiziramo koliko su mladi zadovoljni različitim aspektima svog života, i koji faktori utiču na nivo njihovog zadovoljstva, kao i na osećaj kontrole nad vlastitim životom. Ispitivaćemo, zatim, da li mladi imaju aspiracije ka migracijama, posebno ka emigraciji, zbog kojih motiva i koliko su faktori rizika podsticaj za delanje u tom pravcu.

Sve učestalija međunarodna komparativna istraživanja subjektivnog blagostanja (*subjective well-being* SWB), kao individualne evaluacije kvaliteta života, baziraju se na samoproceni zadovoljstva životom, sreće i fizičkog i mentalnog zdravlja za koje se smatra da su njegovi konstitutivni elementi (Pichler, 2006). Za razliku od više emocionalnog ili afektivnog koncepta sreće, smatra se da zadovoljstvo životom (*life satisfaction*) obuhvata više kognitivne procene života pojedinca koje „vode ka opštem zadovoljstvu ili frustraciji nečijim mestom u društvu“ (World Happiness Report, 2012: 7). Evropska istraživanja kvaliteta života (EQLS) pokazuju da je zadovoljstvo životom veće kod mlađih uzrasnih kohorti, što je posebno izraženo kod mlađih od 25 godina koji još uvek žive sa roditeljima, kod kojih se situacija što se tiče zadovoljstva nije značajno promenila od 2007. godine (Eurofound, 2014b: 10). Neki autori stoga zaključuju da su mladi na neki način postali „otporni“ na sve lošije ekonomske uslove života i da su se prilagodili neizvesnosti (Pichler, 2006: 441). Novije studije, međutim, ukazuju da su materijalni i status zaposlenosti i aktivnosti povezani sa subjektivnim blagostanjem mladih (Eurofound, 2014b). Do takvih nalaza su došli i istraživači u Sloveniji koji su ustanovili jaku korelaciju između subjektivnog blagostanja mlade osobe i materijalnog blagostanja njene porodice (CEPYUS-FES, 2013: 189). Slično tome, zaposlenost kao determinanta životnog zadovoljstva je kontroverzna, jer se sa jedne strane tvrdi da se nedostatak zaposlenja kompenzuje drugim elementima, kao što su lični ili porodični život (Pichler, 2006), ili posreduje „osećajem kontrole nad životom“ (Khattab, Fenton, 2009), dok se sa druge strane prikazuju nalazi da nezaposleni i neaktivni mladi daju u poređenju sa drugima niske procene svog subjektivnog blagostanja (Eurofound 2014b: 5). Različite su takođe procene da li su mlade žene više ili manje ili iz različitih razloga (Khattab, Fenton, 2009) zadovoljne svojim životom u odnosu na mlade muškarce. Za razliku od prethodnog, ustanovljeno je nesumnjivo da kvalitet ličnih odnosa i intenzitet društvenih kontakata doprinose osećanju životnog zadovoljstva (Haller, Hadler, 2006). U istraživanju u Srbiji iz 2011. godine, ispitivana su tri aspekta zadovoljstva životom i ustanovljeno je da mladi iskazuju najviši stepen zadovoljstva porodičnim životom, potom ličnim/intimnim odnosima, a najmanje onim čime se bave (Tomanović *et al* 2012). Rezultati su konzistentni sa evropskim i nisu iznenađujući kada se uzme u obzir visok nivo nezaposlenosti i rizične zaposlenosti među mladima u Srbiji. Istraživanje je pokazalo da su mlade žene u proseku zadovoljnije u sva tri domena od mladih muškaraca (Ibid).

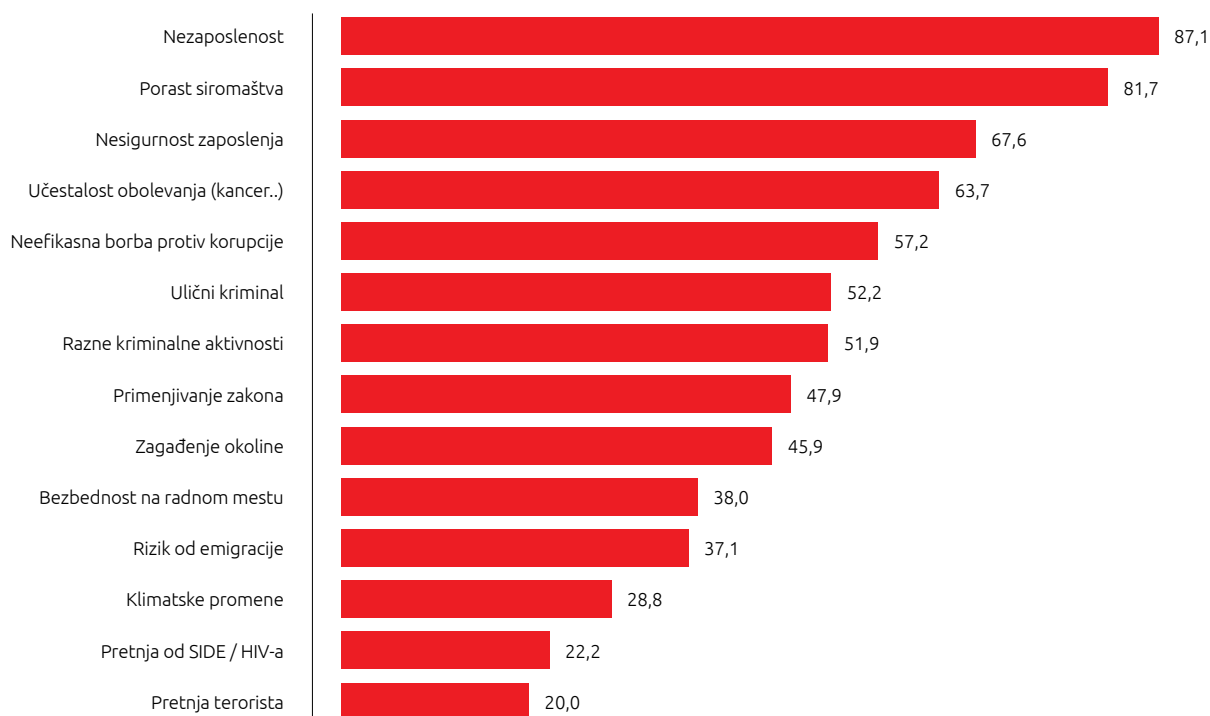
Kao i ostali oblici društvene pokretljivosti, migracije predstavljaju značajan pokazatelj otvorenosti društva i bilo da se radi o privremenim ili trajnim ili o migracijama ka većim ili manjim naseljima – zavise od određenih socijalnih pretpostavki koje omogućavaju ili sprečavaju prostornu mobilnost (Stanojević, 2012a). Istraživanje unutrašnje pokretljivosti mladih je ustanovilo da su migracije ka većim gradovima karakteristične za one koji imaju više obrazovanje i koji potiču iz boljestojećih porodica, dok je ka manjim mestima izražena tendencija migriranja onih sa nižim stepenom obrazovanja i nešto lošijeg materijalnog položaja (Stanojević, 2012a: 73). Što se tiče spoljnih migracija, preseljenja izvan Srbije, istraživanja iz 2003. i 2011. pokazala su da postoji diskrepancija između aspiracija za odseljenjem koje su znatne i rastuće (Gredelj, 2004; Jarić, Živadinović, 2012) i konkretnog delanja da se želja i ostvari. Razlozi za potencijalnu emigraciju više nisu dominantno politički, kao devedesetih godina, već pre svega ekonomski i posledica su niskog životnog standarda, visokih stopa nezaposlenosti i iz njih proisteklog osećanja odsustva perspektive. Najjači prediktori aspiracija ka odseljenju su prethodno iskustvo migracija, nezaposlenost, porodični status (ako nisu u braku i roditelji), a za delanje u pravcu emigracije i više obrazovanje mlade osobe (Mojić, Petrović, 2013).

Analiza

Opažanje rizika u društvu

Percepcija mladih u Srbiji o tome koji su društveni problemi zabrinjavajući (alarmantni) predstavlja najpre refleksiju konkretnog socioekonomskog stanja društva i javnog diskursa o njemu, a tek potom refleksiju javnih diskursa o globalnim problemima. Tako mladi u Srbiji, slično njihovim vršnjacima u Hrvatskoj (Ilišin *et al* 2013: 119) i u Bugarskoj (Mitev, Kovacheva, 2014: 182), kao tri najozbiljnija društvena problema izdvajaju nezaposlenost, porast siromaštva i nesigurnost zaposlenja (grafikon 7.1), što su faktori koji direktno utiču na svakodnevnu egzistenciju većine mladih u društvu u kojem žive.

Grafikon 7.1: Percepcija značaja problema (rizika) u srpskom društvu (opcija veoma alarmantni, u %)

Ono što je, međutim, iznenađujuće jeste da te probleme kao veoma alarmantne ističu više oni mladi koji prema svom socioekonomskom položaju, materijalnom položaju domaćinstva, stečenom i nasleđenom kulturnom kapitalu (vlastito i obrazovanje roditelja), ne bi trebalo da su više direktno pogođeni njima nego mladi čiji je društveni položaj niži³³². Do sličnih rezultata su došli i istraživači u Hrvatskoj (Ilišin *et al* 2013: 122). Ta činjenica, kao i činjenica da probleme koji se tiču nefunkcionalnosti društvenog sistema, kao što su neefikasna borba protiv korupcije i neprimenjivanje (ili nepravilno i nedosledno primenjivanje) zakona³³³, kao i neke globalne probleme, kao što su zagađenje okoline i porast hroničnih oboljenja³³⁴, više apostrofiraju mladi višeg ekonomskog i obrazovnog položaja, upućuje da se objašnjenje može tražiti u njihovoj većoj senzibilisanosti na opšte društvene teškoće.

Doživljaj diskriminacije

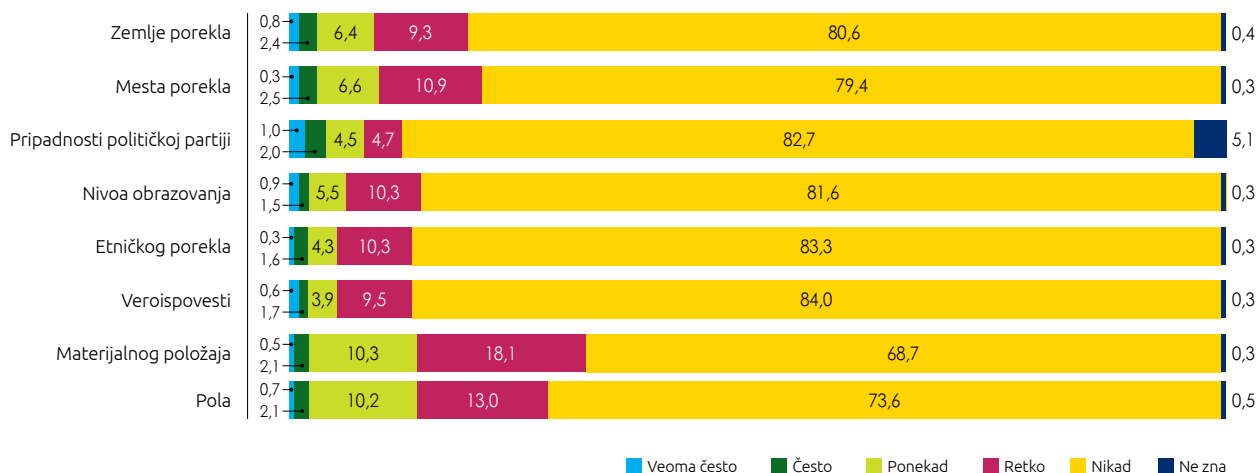
Različiti oblici i uzroci diskriminacije sa kojima se (mlada) osoba u većoj ili manjoj meri susreće u svom svakodnevnom životu, mogu se tumačiti kao lični rizici koji mogu dovesti do socijalne isključenosti. U cilju otkrivanja tih rizika, mlade smo u anketi pitali da li su se i koliko često osetili diskriminisanim zbog neke svoje karakteristike, kao što su: pol, materijalni položaj, veroispovest, etničko poreklo, nivo obrazovanja, pripadnost političkoj partiji, mesto porekla ili zemlja porekla. Većina mladih – od dve trećine do četiri petine – izjavila je da nikada nije imala iskustvo diskriminacije (grafikon 7.2).

³³² Npr. strah od siromaštva više ističu mladi boljeg obrazovanja ($X^2=25.16$, $p<.05$, Cramer's $V=.085$) i višeg materijalnog položaja ($X^2=17.66$, $p<.05$, Cramer's $V=.087$).

³³³ Zabrinutost za nedosledno primenjivanje zakona više osećaju mladi sa višim nivoom obrazovanja ($X^2=21.81$, $p<.05$, Cramer's $V=.079$) i višeg materijalnog položaja ($X^2=16.45$, $p<.05$, Cramer's $V=.084$).

³³⁴ Zabrinutost za klimatske promene više osećaju mladi sa višim nivoom obrazovanja ($X^2=24.40$, $p<.05$, Cramer's $V=.084$) dok zabrinutost za porast hroničnih oboljenja imaju mladi višeg materijalnog položaja i obrazovanja ($X^2=16.56$, $p<.05$, Cramer's $V=.085$).

Grafikon 7.2: Doživljaj diskriminacije: Da li si se nekada osećao/la diskriminisan/na zbog neke od sledećih stvari? Koliko često? (u %)

Naši ispitanici i ispitanice su se u određenoj meri osetili diskriminisanim najčešće na osnovu materijalnog položaja i pola, a potom i mesta porekla i drugih obeležja društvenog položaja i identiteta. Ekonomska (klasno-socijalna) i rodna diskriminacija pojavljuju se kao najčešće opažene i u drugim studijama u regionu (Ilišin *et al* 2013: 97; CEPYUS-FES, 2014: 182; Mitev, Kovacheva, 2014: 66).

Kada uporedimo srednje vrednosti stepena diskriminacije (od 5 za veoma često pa do 1 za nikad), analize osobina mladih koji su osetili diskriminaciju u nekom stepenu, pokazuju značajne i zanimljive rezultate. Najviše navođeni oblik diskriminacije – na osnovu materijalnog položaja – diferencira stepen izloženosti mladih svim ostalim oblicima diskriminacije (tabela 7.1)

Tabela 7.1: Povezanost materijalnog položaja sa oblicima diskriminacije

Diskriminacija na osnovu	Materijalni položaj	M	SD	F
pola	niži	1.8199	1.07173	24.638**
	srednji	1.4127	.78235	
	viši	1.3101	.70247	
materijalnog položaja	niži	1.9313	1.05283	42.718**
	srednji	1.5058	.80698	
	viši	1.2815	.61947	
veroisповesti	niži	1.5280	.90872	17.517**
	srednji	1.2327	.66692	
	viši	1.1768	.53396	
etničkog porekla	niži	1.5280	.82962	19.484**
	srednji	1.2207	.60386	
	viši	1.1811	.55959	
nivoa obrazovanja	niži	1.6770	1.05832	28.931**
	srednji	1.2596	.66273	
	viši	1.2004	.57789	
pripadnosti političkoj partiji	niži	1.4600	.94571	7.672**
	srednji	1.2545	.74737	
	viši	1.1886	.63899	
mesta porekla	niži	1.5776	.97237	10.895**
	srednji	1.3148	.71303	
	viši	1.2685	.66208	
zemlje porekla	niži	1.6625	1.08092	17.971**
	srednji	1.3059	.74156	
	viši	1.2495	.65510	

Rezultati jednofaktorske analize varijanse (tabela 7.1) ukazuju da postoje značajne razlike u stepenu diskriminacije na osnovu materijalnog položaja mlade osobe po svim istraživanim osobinama. Post hoc Tahmane testovi ukazuju da se mladi iz domaćinstava sa najnižim materijalnim standardom, značajno razlikuju od onih na srednjim i višim pozicijama, tako što osećaju viši stepen diskriminacije. Ta razlika je najveća upravo kada je u pitanju diskriminacija zbog materijalnog položaja, potom zbog nivoa obrazovanja i pola, a zatim i etničkog porekla, veroispovesti, zemlje i mesta porekla, a najmanja kad je reč o diskriminisanosti na osnovu opredeljenosti prema nekoj političkoj partiji.

Što se tiče rodne diskriminacije, pored pomenute povezanosti sa materijalnim položajem, postoje povezanosti sa još dva obeležja: polom i naseljem. Devojke izjavljuju da češće ($M=1,54$, $SD=0,88$) od mladića ($M=1,31$, $SD=0,72$) primećuju da su diskriminisane na osnovu svog pola³³⁵. To ukazuje da je rodna diskriminacija češće diskriminacija žena, a one su u manjoj ili većoj meri senzibilisane da diskriminaciju percipiraju. Mladi iz grada ($M=1,49$, $SD=0,86$) značajno se razlikuju od mladih koji žive na selu ($M=1,32$, $SD=0,71$) u stepenu rodne diskriminacije koju su doživeli³³⁶, što može ukazivati na veću senzibilisanost za opažanje diskriminisanosti kod mladih iz urbanih sredina.

Diskriminacija zbog nivoa obrazovanja povezana je, pored materijalnog položaja, sa polom ispitanika: mladići izjavljuju da su češće ($M=1,36$, $SD=0,79$) izloženi ovom obliku diskriminacije od devojaka ($M=1,23$, $SD=0,62$)³³⁷, kao i sa obrazovanjem roditelja: više su opažali diskriminaciju mladi čiji roditelji imaju završeno srednje i osnovno obrazovanje ($M=1,34$, $SD=0,76$) od onih čiji su roditelji visokobrazovani ($M=1,21$, $SD=0,61$)³³⁸.

Diskriminacija na osnovu veroispovesti povezana je, pored materijalnog položaja, sa polom: mladići izjavljuju da su češće izloženi ($M=1,30$, $SD=0,74$) nego devojke ($M=1,20$, $SD=0,57$)³³⁹, sa mestom stanovanja: mladi iz grada su izloženiji ($M=1,29$, $SD=0,72$) od mladih na selu ($M=1,19$, $SD=0,54$)³⁴⁰, kao i sa obrazovanjem roditelja: više su izloženi mladi čiji roditelji imaju niže i srednje obrazovanje ($M=1,29$, $SD=0,72$) od dece visokoobrazovanih roditelja ($M=1,16$, $SD=0,59$)³⁴¹.

Etničko poreklo kao izvor diskriminacije povezano je sa etničkom pripadnošću: više je opažaju mladi koji nisu Srbi³⁴². Ovaj oblik diskriminacije je povezan i sa obrazovanjem roditelja: više su mu izloženi mladi čiji roditelji imaju niže i srednje obrazovanje ($M=1,29$, $SD=0,68$) od dece visokoobrazovanih roditelja ($M=1,17$, $SD=0,51$)³⁴³.

Zanimljivo je da je obrazovanje roditelja statistički značajno povezano i sa stepenom opažene diskriminacije zbog pripadnosti određenoj političkoj partiji: opet je diskriminacija izraženija kod mladih čiji roditelji imaju niže i srednje obrazovanje ($M=1,30$, $SD=0,82$) nego kod onih čiji roditelji imaju više i visoko obrazovanje ($M=1,15$, $SD=0,52$)³⁴⁴. Taj oblik diskriminacije više opažaju mladići ($M=1,31$, $SD=0,81$) nego devojke ($M=1,19$, $SD=0,64$)³⁴⁵. Zanimljivo je da diskriminaciju češće opažaju mladi koji se deklariraju da pripadaju političkoj desnici, manje oni koji pripadaju levisi, a najmanje političkom centru³⁴⁶. Sličnu slabu ali značajnu povezanost deklarisanja za desna politička opredeljenja i većeg opažanja diskriminacije po političkoj osnovi, uočili su i istraživači u Sloveniji (CEPYUS-FES, 2014: 183).

Kao i materijalni status, region u kojem ispitanik živi, statistički je značajno povezan sa svim oblicima diskriminacije, osim sa onom po političkoj osnovi (tabela 7.2).

Rezultati jednofaktorske analize (tabela 7.2) ukazuju da postoje značajne razlike u stepenu diskriminacije u tri regiona u Srbiji, po svim istraživanim osobinama osim pripadnosti političkoj partiji. Post hoc Tahmane testovi ukazuju da se region Vojvodine izdvaja kao područje sa najvećim stepenom osećanja diskriminacije. Možemo pretpostaviti da se Vojvodina izdvaja iz dva razloga: u pitanju je multietnička i multikonfesionalna zajednica – region, gde su, pored realnih nejednakosti u društvenom položaju, mladi senzibilisaniji za razlike i prepoznavanje nejednakosti i diskriminacije.

³³⁵ Mereno t-testom postoji značajna razlika ($t=-4,76$, $df= 1132,22$, $p<.001$).

³³⁶ Mereno t-testom postoji značajna razlika ($t=-3,71$, $df= 1028,39$, $p<.05$).

³³⁷ Mereno t-testom postoji značajna razlika ($t=-3,13$, $df= 1104,22$, $p<.05$).

³³⁸ Mereno t-testom postoji značajna razlika ($t=3,09$, $df= 924,58$, $p<.05$).

³³⁹ Mereno t-testom postoji značajna razlika ($t=-2,51$, $df= 1098,17$, $p<.001$).

³⁴⁰ Mereno t-testom postoji značajna razlika ($t=-2,66$, $df= 1091,36$, $p<.05$).

³⁴¹ Mereno t-testom postoji značajna razlika ($t=3,36$, $df= 995,1$, $p<.05$).

³⁴² $\chi^2=37,59$, $p<.001$, Cramer's $V=.179$.

³⁴³ Mereno t-testom postoji značajna razlika ($t=3,45$, $df= 971,42$, $p<.05$).

³⁴⁴ Mereno t-testom postoji značajna razlika ($t=3,77$, $df= 1030,8$, $p<.05$).

³⁴⁵ Mereno t-testom postoji značajna razlika ($t=-2,73$, $df= 1072,19$, $p<.05$).

³⁴⁶ $\chi^2=60,04$, $p<.001$, Cramer's $V=.133$.

Tabela 7.2: Povezanost regiona i oblika diskriminacije

Diskriminacija na osnovu	Region	M	SD	F
Pola	Beogradski region	1.4040	.76620	11.422**
	Vojvodina	1.6159	.90209	
	Centralna Srbija	1.3371	.77296	
Materijalnog položaja	Beogradski region	1.5212	.82931	5.866*
	Vojvodina	1.5690	.90581	
	Centralna Srbija	1.3861	.71356	
Veroispovesti	Beogradski region	1.1648	.54024	10.712**
	Vojvodina	1.3979	.81060	
	Centralna Srbija	1.2233	.63488	
Etničkog porekla	Beogradski region	1.1676	.49818	7.147*
	Vojvodina	1.3552	.71663	
	Centralna Srbija	1.2397	.65306	
Nivoa obrazovanja	Beogradski region	1.2131	.54699	7.474*
	Vojvodina	1.4256	.88320	
	Centralna Srbija	1.2726	.70173	
Mesta porekla	Beogradski region	1.2131	.53114	10.261**
	Vojvodina	1.4759	.86918	
	Centralna Srbija	1.3277	.76354	
Zemlje porekla	Beogradski region	1.2528	.65914	4.041*
	Vojvodina	1.4261	.80764	
	Centralna Srbija	1.3258	.81569	

Tabela 7.3: Koeficijenti korelacije različitih oblika diskriminacije

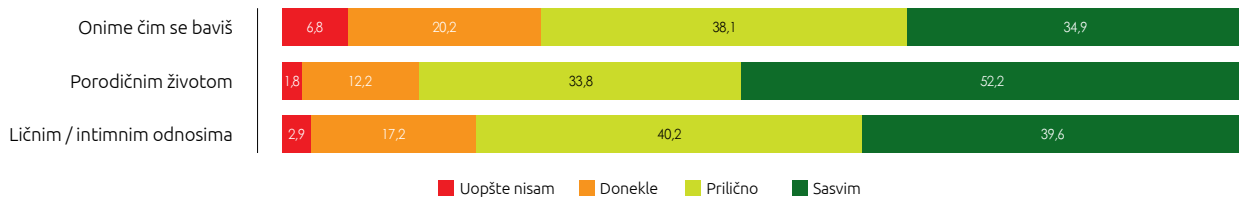
Diskriminacija na osnovu	Materijalnog položaja	Veroispovesti	Etničkog porekla	Nivoa obrazovanja	Pripadnosti političkoj partiji	Mesta porekla	Zemlje porekla
Pola	.521**	.434**	.421**	.410**	.324**	.398**	.437**
Materijalnog položaja	1	.477**	.398**	.475**	.345**	.411**	.385**
Veroispovesti		1	.610**	.451**	.501**	.516**	.506**
Etničkog porekla			1	.517**	.521**	.561**	.565**
Nivoa obrazovanja				1	.550**	.499**	.450**
Pripadnosti političkoj partiji					1	.528**	.464**
Mesta porekla						1	.659**
Zemlje porekla							1

Korelacije (tabela 7.3) pokazuju da su sve vrste osećanja diskriminisanosti međusobno u jačoj ili slabijoj vezi, što nam ukazuje da društvene karakteristike na osnovu kojih su mladi diskriminirani (pol, klasa, veroispovest, obrazovanje, mesto i dr.) često idu zajedno. Kombinovano sa prethodnim nalazom da je nizak materijalni položaj (i sa njim povezane determinante – niži kulturni kapital porodice) u značajnoj vezi sa većim iskustvom diskriminacije u svim njenim oblicima, daje čvrst dokaz o nepovoljnom društvenom položaju kao osnovi za diskriminaciju i potencijalnom riziku od marginalizacije i socijalne isključenosti. Prethodno istraživanje mladih u Srbiji 2011. godine, uočilo je kategoriju mladih koji su pod izrazitim rizikom od društvene isključenosti: to su osobe bez kvalifikacija i sigurnog zaposlenja, čiji roditelji imaju nisko obrazovanje, finansijski i stambeno zavisni od roditelja, koncentrisani u ruralnim područjima, koji obavljaju radničke i poljoprivredne poslove, sa niskom političkom i građanskom participacijom (Tomanović, Stanojević, 2012: 282, 283).

Zadovoljstvo životom

U gorepomenutom istraživanju ustanovljeno je da su mladi koji se nalaze u društveno marginalizovanom položaju, daleko manje od drugih zadovoljni na ličnom, porodičnom i profesionalnom planu (Ibid 283). U ovom istraživanju zanimalo nas je u kojoj su meri mladi zadovoljni svojim ličnim odnosima, porodičnim životom i zanimanjem (onim čime se bave). Na četvorostepenoj skali od *uopšte nisam zadovoljan/na* do *sasvim sam zadovoljan/na* mladi su iskazali različite nivoe zadovoljstva u navedena tri domena njihovog života (grafikon 7.3).

Grafikon 7.3: Stepen zadovoljstva ličnim odnosima, porodičnim životom i zanimanjem (u %)

Stepen zadovoljstva koji su mladi izrazili, nešto je viši nego u ranijem istraživanju (Stanojević, Tomanović, Ljubičić, 2015), verovatno zbog mlađeg uzrasta ispitivane populacije, ali je nanovo on najviši u domenu porodičnih odnosa ($M=3,36$, $SD=.76$), pa u domenu ličnih odnosa ($M=3,17$, $SD=.81$), a najniži u domenu onoga čime se mlada osoba bavi ($M=3,01$, $SD=.90$).

Tabela 7.4: Koeficijenti korelacije zadovoljstva

Zadovoljstvo:	Porodičnim životom	Zanimanjem
Ličnim/intimnim odnosima	.561**	.368**
Porodičnim životom		.384**

Postoje povezanost između zadovoljstva u sva tri domena, s tim što je najjača između zadovoljstva ličnim odnosima i zadovoljstva porodičnim životom, kao što je bio slučaj i u ranijem istraživanju (Stanojević, Tomanović, Ljubičić, 2015).

K: U kojoj meri si zadovoljna svojim dosadašnjim životom?

I: Pa, zadovoljna sam, zato što su mi svi, hvala bogu, živi i zdravi. I dokle god je tako ja ne mogu da kažem da nisam zadovoljna i srećna. Dokle god je to tako, ja ne mogu da kukam o životu, daleko bilo.

K: A na ličnom planu, jesi li zadovoljna?

I: Pa, jesam. Imam dvadeset dve godine, trudim se koliko mogu da se probijem, pa ćemo da vidimo.

(nezaposlena, 22, veliki grad)

Mlade žene su zadovoljnije od mladih muškaraca u domenima ličnih odnosa³⁴⁷ i porodičnog života³⁴⁸, dok u domenu zanimanja, ne postoje značajne rodne razlike. Povezanost između pojedinačnih domena, a posebno između zadovoljstva ličnim odnosima i zadovoljstva porodičnim životom, jača je, međutim, za mlade muškarce nego za mlade žene (tabela 7.5). To može ukazivati na izvesnu odvojenost sfera u životima mladih žena i na potencijalnu konfliktnost uloga, dok su domeni svakodnevice za mlade muškarce u saglasju (Ibid).

Tabela 7.5: Koeficijenti korelacije zadovoljstva prema polu

Pol	Zadovoljstvo	Porodičnim životom	Zanimanjem
muški	Ličnim/intimnim odnosima	.619**	.456**
	Porodičnim životom		.427**
ženski	Ličnim/intimnim odnosima	.482**	.280**
	Porodičnim životom		.342**

³⁴⁷ $\chi^2=9.41$, $p<.05$, Cramer's $V=.090$.

³⁴⁸ $\chi^2=18.93$, $p<.001$, Cramer's $V=.125$.

Zadovoljstvo ličnim odnosima povezano je, pored pola, delimično i sa socijalnim kontaktima: očekivano su nešto zadovoljniji mladi koji imaju krug prijatelja³⁴⁹, dok se neočekivano nije pokazala korelacija sa njihovim zadovoljstvom prijateljima. Taj aspekt zadovoljstva životom je povezan i sa obrazovanjem mlade osobe: mladi na školovanju i koji su završili fakultete zadovoljniji su svojim ličnim odnosima od onih koji imaju niže obrazovanje među kojima se posebno izdvajaju mladi sa završenom osnovnom školom³⁵⁰. Pored toga, niži materijalni status povezan je sa nižim stepenom zadovoljstva ličnim odnosima³⁵¹. Slično tome, po izražavanju manjeg stepena zadovoljstva porodičnim životom, izdvajaju se mladi sa osnovnim obrazovanjem³⁵² i niskim materijalnim statusom³⁵³. Niži stepen zadovoljstva zanimanjem (onim čime se bave) izražavaju stariji ispitanici³⁵⁴, koji imaju niže obrazovanje³⁵⁵ čiji roditelji imaju niže obrazovanje³⁵⁶ i koji žive u domaćinstvima sa nižim materijalnim statusom³⁵⁷.

Povezanost najčešće opaženog oblika diskriminacije – na osnovu materijalnog položaja – statistički je značajno povezana sa zadovoljstvom u sva tri proučavana domena (tabela 7.6).

Tabela 7.6: Koeficijenti korelacije zadovoljstva sa osećanjem diskriminacije zbog materijalnog položaja

Zadovoljstvo:	Ličnim/intimnim odnosima	Porodičnim životom	Zanimanjem
Diskriminacija zbog materijalnog položaja	-.190**	-.219**	-.172**

Sa povećanjem osećanja diskriminacije prema materijalnom položaju smanjuje se zadovoljstvo mlade osobe zanimanjem, ličnim odnosima i porodičnim životom.

Osećaj kontrole nad životom

Prateći ideju da je osećaj kontrole nad životom (*sense of life control*) važna komponenta koja utiče na zadovoljstvo životom (Khattab, Fenton, 2009), vremensku perspektivu i planiranje (Brannen, Nilsen 2002, 2007; Anderson *et al* 2005), pa posredno i na orijentaciju prema delanju, uvrstili smo je kao posebnu dimenziju u naše istraživanje kroz dva pokazatelja. Mlade smo pitali koliko im se često dešava da ostvare ono što su želeli, i koliko im se često dešava da osećaju da imaju kontrolu nad svojim životom.

Grafikon 7.4: Učestalost osećanja kontrole nad životom i ostvarenja namera (u %)

Učestalosti osećanja mlade osobe da ima kontrolu nad svojim životom i osećanja da može da ostvari ono što želi, značajno su povezane (koeficijent korelacije je .510). Rezultati (grafikon 7.4) pokazuju relativno visok stepen kontrole nad životom i ostvarenosti željenog prema iskazima mladih.

A: Osećaš li da imaš ili da nemaš kontrolu nad svojim životom?

I: Imam kontrolu. U dobroj meri, da. Mislim da sve što sam do sada uradio, nijednom se nisam pokajao, ali mislim da sam sve uradio hladne glave i dobro sam promislio o svemu što sam uradio.

A: I uspeo si da svaki svoj plan sprovedeš u delo?

I: Hm, racionalnim razmišljanjem, da. Naravno, ti planovi su bili realni, ne možemo maštati o nečemu, mislim, bitno da su želje u skladu sa našim mogućnostima, ja mislim da možemo doći do bilo kog cilja. Ako se to sprovede onako kako treba.

(student privatnog ekonomskog fakulteta, 24, Beograd)

³⁴⁹ $\chi^2=11.71$, $p<.05$, Cramer's $V=.100$,

³⁵⁰ $\chi^2=17.02$, $p<.05$, Cramer's $V=.070$,

³⁵¹ $\chi^2=34.49$, $p<.001$, Cramer's $V=.122$.

³⁵² $\chi^2=11.71$, $p<.05$, Cramer's $V=.100$,

³⁵³ $\chi^2=75.52$, $p<.001$, Cramer's $V=.181$.

³⁵⁴ $\chi^2=33.35$, $p<.001$, Cramer's $V=.120$,

³⁵⁵ $\chi^2=64.61$, $p<.001$, Cramer's $V=.137$.

³⁵⁶ $\chi^2=23.27$, $p<.05$, Cramer's $V=.101$.

³⁵⁷ $\chi^2=39.63$, $p<.001$, Cramer's $V=.132$.

Osećaj mlade osobe da može da ostvari ono što želi, povezan je sa njenim nivoom obrazovanja – visokoobrazovani znatno češće imaju taj osećaj nego mladi sa završenom osnovnom školom³⁵⁸, a slično tome povezan je i sa nivoom obrazovanja njihovih roditelja³⁵⁹. Stabilno zaposleni mladi znatno češće imaju osećaj da mogu da ostvare šta žele od nezaposlenih³⁶⁰, kao i oni koji na ličnom raspolaganju imaju više novca³⁶¹. Sa druge strane, mladi koji žive u domaćinstvima niskog materijalnog statusa, učestalije su se opredeljivali za odgovore da *nikad* (3,8%) i *retko* (23,1%) mogu da ostvare željeno³⁶². I osećaj kontrole nad vlastitim životom značajno je povezan sa nivoom obrazovanja mlade osobe³⁶³ i njenih roditelja³⁶⁴, njenim statusom zaposlenosti³⁶⁵ i količinom novca kojom raspolaže za lične potrebe³⁶⁶. Zaključujemo da skup pokazatelja niskog i potencijalno rizičnog društvenog statusa umanjuje nivo osećaja delatnosti – kontrole i uspešnosti delanja tih mladih osoba, ograničavajući potencijal delanja i time čineći njihov položaj još ranjivijim.

Dodatno nas je zanimalo da li su osećaji uspešnosti i kontrole povezani sa aspektima životnog zadovoljstva. Analize pokazuju da postoje umereno jake, pozitivne korelacije između osećaja ostvarenosti namera i osećaja kontrole nad životom i zadovoljstva u sva tri životna domena (tabela 7.7).

Tabela 7.7: Koeficijenti korelacije zadovoljstva sa osećajem ostvarenosti namera i kontrole

Zadovoljstvo:	Ličnim/intimnim odnosima	Porodičnim životom	Zanimanjem
Da ostvariš ono što si želeo/la	.230**	.147**	.271**
Da imaš kontrolu nad svojim životom	.255**	.185**	.196**

U narativnom obliku, složen odnos različitih nivoa zadovoljstva i osećaja kontrole vide se u sledećem iskazu mlade žene:

I: U porodici da, zadovoljna sam, ali što se tiče posla nisam toliko zadovoljna. Volela bih da promenim nešto u vezi posla i nešto u vezi partnera i tih nekih naših odnosa za dalje. Znači tog nekog našeg zajedničkog života.

A: Da li osećaš da imaš ili da nemaš kontrolu nad svojim životom?

I: Ponekad nemam kontrolu. Ponekad u vezi posla, ponekad u vezi dečka i onda tu nekad imaš osećaj da se gubiš u tom nekom vremenu.

A: Da li uspevaš da ostvariš ono što si planirala?

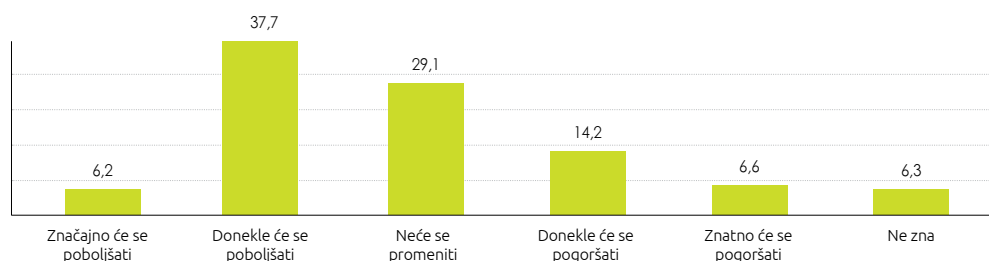
I: Pa donekle. Nemam pojma. Opet hajde imam taj posao, imam tog dečka pored sebe. To je nešto ajde da kažeš donekle si ostvario. Opet, sa druge strane, nisi ostvario to što nemaš tu neku kuću, nemaš taj neki stambeni prostor.

(zaposlena VŠS, 27, grad srednje veličine)

Zamišljanje budućnosti i aspiracije za migracije

U kontekstu opažanja društvenih i ličnih rizika, zadovoljstva životom i potencijala za delanje, značajno je ispitati kako mladi procenjuju i vlastitu budućnost i budućnost društva u kojem žive. Prvo pitanje odnosilo se na procenu promena u materijalnom položaju ljudi u Srbiji u narednih deset godina (grafikon 7.5).

Grafikon 7.5: Procena promena u materijalnom položaju stanovnika Srbije u narednih 10 godina (u %)

³⁵⁸ $\chi^2=50,24$, $p<.001$, Cramer's $V=.121$.

³⁵⁹ $\chi^2=23.65$, $p<.05$, Cramer's $V=.101$.

³⁶⁰ $\chi^2=18.45$, $p<.05$, Cramer's $V=.126$.

³⁶¹ $\chi^2=46.51$, $p<.001$, Cramer's $V=.128$.

³⁶² $\chi^2=28.52$, $p<.05$, Cramer's $V=.094$.

³⁶³ $\chi^2=31.66$, $p<.001$, Cramer's $V=.096$.

³⁶⁴ $\chi^2=19.21$, $p<.05$, Cramer's $V=.091$.

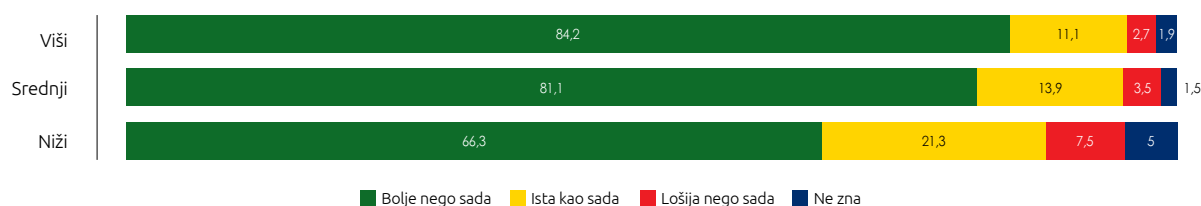
³⁶⁵ $\chi^2=21.66$, $p<.05$, Cramer's $V=.137$.

³⁶⁶ $\chi^2=47.85$, $p<.001$, Cramer's $V=.130$.

Mladi u Srbiji balansiraju između umerenog optimizma i skeptičnog realizma, jer skoro polovina smatra da će situacija biti bolja, a trećina da neće biti promena. Po tome se oni svrstavaju među zemlje regiona kao što su Makedonija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Bugarska, dok su mladi u Rumuniji skeptičniji, u Sloveniji pesimističniji, a u Albaniji i na Kosovu izrazito optimistični (Hurrelmann, Weichert, 2015: 134). Zaključak je ove komparativne studije da najoptimističniji mladi koji izražavaju najviše nade u budućnost, dolaze iz najnerazvijenijih regiona jugoistočne Evrope, dok su oni koji uživaju relativno više nivo materijalnog blagostanja anksiozniji da mogu da ih izgube (Ibid. 134). Na mikro nivou ne može se izvesti takav zaključak, jer mladi koji žive u domaćinstvima sa višim materijalnim standardom izražavaju više optimizma glede ekonomske budućnosti Srbije, nego mladi koji žive u situaciji materijalne deprivacije³⁶⁷.

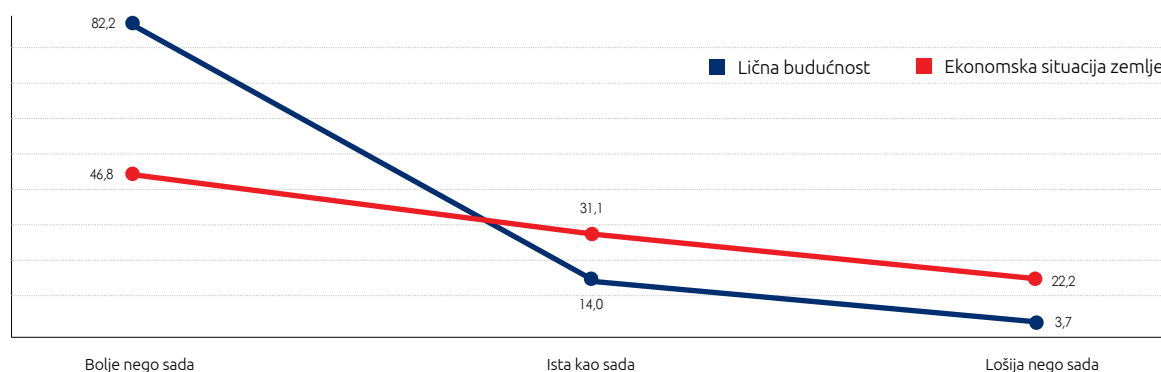
Slična se pravilnost otkriva i u proceni vlastite budućnosti, gde je razlika u optimizmu/pesimizmu između materijalno situiranih i depriviranih mladih, još izrazitija (grafikon 7.6).

Grafikon 7.6: Procena lične budućnosti prema materijalnom položaju domaćinstva (u %)

Poređenje pokazuje velike diskrepancije u procene društvene i lične budućnosti (grafikon 7.7), što je prema nekim autorima rezultat poznate činjenice nadmoći ličnog nad društvenim optimizmom (Ilišin *et al* 2013: 123).

Grafikon 7.7: Poređenje projekcija lične budućnosti i budućnosti društva

Prostorna mobilnost, posebno unutrašnja, nije izrazita karakteristika stanovništva Srbije. Mladi prelaze iz manjih gradova u veće zbog obrazovanja i u njima ponekad ostaju zbog većih mogućnosti zaposlenja i ostvarenja životnog standarda, dok je obrnuta smer unutrašnjih migracija izuzetno redak. Nešto više od trećine (37,6%) mladih koji su izrazili želju da se presele u drugo mesto unutar Srbije, kao primarne razloge navode ekonomske: poboljšanje životnog standarda (42,6%) i lakše zaposlenje (25,7%), a mnogo manje kulturne – bolje obrazovanje (9,3%) i veću kulturnu raznolikost (7,4%).

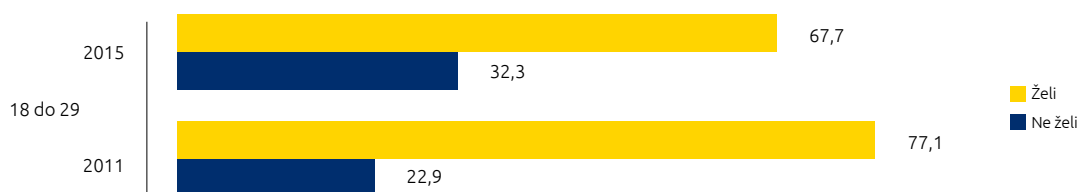
Emigracija mladih je česta tema javnog diskursa u Srbiji oko koje ima mnogo mistifikacija. Relativno veliki broj mladih diskurzivno izražava želju za odseljenjem, mada ona ne rezultira u delanju. Tako je u istraživanju iz 2003. 45,8% iskazalo želju da emigrira, ali je samo oko 6% od ukupnog broja preduzimalo konkretne korake, dok je 46,4% deciderano izjavilo da ne želi da napusti zemlju (Jarić, Živadinović, 2012).

U ovom istraživanju iz 2015. godine, 30,8% mladih je izjavilo da ne žele da se odsele, petina (20,8%) da je njihova želja za odseljenjem veoma jaka, a po četvrtina da je želja srednja (23,9%) ili slaba (23,8%). U komparativnoj perspektivi gledano, motivacija mladih iz Srbije za odseljenjem je znatno slabija nego kod njihovih vršnjaka iz Bosne i Hercegovine, Albanije i sa Kosova, nešto slabija kod onih iz Makedonije, nešto jača od onih iz Rumunije, a znatno jača od motivacije mladih iz Bugarske, Slovenije i Hrvatske (Hurrelmann, Weichert, 2015 : 118).

³⁶⁷ $\chi^2=42,41$, $p<.001$, Cramer's $V=.136$.

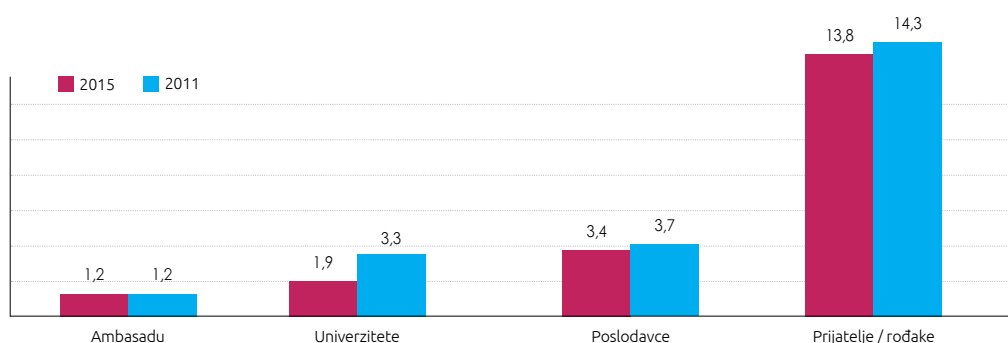
Uporedna analiza anketa iz 2011. i 2015. godine³⁶⁸ pokazuje da je donekle porastao udeo mladih koji ne žele da napuste zemlju.

Grafikon 7.8: Želja mladih za iseljenjem iz zemlje uporedno 2015. i 2011. (u %)

Od ukupnog broja mladih u istraživanju 2015. godine tek oko petine je preduzelo neko delanje u cilju potencijalnog emigriranja, što je nanovo nešto manje nego 2011. godine (grafikon 7.9).

Grafikon 7.9: Mladi koji su preduzeli korake za iseljenje iz zemlje uporedno 2011. i 2015. Kontaktirao/la sam: (u %)

Kako se pokazalo i u prethodnim istraživanjima, motivacija mladih za eventualnu emigraciju skoro je u potpunosti ekonomska (81,9%): poboljšanje životnog standarda (65,2%), lakše zaposlenje (16,6%), bolji uslovi za pokretanje sopstvenog posla (4,1%), a mnogo manje bolje obrazovanje (4,3%) i veća kulturna raznolikost (3,7%). Najželjenije zemlje destinacije za emigraciju su zemlje EU (22,8%), posebno izdvojene Nemačka (20,6%), Austrija (8,7%) i Italija (6,9%), a od vanevropskih: SAD (16%), Australija (6,6%) i Kanada (5,4%).

Želja za odseljenjem je povezana sa osećanjem životnog zadovoljstva: ona je jača ukoliko je zadovoljstvo u bilo kojem od tri životna domena slabije (tabela 7.8).

Tabela 7.8: Koeficijenti korelacije zadovoljstva sa željom za odseljenjem iz zemlje

Zadovoljstvo:	Ličnim/intimnim odnosima	Porodičnim životom	Zanimanjem
Želja mladih za iseljenjem iz zemlje	-.105**	-.069*	-.063*

Tako polovina mladih koji nisu zadovoljni ličnim odnosima, preko trećine koji nisu zadovoljni porodičnim životom (38%) ili onim čime se bave (35%) – ima jaku želju za odseljenjem, naspram petine onih koji su sasvim zadovoljni u tim sferama života. Postoji takođe slaba, ali statistički značajna veza između stepena osećanja diskriminacije zbog materijalnog položaja i želje da se emigrira (R -.063 p<0,05).

Mada tumačenja motivacije i delanja u vezi sa emigracijom zahtevaju detaljnije istraživanje i analize, mogli bismo da pretpostavimo na osnovu longitudinalnog praćenja rezultata istraživanja, da mladi u Srbiji kako vreme prolazi, uprkos prolongiranim ekonomskim i političkim krizama i nedostatku jasne perspektive za budućnost, postaju sve realističniji u proceni da je za odseljenje iz zemlje pored želje neophodno imati i određene resurse. Ovu pretpostavku podržavaju i rezultati istraživanja iz 2011. godine (Mojić, Petrović, 2013), kao i ovog istraživanja. Analiza osobina onih mladih koji su preduzeli neke korake za pripremu potencijalnog odseljenja, pokazuje razlike u odnosu na mlade koji su samo izrazili

³⁶⁸ S obzirom na različite populacije obuhvaćene uzorkom: 2011. 18 do 35, 2015. 15 do 29 godina, za analize su uzorci ujednačeni tako da se odnose na mlade od 18 do 29 godina.

želju: oni su pretežnije iz grada i to iz beogradskog regiona, više ih je u srednjem uzrastu od 20 do 24 godine, više ih ima među onima koji nisu u braku ili kohabitaciji, više ih dolazi iz porodica gde roditelji imaju visoko obrazovanje, a sami raspolažu visokim ličnim prihodom. Može se zaključiti da delatni mladi imaju više kapitala od onih kojima je emigracija samo na nivou aspiracija.

I kvalitativna analiza pokazuje da odnos prema preseljenju i prema odseljenju iz zemlje nipošto nije jednoznačan, niti se može tumačiti na jednoobrazan način. Nezaposlenost nije dovoljan motiv za odlazak, ukoliko je mlada osoba zadovoljna ličnim i porodičnim odnosima i vezana za sredinu u kojoj živi.

K: Nisi nikada razmišljala da odeš odavde?

I: Ne, ovde su mi svi najdraži, najmiliji.

(nezaposlena, SS, 22, veliki grad)

Jer, život u nepoznatoj sredini podrazumeva preuzimanje novih rizika:

A: Da li si razmišljala de se preseliš negde?

I. Hajde recimo sada Beograd. Zbog novca možda i zbog posla. Možda je malo lakše nego ovde. Opet se plašim kako ću se snaći u Beogradu. Da li ću imati dovoljno novca, da li ću moći uopšte da se snađem tamo.

(zaposlena VŠS, 27, grad srednje veličine)

Kod nekih mladih postoji motivacija, ali postoji i realna svest o nedostaku kvalifikacija:

K: A raspitivao si se o poslu u inostranstvu?

I: Jesam, ima poslova, ali svi traže sa srednjom školom.

(nezaposlen, OS, 21, malo mesto)

Motivacija za odseljenje je veća ako postoji lično iskustvo boravka ili života u inostranstvu:

I: Bila sam prošle godine mesec dana u Nemačkoj i stvarno sam videla da oni ljudi žive fenomenalno.

K: Šta ti je ostavilo najjači utisak?

I: Njihov način života. Nema kod njih kao kod nas, da vidimo ovo, da ti dođem na kafu, da idemo 'vamo, da idemo tamo, velike proslave, velike gužve. Jednostavno neko određeno vreme ljudi rade, svako gleda svoj život. ... Oni znaju koliko rade vremenski, posle toga idu kući, spavaju, jednostavno, odmire se, posvete se svojoj porodici, super, sutra opet tako. Jednostavno, njihovim porodicama ništa ne fali. Mislim, većini porodica. Tamo lepo može da se zaradi, lepo može da se živi. I oni se stvarno trude. Deca stvarno imaju vrhunsko obrazovanje tamo. Jednostavno im je lepše.

(učenica srednje škole, 17, predgrađe Beograda)

Većina intervjuisanih mladih ne razmišlja o trajnoj emigraciji, već o privremenoj koja bi im otvorila neke nove perspektive, za šta sada postoje veće mogućnosti nego pre deceniju-dve:

I: Razmišljao sam ne da se preselim za stalno, ali možda jedan deo života da provedem ili u nekoj skandinavskoj zemlji ili pa možda čak i u Americi. Iz dva razloga, prvi razlog jeste jezik, drugi razlog jeste ta širina, videti nešto drugo, i treće stvarno me zanima kako funkcioniše pravi kapitalizam. Želim da upoznam taj sistem, kako stvarno funkcioniše. Mislim da smo mi jako daleko od svega toga. ... Pa, konkretno, sada imamo te mogućnosti dok studiramo i *Work and travel program* i tako dalje, ali jednostavno preko, možda čak i preko nekih poznanika u inostranstvu doći do, do ovaj kontakata i tako preći...

(student privatnog ekonomskog fakulteta, 24, Beograd)

I mladić koji ima privremeni posao u inostranstvu, igra fudbal u klubu u Austriji, to vidi kao privremeno rešenje za obezbeđivanje nivoa standarda u domovini:

I: Planirao sam da otvorim svoj neki lokal, da kupim stan za sebe, da se oženim, dva klinca, jedna ćerka. Pošto igram fudbal u Austriji mislim da će da mi se otvori to. U Srbiji to nije realno nimalo s ovom platom.

(nezaposlen, SS, 24, veliki grad)

Samo jedan nezaposlen mladić iz grada srednje veličine decidirano je izjavio da svoju budućnost ne vidi u Srbiji i da preduzima korake – kroz intenzivirane kontakte sa prijateljima i rođacima iz Skandinavije i učenje jezika – da svoje želje pretvori u planove i da ih ostvari.

Sa druge strane, mladić koji radi kao advokatski pripravnik u porodičnoj kancelariji, izražava zadovoljstvo životom u lokalnoj sredini u kojoj svako svakog poznaje, kao i svojim životom i ostvarenošću planova:

K: U kojoj meri si zadovoljan svojim dosadašnjim životom?

I: Naravno, ne mogu reći da sam stopostotno zadovoljan, ali sam dosta zadovoljan. Polako, ali ispunjavam te svoje ciljeve koje zacrtam sebi i mislim da sam i taj deo što se školovanja tiče dosta dobro uradio. I ovako kao čovek sam po meni prosečan i normalan, tako da, iskreno, zadovoljan sam.

A što se inostranstva tiče – nikad nisam ni razmišljao, nikad ni ne bih otišao, ali na to je imalo uticaja što sam znao da ovde imam obezbeđen dobar posao, tako da ne osuđujem ljude koji odlaze iz zemlje, ali ja konkretno nikad nisam razmišljao o tome.

(advokatski pripravnik, 24, malo mesto)

Diskusija

Složen splet opažanja, razmišljanja, nadanja i planova, koji smo ovde ocrtili pod nazivom subjektivna stvarnost, najviše se od svih tema opire strogoj naučnoj analizi, pa, ovako fragmentarno zahvaćen – i dubljem tumačenju. On ipak na dobar način portretiše svu ambivalentnost položaja mladih u Srbiji – između stanja, mogućnosti, želja, planiranja i delanja. Sa jedne strane na njega deluju jake strukturalne prepreke za planiranje i delanje, nejednakosti i opažene nepravde (diskriminacije), nezadovoljstvo i strah od nepoznatog. Sa druge strane deluje jaka uklopljenost u lokalnu sredinu i identitet, osećaj pripadanja i značaj dobrih bliskih odnosa – sa porodicom, partnerom, prijateljima – zamišljanje i izmišljanje budućnosti, optimizam, želje i planovi.

Opažena diskriminacija kod mladih u Srbiji nije izrazita, a pravilnost da su mladi manje senzibilisani za njeno opažanje konstatovana je i u drugim studijama (Pichler, 2006; CEPYUS-FES, 2013). Uočena je, međutim, koncentracija rizika od diskriminacije kod materijalno deprivilegovanih, što je svojevrsan indikator njihove socijalne isključenosti. Ustanovili smo visok nivo ličnog optimizma, obeležje mladih koje je dokumentovano i u drugim studijama (Ilišin *et al* 2013), ali su se i tu pokazale značajne stratifikacijske razlike. Slično tome, postoji relativno visok nivo potencijala za delanje – utisak o ostvarenosti namera i kontrole nad životom – ali, nanovo niži kod mladih sa niskim nivoima kapitala.

Migracije se javljaju više na nivou aspiracija, koje stvaraju kod mladih utisak slobode za delanje, nego kao deo njihovih stvarnih delatnih planova. Delanje povezano sa odseljenjem, zasnovano je na realističnoj proceni raspoloživih resursa – ekonomskog, kulturnog i socijalnog kapitala – kao i mogućnosti da se oni kapitalizuju u zemlji destinacije uz pomoć socijalnih kontakata i mreža.

Uvod

Politički aktivizam u društvenim istraživanjima posmatra se na najmanje dva načina: 1. u užem smislu koji podrazumeva uključenost u konvencionalno shvaćenu politiku kroz delovanje političkih stranaka, sindikata, glasanja na izborima i sl. i 2. u širem smislu, koji se odnosi na različite inicijative koje mogu biti formalizovane u vidu građanskih udruženja npr. za zaštitu civilnih prava, ekologije, unapređenja lokalne zajednice, kulture, zabave i sl., ili neformalnih aktivnosti koje se kreću od potpisivanja peticija preko različitih oblika protesta do blokiranja i okupiranja javnih prostora. Istraživanja prepoznaju na Zapadu trend slabljenja tradicionalnih oblika angažmana (Norris, 2003) najčešće izraženog kroz smanjeno učešće izlaska na izbore i članstvo u političkim partijama, i istovremeno postepenog jačanja novih oblika artikulacije interesa i vrednosti unutar šire shvaćenog političkog polja čiji su nosoci mlađi, urbani i obrazovani ljudi. U postoscijalističkim zemljama ti trendovi još uvek nisu izraženi, ali može se uočiti postepeno povećanje interesovanja mladih za nove oblike političnosti (Vukelić, Stanojević, 2012).

Skicu mladih u ta dva tipa političkog angažmana u Srbiji možemo započeti konstatacijom da je angažman mladih preko političkih partija, kao i za opštu populaciju, specifičan. U poređenju sa drugim evropskim državama, mladi u Srbiji su u vrhu prema članstvu u političkim partijama (oko 12%). Druga značajna osobina: odnos aktivnog i neaktivnog članstva među mladima, ponovo je među najvišim u Evropi, što implicira poželjnost posedovanja članske knjižice ali ne i aktivizam (Vukelić, Stanojević, 2012). Opšta percepcija uloge političkih stranaka u društvu otkriva jedan od vrlo značajnih motiva ulaska u politički život. Istraživanje mladih starosti 19 do 35 godina, 2011. godine, pokazalo je da mladi smatraju da su za napredovanje u društvu mnogo značajnije političke veze i neformalne mreže podrške nego institucionalni kanali. Oko dve trećine mladih je izjavilo da je za napredovanje neophodno poznavanje pravih ljudi, a oko polovine je istaklo političku podobnost (Mojić, 2012b). Imajući u vidu da je stopa nezaposlenosti mladih od 15 do 29 godina 37,6% (ARS, 2015) kao i da je država veoma značajan poslodavac, politika u velikoj meri obavlja funkciju preraspodele javnih dobara kroz partijske kanale.

Drugi oblik angažmana još uvek nije dovoljno razvijen. Kako isto istraživanje pokazuje, više od dve trećine mladih nisu članovi nijedne organizacije. Veoma je nizak stepen učešća mladih u radu civilnog sektora – i to u svim tipovima organizacija i aktivnostima. Najviše podrške daju onim inicijativama koje se zalažu za rešavanje problema koji pogađaju podjednako sve bez obzira na socijalni status – ekološkim. Istraživanje otkriva da mladi ne zastupaju i ne podržavaju u velikoj meri krajnje desničarske ili levičarske ideologije. Imajući u vidu da mladi od politike u širem smislu koriste veoma malo, iako ovaj deo javne sfere otvara fleksibilnije oblike mogućnosti artikulacije interesa, može se zaključiti da su oni u velikoj meri (samo)isključeni iz ovog polja.

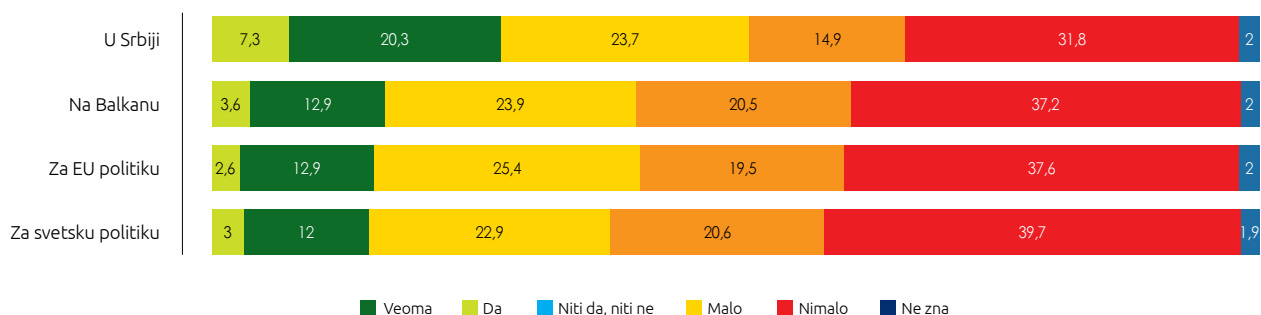
Posledica navedenog je da najveći deo mladih primenjuje individualizovane i atomizovane strategije „snalaženja“ oslanjajući se na sopstvene snage i neformalne kanale podrške, što dalje dovodi do jačanja partikularnih interesa, grupa i klika i slabljenja društvene solidarnosti i kohezije.

Analiza

Zainteresovanost za politiku

Kako podaci pokazuju mladi u Srbiji nisu u velikoj meri zainteresovani za politiku, ni za nacionalnu, ni za regionalnu, ni za svetsku. Nešto je veći stepen zainteresovanosti za domaću politiku, za koju je svega 27,6% u nekom stepenu zainteresovano, dok je čak trećina njih potpuno nezainteresovana za politička dešavanja u zemlji. Niži je stepen interesovanja za politička dešavanja van zemlje.

Grafikon 8.1: Stepen zainteresovanosti za politički život (u %)

Podaci takođe ukazuju da postoje veoma izražene korelacije u stepenu (ne)zainteresovanosti za politiku na navedena četiri nivoa, iz čega proizlazi da oni koji su zainteresovani jesu zainteresovani za politički život uopšte, dok one koje politika ne interesuje, ne interesuje ni na jednom nivou njenog odvijanja. Imajući u vidu da oko polovinu mladih politika malo ili nimalo interesuje, ovaj nalaz pokreće pitanje mogućnosti artikulacije interesa mladih.

Tabela 8.1: Stepen korelacija zainteresovanosti za politiku na različitim nivoima

Koliko si ti zainteresovan:	za politiku na Balkanu	za politiku u Srbiji	za EU politiku
za svetsku politiku	.933**	.929**	.912**
za politiku na Balkanu		.912**	.892**
za politiku u Srbiji			.977**

Faktori koji utiču na stepen zainteresovanosti za domaću politiku su kulturni kapital porodice porekla (obrazovanje roditelja), stepen obrazovanja mladih i pol.³⁶⁹ Sa svakim sledećim stupnjem obrazovanja roditelja i obrazovanja mladih, ide i viši stepen zainteresovanosti za politički život zemlje. Za sferu politike su u nešto većoj meri zainteresovni mladići nego devojke. Ni uzrast ni mesto stanovanja nisu značajne determinante. Podaci ukazuju da su oni koji su već završili fakultet i studenti, u najvećoj meri zainteresovani za politiku. Dvostruko je manje srednjoškolaca zainteresovano za politiku od studenata, što ukazuje da je univerzitet mesto na kojem se u velikoj meri formiraju politički stavovi. Takva situacija je s druge strane problematična, jer se glas i interesi onih koji ostaju sa srednjom školom i onih koji će nakon završetka obrazovanja obavljati tehnička i radnička zanimanja, slabije čuje, a interesi ređe artikulišu.

Razloge zbog čega su (ne)zainteresovani za politički život, mladi iskazuju kroz narative koji izdvajaju ovo polje kao nemoralno i neiskreno, a političare kao ljude koji prvenstveno rade u sopstvenu korist.

Pa, zato što me nekad boli kakvi ljudi su sve ovde i šta pričaju. I onda, jednostavno, smejem se njihovim glupostima. Stvarno je tako. Žao mi je što smo došli u takvu situaciju, ali...

(student privatnog ekonomskog fakulteta, 24, Beograd)

Ko šta radi i da li treba neko nekog da ubije, to mene ne interesuje jer politika je nekad bila normalnija, a sada nije.

(devojka 20, Beograd, SS, zaposlena kao prodavačica u kineskoj prodavnici)

K: Zašto se ulazi u stranku u Srbiji?

I: Pa, samo iz sopstvenog, ličnog interesa.

K: Da li misliš da kod nas postoji neka ideologija za koju se zalažu?

I: Ne, ne, ove ljude ne zanima Srbija i zemlja, da se napreduje.

(mladić, 24, SS, nezaposlen, veliki grad)

Mladi vide politiku kao polje unutar kojeg je moguće ostvariti instrumentalne ciljeve, tako da su ponekad deo njega. Na primer, jedna ispitanica ističe da je politika nimalo ne interesuje, ali da je postala član stranke jer je njenoj drugarici koja radi u toj stranci bilo bitno da privuče nove članove.

³⁶⁹ Zainteresovanost za domaću politiku ukazuje na statističku značajnost u odnosu na pol ($\chi^2=23,99, p<.001$, Cramer's $V=.144$), obrazovanje ispitanika i njegov obrazovni status ($\chi^2=37,4, p<.05$, Cramer's $V=.09$) obrazovanje roditelja izraženo kroz dominacijski princip ($\chi^2=20,7, p<.05$, Cramer's $V=.095$).

Ne interesuje me stranka uopšte. Učinila sam njoj uslugu. Eto, zato što je to njima i tamo nekom značilo i hajde ok.

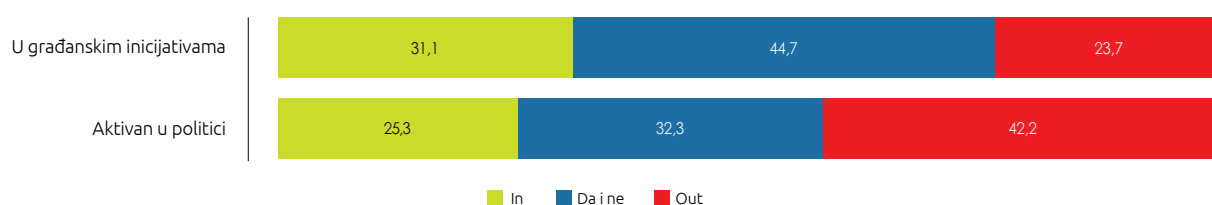
I: Da li si pokušavala da ostvariš neke kontakte preko stranke?

N: Ne, ne. Ne, zato što mislim sve da su to prazne priče. Dosta ljudi iz mog okruženja su u toj istoj stranci. Svi su kao nešto očekivali i svi su kao čekali neki posao, međutim ništa od toga. Mnogo ljudi koji su radili i tu kampanju, ništa nisu dobili. Pogotovo na prethodnim izborima. Tako da su to prazne priče. Nisam uopšte htela da se upuštam u sve to.

(zaposlena VŠS, 27, grad srednje veličine)

Da li je politika in? U istraživanju je bilo postavljeno i pitanje u kojoj meri smatraju da je popularno, odnosno *in*, biti aktivan u politici u užem (konvencionalnom) i širem smislu (u građanskim inicijativama). I dok je period devedesetih bio obeležen studentskim i građanskim protestima u kojima su mladi imali značajnu ulogu, period nakon demokratskih promena izgleda da ide u pravcu sve manjeg značaja politike u životu mladih osoba. Svega četvrtina mladih smatra da je *in* biti uključen direktno u konvencionalni politički život, i oko trećine da je dobro biti deo civilnih inicijativa.

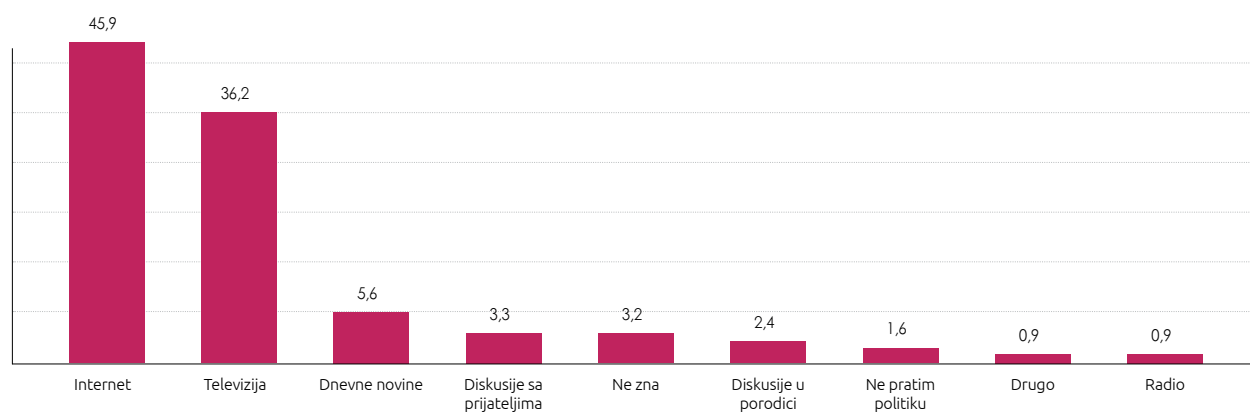
Grafikon 8.2: Popularnost političkog i građanskog delanja (u %)

Kod mladih u proseku ne postoji suprotstavljenost ta dva vida političkog delanja s obzirom da postoji korelacija između shvatanja njihove (ne)popularnosti³⁷⁰. Interesantno je da u percipiranju političkog života kao popularnog, ne postoji nijedna sociološka osobina mladih koja ih diferencira. S druge strane, dva faktora pojavljuju se kao bitna u objašnjenju malih razlika popularnosti građanskih inicijativa: pol³⁷¹ i godine starosti³⁷², tako da devojke i oni koji su mlađi, nešto češće favorizuju ovaj oblik angažmana.

Iako mladi neretko izjavljuju da ih politika ne interesuje, na pitanje koje izvore koriste da bi se informisali o tekućim političkim događajima, svega 1,6% njih izjavljuje da ne prati politiku. U tom smislu, prethodni indikatori mogu biti tumačeni i tako da u većoj meri izražavaju distancu u odnosu na političku sferu nego istinsku neinformisanost i nezainteresovanost. Najčešći izvor informisanja je internet, zatim sledi televizija, dnevne novine, diskusije, a najređe se informišu preko radija. Podatak da gotovo polovina mladih koristi internet kao ključni medij preko kojeg se informišu o političkim događajima, upućuje da je došlo do generacijske promene koja sa sobom nosi to da tradicionalni kanali informisanja postaju sekundarni. Novi mediji sa sobom donose i nove oblike političke i građanske participacije koji se odvijaju u virtuelnoj sferi.

Grafikon 8.3: Upotreba različitih medija kao izvora informacija o političkim dešavanjima (u %)

³⁷⁰ rho=.282, n=1174, p<.001.

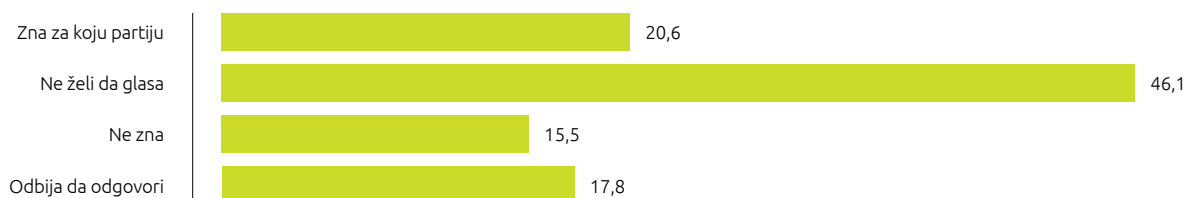
³⁷¹ rho=-.067, n=1171, p<.05.

³⁷² rho=-.06, n=1171, p<.05.

Političko delanje – izbori

Izvestan otpor prema političkoj sferi je vidljiv i u praksama, a ne samo u stavovima prema politici. Mlade smo u istraživanju pitali, za koju bi političku partiju glasali ukoliko bi sutra bili održani izbori. Odgovori su uključivali i opcije *ne želim da glasam, ne znam još uvek i ne želim da odgovorim*. Gotovo polovina mladih koja ima pravo glasa decidno odbija da učestvuje čak i minimalno – putem glasanja na izborima – u političkom životu. Svaka šesta mlada osoba je neopredeljena, odnosno u ovom trenutku ne prepoznaje koja bi politička partija najbolje izražavala njene interese, a zanimljiv je i podatak o relativno visokom učešću mladih koji odbijaju da daju odgovor na to pitanje.

Grafikon 8.4: Ukoliko bi se izbori održali sutra, da li znate za koga biste glasali (u %)

Dva faktora utiču na odnos prema izborima. Najpre, mladi čiji roditelji imaju visoko obrazovanje u većoj meri od ostalih odbijaju da izađu na izbore (52,4% u poređenju sa onima čiji roditelji imaju srednju 43,3% i osnovnu školu 37,3%³⁷³). Kao drugi faktor, kada se posmatraju mladi koji su izašli iz procesa obrazovanja, pokazuje se da je značajno više onih sa srednjom školom koji odbijaju da glasaju na izborima (47,4% u poređenju sa onima ko su završili fakultet 35,9% i osnovnu školu 37,5%³⁷⁴). Devojke su dvostruko češće neopredeljene od mladića, ali su u istoj meri kao i mladići, odlučne da ne glasaju na sledećim izborima.

Kada smo postavili pitanje mladima³⁷⁵ da li su do sada glasali na izborima i koliko učestalo, dobili smo drugačiju sliku. Oko trećine (31,1%) je redovno glasalo na svim izborima, 18,9% na većini, 26,8% nekoliko puta, dok 17,4% nikada, i dodatnih 6% koji ne mogu da se sete da li su glasali. Diskrepancija u odgovorima na prethodna dva pitanja upućuje na dva moguća pravca objašnjenja. Prvi je da odnos prema izborima upućuje na stav prema političkoj i šire društvenoj situaciji koja se doživljava kao problematična, tako da odbijanje da se izađe na izbore predstavlja vid protesta prema politici. Stvarna praksa može ići u drugom pravcu, tako da kada dođe vreme za izbore, mladi, koji bi inače izjavili da ne žele da izađu na izbore, opredele se za one koji najmanje odstupaju od onoga što oni vide kao poželjan društveni i politički program. Istraživanja (CESID, 2012) ukazuju da se mladi u apstinenciji od glasanja na političkim izborima ne razlikuju značajno od starijih sugrađana. Drugi je da sa postepenom rutinizacijom političkog života, koja je oličena makar u minimumu funkcionisanju institucija, odnosno fer izborima i mogućnosti promena vlasti bez velikih potresa i protesta, dolazi do postepenog gubitka interesovanja za politiku.

U intervjuima mladi izražavaju različiti odnos prema izlasku na izbore i glasanju. Odgovori se kreću od toga da izlaze na izbore redovno sa jasnim razlozima, do toga da ne znaju zašto bi uopšte izlazili na izbore. Međutim, mladi najčešće imaju razloge za (ne)izlazak na izbore i njihovi izbori neretko uključuju procenu ličnosti za koju glasaju a manje politički program koji zastupa.

Da, uvek. I ovaj, smatram da je to obaveza građanska.

(student privatnog ekonomskog fakulteta, 24, Beograd)

K: Jesi li izlazio da glasaš?

I: Jednom jesam. I to sam nešto zaokružio, nemam pojma, nisam ni gledao ... čisto ajde da me vide moji iz grada, ne znam, da vide da sam živ.

(nezaposlen, 21, SS, manji grad)

Pratim ja šta rade kad dođu na vlast i kako obavljaju svoje dužnosti, i onda se opredelim. Vidim da li ispunjavaju obećanja.

(nezaposlen, OS, 21, malo mesto)

Kandidat za kojeg sam glasala, došao je u selo kod nas i faktički sve što je rekao to je i uradio.

(zaposlena, 20, selo u okolini Beograda)

³⁷³ $\chi^2=13.9$, $p<.05$, Cramer's $V=.085$.

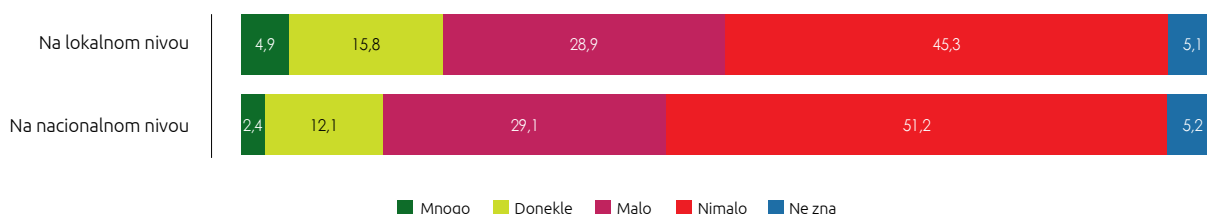
³⁷⁴ $\chi^2=12.6$, $p<.05$, Cramer's $V=.05$.

³⁷⁵ U ovoj analizi smo izdvojili mlade koji su na prethodnim parlamentarnim izborima (2014. godine) imali pravo glasa, odnosno one koje su u trenutku istraživanja bili stariji od 19 godina.

Verovatno su najbolji okviri objašnjenja zašto su malo zainteresovani za politiku, to što smatraju da nemaju značajan uticaj na ono što se dešava unutar političkog polja, i s druge strane, to što njihovi interesi nisu adekvatno zastupljeni.

Mladi imaju osećaj da njihov glas nema velikog uticaja na politiku u njihovom okruženju, i to kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou. Tek svaka peta mlada osoba smatra da njen glas utiče na lokalnu politiku, a tek svaka šesta, na nacionalnu. Većina smatra da njihov glas ne utiče uopšte ili značajno na politički život.

Grafikon 8.5: Koliko po tvom mišljenju tvoj glas ima uticaja na delovanje institucija (u %)

Ispitujući faktore koji diferenciraju mlade u percepciji značaja njihovog glasa, analize pokazuju da mladi koji imaju završen fakultet i oni koji su na studijama, a među njima posebno oni koji su na postdiplomskim studijama, češće smatraju da njihov glas ima uticaja i na nacionalnu i na lokalnu politiku. Analiza dalje ukazuje da najstarija kohorta mladih (25 do 29 godina) smatra da njihov glas ima više uticaja na politiku u poređenju sa mlađim kohortama. Ti nalazi mogu biti pokazatelji s jedne strane razlika u razvijenosti svesti o značaju izlaska na izbore, a sa druge, razlika u realnom uticaju koji pojedinci imaju na politički život.

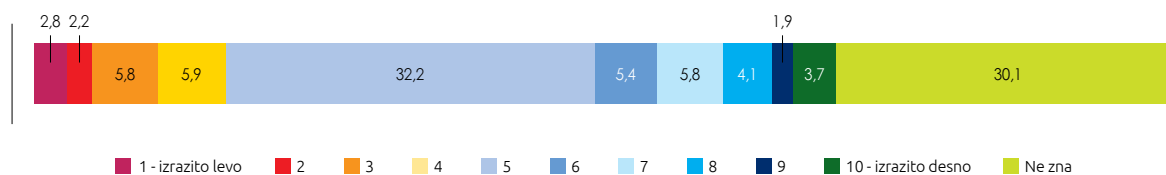
I sledeći nalaz koji se odnosi na stepen zastupljenosti interesa mladih u politici, u skladu je sa već navednim preovlađujućim otporima prema sferi politke. I u ovom slučaju mladi većinski (njih 44,6%) smatraju da su njihovi interesi veoma malo ili nimalo zastupljeni. Svega 3,3% mladih ima osećaj da su interesi mladih veoma i 23,2% do određene mere zastupljeni u politici. Gotovo svaka deseta mlada osoba (8,9%) nema mišljenje o ovom pitanju. Interesantno je da se mladi između sebe ne diferenciraju ni prema jednom obeležju, tako da nijedna grupa mladih (prema obrazovanju, polu, starosti, mestu stanovanja) nema osećaj da su njeni interesi više ili manji artikulisani. Ovaj nalaz nam govori, da iako pojedine mere države ciljaju pojedine kategorije mladih (nekada srednje a nekada niže slojeve), mladi ne prepoznaju (ili ne osećaju efekte) da su neke od mera specifične za grupe kojima i sami pripadaju.

Iako mladi imaju osećaj da su njihovi interesi nedovoljno zastupljeni i da njihov glas ne donosi značajnu razliku, zanimljiv je nalaz da su ipak većinski u nekoj meri zadovoljni stanjem demokratije u Srbiji. Samo 1% mladih je u potpunosti zadovoljno, dodatnih 46,1% je (umereno) zadovoljno, dok je 33,3% nezadovoljnih i 13,2% veoma nezadovoljnih (dodatnih 6,4% nema mišljenje o ovoj temi). Jedini faktor koji razdvaja mlade prema stepenu zadovoljstva stanjem demokratije u zemlji, jeste njihov obrazovni status. Učenici srednjih škola i oni koji imaju završenu samo osnovnu školu, pokazuju nešto viši stepen zadovoljstva u odnosu na studente i one koji su završili obrazovanje³⁷⁶.

Ideološko pozicioniranje mladih

Za istraživanje političkih ideologija mladih korišćena je klasična desetostepena skala. Od ispitanika je traženo da se pozicioniraju od krajnje levice do krajnje desnice (preko političkog centra). Ispitanicima je bilo unapred predočeno da se pod desnicom podrazumevaju ideologije koje su bliže nacionalizmu, dok su levičari bliske ideje socijalizma, komunizma i sl. Čak i kada je pitanje postavljeno na takav način, gotovo trećina mladih nije mogla da se ideološki jasno pozicionira (grafikon 8.8).

Grafikon 8.6: Ideološko pozicioniranje mladih na skali levica-desnica (u %)

³⁷⁶ $\chi^2=33,21$, $p<.001$, Cramer's $V=.084$.

Gotovo polovina mladih izabrala je pozicije oko centra (zbir opcija 4, 5, 6, 7 iznosi 49,3%) dok ih je gotovo podjednako na levom (zbir opcija 1,2,3 iznosi 10,8%) i desnom (zbir opcija 8,9,10 iznosi 9,7%) krilu političkog spektra. Taj nalaz predstavlja još jedan u nizu (Vukelić, Stanojević, 2012) koji upućuje da mladi u Srbiji nisu izrazito nacionalistički obojeni, odnosno da ekstremne ideologije nisu u visokom stepenu prisutne, kao i da kod mlađih generacija dolazi do oživljavanja/čuvanja ideja socijalne i materijalne ravnopravnosti.

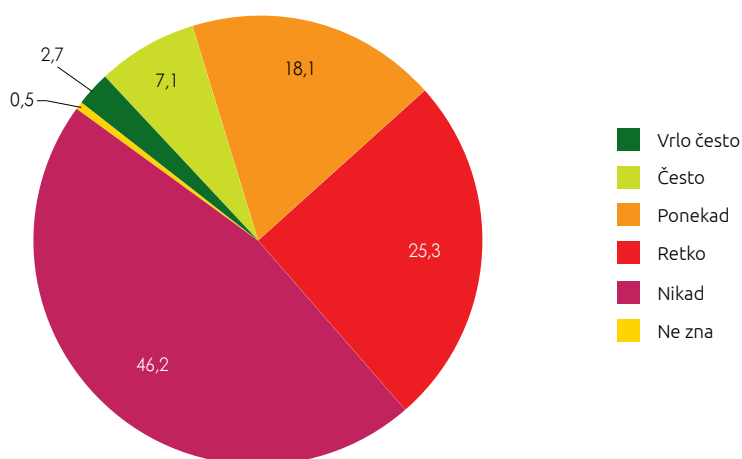
Analize pokazuju da se razlike na spektru političkih ideologija javljaju između mladih u odnosu na obrazovanje roditelja, tako da su mladi čiji su roditelji završili fakultet nešto bliži levom spektru³⁷⁷. Takođe su levo bliži i mladi koji žive u gradu u poređenju sa mladima sa sela³⁷⁸, dok devojke u proseku manje inkliniraju desnici od muških vršnjaka³⁷⁹. Jedna od razlika koja se pojavljuje kod mladih u odnosu na njihovo ideološko pozicioniranje jeste odnos prema izlasku na izbore. Mladi koji pripadaju desnici, u gotovo poolovini slučajeva (48,6%) znaju za koga bi glasali na izborima nasuprot 31,7% mladih na leatici i samo 20% onih u centru političkog spektra ideologija. Takav raspored upućuje potencijalno i na nedostatak političkih partija koje bi ideje levice i građanskog društva približile i promovisale među mlađim biračima. Imajući u vidu političke promene na jugu Evrope nakon otpočinjanja ekonomske krize, nezadovoljstvo merama štednje, novim radnim zakonodavstvima i socijalnom politikom generiše značajan potencijal na leatici.

Generacijski (dis)kontinuitet

Generacijski pristup je u domaćoj sociologiji, pod uticajem kritičkog pristupa, u značajnoj meri korišćen kao okvir objašnjenja političkih promena (Kuljić, 2009; Tomanović *et al*, 2012). U analizi političkih protesta devedesetih godina, kao jedan od uzroka pobune protiv autoritarnog sistema, prepoznate su i promene koje su donosile nove generacije, sa svojim zahtevima za uređenje društvenih odnosa (Milić, Čičkarić, 1998). Međutim, pored političkog konteksta generacija na nivou društva, na nivou porodice funkcionišu i genealoški generacijski odnosi između roditelja i dece, čiji kulturni, ideološki i politički pogledi i interesi mogu biti isti ili različiti. Stepem slaganja političkih uverenja mladih i njihovih roditelja, ispitivali smo pitanjem u kojoj meri se njihova politička gledišta i uverenja slažu sa roditeljskim. Takođe smo im postavili i pitanje koliko učestalo sa roditeljima diskutuju o politici, da bismo proverili stepen razmene mišljenja o političkim temama između generacija.

Mladi u najvećem broju slučajeva ili ne raspravljaju o političkim temama sa svojim roditeljima ili to čine veoma retko. Tek svaka deseta osoba redovno sa roditeljima priča o politici. Kada je reč o odnosu osobina mladih i razmene mišljenja o političkim temama sa roditeljima, analize ukazuju da sa godinama starosti mladi učestalije razgovaraju o politici³⁸⁰. U odnosu na stepen obrazovanja³⁸¹, najmanje sa roditeljima razgovaraju oni koji imaju završenu osnovnu školu (59,3%), zatim oni koji su još uvek u srednjoj školi (55,3%), oni koji su završili obrazovanje i imaju srednju školu završenu (50,8%) a značajno manje studenti (38,7%) i oni sa završenim fakultetom (32,6%). Na isti način je povezano obrazovanje roditelja i stepen učestalosti razgovora o politici, sa višim obrazovanjem roditelja, u kući se više i razgovara o političkim prilikama³⁸².

Grafikon 8.7: Učestalost razgovora o politici mladih sa roditeljima (u %)

³⁷⁷ U poređenju sa mladima čiji roditelji imaju srednju i osnovnu školu uzete zajedno, s obzirom na prilično mali broj slučajeva onih čiji roditelji imaju samo osnovnu školu i koji su se pozicionirali na ideološkoj skali. Mereno t-testom postoji značajna razlika između mladih prema obrazovanju roditelja: $t=2.77$, $df=782$, $p<.05$.

³⁷⁸ Mereno t-testom postoji značajna razlika između mladih prema mestu stanovanja: $t=3.06$, $df=496$, $p<.05$.

³⁷⁹ Mereno t-testom postoji značajna razlika između mladih prema polu: $t=2.33$, $df=785$, $p<.05$.

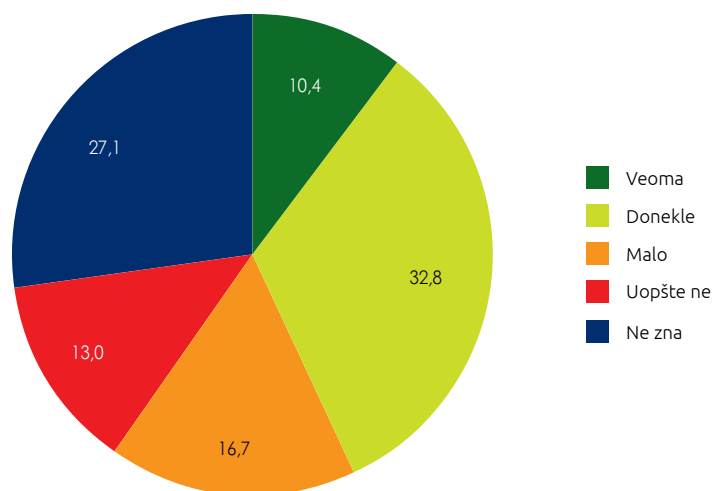
³⁸⁰ $\chi^2=60.8$, $p<.001$, Cramer's $V=.113$.

³⁸¹ $\chi^2=13.9$, $p<.05$, Cramer's $V=.085$.

³⁸² $\chi^2=26.6$, $p<.05$, Cramer's $V=.105$.

Niska zastupljenost razgovora o politici utiče i na to da više od četvrtine mladih osoba ne zna političke stavove svojih roditelja. Tek svaka deseta osoba ima iste političke stavove kao i njeni roditelji, dodatno oko trećine deli slična uverenja, dok oko 30% mladih ima veoma malo ili nimalo zajedničkog sa roditeljima kad je politika u pitanju.

Grafikon 8.8: U kojoj meri se politička gledišta i uverenja mladih slažu sa roditeljskim (u %)

Interesantno je da ne postoje značajne razlike u stepenu slaganja mladih sa roditeljskim političkim stavovima i ideološke orijentacije mladih (na skali levo–centar–desno). To znači da su roditelji podjednako (ne)uspešni u prenošenju svojih političkih ideja na svoju decu bez obzira na ideologiju i politička uverenja koje sami gaje. Kao značajan faktor razlika, javlja se obrazovni status mladih, s obzirom da najveći stepen slaganja među generacijama prepoznajemo kod mladih koji su završili fakultet, a najmanji kod onih sa osnovnom školom³⁸³. Isti važi i kada posmatramo obrazovanje roditelja. Sa povećanjem obrazovnog nivoa roditelja, raste i stepen političkih slaganja između generacija³⁸⁴.

Značajno je da politička socijalizacija dece unutar porodice utiče i na njihovo ponašanje u političkom polju. Sa učestalijim razgovorima o politici sa roditeljima, raste i stepen zainteresovanosti mladih za politiku na svim nivoima (nacionalnom³⁸⁵, Balkanu³⁸⁶, evropskom³⁸⁷ i svetskom³⁸⁸). Takođe, mladi koji učestalije vode razgovore o politici sa svojim roditeljima, češće znaju za koga bi glasali na sledećim izborima³⁸⁹, ali su istovremeno i češće glasali na izborima do sada³⁹⁰. Identična je situacija i kod stepena slaganja u stavovima između roditelja i dece i ponašanja mladih unutar političkog polja. Sa povećanjem stepena slaganja oko političkih uverenja, raste i stepen zainteresovanosti za politiku na svim nivoima, stepen izlaska na izbore i jasnija opredeljenost za koga bi se na izborima glasalo.³⁹¹ Iz navedenog, moguće je izvući dva zaključka. Neuključivanje u sferu politike ili povlačenja iz iste, kod mladih može biti uzrokovano i odnosom prema političkim temama unutar porodičnog doma. Ukoliko roditelji o politici ne razgovaraju sa decom, manja je verovatnoća da će se deca sama zainteresovati za ove teme. S druge strane, ukoliko postoji jaz u političkim stavovima između dece i roditelja, jedna od strategije dece može biti povlačenje, napuštanje ovog polja i izražavanje sopstvenog mišljenja.

³⁸³ $\chi^2=20,8$, $p<.05$, Cramer's $V=.078$.

³⁸⁴ $\chi^2=24,6$, $p<.05$, Cramer's $V=.102$.

³⁸⁵ $\chi^2=642,46$, $p<.001$, Cramer's $V=.374$

³⁸⁶ $\chi^2=576,07$, $p<.001$, Cramer's $V=.354$

³⁸⁷ $\chi^2=533,88$, $p<.001$, Cramer's $V=.341$

³⁸⁸ $\chi^2=559,34$, $p<.001$, Cramer's $V=.346$

³⁸⁹ $\chi^2=95,284$, $p<.001$, Cramer's $V=.166$.

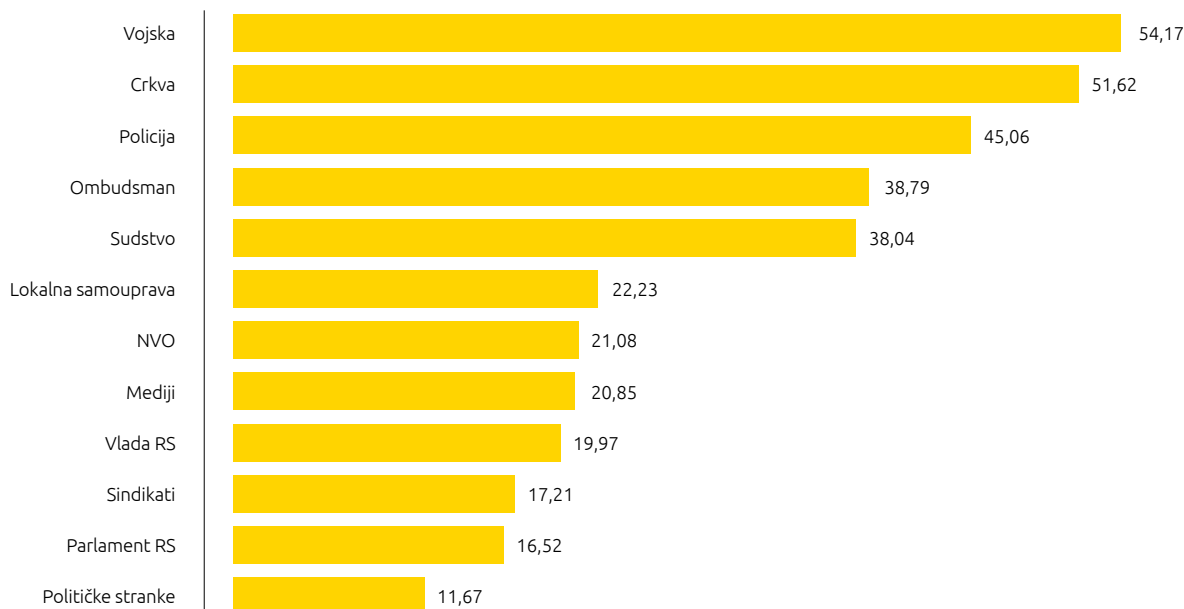
³⁹⁰ $\chi^2=111,17$, $p<.001$, Cramer's $V=.155$.

³⁹¹ Razlike su statistički značajne na nivou zainteresovanosti za nacionalnu ($\chi^2=304,78$, $p<.001$, Cramer's $V=.259$), balkansku ($\chi^2=253,06$, $p<.001$, Cramer's $V=.236$), evropsku ($\chi^2=243,51$, $p<.001$, Cramer's $V=.232$) i svetsku ($\chi^2=228,45$, $p<.001$, Cramer's $V=.224$) politiku, kao i za odnos prema glasanju ($\chi^2=64,62$, $p<.001$, Cramer's $V=.138$) i za učestalost glasanja do sada ($\chi^2=91,5$, $p<.001$, Cramer's $V=.142$).

Poverenje i politika

Poverenje u institucije društva predstavlja osnovu funkcionisanja političkog sistema. Poverenje, štaviše, predstavlja jedan od značajnih aspekata funkcionisanja kasno modernog društva u kojem su mnoge stabilne norme izgubile legitimitet i u kojem ravnoteža u funkcionisanju bilo kojeg (pod)sistema zavisi od međusobnog poverenja i poverenja u kolektivna tela (grupe i institucije).

Grafikon 8.9: Stepen poverenja u različite institucije (mnogo i donekle, u %)

Posmatrajući poverenje koje se poklanja pojedinim akterima, prepoznavamo da mladi najviše veruju institucijama sile i verskim organizacijama, a najmanje onim institucijama i organizacijama koje su direktno uključene u vršenje vlasti – skupštini, vladi i političkim partijama (grafikon 8.9). Interesantno je da mladi pokazuju viši stepen poverenja u nezavisne institucije (poput zaštitnika prava građana – ombudsmana) i nevladine organizacije nego u nosioce političke vlasti. Poverenje u političke partije raste kada se prelazi sa levog na desni ideološki spektar³⁹², implicirajući da je ponuda na političkom tržištu bolja za nacionalno orijentisane mlade, kao i da u nešto većoj meri odgovaraju njihovim potrebama. Poverenje u partije je povezano i sa izbornim ponašanjem mladih. Mladi koji u većoj meri veruju partijama, češće i izlaze na izbore³⁹³. S druge strane poverenje u crkvu, opada sa povećanjem obrazovnog statusa mladih³⁹⁴ i obrazovanjem njihovih roditelja³⁹⁵. Očekivano, kako se ide od levog ka desnom delu političkog spektra, raste poverenje u crkvu kao instituciju koja, kako kod većinske tako i kod manjinskih etničkih grupa, predstavlja simbol očuvanja kulturnog nasleđa i nacionalnog sećanja.

Nizak stepen poverenja u institucije počiva na nekoliko uvida dobijenih na osnovu dubinskih intervju. Najpre, mladi prepoznaju da institucije ne rade u korist opšteg dobra, i da se često javni resursi koriste da bi pojedinci obezbedili prednosti za sebe, svoju porodicu i prijatelje.

Čovek se vremenom razočara kad vidi šta se dešava u svim sferama društva. Ni u jednu instituciju nemam puno poverenje, a opet nema nijedne za koju bih mogao da kažem da s njom ne bih imao ništa. ... Nisam se konkretno razočarao u neke institucije nego u ljude u tim institucijama, a opet ne može se zbog pojedinca generalizovati.

K: Šta se desilo?

I: Pa, dobro to su druge stvari. Čuje se ko je šta radio, ko je šta primio. ... osim korupcije tu je reč i o porodičnim vezama, prijateljskim vezama. Ja tebi ovo, ti meni ono. I toga ima u svim sferama društvenog života, i u svim institucijama.

(advokatski pripravnik, 24, malo mesto)

³⁹² $\chi^2=70,98$, $p<.001$, Cramer's $V=.145$.

³⁹³ $\chi^2=93,42$, $p<.001$, Cramer's $V=.165$.

³⁹⁴ $\chi^2=23,02$, $p<.001$, Cramer's $V=.081$.

³⁹⁵ $\chi^2=32,95$, $p<.001$, Cramer's $V=.119$.

I: Najmanje, skupština.
K: Zašto?

I: Više za sebe rade, manje za ljude. ...
Svi rade prvo za sebe, pa onda za druge.

(studentkinja, 22, grad srednje veličine)

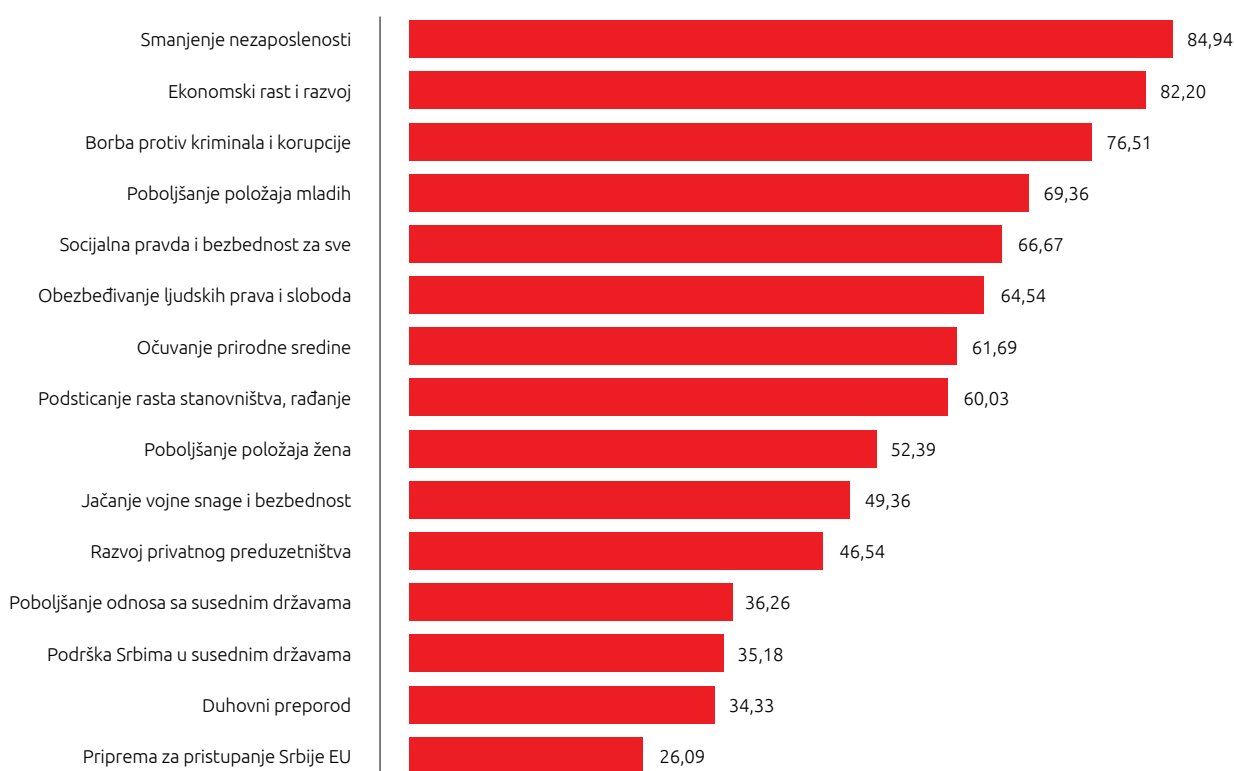
Ja imam poverenje u policiju, mislim da je kvalitetan sistem, ali ovo ostalo, ne znam koliko su svi ti sistemi kvalitetni. Mislim da je pravosuđe loše. Mislim da je loše urađeno i da ima dosta problema, ali mislim svuda, mislim u suštini, problem je što i njima su plate male, a oni žive isto na ivici egzistencije i dolaze jako često u iskušenje da prihvataju novac, na primer mito i to nije ništa, jednostavno to je tako i kod lekara i kod, ne znam, u pravosuđu i tako dalje. To je država opet kriva. Ali da li rade svoj posao, mislim da ga rade za ono koliko su plaćeni, misim da to obavljaju... Mislim da su loše plaćeni i to je glavni problem. Nemaju motiv.

(student privatnog ekonomskog fakulteta, 24, Beograd)

Ključni problemi

Da bismo prepoznali koje probleme vide kao najakutnije i one na čije bi rešavanje trebalo vlada u Srbiji da usmeri najveći deo svojih snaga, od ispitanika smo zatražili da ocene (na skali od 1 – nije bitno do 4 – veoma mnogo) 16 problema sa kojim se suočava zemlja. U grafikonu 8.10 predstavljena je učestalost odgovora sa opcijom veoma mnogo.

Grafikon 8.10: Na šta bi trebalo da se fokusira vlada (veoma mnogo, u %)

Najveći problem koji bi najpre trebalo rešavati, prema mladima jeste problem nezaposlenosti, za kojim sledi problem ekonomske nerazvijenosti zemlje. Veoma visoko na ovoj skali nalazi se i borba protiv kriminala i korupcije, koju mladi mogu doživljavati kao uzrok ekonomske nerazvijenosti, ali im može biti i pokazatelj života u društvu koje je ispresecano neformalnim i klijentelističkim vezama i koje je daleko od meritokratskih principa i predvidljivosti delanja.

Interesantno je da mladi relativno nisko vrednuju podršku Srbima u okolnim zemljama, kao i poboljšanje odnosa sa susedima upućujući da mladi u fokusu prvenstveno imaju sopstvenu nepovoljnu situaciju i smatraju da ona ima prioritet za delovanje. Još jedan veoma značajan nalaz je da ispitanici ne prepoznaju pripremu zemlje za ulazak u EU kao jedan od prioriteta na koji bi vlada trebalo da se fokusira. I dok su nakon promena 2000. godine, ekonomski rast i stabilnost povezivani sa procesima evropskih integracija, izgleda da je nakon otpočinjanja ekonomske krize, koja je kao posledicu imala uvođenje mera štednja za mnoge zemlje juga Evrope, poljuljano poverenje u to da približavanje EU dovodi istovremeno do rešavanja ekonomskih problema.

Rezultati upućuju na povezanost sociodemografskih osobina mladih i prioriteta na koje bi vlada trebalo da se fokusira. Kada je reč o smanjenju nezaposlenosti, sa godinama se povećava značaj ovog cilja za mlade³⁹⁶, s obzirom da polako izlaze iz obrazovnog procesa i suočavaju se veoma nepovoljnom situacijom na tržištu rada. Iznenadujuće je da sa povećanjem nivoa obrazovanosti, raste i prihvatanje stava da je veoma značajno da se nezaposlenost smanji³⁹⁷. Da vlada treba da se fokusira na poboljšavanje problema žena u društvu, smatraju, očekivano, češće žene³⁹⁸, starije kohorte mladih³⁹⁹, a prihvaćenost ovog cilja raste sa stepenom obrazovanja mlade osobe⁴⁰⁰.

Kada je reč o duhovnom preporodu naroda, ovaj cilj je nešto zastupljeniji kod mladih čiji roditelji imaju završenu osnovnu školu⁴⁰¹, u jasnoj je vezi sa političkim orijentacijama mladih, tako da je zastupljeniji kod onih koji su na desnom delu ideološkog političkog spektra⁴⁰².

Mladi u svojim narativima objašnjavaju šta vide kao probleme društva u kojem žive, i zbog čega bi ih trebalo rešavati. Svi kao najveći problem prepoznaju nerazvijenost tržišta rada i veoma mali broj radnih mesta. U svojim interpretacijama oni daju i objašnjenja zbog čega posla nema. Objašnjenja se kreću od nesuđenih i sumnjivih privatizacija do netransparentnosti politike koja je glavni kanal društvene promocije i zapošljavanja.

Nezaposlenost i jednostavno beda, nemaština, to je to. ... Napravljen je takav sistem da je priliv kapitala stranog došao jako brzo, pustili smo neke kompanije koje su vredele za mali novac, otišla je železara, otišle su pivare, otišle su cementare, otišlo je za jako malu količinu novca, neke fabrike koje su mogle da možda i dalje ostanu.

(student privatnog ekonomskog fakulteta, 24, Beograd)

I: Nezaposlenost.

K: Zašto?

I: Obećavaju radna mesta, zaposle stotinak ljudi, a ostali su na ulici, bukvalno, ili rade na crno.

(zaposlena, SS, 20, Beograd)

Prvi i najveći problem je taj naš mentalitet. I ta korupcija i sve to da je to kod nas normalno i svi pričaju o tome kako to treba iskoreniti, ali to je toliko rasprostranjeno, i problem je što su ljudi ubeđeni da je to normalno i da to tako treba. Konkretno mislim da je taj naš mentalitet najveći problem.

(studentkinja, 22, grad srednje veličine)

I: Dobro, kako su se ljudi iz tvog okruženja zaposlili? Šta čuješ?

N: Uglavnom preko veze. ... ili rodbinske ili šta znam... veze poznanika, prijatelja, familije, tetke, strine. Radi u državnoj firmi pa će sada da ubaci mene i tako...Manje više političke. Pa i novac, to verovatno.

I: Šta najpre treba rešavati u ovoj zemlji?

N: Prvo tu političku stranu, pa posle finansije. Nema posla, nema ništa. ... verovatno izmeniti neke stvari ili postaviti neke druge ljude na ta neka mesta.

(zaposlena VŠS, 27, grad srednje veličine)

Interesantno je da mladi prepoznaju još jedan značajan problem društvenog i političkog života u Srbiji – odustvo solidarnosti. U sledećem narativu, velike socijalne razlike, odsustvo solidarnosti, i saosećanja, smatra se najvećim problemom, ali ova vrsta razmišljanja diskurzivno uporište najčešće pronalazi u jedinom prisutnom kolektivističkom diskursu – nacionalizmu.

To što ne možemo da se složimo, kao ljudi. To što brat na brata udara. To što ima mnogo nezaposlenosti, što ima mnogo gladnih ljudi, i napuštenih o kojima niko ne brine, što ima mnogo bogatih i mnogo siromašnih a nema neka sredina. ... Možda bismo uspeli nešto da ostvarimo kada bismo se složili. Znam po sebi, ja kad nešto ne mogu, pozovem prijatelja da mi pomogne. Tako verujem da i kad bi se ujedinio ceo narod, možda bi uspelo nešto da se uradi. ... Jer, mi kad nam je najteže, kad su bile poplave, svi smo se ujedinili.

(nezaposlena, SS, 22, veliki grad)

³⁹⁶ $\chi^2=28.23$, $p<.001$, Cramer's $V=.110$.

³⁹⁷ $\chi^2=22.76$, $p<.001$, Cramer's $V=.081$.

³⁹⁸ $\chi^2=44.71$, $p<.001$, Cramer's $V=.195$.

³⁹⁹ $\chi^2=29.29$, $p<.001$, Cramer's $V=.112$.

⁴⁰⁰ $\chi^2=31.68$, $p<.001$, Cramer's $V=.096$.

⁴⁰¹ $\chi^2=16.25$, $p<.001$, Cramer's $V=.084$.

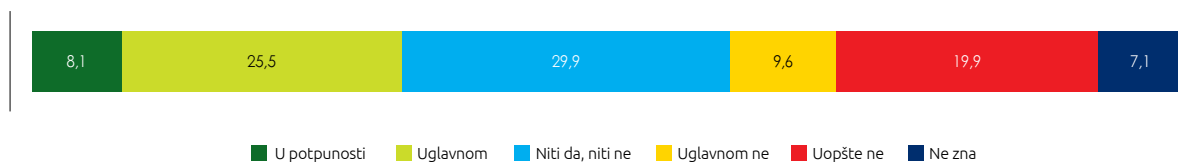
⁴⁰² $\chi^2=66.72$, $p<.001$, Cramer's $V=.143$.

Mladi i EU integracije

Put Srbije ka EU počinje sa demokratskim promenama 2000. godine. Najvažniji događaji u evropskim integracijama bili su potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju EU 2008. godine, njegova ratifikacija u EU parlamentu 2011. godine, kao i otvaranje pregovora za pristupanje Srbije Evropskoj uniji 2014. godine. Evropske integracije za većinu građana predstavljale su sinonim za uvođenje demokratskih i stabilnih institucija i ekonomski oporavak zemlje posle ratnih sukoba i izolacije. Tako da je uvođenje novih standarda u političkom i društvenom životu značio smanjenje nepotizma, korupcije, predvidljivost društvenog života, povećanje materijalnog standarda kroz uvođenje jasnih propisa i pravedne tržišne utakmice. Pozitivan pogleda na EU je uočen i u anketnim istraživanjima koja su detektovala većinsko pozitivno raspoloženje prema ulasku Srbije u Evropsku uniju. Ista istraživanja zapažaju postepen trend opadanja podrške EU integracijama kako ovaj put postaje izvesniji ali i zahtevniji, ali i usled politike štednje na kojoj zvaničnici Evropske unije insistiraju, koja je dovela do značajnog pada standarda u zemljama južnog dela Evrope (Grčkoj, Španiji, Portugalu, Italiji) (CESID, 2012). I pored izvesnog ekonomskog oporavka zemlje nakon 2000. godine i uspostavljanja određenih standarda funkcionisanja institucija⁴⁰³, analize ukazuju da su građani očekivali temeljnije i brže promene. Nakon početnog entuzijazma, ovakva situacija je dovela do razočarenja u politiku, ali i u EU, koja je sve više počela da se percipira kroz zahteve koje ispostavlja na putu integracija koji se doživljavaju kao ucene.

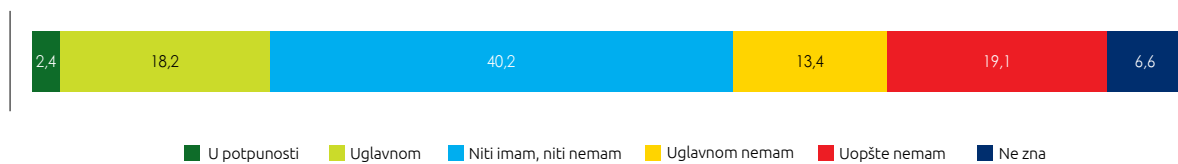
U ovom delu studije opisaćemo kakvi su stavovi mladih po pitanju EU integracija. Pokušaćemo da ponudimo odgovore na pitanja šta mladi vide kao prednosti pristupanja, a šta kao izvesne mane ili opasnosti života u ovoj nadnacionalnoj političko-ekonomskoj zajednici.

Grafikon 8.11: Mera u kojoj se mladi starosti 15 do 29 slažu sa ulaskom Srbije u EU (u %)

Istraživanje potvrđuje trend slabljenja podrške evropskim integracijama. Svega trećina mladih ima mišljenje da je mesto Srbije unutar EU, dok tri od deset osoba smatraju da nije. Taj stav je u vezi sa polom ispitanika⁴⁰⁴ – devojke nešto češće daju podršku ulasku Srbije u EU – i sa obrazovanjem ispitanika⁴⁰⁵ – sa rastom obrazovanja raste i stepen podrške EU integracijama. Analize ukazuju da nešto viši stepen podrške ovom procesu poklanjaju mladi koji su na ideološkom spektru u centru, zatim levica a najmanje desno orijentisani mladići i devojke⁴⁰⁶.

Grafikon 8.12: Koliko imaš poverenja u institucije EU? (u %)

Sličnu distribuciju odgovora dobijamo i na pitanje o poverenju prema institucijama Evropske unije. Odnos mladih prema institucijama EU obeležen je skepsom. Dve od pet mladih osoba nema ni pozitivan ni negativan stav prema njima, trećina ima stav nepoverenja, dok tek svaka peta mlada osoba ima poverenje u funkcionisanje evropskih institucija.

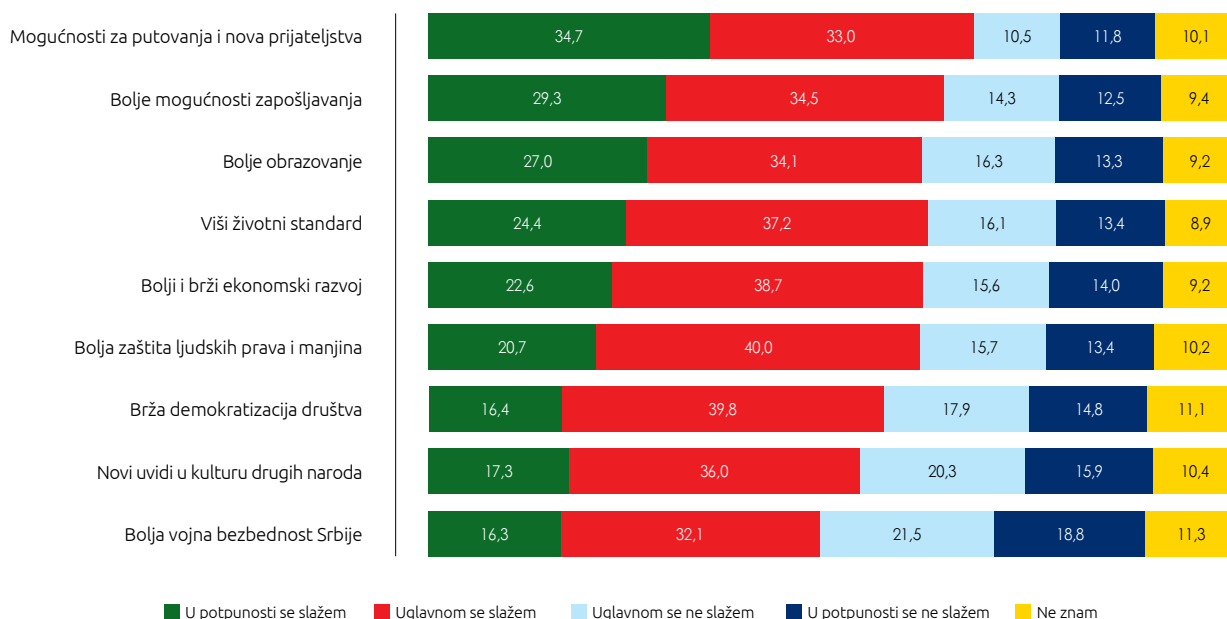
⁴⁰³ Treba imati u vidu da su se prvi korektni parlamentarni izbori i nenasilna smena vlasti odigrali tek posle demokratskih promena.

⁴⁰⁴ $\chi^2=17.00$, $p<.05$, Cramer's $V=.120$,

⁴⁰⁵ $\chi^2=41.88$, $p<.001$, Cramer's $V=.095$.

⁴⁰⁶ $\chi^2=91.36$, $p<.001$, Cramer's $V=.164$.

Grafikon 8.13: Zašto i u kolikoj meri je poželjan ulazak Srbije u EU? (u %)

Razlozi zbog kojih je dobro da Srbija postane deo EU, prema mišljenju ispitanika, ukazuju da mladi imaju manje dilema kada je reč o putovanjima, druženjima i upoznavanju drugih ljudi kao koristima od članstva u EU. Posle tih, ključni razlozi zbog kojih bi bilo dobro da se nastavi sa EU integracijama, povezani su sa tranzicijom ka tržištu rada – bolje obrazovanje i mogućnosti zapošljavanja vode do višeg životnog standarda. Već gotovo trećina mladih izražava sumnje da pristupanje EU vodi demokratizaciji društva i dve petine da će doći do višeg stepena bezbednosti zemlje. Interesantno je da se mladi ne diferenciraju u velikoj meri između sebe kada je reč o prednostima ulaska u EU. Jedina sociodemografska osobina koja pokazuje nešto izraženiju vezu sa prihvatanjem svih prednosti pridruživanja EU je pol. Devojke su u nešto manjoj meri skeptične od mladića. Druga osobina koja pokazuje povezanost sa nivoom skepse je ideološka pozicija mladih. Mladi koji su se pozicionirali u cetnru političkog ideološkog spektra u najvećoj meri prepoznaju koristi od priključenja EU, zatim mladi na levoj a najmanje oni koji su na desnici.

Ovi rezultati su potkrepljeni i narativima naših ispitanika. Tri najčešća zapleta prednosti ulaska u EU su 1. stabilnost i mogućnost stabilizacije institucija, 2. mogućnost putovanja i 3. mogućnost rada u inostranstvu.

Nije savršena, ali je njena glavna prednost što ćemo jednostavno imati osećaj stabilnosti, što ćemo biti konačno na nekim malo čvršćim ekonomskim nogama, nećemo imati taj problem. Bićemo punopravna članica, imaćemo podršku od tih međunarodnih institucija, pravosuđe će biti konačno sređeno, sve državne institucije će biti dovedene na onaj pravi sistem kakav treba da vredi. Jednostavno stabilnost i sigurnost su glavno što mi nemamo, mi smo srećom geografski u Evropi. Mi smo država koja ima osobine Kolumbije, Bolivije i ... Mislim da će nas to dovesti u red.

(student privatnog ekonomskog fakulteta, 24, Beograd)

K: Šta su, po tebi, prednosti Evropske unije?

I: Pa, sigurno, bolji život. Ne bi nam trebao ni pasoš, moglo bi lakše i da se putuje.

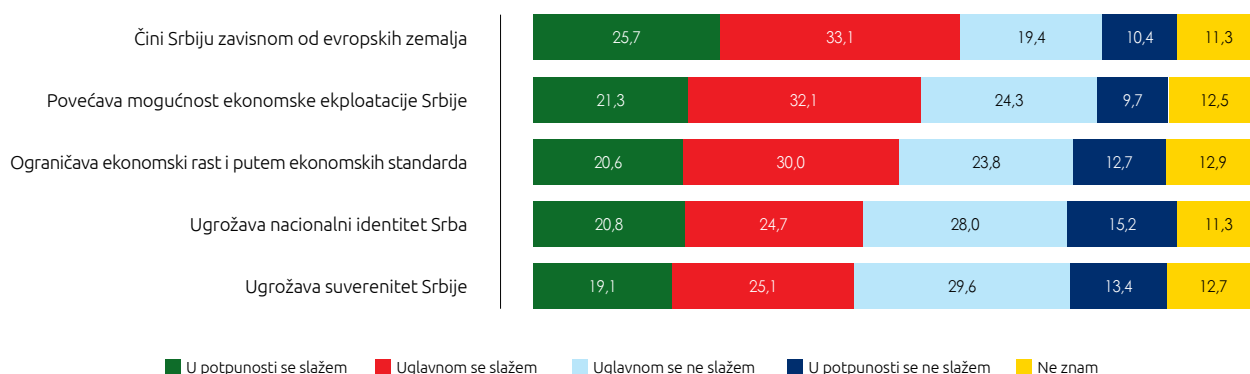
(nezaposlen, 21, OŠ, malo mesto)

Dobro bi bilo otvaranje tih granica, da možemo da idemo da radimo negde u inostranstvu, da nam ne treba viza i te stvari.

(nezaposlen, SS, 20, mali grad)

Razloge zbog kojih su mladi neretko kritični prema ulasku u EU, možemo pronaći u opasnostima koje percipiraju kao realne ukoliko Srbija postane deo ove međunarodne zajednice koja podržuje jedinstvene kriterijume funkcionisanja i slobodna tržišta roba, kapitala i radne snage. Najveći rizici pridruživanja se prepoznaju u ekonomskoj zavisnosti male i nerazvijene zemlje, koja bi ulaskom u jednu ovakvu zajednicu dodatno izgubila instrumente vođenja samostalne ekonomske politike, tako da bi joj standardi razvijenih zemalja dodatno umanjili performanse konkurentnosti.

Grafikon 8.14: Opasnosti sa kojima se Srbija suočava ukoliko postane deo EU (u %)

Iako nešto manje mladih smatra da će ovaj process ugroziti nacionalni identitet i suverenitet zemlje, radi se o gotovo polovini mladih koji navedeno smatraju ozbiljnim pretnjama. Prihvatanje stava da process pridruživanja ugrožava nacionalni identitet opada sa stepenom obrazovanja⁴⁰⁷, stepenom obrazovanja roditelja⁴⁰⁸, a manje je prisutan kod devojaka nego kod mladića⁴⁰⁹. Sa tim stavom se nešto češće slažu mladi koji su desno pozicionirani na političkom ideološkom spektru od ostalih⁴¹⁰.

Mladi u narativima otkrivaju šta oni smatraju manama EU. Ispitanici smatraju da EU predstavlja svojevrsnu branu od toga da ne bude lošije nego što je sada, ali da poučeni iskustvima susednih zemalja ne očekuju preveliki napredak Srbije. Takođe, veliki problem pridruživanja su standardi koji su univerzalni za sve zemlje EU i kojima Srbija s jedne strane nije ekonomski dorasla, a sa druge, ne odgovara njenom kulturnom nasleđu. Mladi smatraju da prijem u EU treba da počiva na mogućnostima dvosmernih dogovora i kompromisa.

Mana bi bila to što se suštinski ništa ne bi promenilo. Možemo konkretan primer Hrvatske uzeti, koji su u Evropskoj uniji već dve-tri godine i ništa im nije bolje, čak im je možda i gore, tako da stvarno nisam neki zaljubljenik u Evropsku uniju. Znam da tamo ne bi bilo ništa bolje, ali ako ne bismo išli tim putem bilo bi nam još mnogo gore.

(advokatski pripravnik, 24, malo mesto)

Okej je Evropska unija, oni nama daju neke standarde, ali opet, jednostavno, oni od nas traže nešto na šta mi još nismo spremni, tipa, oni podižu cene u Srbiji. ... Onda uvode neke svoje standarde, da moramo da prihvatimo, na primer, gej brakove i da to kao bude normalno nama. Pa, ne može, jer ljudi nisu naučeni na to, treba dosta vremena da prođe da bi se ljudi privikli na to. Treba da bude više ljudi koji će usmeravati ljude na Evropsku uniju koji će pričati, ovo je dobro što vam se nudi, i da saslušaju ljude o onome šta nije dobro, pa da nekako nađu neki kompromis sa Evropskom unijom, a ne odjednom, kao, vi to morate da učinite da biste ušli u Evropsku uniju. Pa, ne može. Jednostavno, ne ide to tako. Prebrzo, prebrzo rade, prebrzo nam daju neke standarde koje mi ne možemo da ispunimo.

(učenica srednje škole, 17, predgrađe Beograda)

Nedostaci Evropske unije jesu što par velikih zemalja može vrlo lako da pojede te zemlje u tranziciji među kojima smo mi, al' opet je to naš problem što ta tranzicija nije sprovedena kako bi trebala da bude sprovedena. Problem je što Evropska unija, u prilivu tog kapitala bi pojela mala i srednja preduzeća, koja opet nisu dovoljno konkurentna da mogu da se bore na tržištu i problem je što bi eksploatisala veliku količinu naših prirodnih i ljudskih bogatstava.

(student privatnog ekonomskog fakulteta, 24, Beograd)

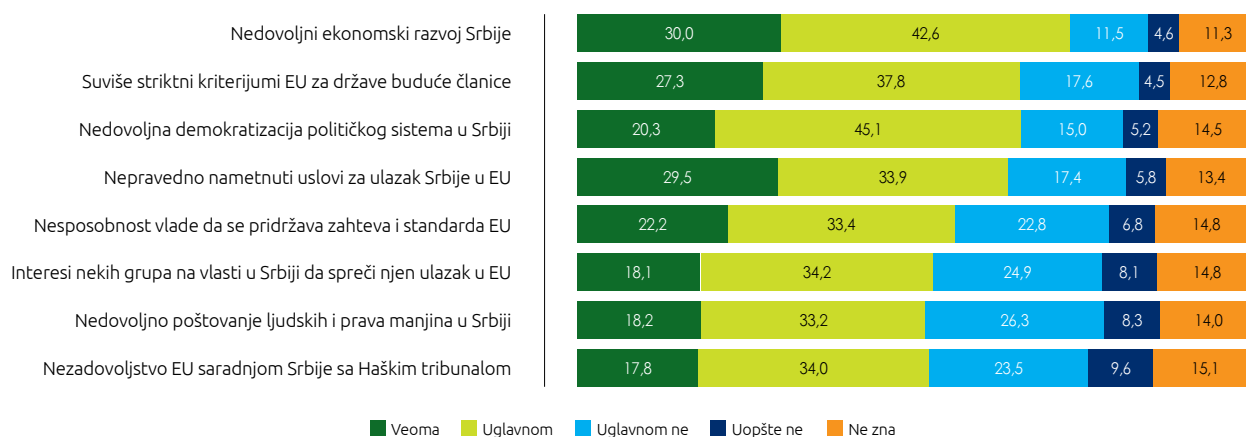
⁴⁰⁷ $\chi^2=25.59$, $p<.05$, Cramer's $V=.086$.

⁴⁰⁸ $\chi^2=17.43$, $p<.05$, Cramer's $V=.087$.

⁴⁰⁹ $\chi^2=17.99$, $p<.05$, Cramer's $V=.124$.

⁴¹⁰ $\chi^2=106.82$, $p<.001$, Cramer's $V=.178$.

Grafikon 8.15: U kojoj meri sledeće okolnosti otežavaju ulazak Srbije u EU (u %)

Ispitanicima je bilo ponuđeno osam razloga koji mogu da utiču na brzinu pridruživanja Srbije EU (grafikon 8.15). Da je svaki od njih značajan faktor koji usporava prijem slaže se preko polovine mladih. Za najznačajnije smatraju da su nedovoljan privredni razvoj zemlje, isuviše oštri kriterijumi koje zemlja mora da ispuni, i nedovoljna demokratizacija društva.

Diskusija

Podaci ukazuju na značajan stepen nezainteresovanosti mladih za politička pitanja, ili verovatno još preciznije, na otpor prema ovoj sferi. Otpor se javlja prvenstveno usled percepcije odsustva jasnih pravila igre, poštovanja zakona unutar ovog polja, predvidljivosti političkog sistema, ali i usled osećaja da ne postoji dovoljan uticaj običnih ljudi na političke odluke i procese. Političko polje se u velikoj meri doživljava kao mesto ostvarivanja ličnih interesa, a manje kao mesto debate o javnom interesu. Dominacija osećaja da se stvari događaju mimo njih i bez njihovog znanja, dovodi do (samo) isključivanja mladih iz političkog polja. Zato je politika među mladima u veoma maloj meri popularna. Međutim, to ne znači da mladi nisu informisani o događajima i ključnim političkim procesima.

Zainteresovanost za politiku i uključenost u politički život, prisutniji su kod mladića i više obrazovanih. Obrazac političke socijalizacije unutar porodice predstavlja još jedan značajan faktor od kojeg zavisi u kojoj meri će mlada osoba biti uključena u politička dešavanja. U onim porodicama u kojima se vode razgovori roditelja i dece o politici, postoji viši stepen zainteresovanosti mladih za političke teme. Drugi važan faktor je slaganje u političkim stavovima između generacija: tamo gde postoji isto viđenje stvari i procesa roditelja i dece – postoji i viši stepen zainteresovanosti dece da se uključe u političko polje.

I ovo istraživanje potvrđuje da mladi većinski pripadaju političkom ideološkom centru ili sebe ne mogu da pozicioniraju uopšte na ideološkoj skali. Svaka deseta mlada osoba pripada levici i isto toliko desnici. U sadašnjem političkom prostoru mladi na levici i u centru imaju, po svom svedočenju, manje opcija za koje bi glasali, od onih koji pripadaju desnici. Oni na levom delu političkog spektra i oni u centru, u većoj meri od desnice, podržavaju ideje EU integracija.

Poverenje u institucije i organizacije je na relativno niskom nivou. Mladi su većinski poklonili poverenje svega dvema institucijama – policiji i crkvi, dok sve ostale uživaju viši stepen nepoverenja nego poverenja. Najniži stepen poverenja imaju političke partije jer kako u narativima otkrivaju, one služe za ličnu promociju i ostvarivanje lične koristi daleko više nego za odbranu javnog interesa.

Da bi u zemlji donekle bilo bolje, vlada Srbije morala bi da se primarno fokusira na rešavanje ekonomskih problema, ekonomskog rasta i na smanjenje nezaposlenosti, a da bi se to desilo, neophodno je dosledno iskoreniti kriminal i korupciju na svim nivoima društva, jer kočice mogućnost napretka. Mladi u najmanjoj meri smatraju da je rad na EU integracijama primarni cilj vlade, izražavajući možda mišljenje da se problemi unutar društva moraju rešavati nezavisno od zahteva EU, kao i da neki zahtevi EU mogu sačekati dok se ne reše ključni problemi društva.

U skladu sa poslednjim stoji određena rezervisanost mladih prema pridruživanju EU. Iako većina smatra da ulazak Srbije u EU donosi najverovatnije ekonomski napredak, više posla i mogućnost putovanja, većina se takođe slaže da je potencijalni rizik dodatno slabljenje ionako nerazvijene privrede i još veća ekonomska i politička zavisnost zemlje. Iskustva susednih zemalja koje su postale deo EU poslednje decenije, raspršuju iluzije o EU kao projektu u kojem su svi ekonomski i društveni problemi rešeni. Ipak, većina mladih smatra da EU nema alternativu.

ZAKLJUČCI

U prvom delu zaključnih razmatranja iznećemo najvažnije zaključke prema tematskim oblastima istraživanja, što će nam poslužiti kao osnova za njihovu sintezu i problematizaciju u drugom delu.

I

Društveno-ekonomski položaj i materijalni uslovi života mladih

Društveno-ekonomski položaj mlade osobe je u značajnoj meri uslovljen resursima porodice porekla. Ekonomski, kulturni i socijalni kapital roditeljske porodice određuju mogućnosti za sticanje obrazovanja, a time i obrazovni status mlade osobe, a posredno i njen položaj na tržištu rada, odnosno njen radni i profesionalni status. Društveno-ekonomski položaj povezan je sa mestom stanovanja: mladi iz urbanih područja imaju bolji položaj, kao i mladi iz beogradskog regiona, zbog većih mogućnosti na tržištu rada.

Mlade u Srbiji generalno odlikuje velika finansijska nesamostalnost i zavisnost od resursa roditeljske porodice, koja indukuje značajne razlike u njihovom materijalnom položaju. U tom smislu, značajno je istaći i upozoriti da postoji jedan deo mladih koji su izloženi izrazitoj materijalnoj deprivaciji, ne mogu da obezbede adekvatnu ishranu. I stambena zavisnost mladih od resursa porodice porekla je velika, bilo da neki od njih po pragmatičnom izboru žive u roditeljskom domaćinstvu ili da su uz pomoć porodičnih resursa obezbedili stambeni prostor.

Svi ovi nalazi ukazuju na homologiju društveno-ekonomskih položaja i njihovu transgeneracijsku reprodukciju, sa posledičnim smanjenjem mogućnosti za društvenu pokretljivost i zatvaranjem strukture društva Srbije.

Obrazovanje

Mladi su iskazali dobru motivisanost za školovanje, ali i kritički intonirano nezadovoljstvo kvalitetom obrazovanja u Srbiji.

Rezultati istraživanja su ukazali na opstajanje visokog stepena reprodukcije obrazovnih nejednakosti, koji je očigledan. Do tog zaključka dolazi se analizom pokazatelja kao što su količnik obrazovnih šansi, nejednakost u akumuliranom kulturnom kapitalu, nejednakost u pristupu državnim merama podrške i pomoći u obrazovanju i nejednakost u obrazovnim aspiracijama i planovima. Sa tim je povezan nalaz o socijalno stratifikovanoj pristupačnosti visokog obrazovanja, koje je i kanal društvene promocije, ali i garant lakše i bolje upošljivosti. Potonje nije obezbeđeno ni sistemom srednjeg stručnog obrazovanja, za koje je i ovo istraživanje pokazalo da je neadekvatno u smislu obezbeđivanja stručnih kvalifikacija i praktično primenljivih veština, usklađenih sa potrebama tržišta rada. Obrazovni sistem u Srbiji je nefleksibilan u smislu da ne daje mogućnosti kombinovanja školovanja i drugih životnih angažmana – rada, roditeljstva i sl., čime onemogućava individualizaciju životnih putanja mladih i čini ih u velikoj meri materijalno zavisnim od roditelja.

Rad i zaposlenje

Rezultati ukazuju da je, zbog velike nezaposlenosti i privremene (često nelegalne) zaposlenosti, radni položaj mladih u Srbiji veoma rizičan. Fleksibilizacija kroz iskazan broj radnih sati sedmično, koji je veliki, ukazuje na visok nivo eksploatacije rada. Drugi vid fleksibilizacije rada, rad izvan kvalifikacija, takođe je visoko prisutan među mladima u Srbiji, a po našem mišljenju takođe i rizičan, jer je najčešće povezan sa deprofesionalizacijom, radom ispod obrazovanjem stečenih kvalifikacija i znanja.

Analize rezultata ukazuju na visok nivo neregularnosti tržišta rada i korumpiranosti sistema, bilo kroz opažen (politički) klijentelizam ili praktikovan nepotizam, aktiviranje društvenih kontakata, kao kanala zapošljavanja.

Mladi i porodice

Rezultati naših analiza ukazuju na nizak nivo patrijarhalnosti i autoritarnosti u intergeneracijskim odnosima u porodicama mladih u Srbiji, kao pokazatelj procesa njihove detradicionalizacije i individualizacije mladih. Porodica ostaje sfera od velikog značaja za mladu osobu, posebno kao izvor emocionalno–psihološke podrške.

Sa druge strane, ostaje visok nivo tradicionalnosti u poimanju i praksi porodičnog života: značenja i značaja braka i rađanja, i male prihvaćenosti alternativa bračnoj porodici sa decom. Rodne razlike koje su se pojavile u rezultatima analiza, nisu izraz veće ili manje detradicionalizacije devojaka ili mladića, već, naprotiv, upravo prihvatanja različitih sadržaja tradicionalno određenih rodnih porodičnih uloga i identiteta. Obrasci tradicionalnosti u poimanju i praksi

porodičnog života manje su izraženi kod mladih sa visokim kulturnim kapitalom, što ih čini vesnicima procesa detradicionalizacije u ovom domenu.

Odložena tranzicija u roditeljstvo odvija se u nepovoljnom strukturalnom okruženju, sa neformalnim mrežama kao osnovnim izvorom podrške i pomoći.

Slobodno vreme i životni stilovi

Aktivnosti dokolice mladih u Srbiji slične su kao i kod vršnjaka iz regiona: najčešće je slušanje muzike, pa druženje, gledanje filmova, sportske aktivnosti do čitanja kao najmanje resprostranjene prakse. Analize upućuju da su stratifikacijske razlike značajne kod nekih aktivnosti dokolice: češće čitaju i druže se mladi čiji roditelji imaju više obrazovanje, a druženje je povezano sa raspoloživim prihodima i materijalnim stanjem domaćinstva, što ukazuje da je socijalni kapital jednim delom posredovan ekonomskim kapitalom. Istraživanje je takođe pokazalo da se sa odrastanjem i novim radnim i porodičnim ulogama, slobodno vreme privatizuje i pasivizuje.

Mladi najčešće kombinuju internet i televiziju kao medije za praćenje najrazličitijih sadržaja, ali je to praćenje stratifikacijski i uzrasno diverzifikovano. Analize pokazuju da ne postoji digitalni jaz među populacijom mladih u Srbiji, ali postoje stratifikacijske razlike u načinu njegovog korišćenja, pa i korišćenje mogućnosti interneta postaje izvor njihove diferencijacije.

Na osnovu onog što vide kao moderno i kao prevaziđeno, mladi se diferenciraju u četiri grupe: one koji su tradicionalni i streme porodičnom životu i stabilnosti, grupu hedonista koji žele da žive slobodno od „okova“ društvenih normi, da lepo izgledaju, grupu mladih koji su upućeni na karijeru i ostvarivanje materijalne nezavisnosti kroz obrazovanje i zaposlenje i na aktiviste. I ti obrasci su povezani sa ličnim i porodičnim kulturnim kapitalom, a najsystematičnije je u tom smislu povezan obrazac distinktivan po želji mlade osobe da ostvari nezavisnost kroz obrazovanje, koji postaje prisutniji sa povećanjem obrazovanja roditelja i mlade osobe.

Podaci ukazuju da se po učestalosti praktikovanja rizičnih oblika ponašanja, mladi u Srbiji ne razlikuju značajno od mladih iz regiona. Analize, međutim, potvrđuju značajnu povezanost svih oblika rizičnih ponašanja, što upućuje na opasnost od ulaska u začarani krug iz kojeg je teško izaći i ostvariti potencijale.

Poverenje, stavovi i verovanja

Analize pokazuju da kod mladih u Srbiji postoji potencijal za solidarnost i građansko angažovanje, što se iskazalo u praksi tokom ugroženosti od poplava 2014. godine. Sa druge strane, s obzirom da je poverenje personalizovano, a da postoji visok stepen nepoverenja u političke aktere i institucije, utoliko se ograničava uloga mladih kao aktera u cilju jačanja socijalne kohezije. Da je potencijal za iniciranje kohezivnosti nizak, ukazuju i izražena socijalna distanca na etničkim osnovama i posebno izražena distanca prema homoseksualcima (homofobija). Na potrebu vezivanja za lokalno i poznato, ukazuje i visoka religijska identifikacija povezana sa etničkim identitetom, koju, međutim, ne prati usvajanje religijskih dogmi i praksi.

Subjektivna stvarnost – opažanje rizika, zadovoljstvo i aspiracije

Opažanje diskriminacije kod mladih u Srbiji nije izraženo, ali je koncentrisano kod onih niskog materijalnog položaja, koji su stoga pod rizikom od socijalne isključenosti. Mladi izražavaju visok nivo ličnog optimizma i relativno visok nivo zadovoljstva i osećaja kontrole nad životom. I ti aspekti su posredovani nivoom kapitala koji mlada osoba poseduje ili ne poseduje, što ukazuje na stratifikacijsku diverzifikaciju i subjektivne pored objektivne stvarnosti mladih.

Opređenost za migracije je više na nivou aspiracija i to više izražena kod mladih koji su objektivno u rizičnijem položaju. Delanje u pravcu migracija je, sa druge strane, povezano sa posedovanjem ekonomskog, kulturnog i socijalnog kapitala koji obezbeđuju realne početne osnove za život u emigraciji.

Mladi i političko polje

Iskazana nezainteresovanost mladih u Srbiji za politička pitanja može se tumačiti kao oblik otpora zbog opažene korumpiranosti sistema. Mladi nemaju osećaj o vlastitom uticaju na politička pitanja, kao ni na rešavanje problema koji se tiču njihove egzistencije, ali teže da budu informisani preko medija i kroz razgovore unutar svojih društvenih krugova. Nivo zainteresovanosti za sferu političke i građanske participacije deo je političke socijalizacije, a naše istraživanje je pokazalo njenu povezanost sa političkom kulturom u porodicama u Srbiji. Mladi su iskazali veoma nisko poverenje u institucije, posebno u političke partije, a odatle potiče njihov otklon pa i otpor prema polju politike. U odnosu na aktuelni proces integracije Srbije u EU, mladi su iskazali rezervisanost, ali i pragmatičko sagledavanje neophodnosti pridruživanja.

II

Ukoliko sintetišemo prethodne nalaze u tri nivoa rezultata koji se odnose na tri nivoa stvarnosti: objektivno-strukturalni; normativni i subjektivno-relacioni-ponašajni, možemo ih problematizovati kroz pitanja: koliko su ovi nivoi života mladih u diskrepanciji, a koliko su u saglasju?

Analize pokazuju da je objektivni položaj povezan sa različitim strukturalnim obeležjima koja su za većinu mladih više ograničavajuća nego omogućavajuća. Nalazi istraživanja su dokumentovali više takvih pokazatelja, među kojima su: nedovoljno dobro obrazovanje, nezaposlenost, rizična zaposlenost, finansijska nesamostalnost, stambena nesamostalnost, isključenost iz odlučivanja i otuđenost od političke sfere. Na osnovu navedenog, objektivni položaj mladih u Srbiji može se okarakterisati kao strukturalno rizičan.

Postoji izvestan broj primera gde postoji saglasje između objektivne stvarnosti i njenog subjektivnog opažanja, što se očituje, na primer, kroz izraženo nezadovoljstvo kvalitetom obrazovanja, kroz opažanje korumpiranosti sistema i kanala društvene promocije, kroz nepoverenje u društvene, a posebno državne institucije. Generalno gledano, međutim, obeležja subjektivne stvarnosti: percepcija budućnosti, zadovoljstvo životom, osećaj kontrole i ostvarenosti delanja – kod većine mladih ne korespondiraju sa obeležjima objektivne stvarnosti, odnosno mnogo su pozitivnija nego što bi bila refleksija objektivne stvarnosti. Nalaz o dobrim intergeneracijskim i primarnim društvenim odnosima i praksama (roditelji i samostalnost u odlučivanju; prijatelji i druženje) i njihovom značaju za mlade u Srbiji (npr. personalizovano poverenje), vodi nas do pretpostavke da oni predstavljaju mehanizam premošćavanja jaza između strukturalno rizične objektivne stvarnosti i njenog subjektivnog doživljaja, gde se jedan nivo stvarnosti kompenzuje drugim (Pichler, 2006). Zbog takvog mehanizma kompenzacije, subjektivna stvarnost mladih u Srbiji naizgled nije opterećena frustracijama. Kažemo naizgled, jer tamna strana ovog hipostaziranja značaja domena ličnog i privatnog, primarnog socijalnog kapitala jeste razvijanje lokalnog identiteta (Spasić, 2013), baziranog na etničkom identitetu, koji se očituje posebno kroz visok značaj konfesionalnog opredeljenja, ali i na zazoru od drugačijeg, stranog i nepoznatog – pripadnika druge etničke grupe ili drugačijeg seksualnog opredeljenja – i odbacivanju. Može se pretpostaviti, takođe, da iz ovog hipostaziranja značaja porodice, proizilazi tradicionalizam mladih u poimanju porodičnog života.

Do sada izneti zaključci odnose se na većinu među ispitivanim mladim osobama koje tretiraju kao homogenu društvenu grupu. Naše analize, međutim, pokazuju da je društvena kategorija mladih u Srbiji diverzifikovana na osnovu više sociodemografskih obeležja. U narednoj tabeli dajemo prikaz uticaja stratifikacijskih obeležja, kao što su obrazovanje mladih i roditelja, materijalni položaj domaćinstva, tip naselja i rod, na različite dimenzije tri razmatrana nivoa stvarnosti.

Strukturalni nivo	Obrazovanje	Materijalni položaj	Zaposlenost	Finansijska autonomija	Stambena situacija
Obrazovanje mladih		✓	✓	✓	
Obrazovanje roditelja	✓	✓	✓	✓	
Materijalni položaj	✓		✓	✓	✓
Selo/grad	✓	✓			✓
Region		✓	✓		
Pol				✓	✓

Subjektivni nivo	Percepcija budućnosti	Opažanje diskriminacije	Zadovoljstva	Ostvarenost namera / kontrola nad životom	Slobodno vreme
Obrazovanje mladih		✓	✓	✓	✓
Obrazovanje roditelja		✓	✓	✓	✓
Materijalni položaj	✓	✓	✓	✓	✓
Selo/grad		✓			✓
Region		✓			
Pol		✓	✓		✓

Normativni nivo	Poverenje	Socijalna distanca	Konfesionalna identifikacija	Ideologija	Vrednosti
Obrazovanje mladih	✓	✓	✓		✓
Obrazovanje roditelja	✓	✓	✓	✓	✓
Materijalni položaj					✓
Selo/grad	✓	✓	✓	✓	✓
Region					✓
Pol		✓		✓	✓

Ovako zbirno prikazano, očigledno je da postoje brojne razlike među mladima u Srbiji prema stratifikacijskim obeležjima, posebno prema socijalnim: kulturnom kapitalu – obrazovanju i obrazovanju roditelja, kao i ekonomskom kapitalu – materijalnom položaju domaćinstva. Pokazalo se u analizama da nedostatak ili nizak nivo ovih kapitala, prvenstveno roditeljske porodice, u familističkom institucionalnom okruženju generiše nejednake mogućnosti pristupa ključnim resursima: obrazovanju i zaposlenju. Na taj način se razlike pretvaraju u društvene nejednakosti koje se reprodukuju iz generacije u generaciju.

PRILOG

MLADI U SRBIJI 2015.

Zdravo, moje ime je _____. Ja sam anketar/ka angažovan/a na istraživanju svakodnevnog života i stavova mladih u Srbiji, koje sprovodi SeCons iz Beograda uz podršku Fondacije Fridrih Ebert.

Izabran/a si kao ispitanik/ca putem slučajnog uzorka i za nas bi bilo veoma značajno da učestvuješ otvoreno i iskreno odgovarajući na naša pitanja. Istraživanje je dobrovoljno i anonimno – tvoji odgovori će se tretirati kao poverljivi, što znači da niko neće saznati tvoje ime, niti imati uvid u tvoje odgovore, koji će se naknadno statistički analizirati. Tvoji podaci (ime, broj telefona) biće upotrebljeni samo za kontrolu anketara.

Imaš li neka pitanja? Možemo li da počnemo? Hvala!

Region	%
Beogradski region	30,0
Vojvodina	24,9
Centralna Srbija	45,1

Tip naselja	%
Selo	36,7
Grad	63,3

A1. Koliko često se baviš sledećim aktivnostima?

		Često (1)	Ponekad (2)	Nikad (3)	(Ne zna) (88)
A1.1	Slušanje muzike	86,2	13,3	0,5	0,0
A1.2	Izlasci sa prijateljima	67,7	31	1	0,3
A1.3	Čitanje knjiga/novina	32,9	52,5	14,3	0,2
A1.4	Sportske aktivnosti	39,4	45,6	14,6	0,3
A1.5	Gledanje TV	46,4	44,1	9,6	0,0
A1.6	Gledanje filmova	47,4	48,9	3,6	0,2
A1.7	Pisanje, slikanje, sviranje	11,6	26,2	61,5	0,8
A2.8	Igranje video igrice	15,9	36,5	47,3	0,3

A3. Koliko često gledaš sledeće programe (na TV-u, kompjuteru, smartphone, tabletu, itd)?

		Nedeljno					
		1	2	3	4	5	88
A3.1.	Programe domaće narodne muzike	15	14,1	17,7	21,7	31	0,5
A3.2.	Programe domaće pop muzike	13,4	19,7	23,8	23	19,7	0,4
A3.3.	Programe strane muzike	20,1	18,6	21,4	21,2	18,4	0,3
A3.4.	Domaće filmove	8,8	17,1	25,3	37,5	10,7	0,7
A3.5.	Strane filmove sa društvenim temama	8,4	20,8	31,9	29	9,2	0,8
A3.6.	Strane akcione filmove	8,1	20,7	30,1	29,2	11,2	0,7
A3.7.	Strane kriminalističke filmove, trilere	8,6	22,4	29,1	27	12,2	0,7
A3.8.	Istorijske/naučne dokumentarce	5,7	14,5	22,1	30,8	26,2	0,7
A3.9.	TV serije	24,9	21,4	17,7	17,4	18,1	0,4
A3.10.	Vesti	25,6	21,6	16,3	17,2	18,7	0,6
A3.11.	Političke debate	4,4	6,1	13	21	54,7	0,9
A3.12.	Sport / sportski talk show	23	19,8	16,1	18,6	22	0,6
A3.13.	Religijske programe	2,1	3,2	7,9	17,4	68,5	0,8
A3.14.	Reality programe	8,3	11,5	10,6	16	53,3	0,4
A3.15.	TV kvizove i takmičenja	21	24,9	19,8	17	16,8	0,4

A4. Imaš li pristup Internetu (bilo koji: Wi-Fi, smartphone, ADSL, cable, dial-up, na javnom PC)?

Da	99,3
Ne	0,7

A5. Koliko sati prosečno dnevno provedeš na Internetu? $M=3,62, SD=2,67$

A6. Za šta najčešće koristiš Internet? [ANKETAR: Moguće je više odgovora, zabeležiti sve koje ispitanik/ca navede]

		Da	Ne
1.	Za rad	35,1	64,9
2.	Za informisanje/ čitanje vesti online	56,7	43,3
3.	Za traženje informacija (o školi, poslu, putovanjima, zabavi itd)	56,7	43,3
4.	Za komuniciranje sa rođacima i prijateljima preko četa i Skype	57,6	42,4
5.	Za e-mail	44,5	55,5
6.	Za gledanje video klipova /slušanje muzike	63,7	36,3
7.	Za skidanje filmova / knjiga	33,7	66,3
8.	Za video igrice	23,5	76,5
9.	Za igrice virtuelnog života	2,8	97,2
10.	Za kupovinu on-line / plaćanje računa / rezervacije	18,3	81,7
11.	Za pristup društvenim mrežama kao što su Facebook/Myspace/Hi5/G+	82,2	17,8
12.	Za on-line kontrolu bankovnog računa	4,9	95,1
13.	Za nešto drugo. Šta?	0,5	99,5
14.	(Ne zna)	0,0	100,0

A7. Koliko si otprilike novca prošlog meseca potrošio/la na svoje lične potrebe? Ne računajući životne troškove kao što su stan, hrana, računi itd.?

do 25 eur	20,8
26-50 eur	22,1
51-100 eur	21,1
101 + eur	18,2
(Odbija da odgovori)	4,4
(Ne zna)	13,3
Total	100,0

A8. Šta je od navedenog po tvom mišljenju moderno ('in') ili zastarelo ('out')?

[ANKETAR: Ni u jednom pitanju ne čitati opciju „Ne zna“]

		'In'	Nešto između	'Out'	(Ne zna)
		1	2	3	88
A8.1.	Biti veran (partneru, prijateljima, poslodavcu)	70,6	20,8	8,4	0,2
A8.2.	Preuzeti odgovornost	74,7	18,5	6,4	0,3
A8.3.	Biti nezavisan	78,9	17	3,7	0,3
A8.4.	Diplomirati na univerzitetu	73,5	20	6,2	0,3
A8.5.	Imati karijeru	83,7	13,7	2,6	0,1
A8.6.	Biti aktivan u politici	25,3	32,3	42,2	0,3
A8.7.	Učestvovati u građanskim akcijama/inicijativama	31,1	44,7	23,7	0,6
A8.8.	Venčati se	52,2	34,2	13,3	0,3
A8.9.	Dobro izgledati	82,6	16	1,3	0,1
A8.10.	Nositi firmiranu (brendiranu) odeću	42,7	38,5	18,6	0,3
A8.11.	Jesti zdravo	66,6	28	5,3	0
A8.12.	Koristiti marihuanu	13,4	22,8	63,2	0,6
A8.13.	Baviti se sportom	76,7	20,6	2,6	0,1

B1. Molim te zamisli skalu sa vrednostima od 1 do 10, gde 1 predstavlja osobe u koje imaš najmanje poverenja, a 10 osobe u koje imaš najviše poverenja. Gde bi na skali smestio/la sledeće osobe?

[ANKETAR: Ni u jednom pitanju ne čitati opciju „Ne zna“]

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	(Ne zna)
B1.1.	Tvoje kolege sa posla / škole / fakulteta	3,2	3,1	6,4	6,4	17	11	15,6	15,8	9,9	9,8	1,8
B1.2.	Crkvene velikodostojnike	17,6	8,7	8,1	6,6	14,3	7,6	8,5	9,3	6,3	10,2	2,8
B1.3.	Tvoje prijatelje	0,9	0,5	0,8	0,9	3	3,6	7,7	16,7	28,5	37,1	0,2
B1.4.	Ljude drugačijih političkih opredeljenja	11,6	5,7	8,2	7,1	24,9	9,6	9,3	8	4,7	2	9
B1.5.	Tvoje rođake	1,4	1,4	2,2	2,8	8,6	7,4	12,2	19,9	22	21,7	0,4
B1.6.	Tvoje susede, komšije	6	6,1	7,2	7,5	13	10,6	15,4	14,3	10,1	8,5	1,3
B1.7.	Ljude drugih veroispovesti	5,5	3,4	5,4	6,6	22,7	13,2	12,1	10,6	8,1	5,5	6,8
B1.8.	Članove tvoje porodice	0,8	0,4	0,2	0,3	0,6	0,3	1	3,5	11,5	81,1	0,3

B2. Kako bi se osećao/la ako bi se neka od sledećih osoba ili porodica doselila u tvoje susedstvo, komšiluk?

		Veoma dobro	Dobro	Nezainteresovano	Loše	Veoma loše	(Ne zna)
B2.1.	Romska porodica	6,2	24,8	48,3	14,7	4,1	1,9
B2.2.	Homoseksualni par	3,8	13,4	41,4	18,2	21,7	1,5
B2.3.	Grupa studenata	22,8	43	29,4	3,1	1	0,8
B2.4.	Par penzionera	10	33,6	48,8	4,8	1,9	0,8
B2.5.	Porodica sa Kosova (interno raseljena)	9,5	33	48,5	5,1	2,4	1,5
B2.6.	Porodica iz Kine	6,7	26,2	52,8	8,4	4,1	1,9
B2.7.	Porodica iz Rusije	12,7	31,9	48,5	4	1,2	1,7
B2.8.	Porodica azilanata	4,8	17,8	50,6	15	9,7	2
B2.9.	Porodica iz SAD	10,2	27,5	46,5	8,6	5,4	1,8
B2.10.	Hrvatska porodica	5,9	23,8	49,5	9,3	9,7	1,8

B3. Da li si se ikada osećao/la diskriminisan/a zbog neke od sledećih stvari? Koliko često?

		Veoma često	Često	Ponekad	Retko	Nikad	Ne znam
B3.1.	Pola	0,7	2,1	10,2	13	73,6	0,5
B3.2.	Materijalnog položaja	0,5	2,1	10,3	18,1	68,7	0,3
B3.3.	veroisповesti	0,6	1,7	3,9	9,5	84,0	0,3
B3.4.	Etničkog porekla	0,3	1,6	4,3	10,3	83,3	0,3
B3.5.	Nivoa obrazovanja	0,9	1,5	5,5	10,3	81,6	0,3
B3.6.	Pripadnosti političkoj partiji	1,0	2,0	4,5	4,7	82,7	5,1
B3.7.	Mesta porekla, mesta odakle si	0,3	2,5	6,6	10,9	79,4	0,3
B3.8.	Zemlje porekla	0,8	2,4	6,4	9,3	80,6	0,4

B4. Koju od ponuđenih stvari najviše ceniš?

[ANKETAR: pokaži Karticu br. 1 - Obeleži najvažniju (1), drugu (2) po značaju i treću(3)]

		Rang I	Rang II	Rang III
1.	Lično dostojanstvo	53,5	15,5	8,6
2.	Društveni ugled – status	6,6	11,1	6,7
3.	Altruizam (pomaganje drugima)	6,1	12,8	11,3
4.	Materijalno bogatstvo	3,7	6,2	8,2
5.	Toleranciju (prihvatanje i poštovanje drugačijeg)	7,5	21,3	15,9
6.	Borbeni duh (borbenost da se postigne cilj)	8,2	13,9	15,5
7.	Ispravnost (korektnost)	11,8	14,6	23,8
8.	Inovativnost, duhovna kreativnost (stvaranje i prihvatjanje novih ideja)	2,6	4,5	9,7
88.	(Ne zna)	0,1	0,1	0,1

B5. Da li si učestvovao/la u dobrovoljnom radu u poslednjih 12 meseci, obavljao/la dobrovoljno neplaćeni rad?

1.	Da	39,1
2.	Ne (ANKETAR: pitanje B8)	60,5
88.	(Ne zna)	0,4

B6. U kojoj od sledećih aktivnosti si dobrovoljno radio poslednjih 12 meseci? (ANKETAR: moguće je više odgovora)

		DA	NE
1.	Javni radovi u lokalnoj zajednici	5,8	94,2
2.	Pomoć osobama sa posebnim potrebama / starima	8,3	91,7
3.	Organizacija sportskih događaja	8,3	91,7
4.	Organizacija kulturnih događaja (festivala, koncerata, itd)	7,3	92,7
5.	Pomoć vršnjacima u učenju	7,9	92,1
6.	Religijske aktivnosti	1,5	98,5
7.	U poslovnom sektoru (nekoj kompaniji)	2,3	97,7
8.	Aktivnosti u NVO	2,8	97,2
9.	Pomoć u poplavljenim područjima	19,1	80,9
10.	Drugo_____	2,4	97,6
88.	(Ne zna)	0,9	99,1

B7. Šta je tvoj najvažniji razlog za dobrovoljni rad?

1.	Želja za aktivnošću / društvenim angažmanom	21,0
2.	Želja da se reši konkretan problem	19,2
3.	Opređenje da se pomaže drugima	49,4
4.	Porodična tradicija	1,0
5.	Versko ubeđenje	0,4
6.	Želja da steknem nove prijatelje	2,3
7.	Želja da praktično primenim stručno znanje	3,3
8.	Želja da upoznam potencijalne buduće poslodavce	0,4
9.	Društvena i politička uverenja	0,2
10.	Drugo	1,7
88.	(Ne zna)	1,0

B8. Koja je tvoja religija, veroispovest?

1.	Pravoslavna	84,9
2.	Katolička	4,7
3.	Islam	2,2
4.	Ja sam ateista	5,0
5.	Drugo, šta? (ANKETAR: zapiši odgovor) _____	1,2
6.	Ja sam agnostik	1,1
88.	(Ne zna)	0,9

B9. Da li veruješ, sumnjaš ili ne veruješ u sledeće?

		Verujem	Sumnjam	Ne verujem	(Ne zna)
		1	2	3	88
1.	Bog postoji	69,6	16,7	11,3	2,5
2.	Postoje raj i pakao	46,8	30,9	18,5	3,7
3.	Bog je stvorio svet	52,3	25,7	18,5	3,4
4.	Bog je izvor moralnih pravila i obaveza	43,1	29	22,8	5,1

B10. Koliko često:

		Redovno	Često	Ponekad	Nikad	(Ne zna)
		1	2	3	4	88
1.	Ideš u crkvu na službu (liturgiju)	4,4	13,2	55,4	26,8	0,1
2.	Se moliš	12	21,2	38,8	27,8	0,3
3.	Ideš na ispoved	1,1	3,7	17,8	77	0,3
4.	Slaviš religijske praznike	68,2	15,1	9,6	7	0,1
5.	Ideš na hodočašće	1,1	2,4	13,8	81,5	1,1

C1. Sa kim trenutno živiš?

1.	Sam/a	5,7
2.	Sa oba roditelja	59,9
3.	Sa majkom	11,2
4.	Sa ocem	3,0
5.	Sa partnerom ili supružnikom	11,6
6.	Sa prijateljima/rođacima	4,0
7.	Sa nekim drugim	4,4
88.	(Ne zna)	0,1

C3. Koji od sledećih iskaza najbolje opisuje tvoj odnos sa roditeljima?

1.	Veoma se dobro slažemo	42,5
2.	Slažemo se, mada nam se ponekad mišljenja razlikuju	50,2
3.	Uglavnom se ne slažemo, često se raspravljamo	5,4
4.	Veoma konfliktna odnos	0,8
5.	Roditelji mi nisu živi	0,9
88.	(Ne zna)	0,3

C6. Kako donosiš važne odluke?

1.	Moji roditelji odlučuju o svemu	1,6
2.	Moji roditelji i ja zajedno donosimo odluke	48,0
3.	Samostalno donosim odluke	50,1
88.	(Ne zna)	0,3

C6.1. Koliko često ti se dešava sledeće?

		Redovno	Često	Ponekad	Nikad	(Ne zna)
		1	2	3	4	88
C6.1.1.	Da ostvariš ono što si želeo/la	1,2	15,4	66,1	17,3	0,1
C6.2.2.	Da osećaš da imaš kontrolu nad svojim životom	1,6	15,1	58,1	24,7	0,5

C8. Koja je, po tvom mišljenju, glavna prednost braka u odnosu na vanbračnu zajednicu? (vanbračna zajednica je zajednički život nevenčanih partnera)

1.	Brak obezbeđuje veću odgovornost između partnera	28,0
2.	Brak obezbeđuje veću odgovornost prema deci	24,7
3.	Finansijska sigurnost je veća u braku	7,3
4.	U Srbiji se brak poštuje više od vanbračne zajednice	9,7
5.	Drugo	4,5
6.	Nema prednosti, nema razlike	22,2
88.	(Ne zna)	3,5

C2. (Ako živi sa roditeljima)

Koji od sledećih iskaza najbolje opisuje tvoju situaciju?

1.	Živim sa roditeljima zato što je tako najjednostavnije za našu porodicu	58,5
2.	Živeo/la bih sam/a ako bi imao/la finansijskih mogućnosti	34,4
3.	Želeo/la bih da živim sam/a, ali se roditelji ne slažu	2,6
4.	Drugo. Šta? _____	3,5
88.	(Ne zna)	1,0

C5. Ko od članova porodice ima najveći uticaj na tvoje važne odluke?

1.	1. Otac	30,3
2.	2. Majka	42,8
3.	3. Brat	3,3
4.	4. Sestra	4,9
5.	5. Deda	1,7
6.	6. Baba	1,1
7.	7. Neko drugi	8,5
8.	8. Otac i majka	2,0
9.	9. Niko	1,2
88.	(Ne zna)	4,2

C7. Kako vidiš sebe u budućnosti?

1.	U braku, porodici	83,4
2.	Sa partnerom – van braka	10,5
3.	Kao samog/u – bez partnera i dece	3,7
88.	(Ne zna)	2,4

C9. Koja je, po tvom mišljenju, glavna prednost vanbračne zajednice u odnosu na brak?

1.	Veća nezavisnost partnera	14,6
2.	Ostavlja više prostora da se partneri posvete karijerama	10,1
3.	Manja je verovatnoća sukoba između partnera	8,6
4.	Partnerima je lakše da reše neslaganja	7,1
5.	Partnerima je lakše da okončaju vezu	17,3
6.	Drugo	5,8
7.	Nema prednosti, nema razlike	29,8
88.	(Ne zna)	6,8

C10. U kojoj godini je najbolje da se žena uda, po tvom mišljenju? $M=26,5, SD=2,7$

C11. U kojoj godini je najbolje da se muškarac oženi, po tvom mišljenju? $M= 8,9, SD=3,2$

C12. Koliko dece bi želeo/la da imaš? $M=2,44, SD=0,94$

C13. Koliko su po tvom mišljenju sledeći faktori značajni - bitni za izbor bračnog partnera/ supružnika?

		Veoma bitan	Bitan	Niti jeste, niti nije bitan	Nevažan	Potpuno nevažan	(Ne zna)
		1	2	3	4	5	88
C13.1.	Verska pripadnost	14,7	24,1	23,7	20,1	16,9	0,4
C13.2.	Materijalni status/ položaj	5,5	25,1	34,7	22,3	12,2	0,2
C13.3.	Odobranje od strane porodice	10,7	35,5	26	16,6	11	0,2
C13.4.	Devičanstvo, nevinost	4,7	9	15,5	32	38,5	0,3
C13.5.	Ličnost	54,6	35,7	4,4	3,8	1,5	0,1
C13.6.	Izgled	21,2	47,9	22,2	6,6	2,1	0,1
C13.7.	Nivo obrazovanja	20,9	42,8	26	7,5	2,7	0,1
C13.8.	Zajednička interesovanja	41,8	43,4	10,8	2,7	1,2	0,1
C13.9.	Mesto porekla	4	14	26,3	30,8	24,7	0,2
C13.10.	Nacionalno poreklo	10,4	21,4	22,6	24,9	20,5	0,3

C14. Pređimo na drugu temu. Imaš li krug prijatelja/ poznanika sa kojima često izlaziš?

1.	Da	96,3
2.	Ne	3,6
88.	(Ne zna)	0,1

C15. Koliko si uopšteno zadovoljan/na svojim prijateljima?

Veoma zadovoljan/na	Zadovoljan/na	Niti zadovoljan/na, niti nezadovoljan/na	Nezadovoljan/na	Vrlo nezadovoljan/na	(Ne zna)
1	2	3	4	5	88
42,1	50,6	5,0	0,9	1,3	0,1

D1. Da li bi voleo/la da se preseliš u drugo mesto u Srbiji?

1.	Da	96,3
2.	Ne	3,6
88.	(Ne zna)	0,1

D3. Koliko je jaka tvoja želja da se odseliš iz zemlje?

1.	Veoma jaka	20,8
2.	To određenog stupnja	23,9
3.	Ne tako jaka	23,8
4.	Ne želim	30,8
88.	(Ne zna)	0,7

D2. Koji je glavni razlog zbog koga bi se preselio/la?

1.	Poboljšanje životnog standarda	42,6
2.	Veća kulturna raznolikost	7,4
3.	Bolje obrazovanje	9,3
4.	Lakše zaposlenje	25,7
5.	Bolji uslovi za pokretanje vlastitog posla	3,0
6.	Da budem bliže ljudima koji su mi značajni	4,4
7.	Da pobeđem od sukoba u mom mestu	1,6
8.	Drugo. Šta? _____	2,5
88.	(Ne zna)	3,5

D4. Gde bi se najradije odselio/la? (jedan odgovor)

1.	Australija	6,6
2.	Italija	6,9
3.	Nemačka	20,6
4.	Austrija	8,7
5.	Druge zemlje u EU	22,8
6.	SAD	16,0
7.	Kanada	5,4
8.	Drugo _____	10,5
88.	(Ne zna)	2,5

D5. Koji je glavni razlog zbog koga bi se odselio/la iz Srbije?

1.	Poboljšanje životnog standarda	65,2
2.	Veća kulturna raznolikost	3,7
3.	Bolje obrazovanje	4,3
4.	Lakše zaposlenje	16,6
5.	Bolji uslovi za pokretanje vlastitog posla	4,1
6.	Da budem bliže ljudima koji su mi značajni	1,8
7.	Da pobegnem od sukoba Srbije	1,0
8.	Drugo. Šta?	2,3
88.	(Ne zna)	1,0

D5.A. Da li nešto preduzimaš kako bi se odselio u inostranstvo? (može više odgovora)

	DA	NE	
1.	Kontaktirao/la sam ambasadu	1,2	98,8
2.	Kontaktirao/la sam moguće poslodavce	3,4	96,6
3.	Kontaktirao/la sam moguće univerzitete	1,9	98,1
4.	Kontaktirao/la sam prijatelje/rođake da mi pomognu oko odseljenja	13,8	86,2
5.	Ništa	70,1	29,9
6.	Nešto drugo, šta _____	2,1	97,9
88.	(Ne zna)	1,5	98,5

D6. Kako vidiš svoju situaciju za 10 godina?

1.	Bolja nego sada	80,5
2.	Ista kao sada	13,7
3.	Lošija nego sada	3,7
88.	(Ne zna)	2,1

E1. U kojoj si fazi školovanja trenutno?

1.	Srednja škola	27,0
2.	Osnovne studije	27,0
3.	Postdiplomske studije (master, doktorske)	5,8
4.	Ne školujem se trenutno (ANKETAR: idi na pitanje E9)	40,1
88.	(Ne zna)	0,1

E2. Da li bi rekao/la da u školu (na fakultet) ideš:

1.	Vrlo rado	18,0
2.	Rado	28,4
3.	Nekad rado, nekad ne	43,4
4.	Nerado	7,9
5.	Vrlo nerado	1,8
88.	(Ne zna)	0,4

E3. Kakva je po tvom mišljenju svakodnevnica u školi/ na fakultetu?

1.	Veoma teška i stresna	5,3
2.	Teška i stresna	13,7
3.	Donekle teška i stresna	49,5
4.	Laka i ne posebno stresna	26,9
5.	Veoma laka i oslobođena stresa	4,0
88.	(Ne zna)	0,7

E5. Misliš li da ocene/ ispiti mogu da budu „kupljeni“ u tvojoj školi/ na tvom fakultetu? Da se plati za višu ocenu/položen ispit?

1.	Da, često	17,1
2.	Da, ponekad	25,2
3.	Da, ali veoma retko	26,8
4.	Ne, nikada	25,0
88.	(Ne zna)	5,8

E6. Koliko sati dnevno prosečno učiš? $M=2,64$, $SD=1,79$

E9. Koji od sledećih iskaza u vezi izbora škole/ fakulteta najbolje opisuje tvoju situaciju?

1.	Idem (išao/la) sam u školu koju sam hteo/la da upišem; Studiram (studirao/la sam), ono što sam hteo/la da upišem	73,0
2.	Izabrao/la sam školu/ fakultet koja/i će mi obezbediti posao, iako nije bila moja želja da to učim	15,8
3.	Izabrao/la sam školu/ fakultet za koju sam verovao/la da imam realne šanse da upišem, iako nisam hteo/la to da učim	9,1
88.	(Ne zna)	2,1

E10. Koliko si uopšteno gledano zadovoljan/na kvalitetom obrazovanja u Srbiji?

Veoma zadovoljan/na	Zadovoljan/na	Polovično zadovoljan/na	Nezadovoljan/na	Vrlo nezadovoljan/na	(Ne zna)
1	2	3	4	5	88
3,0	24,7	45,6	18,9	6,7	1,1

E11. Kada bi mogao/la da biraš, gde bi voleo/la da se obrazuješ?

1.	U državnoj obrazovnoj instituciji u Srbiji	49,2
2.	U privatnoj obrazovnoj instituciji u Srbiji	7,9
3.	U državnoj obrazovnoj instituciji u inostranstvu	24,6
4.	U privatnoj obrazovnoj instituciji u inostranstvu	13,6
88.	(Ne zna)	4,6

E13. Da li si ikada bio/la na stručnoj praksi, pripravničkom radu, dokvalifikaciji?

1.	Da	42,2
2.	Ne	57,1
88.	(Ne zna)	0,7

E14. (ANKETAR: Samo za studente, svih nivoa) Da li veruješ da ćeš moći da nađeš posao ubrzo nakon diplomiranja/završetka studija?

1.	Da, verujem da ću moći da nađem posao ubrzo nakon diplomiranja	26,6
2.	Da, verujem da ću moći da nađem posao nakon nekog vremena	30,9
3.	Ne, ne verujem da ću moći da nađem posao ubrzo nakon diplomiranja	31,3
4.	Ne znam / Nadam se	11,2

E15. Da li si trenutno zaposlen/a (stalno, privremeno ili povremeno)?

1.	Da	37,7
2.	Ne (ANKETAR: Idi na pitanje E18)	62,3
88.	(Ne zna)	

E16. Koliko sati prosečno nedeljno radiš? $M=40,65$, $SD=15,87$

E17. Da li radiš u svojoj profesiji, tj. posao za koji si se školovao/la (obrazovao/la)?

1.	Nemam kvalifikacije	2,2
2.	Da, radim u svojoj profesiji, tj. posao za koji sam se školovao/la (obrazovao/la)	34,5
3.	Da, na neki način	13,6
4.	Ne, ne radim u svojoj profesiji, tj. posao za koji sam se školovao/la (obrazovao/la)	48,4
5.	Ne znam	1,2

E18. U kojem od navednih sektora bi voleo/la da radiš?

1.	Državni sektor	62,1
2.	Privatni sektor	26,2
3.	Sektor NVO	1,4
4.	Međunarodne organizacije (UNDP, OESCE i sl.)	6,7
5.	Drugo_____	1,5
88.	(Ne zna)	2,2

E19. Pokazaću ti listu od 5 faktora koje ljudi u Srbiji smatraju bitnim za nalaženje posla.

(ANKETAR: pokaži karticu broj 2). Molim te da ih rangiraš po redu važnosti: od 1 – koji smatraš da je najvažniji, pa 2 drugi i tako redom.

	Faktor	Rang I	Rang II	Rang III	Rang IV	Rang V
E19A	Poznanici/prijatelji	26	26,7	18,1	17,1	11,2
E19B	Stručnost	17,8	20,7	23,1	26,1	12,2
E19C	Nivo obrazovanja	17,5	23,5	15,4	24	20,2
E19D	Političke veze	30,4	16,6	15,9	17,1	20,1
E19E	Sreća	8	12,5	27,3	15,6	36,3
E19F	Drugo. Šta?_____	0,3	0	0,2	0,1	0

E20. Sada ću ti pokazati 4 faktora koje ljudi smatraju važnim kad odlučuju da prihvate neki posao.

(ANKETAR: pokaži karticu broj 3). Kao i prethodnom pitanju, molim te da ih rangiraš po redu važnosti koju imaju za tebe lično: 1 najvažniji, 2 drugi po važnosti i redom

	Faktor	Rang I	Rang II	Rang III	Rang IV
E20A	Dohodak/plata	56,4	27,4	10,9	4,7
E20B	Sigurnost zaposlenja	22,7	40,3	25,7	11,5
E20C	Rad sa osobama koje mi se sviđaju	3,6	10,2	24,4	61,8
E20D	Zadovoljstvo poslom	17,1	22	39	21,8
E20E	Drugo. Šta?_____	0,2	0	0	0,2

E21. Da li si u toku protekle godine u slobodnom vremenu imao/la neku od sledećih aktivnosti koju si plaćao/la?

		DA	NE
E21.1	Tečaj stranog jezika	16,0	84,0
E21.2	Redovno bavljenje sportom, rekreacijom	35,8	64,2
E22.3	Stručno usavršavanje	12,9	87,1
E21.4	Bavljenje umetnošću	5,4	94,6

F1. Koliko često diskutuješ sa roditeljima o politici?

1. Vrlo često	2. Često	3. Ponekad	4. Retko	5. Nikad	88. (Ne zna)
2,7	7,1	18,1	25,3	46,2	0,5

F2. Koliko si ti lično zainteresovan/a za politička pitanja:

		Veoma zainteresovan/a	Zainteresovan/a	Ni zainteresovan/a ni nezainteresovan/a	Nisam zainteresovan/a	Nimalo nisam zainteresovan/a	(Ne zna)
		1	2	3	4	5	88
F2.1.	Svetske politike	3	12	22,9	20,6	39,7	1,9
F2.2.	Politike na Balkanu	3,6	12,9	23,9	20,5	37,2	2
F2.3.	Politike u Srbiji	7,3	20,3	23,7	14,9	31,8	2
F2.4.	EU politike	2,6	12,9	25,4	19,5	37,6	2

F3. U kojoj meri se tvoja politička gledišta i uverenja slažu sa roditeljskim?

1. Veoma	2. Donekle	3. Malo	4. Uopšte ne	88. (Ne zna)
10,4	32,8	16,7	13	27,1

F4. Ukoliko bi se sada održavali izbori za parlament Republike Srbije, za koju bi političku partiju glasao/la? (ANKETAR: upisati ime stranke)

1.	Znam za koga	20,6
2.	Ne želim da glasam	46,1
77.	(Odbija da odgovori)	17,8
88.	(Ne zna)	15,5

F5. Ukoliko možeš da se setiš, koliko si puta glasao/la od kako si dobio/la pravo glasa?

1.	Na svim izborima od dobijanja glasačkog prava	23,7
2.	Na većini izbora	13,9
3.	Na nekoliko izbora	20,0
4.	Nikad	36,5
88.	(Ne zna)	6,0

F6. Koliko po tvom mišljenju tvoj glas ima uticaja na delovanje institucija?

		Mnogo	Donekle	Malo	Nimalo	(Ne zna)
		1	2	3	4	88
F6.1	Na nacionalnom nivou (parlament i vlada)	2,4	12,1	29,1	51,2	5,2
F6.2	Na lokalnom nivou (grad, opština, lokalna skupština)	4,9	15,8	28,9	45,3	5,1

F7. Koji je glavni izvor iz kojeg dobijaš informacije o tekućim političkim događajima?

1.	Internet	45,9
2.	Televizija	36,2
3.	Dnevne novine	5,6
4.	Radio	0,9
5.	Diskusije u porodici	2,4
6.	Diskusije sa prijateljima i poznanicima	3,3
7.	Drugo _____	0,9
88.	(Ne zna)	4,8

F8. Tvoja opšta politička uverenja

Kada ljudi govore o svojim političkim uverenjima, obično govore o levom i desnom uverenju i shodno tome obično podržavaju političke partije levog ili desnog krila. U odnosu na „levo“ i „desno“ gde bi na ponuđenoj skali smestio/la svoja politička uverenja?

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	88. (Ne zna)
2,8	2,2	5,8	5,9	32,2	5,4	5,8	4,1	1,9	3,7	30,1
Izrazito levo					Izrazito desno					

F9. U kojoj su meri po tvom mišljenju interesi mladih zastupljeni u politici u Srbiji danas?

1. Veoma	2. Do određene mere	3. Malo	4. Nimalo	88. (Ne zna)
3,3	23,2	44,3	20,3	8,9

		Mnogo	Donekle	Malo	Nimalo	(Ne zna)
		1	2	3	4	88
F10.1.	Političke partije	0,9	10,8	28,1	57,5	2,7
F10.2.	Parlament Republike Srbije	1,5	15	34,5	45,8	3,2
F10.3.	Vlada Republike Srbije	3,2	16,7	32,3	44,7	3,1
F10.4.	Lokalna uprava, vlasti	3,2	19	31,3	43,9	2,6
F10.5.	Vojska	18,4	35,8	26	16,6	3,2
F10.6.	Sudstvo	9,2	28,9	31,3	28	2,6
F10.7.	Policija	11,8	33,3	29	23,4	2,6
F10.8.	Zaštitnik prava građana, ombudsman	9	29,8	30,3	24,6	6,2
F10.9.	Crkva	22,1	29,5	22	23,3	3,2
F10.10.	Mediji	2	18,9	32	43,9	3,2
F10.11.	Sindikati	1,7	15,5	33,8	42,6	6,4
F10.12.	NVO	2,3	18,8	33,5	36,6	8,8

F11. Koliko si zadovoljan/na stanjem demokratije uopšte u Srbiji?

1. Veoma zadovoljan/na	2. Zadovoljan/na	3 Umereno zadovoljan/na	4. Nezadovoljan/na	5. Veoma nezadovoljan/na	88. (Ne zna)
1	7,6	38,5	33,3	13,2	6,4

F12. U kojoj meri srpska vlada treba da se fokusira na ostvarenje sledećih ciljeva? (u %) (ANKETAR: pokaži karticu broj 4).

		Mnogo	Donekle	Malo	Nimalo	(Ne zna)
		1	2	3	4	88
F12.1	Borba protiv kriminala i korupcije	76,5	15,4	4,3	2	1,8
F12.2	Duhovni preporod	34,3	35,1	18,4	8,4	3,7
F12.3	Ekonomski rast i razvoj	82,2	12,1	3,4	0,6	1,7
F12.4	Jačanje vojne snage i bezbednosti	49,4	30	14	3,4	3,2
F12.5	Očuvanje prirodne okoline	61,7	27,5	7,1	1,5	2,3
F12.6	Obezbeđivanje ljudskih prava i sloboda	64,5	25,6	6,2	1,4	2,3
F12.7	Socijalna pravda i bezbednost za sve	66,7	23,4	6,6	1,3	2
F12.8	Poboljšanje položaja žena	52,4	31,6	10,3	3,3	2,4
F12.9	Poboljšanje položaja mladih	69,4	21,8	4,4	2,4	2
F12.10	Podsticanje rasta stanovništva, rađanja	60	25,8	8,9	3,2	2
F12.11	Razvoj privatnog preduzetništva	46,5	32,9	15,1	3,4	2
F12.12	Priprema za pristupanje Srbije EU	26,1	31,1	20,9	17,5	4,4
F12.13	Smanjenje nezaposlenosti	84,9	7,4	3,4	2,3	1,9
F12.14	Podrška Srbima u susednim zemljama	35,2	36,4	16,7	7,3	4,4
F12.15	Poboljšanje odnosa sa susednim zemljama	36,3	37,2	17,3	5,3	3,9

G1. Koliko su po tvom mišljenju uznemiravajući (alarmantni) za društvo Srbije sledeći problemi?

		Veoma alarmantni	Umereno alarmantni	Pomalo alarmantni	Nisu uopšte alarmantni	(Ne zna)
		1	2	3	4	88
G1.1	Porast siromaštva	81,7	13,5	2,8	1,2	0,8
G1.2	Nezaposlenost	87,1	9,9	1,7	0,5	0,9
G1.3	Zagađenje okoline	45,9	37,3	13,1	2,4	1,3
G1.4	Pretnje terorista	20,0	22,6	27,6	26,0	3,8
G1.5	Pretnja od SIDE/HIV	22,2	26,1	30,1	17,4	4,2
G1.6	Učestalost obolevanja (kancer/rak, oboljenja srca i sl)	63,7	22,5	9,9	1,8	2,1
G1.7	Neprimenjivanje ili nepravilno i nedosledno primenjivanje zakona	47,9	36,8	10,6	2,4	2,3
G1.8	Nesigurnost zaposlenja	67,6	24,8	5,5	0,8	1,3
G1.9	Bezbednost na radnom mestu (opasna i nebezbedna radna mesta)	38,0	40,7	15,9	3,3	2,0
G1.10	Rizik od stalnog ostanka u inostranstvu (emigracije) građana Srbije koji rade u inostranstvu	37,1	32,8	17,1	9,7	3,3
G1.11	Ulični kriminal	52,2	32,5	11,5	2,6	1,1
G1.12	Razne kriminalne aktivnosti i krijumčarenje	51,9	32,6	11,7	2,4	1,4
G1.13	Klimatske promene	28,8	37,2	23,0	9,2	1,8
G1.14	Neefikasna borba protiv korupcije	57,2	28,2	10,2	2,8	1,6

G2. Šta će se po tvom mišljenju dešavati sa materijalnim položajem ljudi u Srbiji u narednih 10 godina?

1.	Značajno će se poboljšati	6,2
2.	Donekle će se poboljšati	37,7
3.	Neće se promeniti	29,1
4.	Donekle će se pogoršati	14,2
5.	Znatno će se pogoršati	6,6
88.	(Ne zna)	6,3

H1. Da li se slažeš sa ulaskom Srbije u EU?

1. U potpunosti se slažem	2. Uglavnom se slažem	3. Niti se slažem, niti se ne slažem	4. Uglavnom se ne slažem	5. Uopšte se se ne slažem	88. (Ne zna)
8,1	25,5	29,9	9,6	19,9	7,1

H2. Molim te da proceniš zašto i u kolikoj meri je poželjan ulazak Srbije u EU

		U potpunosti se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopšte se se ne slažem	(Ne zna)
		1	2	3	4	88
H2.1	Bolji i brži ekonomski razvoj	22,6	38,7	15,6	14	9,2
H2.2	Brža demokratizacija društva	16,4	39,8	17,9	14,8	11,1
H2.3	Viši životni standard	24,4	37,2	16,1	13,4	8,9
H2.4	Bolja zaštita ljudskih i prava manjina	20,7	40	15,7	13,4	10,2
H2.5	Novi uvidi u kulturu i religiju drugih naroda	17,3	36	20,3	15,9	10,4
H2.6	Bolje mogućnosti zapošljavanja	29,3	34,5	14,3	12,5	9,4
H2.7	Bolje obrazovanje	27	34,1	16,3	13,3	9,2
H2.8	Bolja vojna bezbednost Srbije	16,3	32,1	21,5	18,8	11,3
H2.9	Bolje mogućnosti za putovanja i nova prijateljstva	34,7	33	10,5	11,8	10,1

H3. Molim te da proceniš zašto i u kolikoj meri ulazak Srbije u EU nije poželjan

		U potpunosti se slažem	Uglavnom se slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopšte se se ne slažem	(Ne zna)
		1	2	3	4	88
H3.1	Ugrožava nacionalni identitet Srba	20,8	24,7	28	15,2	11,3
H3.2	Ugrožava suverenitet Srbije	19,1	25,1	29,6	13,4	12,7
H3.3	Povećava mogućnost ekonomske eksploatacije Srbije	21,3	32,1	24,3	9,7	12,5
H3.4	Čini Srbiju zavisnom od razvijenih evropskih zemalja (kulturno, politički, ekonomski, itd.)	25,7	33,1	19,4	10,4	11,3
H3.5	Ograničava ekonomski rast u Srbiji putem ekonomskih standarda i mera	20,6	30	23,8	12,7	12,9

H4. Molim te da proceniš u kojoj meri sledeće okolnosti otežavaju ulazak Srbije u EU:

		Veoma	Uglavnom	Uglavnom ne	Uopšte ne	(Ne zna)
		1	2	3	4	88
H4.1	Nedovoljni ekonomski razvoj Srbije	30	42,6	11,5	4,6	11,3
H4.2	Nedovoljna demokratizacija političkog sistema u Srbiji	20,3	45,1	15	5,2	14,5
H4.3	Suviše striktni kriterijumi EU za države buduće članice	27,3	37,8	17,6	4,5	12,8
H4.4	Nepredvidivo nametnuti uslovi za ulazak Srbije u EU	29,5	33,9	17,4	5,8	13,4
H4.5	Nedovoljno poštovanje ljudskih i prava manjina u Srbiji	18,2	33,2	26,3	8,3	14
H4.6	Interesi nekih grupa na vlasti u Srbiji da spreče njen ulazak u EU	18,1	34,2	24,9	8,1	14,7
H4.7	Nesposobnost vlade da se pridržava zahteva i standarda EU	22,2	33,4	22,8	6,8	14,8
H4.8	Nezadovoljstvo EU saradnjom Srbije sa Haškim tribunalom	17,8	34	23,5	9,6	15,1

H5. Koliko imaš poverenja u institucije EU?

1. U potpunosti	2. Uglavnom imam	3. Niti imam ni nemam	4. Uglavnom nemam	5. Uopšte nemam	88. (Ne zna)
2,4	18,2	40,2	13,4	19,1	6,6

LS. U kojoj meri si zadovoljan/na svojim dosadašnjim životom – što se tiče:

		Uopšte nisam	Donekle	Prilično	Sasvim	(Ne zna)
		1	2	3	4	88
LS1	Ličnih/intimnih odnosa	2,9	17,2	40,2	39,6	0,2
LS2	Porodičnog života	1,8	12,2	33,8	52,1	0,2
LS3	Onoga čime se baviš (tvog zanimanja)	6,7	20	37,6	34,5	1,2

iDIPLOM. Koju si školu (najvišu) završio/la? Tvoja majka i tvoj otac?

	Nezavršena ili završena osnovna škola	Trogodišnja srednja škola	Četvorogodišnja srednja škola	Univerzitet/Viša škola	Master ili doktorski stepen
Ispitanik/ca	26,2	10,8	44,2	15,1	3,7
Majka	10,1	13,9	52,9	20,6	2,5
Otac	8,1	16,2	50,2	21,7	3,8

HNo. Koliko osoba, uključujući tebe, živi u tvom domaćinstvu? $M=2.64, SD=1.79$

FAM1. Koji je tvoj bračni status:

1.	Neoženjen/neudata	87,0
2.	Oženjen/udata	8,7
3.	Živimo zajedno ali nismo venčani	3,3
4.	Razveden/razvedena	0,7
5.	Udovac/udovica	0,3

FAM2. Koliko dece imaš?

Nema dece	91,0
1	6,1
2	2,5
3+	0,4

FAM3. Kada planiraš da dobiješ prvo dete?

1.	Imam dete	8,9
2.	Ne planiram decu	17,2
3.	Planiram decu u svojoj ___ godini	73,9

M1. Koliko (desktop) kompjutera ima u tvom domaćinstvu?

1.	Nema kompjuter	17,5
2.	Jedan	66,2
3.	Dva ili više	16,3

M2. Koliko laptop kompjutera ima u tvom domaćinstvu?

1.	Nema laptop	32,4
2.	Jedan	52,6
3.	Dva ili više	15,0

M3. Koliko automobila ima u tvom domaćinstvu?

1.	Nijedan	23,8
2.	Jedan	60,2
3.	Dva ili više	16,0

M4. Koliko soba ima u tvom stanu/kući?

1.	1	3,9
2.	2	19,7
3.	3	27,4
4.	4	24,6
5.	5 i više	24,4

M4.1. Gde živiš?

1.	Sa roditeljima	66,9
2.	U nasleđenom stanu/kući	8,4
3.	U stanu/kući koji su kupili moji roditelji	7,1
4.	Kod rođaka ili prijatelja	1,6
5.	U stanu/kući koji sam kupio sam ili sa partnerom	3,4
6.	U iznajmljenom stanu/kući koji plaćam sam/a	5,8
7.	U iznajmljenom stanu/kući koji plaća neko drugi	5,0
8.	U studentskom domu	0,3
9.	Drugo, šta? _____	0,3
10.	Sa partnerom (u njenoj/njegovoj kući)	1,0

M5. Koliko knjiga imate u stanu/kući?

1.	0	2,0
2.	Do 10	10,2
3.	10 do 20	10,8
4.	21 do 30	12,1
5.	31 do 50	19,2
6.	51 do 100	17,0
7.	preko 100	21,9
	(Ne zna)	6,8

M9. Koji od sledećih opisa najviše odgovara finansijskoj situaciji u Vašem domaćinstvu?

1.	Nemamo dovoljno novca za hranu	1,4
2.	Imamo dovoljno novca za hranu, ali je problem kupovina odeće i obuće	12,5
3.	Imamo dovoljno za hranu, odeću i obuću, možemo malo da uštedimo, ali nedovoljno za skuplje stvari (frižider, TV i sl.)	45,1
4.	Možemo da priuštimo i kupovinu nešto skupljih stvari, ali ne i tako skupih kao što su npr. kola	36,1
5.	Možemo da kupimo što god želimo	5,0

ETHN. Koja je tvoja nacionalnost, etnička pripadnost?

1.	Srpska	90,4
2.	Mađarska	3,7
3.	Albanska	0,0
4.	Bošnjačka	2,2
5.	Romska	0,9
6.	Hrvatska	0,3
7.	Druga? _____	1,5
8.	Jugoslovenska	0,3
77.	(Odbija da odgovori)	0,7

OCUP1. U ovom trenutku ti si:

1.	Stalno zaposlen/a	16,1
2.	Privremeno/povremeno zaposlen/a	14,7
3.	Samozaposlen/slobodnjak	1,8
4.	Nezaposlen/a	17,0
5.	Učenik/ca	25,6
6.	Student/kinja	23,8
7.	Poljoprivrednik/ca	0,3
8.	Trgovac/zanatlija	0,1
9.	Drugo	0,5

INC. Koji su tvoji izvori prihoda? (ANKETAR: moguće više odgovora, zabeležiti sve koji se odnose na ispitanika/cu)

1.	Izdržavaju me roditelji	59,8
2.	Izdržava me partner (mladić/devojka, supružnik)	4,6
3.	Dobijam finasijsku pomoć od roditelja/rođaka	5,4
4.	Porodična penzija	2,4
5.	Socijalna pomoć	0,8
6.	Studentska/učenička stipendija, kredit	4,1
7.	Imam lične prihode (plata, honorar i sl.)	36,8
8.	Imam prihode od izdavanja	0,9
9.	Drugo (navedi šta) _____	1,2
	(Ne zna)	0,3

PISANI UPITNIK

Molim te da pročitaš pitanja i odgovoriš na svako zaokruživanjem broja ispred odgovora koji se odnosi na tebe / sa kojim se slažeš.

A9. Da li pušiš?

1.	Da, redovno (svakog dana)	28,9
2.	Povremeno	15,3
3.	Ne (ja sam nepušač)	55,8

A10.1. Da li koristiš/pušiš marihuanu?

1.	Da, redovno (svakog dana)	1,4
2.	Da, nekoliko puta nedeljno	1,1
3.	Samo vikendom	2,1
4.	Retko	10,3
5.	Ne, nikad	85,1

A12. U kojoj meri si zadovoljan svojim izgledom?

1.	Veoma zadovoljan	20,8
2.	Zadovoljan	54,4
3.	Donekle zadovoljan	21,2
4.	Nezadovoljan	2,2
5.	Veoma nezadovoljan	1,3

A10. Da li piješ alkohol?

1.	Da, redovno (svakog dana)	2,8
2.	Da, nekoliko puta nedeljno	11,9
3.	Samo vikendom	30,5
4.	Retko	38,1
5.	Ne, skoro nikad	16,7

A11. Prema tvom mišljenju, alkohol je:

1.	Prihvatljiv	68,0
2.	Neophodan da bi bio prihvaćen od drugih (u društvu)	9,1
3.	Neprihvatljiv	22,9

A13. Koja od narednih rečenica najbolje opisuje tvoje seksualno iskustvo?

1.	Još nisam imao/la seksualne odnose	20,4
2.	Imao/la sam seksualne odnose sa jednim partnerom	28,4
3.	Imao/la sam seksualne odnose sa više partnera	51,2

A14. Da li koristiš kontracepciju?

1.	Da, neizostavno	26,2
2.	Da, ponekad	27,9
3.	Ne, nikad	37,3
4.	Nisam upoznat sa sredstvima kontrole rađanja. Ne znam šta je kontracepcija.	8,5

A15. Šta misliš o seksualnoj apstinenciji (uzdržavanju od seksualnih odnosa) za mlade u današnje vreme?

1.	To je vrednost/vrlina i za mladiće/muškarce i za devojke/žene	20,3
2.	To je vrednost/vrlina za devojke/žene	11,1
3.	To je psihološko opterećenje / teret za omladinu	21,0
4.	To je prevaziđen pojam	44,2
	Drugo. Šta? _____	3,4

A16. U kojoj meri su po tvom mišljenju prihvatljivi homoseksualci i lezbejke (gej muškarci i žene)?

1.	Potpuno prihvatljivi	10,4
2.	Uglavnom prihvatljivi	14,6
3.	Ni prihvatljivi ni neprihvatljivi	20,9
4.	Uglavnom neprihvatljivi	19,1
5.	Potpuno neprihvatljivi	34,9

A17. Kakvo je tvoje mišljenje o abortusu?

1.	Abortus bi trebalo da bude zabranjen zakonom u svim slučajevima	15,1
2.	Abortus bi trebalo da bude zabranjen zakonom, osim u slučajevima kada je to medicinski opravdano	32,8
3.	Abortus treba da bude legalan	26,5
4.	Ne znam, nemam mišljenje o tome	25,6
5.	Potpuno neprihvatljivi	34,9

C16. Da li si učestvovao/la u nekom od navedenih sukoba koji su uključivali nasilje u poslednjih 12 meseci?

		DA	NE
C16.1.	Sa mladima iz tvog susedstva	6,1	93,9
C16.2.	Sa drugim mladima u klubu ili kafiću	11,2	88,8
C16.3.	U sportskoj dvorani, na stadionu i sl.	4,5	95,5
C16.4.	U školi/ na fakultetu	5,4	94,6
C16.5.	Sa mladima drugačijih političkih uverenja	1,5	98,5
C16.6.	Sa policijom (npr. tokom demonstracija)	2,4	97,6

LITERATURA

- Anderson, M., F. Bechofer, D. McCrone, L. Jamieson, Y. Li, and R. Stewart (2005): "Timespans and Plans among Young Adults." *Sociology* 39 (1): 139-53.
- Arnett J.J. (2001): "Conceptions of the Transition to Adulthood: Perspectives from Adolescence to Midlife", *Journal of Adult Development*, 8, 2, 133-143.
- Arnett, J. J. (2006): DEBATE "Emerging Adulthood in Europe: A Response to Bynner", *Journal of Youth Studies*, 9, 1, 111-123.
- Bauman, Z. (2010[2005]): *Fluidni život*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Bauman, Z. (2012): "Youth Unemployment-The Precariat is welcoming Generation Y", *Social Europe*, 22. 5. 2012.
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (2002): *Individualization*, London, Sage.
- Bek, U. (2001): *Rizično društvo*, Beograd: Filip Višnjić.
- Bennet, A. (1999): "Subcultures or Neo-Tribes? Rethinking the Relationship Between Youth, Style and Musical Taste", *Sociology*, 33, 3, 599-617.
- Best, S. (2010): "Socio-economic and cultural approaches to leisure" in *Leisure studies: Themes and perspectives* (pp. 31-55). London: SAGE Publications Ltd.
- Biggart A., Kovacheva, S. (2006): "Social Change, Family Support and Young Adults in Europe", In Du Bois-Reymond, M. and L. Chisholm (eds) "The Modernisation of Youth Transitions in Europe", *New Directions for Child and Adolescence Development*. Number 113. Fall 2006: 49-62.
- Brannen, J., Moos, P., Mooney, A. (2004): *Working and Caring over the Twentieth Century: Change and Continuity in Four-generational Families*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Brannen, J., Nilsen A., (2007): "Young People, Time Horizons and Planning: A Response to Anderson et al", *Sociology* 41, 1, 153-60,
- Brannen, J., Nilsen, A. (2002): "Young people's time perspectives: From youth to adulthood", *Sociology*, 36, 3, 513-539.
- Bynner, J. (2001): "British Youth Transitions in Comparative Perspective", *Journal of Youth Studies* 4, 5-24.
- Bynner, J. (2005): "Rethinking the Youth Phase of the Life-course: The Case for Emerging Adulthood?" *Journal of Youth Studies*, 4, 8, 367 -/384.
- CEPYUS-FES (2014): *Slovenian Youth 2013. Living in Times of Disillusionment, Risk and Precarity*, Maribor: Center for the Study of Post-Yugoslav Societies (CEPYUS), Zagreb: Friedrich-Ebert -Stiftung (FES).
- CESID (2012): *Položaji i potrebe mladih*; CESID, Beograd. <http://www.mos.gov.rs/mladisuzakon/attachments/article/387/Istrazivanje%20polozaj%20i%20potrebe%20mladih%20-%202012.pdf>
- Cohen, P., Ainley, P. (2000): "In the Country of the Blind? Youth Studies and Cultural Studies in Britain", *Journal of Youth Studies*, 3, 1, 79-95.
- Corijn, M., Klijzing, E. (eds) (2001): *Transition to Adulthood in Europe*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
- Critcher, C., Bramham, P. (2004): "The devil makes work" in J. Haworth & A. Veal (Eds), *Work and leisure* (pp. 34-50), Hove, UK: Routledge.
- Currie C. et al, (2012): *Social determinants of health and well-being among young people. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey*. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, (Health Policy for Children and Adolescents, No. 6).
- Cvejić, S. (2006): "Strukturni efekti siromaštva u Srbiji", u: S. Tomanović (ur) *Društvo u previranju*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 21-33.
- Daly, M. (2005): "Changing Family Life in Europe: Significance for state and society", *European Societies* 7, 3, 379-398.
- Dragišić Labaš, S. (2012): "Uticao porodičnog i društvenog konteksta na formiranje socijalnih biografija mladih", u: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić, *Mladi - naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Belgrade: Čigoja and Institute for Sociological Research: 221-245.
- Du Bois-Reymond, M. (2009): "Models of navigation and life management", in: Furlong, A. (ed): *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, London, New York: Routledge: 31-39.

- Du Bois-Reymond, M., Chisholm, L. (2006):** "Young Europeans in a Changing World", in: Du Bois-Reymond, M. and L. Chisholm (eds) *The Modernisation of Youth Transitions in Europe, New Directions for Child and Adolescence Development*. Number 113, Fall 2006, 1-10.
- Duncan, S., Phillips, M. (2011):** "People who live apart together (LATs): new family form or just a stage?", *International Review of Sociology - Revue Internationale de Sociologie*, 21, 3, 513-532.
- Eurofound (2014):** *Social situation of young people in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat (2015):** *Being Young in Europe Today*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Flere, S. (1973):** *Obrazovanje za sve*. Beograd: XX vek.
- Furlong A., Cartmel, F. (2007):** *Young People and Social Change. Individualisation and Risk in Late Modernity*. Buckingham, Open University Press.
- Furlong, A. (2009):** Educational Contexts and Transitions, in: Furlong, A. (ed) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas*. London; New York: Routledge, 95-96.
- Furlong, A., Cartmel, F. (2009):** "Mass higher education", in: Furlong, A. (ed): *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, London, New York: Routledge: 121-127.
- Furlong, A., D. Woodman, Wyn J. (2011):** "Changing times, changing perspectives: Reconciling 'transition' and 'cultural' perspectives on youth and young adulthood", *Journal of Sociology*, 47, 4, 355-370.
- Galland, O. (2003):** "Adolescence, Post-Adolescence, Youth: Revised interpretations", *Revue française de sociologie*, 44, 5, 163-188.
- Ganzeboom, Kramenberg and Nieuwbeerta. (2000):** "The Parental Effect on Educational and Occupational Attainment in Slovenia during 20th Century". *Družboslovne razprave*, 32/33, vol 16.
- Gidens, E. (2005 [2000]):** *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Beograd: Stubovi kulture.
- Gillies, V. (2000):** "Young People and Family Life: Analysing and Comparing Disciplinary Discourses", *Journal of Youth Studies*, 3, 2, 211-228.
- Goodwin, J., O'Connor, H. (2009):** "Youth and generation: in the midst of an adult world", in: Furlong, A. (ed) *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, London, New York: Routledge: 22-30.
- Haller, M., and M. Hadler (2006):** "How Social Relations and Structures Can Produce Happiness and Unhappiness: An International Comparative Analysis". *Social Indicators Research* 75 (2): 169-216.
- Heath, S. (2009):** "Young, free and single? The rise of independent living", in: Furlong, A. (ed): *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, London, New York: Routledge: 211-217.
- Hurrelmann, K. Weichert, M. (eds) (2015):** *Lost in Democratic Transition? Political Challenges and Perspectives for Young People in South East Europe Results of Representative Surveys in Eight Countries*, Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung Regional Dialogue SEE.
- Iacovou, M. (2002):** "Regional Differences in the Transition to Adulthood", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 580, 1, 40-69.
- Ilišin, V., and F. Radin, (eds) (2002):** *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: IDIS.
- Ilišin, V., D. Bouillet, A. Gvozdanović, Potočnik. D. (2013):** *Youth in a Time of Crises*, Zagreb: Institute for Social Research and Friedrich-Ebert-Stiftung (FES).
- Ilišin, V., Radin, F. (ur) (2007):** *Mladi: problem ili resurs*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Inglehart, R., Baker W. E. (2000):** "Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values". *American Sociological Review* 65: 19-51.
- Jarić, I., Živadinović, I. (2012a):** "Politička aktivnost mladih", u: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić, *Mladi - naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Belgrade: Čigoja and Institute for Sociological Research: 183-199.
- Jarić, I., Živadinović, I. (2012b):** "Otići ili ostat: identiteti mladih i orijentacija ka iseljenju", u: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić, *Mladi - naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Belgrade: Čigoja and Institute for Sociological Research: 211-221.
- Jenks, C. (1996):** "Postmodern Child", in: Brannen, J and M. O'Brien eds. *Children in Families: Research and Policy*, London: The Falmer Press, 1996: 12-26.

- Kalmijn, M., Saraceno, C. (2008):** "A Comparative Perspective on Intergenerational Support. Responsiveness to parental needs in individualistic and familialistic countries", *European Societies*, 10, 3, 479-508.
- Kasearu, K., Kutsar, D. (2011):** "Patterns behind unmarried cohabitation trends in Europe", *European Societies*, 13, 2, 307-325.
- Katz-Gerro, T. (1999):** "Cultural Consumption and Social Stratification: Leisure Activities, Musical Tastes, and Social Location", *Sociological Perspectives*, Vol. 42. No. 4. (Winter, 1999), pp. 627-646.
- Khattab, N., and S. Fenton (2009):** "What Makes Young Adults Happy? Employment and Non-Work Determinants of Life Satisfaction". *Sociology* 43 (1): 11- 26.
- Kuhar, M. (2009):** "Are ex-yugoslav countries the second demographic transition countries?", u: Milic, A. i Tomanović, S. (ur) *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Kuhar, M., Reiter H. (2014):** "Leaving Home in Slovenia: A Quantitative Exploration of Residential Independence among Young Adults". *Journal of Adolescence* 37: 1409-1419.
- Kuhar, M., Reiter, H. (2012a):** "Frozen transitions? Young people in former Yugoslavia", in: C. Leccardi, C. Feixa, S. Kovacheva, H. Reiter and T. Sekulić (eds) 1989: *Young People and Social Change after the Fall of the Berlin Wall*. Strasbourg and Budapest: Council of Europe Publishing: 59-75.
- Kuhar, M., Reiter, H. (2012b):** "Frozen Transitions of Young People in Slovenia?", *Sociologija*, LIV, 2. 211-226.
- Kuljić, T. (2009):** *Sociologija generacija*, Beograd: Čigoja štampa.
- Lahelma, E. Gordon, T. (2008):** "Resources and (in(ter))dependence. Young people's reflections on parents", *Young*, 16, 2, 209-226.
- Lavrič, M. (ed) (2011):** *Youth 2010, The Social Profile of Young People in Slovenia*, Ljubljana: Ministry of Education and Sports Office of the Republic of Slovenia for Youth; Maribor: Aristej.
- Lazić, M., Cvejić, S. (2004):** "Promene društvene strukture u Srbiji: slučaj blokirane post-socijalističke transformacije", u: A. Milić (ur) *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: Svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 39-70.
- Leccardi, C. (2005):** "Facing uncertainty. Temporality and biographies in the new century", *Young*, 2, 2, 123-146.
- Ljubičić, M. (2012):** "Psihološka separacija mladih: prilog konstrukciji intregativnog modela odrastanja" u: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić, *Mladi - naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Belgrade: Čigoja and Institute for Sociological Research 245-273.
- Maffesoli, M. (1996):** *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London: Sage.
- Mannheim, K. (1952):** "The Problem of Generations", in: *Essays on the Sociology of Knowledge*, London: Routledge and Kegan Paul, 276-323.
- Mihailović, S. (ur) (2004):** *Mladi zagubljeni u tranziciji*, Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Milić, A. (1987):** *Zagonetka omladine*, Beograd, Zagreb: CID - IDIS.
- Milić, A. (2004):** "Transformacija porodice i domaćinstava-zastoj i strategije preživljavanja" u: Milić, Anđelka et al, *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: Svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*, Beograd: ISI FF, str. 251-281.
- Milić, A., Čičkarić, L. (1998):** *Generacija u protestu*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Milovanovic, G. et al (2005):** *Mreža u razvoju*, BOŠ, CEPIT, Beograd.
- Mitev, P., Kovacheva, S. (2014):** *Young People in European Bulgaria. A Sociological Portrait 2014*. Sofia: Friedrich Ebert Stiftung.
- Mojić, D. (2012b):** "Obrazovni resursi, orijentacije i delanje mladih" u: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić *Mladi - naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Belgrade: Čigoja and Institute for Sociological Research: 95-111.
- Mojić, D. (2012a):** "Means of Getting Ahead in Post-socialist Serbia: Perceptions and Preferences of Young People", *Sociologija*, LIV, 2, 303-314.
- Mojić, D., Petrović, I. (2013):** "Mladi i legitimnost društvenog poretka u Srbiji: Razmišljanja i delanja u pravcu emigracije", *Sociologija*, LV, 2, 229-244.

- Mortimer, J. T. (2009):** "Changing Experiences of Work", in: Furlong, A. (ed) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas*. London; New York: Routledge: 95-96.
- Muggleton, D. (2002):** *Inside Subculture: The Postmodern Meaning of Style*, BERG.
- Mulder, C. (2009):** "Leaving the parental home in young adulthood", in: Furlong, A. (ed): *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, London, New York: Routledge: 203-211.
- Norris, P. (2003):** *Young People & Political Activism: From the Politics of Loyalties to the Politics of Choice?* Harward University Press.
- Pavlović, Z. (2009):** *Vrednosti samoizražavanja u Srbiji u potrazi za demokratskom političkom kulturom*, IDN, Beograd.
- Pavlović, Z. (2009):** "Is There a Socio-demographic Model of Acceptance of Postmaterialist Values? The Case of Serbia", *Sociologija*, LI, 2, 177-188.
- Pešić, J. (2006):** "Persistence of traditionalist value orientations in Serbia", *Sociologija*, XLVIII, 4, 289-307.
- Pichler, F. (2006):** "Being Young and Being Happy. Subjective Quality of Life of Young Adults in Europe". *Social Indicators Research* 75: 419-444.
- Putnam, R. (1995):** "Tuning in, tuning out: the strange disappearance of social capital in America", *Political Science and Politics* : 664-683.
- Putnam, R., Leonardi R., Nanetti R., (1993):** *Making Democracy Work*, Princeton: Princeton University Press.
- Radoman, M. (2011):** *Stavovi i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji*, Helsinški odbor, Beograd.
- Reiter, H. (2009):** "Beyond the equation model of society-postponement of motherhood in post-state socialism in an interdisciplinary life-course perspective", *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 22, 2, 233-246.
- Roberts, K. (1995):** "Great Britain: Socio economic polarisation and the implications for leisure" in C. Critcher, P. Bramham and A. Tomlinson (eds) *Sociology of Leisure: A Reader*. London: E and FN Spon.
- Roberts, K. (1999):** *Leisure in Contemporary Society*. Wallingford: CAB International.
- Roberts, K. (2003):** "Problems and priorities for the sociology of youth". In: A. Bennett, M. Cieslik and S. Miles, eds. *Researching youth*. Basingstoke: Palgrave Macmillan: 13-28.
- Roberts, K. (2007):** "Youth transitions and generations: a response to Wyn and Woodman", *Journal of Youth Studies*, 10, 2, 263-269.
- Roberts, S. (2010):** "Misrepresenting 'choice biographies?': a reply to Woodman", *Journal of Youth Studies*, 13, 1, 137 -149.
- Roberts, S. (2012):** "One step forward, one step Beck: a contribution to the ongoing conceptual debate in youth studies", *Journal of Youth Studies*, 15, 3, 389-401.
- Rojek, C. (2004):** "Postmodern work and leisure", in: Haworth, J.T., and Veal, A.J. (eds) *Work and Leisure*. London: Routledge, 51-66.
- Roszak, T. (1978):** *Kontrakultura*, Zagreb: Naprijed.
- Silverstein, M., Bengston, V. (1997):** "Intergenerational Solidarity and the Structure of Adult Child-Parent Relationships in American Families", *American Journal of Sociology*, 103, 2, 429-60.
- Sobotka, T., Toulemon, L. (2008):** "Changing family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe", *Demographic Research*, 19, 6, 85-138.
- Spasić, I. (2013):** *Kultura na delu*, Fabrika knjiga, Beograd.
- Standing, G. (2011):** *The Precariat: The New Dangerous Class*, New York: Bloomsbery Academic.
- Stanojević, D. (2012):** "Media Use Among Young Peole in Serbia", *Sociologija*, Vol. 54, No.2: 369-385.
- Stanojević, D. (2012a):** "Obeležja društvenog položaja mladih", u: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić *Mladi - naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Belgrade: Čigoja and Institute for Sociological Research: 53-81.
- Stanojević, D. (2012b):** "Slobodno vreme mladih", u: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić *Mladi - naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Belgrade: Čigoja and Institute for Sociological Research: 147-167.

- Stanojević, D. (2013):** "Intergenerational Educational Mobility During XX Century in Serbia", in Lazic M, and Cvejic S (eds), *Changes of Basic Structures of Society during Period of Accelerated Transformation in Serbia*, Institute for Sociological Research, Belgrade, ISR.
- Stanojević, D., Stokanic, D (2014):** "Between Sicilia and Lombardy: Relation between Trust, Civil Norms and Social Participation among Citizens of Serbia" *Sociologija*, No.2, Belgrade.
- Stanojević, D., Tomanović S. (2013):** "Getting on their Feet? Changes in Economic Status of Young People in Serbia between 2003 and 2011". In: *Stagnation and Drift in the Western Balkans The Challenges of Political, Economic and Social Change* edited by C. Gordon, M. Kmezic, and J. Oparidija, Bern: Peter Lang: 245-268.
- Stanojević, D., Tomanović, S., Ljubičić, M. (2015):** "Elements of Life Satisfaction among Young Adults in Serbia" (under revision).
- Stoilova M. et al (2014):** "Living Apart Relationships in Contemporary Europe: Accounts of Togetherness and Apartness", *Sociology*, 48, 6, 1075-1091.
- Šram, Z. (2004):** "Vrednosti i devijantno ponašanje mladih", u: Mihailović, S. (ur) *Mladi zagubljeni u tranziciji*, Beograd: Centar za proučavanje alternativa: 65-93.
- Togouchi Swartz, T., Bengston O'Brien, K. (2009):** "Intergenerational support during the transition to adulthood", in: Furlong, A. (ed): *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, London, New York: Routledge: 217-226.
- Tomanović, S. (2008a):** "Families and Social Capital: Some Issues in Research and Policy", *Sociologija*, L, 1, 1-16.
- Tomanović, S. (2008b):** "Kulturni kapital u porodici: obrazovanje i/ili školovanje", u: S.Vujović (ur) *Društvo rizika: Promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta: 411-439.
- Tomanović, S. (2010):** *Odrastanje u Beogradu*, Beograd: Čigoja i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Tomanović, S. (2012a):** "Od omladine-socijalnih biografija mladih u post-socijalističkoj transformaciji društva Srbije: konceptualni i kontekstualni okvir istraživanja", u: S.Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić *Mladi - naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Belgrade: Čigoja and Institute for Sociological Research: 9-43.
- Tomanović, S. (2012b):** "Tranzicije u porodičnom domenu" u: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić *Mladi - naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Belgrade: Čigoja and Institute for Sociological Research: 127-147.
- Tomanović, S., Ignjatović, S. (2004):** "Mladi u tranziciji: između porodice porekla i porodice opredeljenja", u: Mihailović, S. (ur) *Mladi zagubljeni u tranziciji*, Beograd: Centar za proučavanje alternativa: 39-64.
- Tomanović, S., Ignjatović, S. (2006):** "Attitudes on Transition to Adulthood among Young People in Serbia", *Sociologija*, XLVIII, 1, 55-72.
- Tomanović, S., Ignjatović, S., (2010):** "The Significance and Meaning of Family Transitions for Young People. The Case of Serbia in Comparative Perspective", *Annales-Annals for Istrian and Mediterranean Studies. Series historia et sociologia*, 20, 1, 27-40.
- Tomanović, S. Stanojević, D. (2012):** "Zaključak: mladi i društvena integracija u Srbiji", u: S. Tomanović, D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Belgrade: Čigoja and Institute for Sociological Research.
- Tomanović S., D. Stanojević, I. Jarić, D. Mojić, S. Dragišić Labaš, M. Ljubičić (2012):** *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji* [Young People are Present. The Study on Social Biographies of Young People in Serbia], Belgrade: Čigoja and Institute for Sociological Research.
- Turtianen, P., Karvonen, S., Rahkonen, O. (2007):** "All in the Family? The Structure and Meaning of Family Life among Young People", *Journal of Youth Studies*, 10, 4, 477-493.
- Ule, M., Kuhar, M. (2008):** "Orientations of Young Adults in Slovenia toward the Family Formation". *Young* 16 (2): 153-183.
- Vukelić, J., Stanojević, D. (2012):** "Environmental activism as a new form of political participation of the youth in Serbia 2012". *Sociologija*, Vol. 54. No. 2: 387-399.
- Vukomanović, M. (2008):** *Homo viator: religija i novo doba*, Beograd, Čigoja štampa.

Walther, A. (2006): "Regimes of Youth Transitions. Choice, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts", *Young* 14, 1, 119-141.

Walther, A., Stauber, B., Pohl, A. (2009): *Youth: Actor of Social Change. Final Report*. Tubingen: IRIS.

Weis, L. (2009): "Social class, youth and young adulthood in the context of a shifting global economy", in: Furlong, A. (ed): *Handbook of Youth and Young Adulthood. New Perspectives and Agendas*, London, New York: Routledge: 49-58.

Welzel, C. Inglehart, R (2009): "Political culture, Mass Beliefs and Value change", in: Haerpfer, C. et al (eds) *Democratization*, Oxford, Oxford University Press.

Woodman, D. (2009): "The mysterious case of the pervasive choice biography: Ulrich Beck, structure/agency, and the middling state of theory in the sociology of youth", *Journal of Youth Studies*, 12, 3, 243-256.

Woodman, D. (2010): "Class, individualisation and tracing processes of inequality in a changing world: a reply to Steven Roberts", *Journal of Youth Studies*, 13, 6, 737-746.

Woodman, D. and Wyn, J. (2015): *Youth and Generation: Rethinking Change and Inequality in the Lives of Young People*. London: Sage.

World Happiness Report, J. Helliwell, R. Layard and J. Sachs, (eds) (2012).

Wyn, J. (2009): "Educating for Late Modernity", in: Furlong, A. (ed) *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas*. London, New York: Routledge: 97-103.

Wyn, J., Lantz, S., Harris, A. (2011): "Beyond the 'transitions' metaphor. Family relations and young people in late modernity", *Journal of Sociology*, 48, 1, 3-22.

Wyn, J., Woodman, D. (2006): "Youth and social change in Australia", *Journal of Youth Studies*, 9, 5, 495-514.

Wyn, J., Woodman, D. (2007): "Researching youth in a context of social change: a reply to Roberts", *Journal of Youth Studies*, 10, 3, 373-381.

Korišćene baze podataka:

Istraživanje mladih 2015., Shell Youth Study, Friedrich Ebert Stiftung, Secons, Srbija.

EUROSTAT, "<http://www.ec.europa.eu/eurostat/data/database>" www.ec.europa.eu/eurostat/data/database

EQLS, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2014): European Quality of Life Survey Integrated Data File, 2003-2012. [data collection]. 2nd Edition. UK Data Service. SN: 7348, <http://dx.doi.org/10.5255/UKDA-SN-7348-2>.

